

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**YETİŞKİNLERDE KİŞİLİK, DAYANIKLILIK VE DİNİ
ATIFLAR İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ**

NUR EFŞAN DUMAN CANDAN

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet Fatih KALIN

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Nur Efşan DUMAN CANDAN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YETİŞKİNLERDE KİŞİLİK, DAYANIKLILIK VE DİNİ ATIFLAR İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

NUR EFŞAN DUMAN CANDAN

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇİĞDEM GÜLMEZ

Kişilik, birey var olduğu andan itibaren hayatın hemen her noktasına iz bırakan bir yapıdır. Kriz durumlarında daha sağlam biçimde yola devam etmeyi sağlayan psikolojik dayanıklılık, din ve maneviyata yönelik tutarlı bir imaj oluşturan dini atıflar da kişilikten etkilenen öğelerdir. Özellikle günümüz dünyasında her türlü sorunun kolayca yayılarak küreselleşmesi, yalnızlaşma, anlam yitimi, ekonomik sıkıntılar gibi pek çok istenmeyen durum dayanıklılık kavramı üzerine daha çok eğilmeyi gerekli kılmaktadır. Diğer yandan din ve maneviyat bireye kriz durumlarından ölüm sonrasına kadar geniş bir çerçevede anlam ve bilgi sunmaktadır. Kişilik, dayanıklılık ve dini atıfların birbirlerini etkilediği düşünülmektedir. Çalışmanın amacı kişilik, dayanıklılık, dini atıf arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve araştırmanın temel değişkenlerini (kişilik, dayanıklılık, dini atıf) demografik değişkenler (cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, yaş, gelir durumu, meslek grubu) ve dini yaşam göstergelerine göre karşılaştırmaktır. Araştırmaya 18-65 yaş aralığında Türkiye’de yaşayan 472 yetişkin katılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler, online ortama aktarılarak katılımcılarla paylaşılmıştır. Araştırmada Işık’ın (2016) geliştirdiği ‘‘Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği’’; John, Donahue ve Kentle’ca (1991) geliştirilip Türkçe uyarlaması Sümer ve Sümer’ce (2005) yapılan ‘‘5 Faktör Kişilik Ölçeği’’; Garey ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilip Türkçeye Bakır, Vural, Ayten (2024) tarafından uyarlanan ‘‘Dini Atıf Ölçeği’’ ve araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu’ kullanılmıştır. Çalışma sonucunda nörotizm ile dayanıklılık arasında anlamlı ve negatif; dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim ile dayanıklılık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Dini atıflar ile; kişilik ve dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim dayanıklılığın anlamlı birer yordayıcısı olup dini atıfların dayanıklılık üzerinde herhangi yordayıcı etkisi tespit edilmemiştir. Kişilik, dayanıklılık ve dini atıflar; demografik değişkenler ve dini yaşam göstergelerine göre büyük oranda istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

ANAHTAR KELİMELE: Kişilik, Dayanıklılık, Dini Atıflar

Temmuz 2024, 331 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

EXAMINATION OF RELATIONSHIP BETWEEN PERSONALITY RESILINCE AND RELIGIOUS ATTRIBUTIONS IN ADULTS

NUR EFŞAN DUMAN CANDAN

**KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES**

SUPERVISOR: ASST. PROF. DR. ÇİĞDEM GÜLMEZ

Personality is a structure that leaves its mark on almost every aspect of life from the moment an individual exists. Psychological resilience, which enables one to continue on the road more firmly in crisis situations, and religious references, which create a consistent image of religion and spirituality, are also elements affected by personality. Especially in today's world, many undesirable situations such as the easy spread and globalization of all kinds of problems, loneliness, loss of meaning, and economic difficulties make it necessary to focus more on the concept of resilience. Religion and spirituality, on the other hand, offer a wide range of meaning and information to the individual, from crisis situations to the afterlife. Personality, resilience and religious qualities are thought to influence each other. The aim of the study is to reveal the relationship between personality, endurance, and religious attribution and to compare the main variables of the study (personality, endurance, religious attribution) according to demographic variables (gender, marital status, educational status, age, income level, occupational group) and religious life indicators. 472 adults living in Turkey between the ages of 18-65 participated in the research. The scales used in the research were transferred to the online environment and shared with the participants. In the research, 'Psychological Resilience Scale' developed by Işık (2016); '5 Factor Personality Scale', developed by John, Donahue and Kentle (1991) and adapted into Turkish by Sümer and Sümer (2005); The "Religious Attribution Scale" developed by Garey et al. (2018) and adapted into Turkish by Bakır, Vural, Ayten (2024) were used. As a result of the study, a significant and negative relationship was found between neuroticism and resilience, while a significant and positive relationship was found between extraversion, agreeableness, openness to improvement, self-control and resilience. With religious references; There is a significant relationship between personality and resilience. Extraversion, agreeableness, openness to improvement and self-control are significant predictors of resilience, while religious attributions have no predictive effect on resilience. Personality, resilience and religious references; it shows statistically significant differences according to demographic variables and religious life indicators.

KEYWORDS: Personality, Resilience, Religious Attributions

July 2024, 331 Page

TEŞEKKÜR

‘‘O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir... Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.’’
(Rad 12/28)

Nur Efşan DUMAN CANDAN

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ	x
TABLOLAR DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Problemi	2
1.2 Araştırmanın Alt Problemleri	3
1.3 Araştırmanın Amacı	4
1.4 Araştırmanın Önemi	6
1.5 Araştırmanın Sınırlılıkları	8
1.6 Araştırmanın Sayıltıları	8
1.7 Tanımlar	8
1.8 Kişilikle İlgili Literatür Taraması	9
1.9 Dayanıklılık Literatür Taraması	19
1.10 Atıf Literatür Taraması.....	32
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	41
2.1 Kişilik Kavramının Gelişiminin Tarihçesi	41
2.1.1 Kişilik Kuramları.....	43
2.1.1.1 Psikanalitik kuram	43
2.1.1.2 Psikodinamik kuramlar	44
2.1.1.3 Horney'in kişilik kuramı	44
2.1.1.4 Fromm'un kişilik kuramı.....	45
2.1.1.5 Erikson'un psikososyal gelişim kuramı.....	46
2.1.1.6 Adler ve Sulloway'in kuramları.....	46
2.1.1.7 Davranışçı kişilik kuramları	47
2.1.1.8 Hümanistik (insancıl) yaklaşım	49
2.1.1.9 Bilişsel yaklaşımlar.....	52
2.1.1.10 Evrimsel yaklaşımlar	56
2.1.1.11 Araştırma odaklı kuramlar	58
2.1.1.12 Mccrea ve Costa 5 faktör kişilik kuramı	62
2.2 Psikolojik Dayanıklılığın Kavramsal Gelişimi	69
2.2.1 Psikolojik Dayanıklılık Kavramının Tarihsel Gelişimi	70
2.2.2 Psikolojik Dayanıklılık Tanımlamaları	75
2.2.3 Psikolojik Dayanıklılığın Boyutları	78
2.2.4 Psikolojik Dayanıklılıkta Koruyucu Faktörler ve Risk Faktörleri	81
2.2.5 Psikolojik Dayanıklılık Yaklaşımları.....	84
2.3 Atıfta Bulunma Kavramı	88
2.3.1 Bireyler Neden ve Ne Zaman Atıf Yapar?	89
2.3.2 Atıf Kuramları	90
2.3.2.1 Heider'in sağduyu (naive) psikolojisi.....	91

2.3.2.2	Jones ve Davis'in uygun çıkarsamalar kuramı	94
2.3.2.3	Kelley'nin küp kuramı	95
2.3.2.4	Weiner'in nedensellik başarı kuramı	96
2.3.2.5	Seligman'ın atıf modeli	97
2.3.3	Atıf Hataları	104
2.3.4	Tanrı'ya Yönelik Atıflar	106
2.3.5	Atıf Teorileri ve Din	112
2.3.6	Din Psikolojisi Açısından Spilka, Shaver, Kirkpatrick'in Genel Atıf Teorisi	115
3.	YÖNTEM.....	125
3.1	Araştırmanın Modeli	125
3.2	Araştırmanın Örneklemi.....	125
3.3	Katılımcıların Demografik Özellikleri	125
3.4	Ölçme Araçları.....	126
3.4.1	Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği	127
3.4.2	Beş Faktör Kişilik Ölçeği	128
3.4.3	Dini Atıf Ölçeği.....	129
3.4.4	Sosyodemografik Bilgi Formu	131
4.	BULGULAR.....	132
4.1	Araştırmaya Katılanların Kişilik Boyutları Düzeyleri	132
4.2	Araştırmaya Katılanların Psikolojik Dayanıklılık Boyutları Düzeyleri	133
4.3	Araştırmaya Katılanların Dini Atıf Boyutlarının Düzeyleri	134
4.4	Araştırmaya Katılanların Dini Yaşam Göstergeleri	135
4.5	Demografik Değişkenlere Göre Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması	139
4.5.1	Cinsiyete Göre Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması ...	139
4.5.2	Medeni Duruma Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması	141
4.5.3	Aylık Gelir Durumuna Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması.....	142
4.5.4	Eğitim Düzeyine Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması	144
4.5.5	Yaş Değişkenine Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması	145
4.5.6	Meslek Grubu Değişkenine Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması.....	147
4.6	Demografik Değişkenlere Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması	150
4.6.1	Cinsiyete Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması	150
4.6.2	Medeni Duruma Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması.....	151
4.6.3	Aylık Gelir Durumuna Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması.....	153
4.6.4	Eğitim Düzeyine Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması.....	154
4.6.5	Yaş Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması.....	155
4.6.6	Meslek Grubuna Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması.....	156
4.7	Demografik Değişkenlere Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması ...	158
4.7.1	Cinsiyete Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması	158
4.7.2	Medeni Duruma Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması	160

4.7.3	Aylık Gelir Durumuna Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması .	162
4.7.4	Eğitim Durumuna Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması	165
4.7.5	Yaş'a Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması	167
4.7.6	Meslek Grubuna Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması	169
4.8	Değişkenler Arası İlişkilere Dair Korelasyonlar	172
4.8.1	Kişilik Boyutları ve Psikolojik Dayanıklılık Boyutları Arası Korelasyonel İlişkiler	172
4.8.2	Kişilik ve Dini Atıf Boyutları Boyutları Arası Korelasyonel İlişkiler	174
4.8.3	Psikolojik Dayanıklılık Boyutları ve Dini Atıf Boyutları Boyutları Arası Korelasyonel İlişkiler	176
4.8.4	Kişilik Boyutları ve Dini Yaşam Göstergelerinin Korelasyonel İlişkisi	178
4.8.5	Psikolojik Dayanıklılık Boyutları ve Dini Yaşam Göstergelerinin Korelasyonel İlişkisi	181
4.8.6	Dini Atıf Boyutları ve Dini Yaşam Göstergelerinin Korelasyonel İlişkisi	183
4.9	Kişilik ve Dini Atıfların Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Yordayıcı Etkisi	187
5.	TARTIŞMA ve YORUM	191
5.1	Kişilik ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler	191
5.2	Psikolojik Dayanıklılık ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler	198
5.3	Dini Atıflar ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler	205
5.4	Kişilik ve Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki	214
5.5	Kişilik ve Dini Atıf Arasındaki İlişki	217
5.6	Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Atıf Arasındaki İlişki	219
5.7	Kişilik ve Dini Yaşam Göstergeleri İlişkisi	221
5.8	Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Yaşam Göstergeleri İlişkisi	226
5.9	Dini Atıflar ve Dini Yaşam Göstergeleri İlişkisi	230
5.10	Kişilik ve Dini Atıfların Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Yordayıcı Etkisi	232
6.	SONUÇ ve ÖNERİLER	236
6.1	Sonuçlar	236
6.2	Öneriler	246
KAYNAKLAR		250
EK A.	PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK ÖLÇEĞİ (PDÖ)	326
EK B.	BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK ÖLÇEĞİ	327
EK C.	DİNİ ATIF ÖLÇEĞİ	329
EK D.	ANKET BİLGİ FORMU	330

ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 4.1 Regresyon değeri grafiği	189
--	-----

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1 Örneklemenin demografik özellikleri	125
Tablo 4.1 Beş Faktör Kişilik Ölçeği için değer aralıkları	132
Tablo 4.2 Araştırmaya katılan bireylerin dışadönüklük boyutu düzeyleri	132
Tablo 4.3 Araştırmaya katılan bireylerin nörotizm boyutu düzeyleri	132
Tablo 4.4 Araştırmaya katılan bireylerin uyumluluk boyutu düzeyleri	132
Tablo 4.5 Araştırmaya katılan bireylerin gelişime açıklık boyutu düzeyleri	133
Tablo 4.6 Araştırmaya katılan bireylerin özdenetim boyutu düzeyleri	133
Tablo 4.7 Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği için değer aralıkları	133
Tablo 4.8 Araştırmaya katılan bireylerin toplam psikolojik dayanıklılık düzeyleri	133
Tablo 4.9 Araştırmaya katılan bireylerin kendini adama boyutu düzeyleri	133
Tablo 4.10 Araştırmaya katılan bireylerin kontrol boyutu düzeyleri	134
Tablo 4.11 Araştırmaya katılan bireylerin meydan okuma boyutu düzeyleri	134
Tablo 4.12 Dini Atıf Ölçeği için değer aralıkları	134
Tablo 4.13 Araştırmaya katılan bireylerin Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutu düzeyleri	134
Tablo 4.14 Araştırmaya katılan bireylerin Tanrı'nın cezalandırması boyutu düzeyleri	135
Tablo 4.15 Araştırmaya katılan bireylerin Tanrı'nın sorgulanması boyutları düzeyleri	135
Tablo 4.16 "Din sizin için önemli midir?" (Dine atfedilen önem) sorusu için değer aralıkları	135
Tablo 4.17 Araştırmaya katılanların dine atfettikleri önem düzeyleri	135
Tablo 4.18 "Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?" (Algılanan dindarlık) sorusu için değer aralıkları	136
Tablo 4.19 Araştırmaya katılanların algılanan dindarlık düzeyleri	136
Tablo 4.20 "Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur'an okursunuz?" (Kur'an okuma sıklığı) sorusu için değer aralıkları	136
Tablo 4.21 Araştırmaya katılanların Kur'an okuma sıklığı düzeyleri	136
Tablo 4.22 "Dua eder misiniz?" (Dua etme sıklığı) sorusu için değer aralıkları ..	136
Tablo 4.23 Araştırmaya katılanların dua etme sıklığı düzeyleri	137
Tablo 4.24 "Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız?" (Beş vakit namaz kılma sıklığı) sorusu için değer aralıkları	137
Tablo 4.25 Araştırmaya katılanların beş vakit namaz kılma sıklığı düzeyleri	137
Tablo 4.26 "Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız?" (Ramazan orucu tutma sıklığı) sorusu için değer aralıkları	137
Tablo 4.27 Araştırmaya katılanların ramazan orucu tutma sıklığı düzeyleri	137
Tablo 4.28 "Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz?" (Algılanan günahkârlık) sorusu için değer aralıkları	138
Tablo 4.29 Araştırmaya katılanların algılanan günahkârlık düzeyleri	138
Tablo 4.30 "Dinin yasak ve haramlarından (alkol tüketme, faiz yeme, zina, fal baktırma vb.) kaçınır mısınız?" (Dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu) sorusu için değer aralıkları	138

Tablo 4.31 Araştırmaya katılanların dinin yasak ve haramlarından kaçınma düzeyleri	138
Tablo 4.32 “Sık hastalanır mısınız?” (Sık hastalanma) sorusu için değer aralıkları.....	139
Tablo 4.33 Araştırmaya katılanların sık hastalanma düzeyleri	139
Tablo 4.34 Cinsiyete göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları	140
Tablo 4.35 Medeni duruma göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları	141
Tablo 4.36 Aylık gelir durumuna göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	142
Tablo 4.37 Eğitim durumuna göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	144
Tablo 4.38 Yaşa göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları ...	145
Tablo 4.39 Meslek değişkenine göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	148
Tablo 4.40 Cinsiyete göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	150
Tablo 4.41 Medeni duruma göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	151
Tablo 4.42 Aylık gelir durumuna göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	153
Tablo 4.43 Eğitim durumuna göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	154
Tablo 4.44 Yaş değişkenine göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	155
Tablo 4.45 Meslek grubuna göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	157
Tablo 4.46 Cinsiyete göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları	158
Tablo 4.47 Cinsiyete göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MWU sonuçları .	159
Tablo 4.48 Medeni duruma göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	160
Tablo 4.49 Medeni duruma göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MWU sonuçları	162
Tablo 4.50 Aylık gelir durumuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	163
Tablo 4.51 Aylık gelir durumuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması KWH sonuçları	164
Tablo 4.52 Eğitim durumuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	165
Tablo 4.53 Eğitim durumuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması KWH sonuçları	167
Tablo 4.54 Yaşa göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları	167
Tablo 4.55 Yaşa göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması KWH sonuçları	169
Tablo 4.56 Meslek grubuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları.....	169
Tablo 4.57 Meslek grubuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması KWH sonuçları	171

Tablo 4.58 Kişilik boyutları ve psikolojik dayanıklılık boyutları arası korelasyonel ilişkiler.....	173
Tablo 4.59 Kişilik boyutları ve dini atıf boyutları arası korelasyonel ilişkiler	174
Tablo 4.60 Kişilik boyutları ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arası korelasyonel ilişkiler.....	175
Tablo 4.61 Dini atıf boyutları ve psikolojik dayanıklılık boyutları arası korelasyonel ilişkiler.....	176
Tablo 4.62 Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ve psikolojik dayanıklılık boyutları arası korelasyonel ilişkiler.....	177
Tablo 4.63 Kişilik boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi	178
Tablo 4.64 Kişilik boyutları ve din ve maneviyata yönelik soruların korelasyonel ilişkisi	179
Tablo 4.65 Psikolojik dayanıklılık boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi	181
Tablo 4.66 Psikolojik dayanıklılık boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi	182
Tablo 4.67 Dini atıf boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi .	184
Tablo 4.68 Dini atıf boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi .	185
Tablo 4.69 Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi	186
Tablo 4.70 Kişilik ve dini atıfların psikolojik dayanıklılığı yordamasına ilişkin regresyon analizi	189

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Simgeler

%	: Yüzde
&	: Ve

Kısaltmalar

&	: Ve
MANOVA	: Varyans analizi
Bkz	: Bakınız
F	: Frekans
N	: Kişi sayısı
p	: Anlamlılık değeri
r	: Korelasyon katsayısı
s	: Sayfa
ss	: Sayfa aralığında
S	: Standart sapma
Sd	: Serbestlik derecesi
$\bar{X}$	: Ortalama
Vs	: Vesaire
Vb	: Ve benzeri

1. GİRİŞ

Her birey dünyaya sağlıklı bir biçimde gelişinden itibaren kendine özgü kişilik yapısını geliştirir ve sergilemeye başlar. Kişinin içinde bulunduğu aile ortamı, fiziksel olanaklar, dini veya manevi değerler sistemi, ebeveyn tutumları gibi pek çok faktör bu yapıya etki eder (Fromm, 1963, s.81). Bireyin içinde bulunduğu tüm şartlar, zamanın ruhuna göre toplumun özellikleri kişiliği etkilerken birey de çevresini etkiler.

Geçmişten bu yana insanların kişiliği ve kişilik özelliklerini tanımlama, betimleme üzerine uğraş verdiği görülmektedir. Günümüz modern psikolojisine gelene dek Sümerler'e uzanan kişilik tanımlamaları mevcuttur (Thomas, Segal, 2006). Kişilik tanımlamaları kişiliği etkileyen güçler, kişiliğin hangi yaşa kadar gelişebildiği gibi temele alınan çok sayıda noktada farklılaşmaktadır. Farklı bilim insanlarınca geliştirilmiş olan her tanım çıktığı paradigmayı tatmin edecek niteliktedir. Kişilik faktörleri birçok açıdan sınıflandırılabilirle birlikte günümüzde net bir kişilik tanımı ve kuramı üzerinde uzlaşıya varılmamıştır.

Müstakil bir bireyin kişilik yapısı diğerlerinden farklı özellikler göstermekle birlikte bu özellikler çeşitli şekillerde sıralanabilir. İçer dönüklük, deneyime açıklık, kırılgan olma, sevecenlik gibi pek çok unsur kişilik özelliklerine örnek oluşturur (Plotnik, 2009, s. 473). Dayanıklılık da kişilik yapısı içerisinde değerlendirilen özelliklerden biridir. Bireye kriz durumlarıyla karşılaştığında kişiliğindeki toparlayıcı gücü oluşturur (Terzi, 2008a, s. 2). Kişiliği etkileyen her unsur dayanıklılık faktörünü de etkiler. Günümüz zorlu yaşam koşullarında (doğal afet, salgın hastalık, ruhsal bunalımlar vb.) ise dayanıklılık önemli bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bireye dair izlerin bulunduğu her alanda veya bireyin oluşturduğu her unsorda kişiliğinin de izlerini görmek olasıdır. Olan biteni ve diğerlerini anlamlandırmada bize kısa yoldan ipuçları sunan kişilik yapımız dini ve manevi hayatımızı anlamlandırırken de etkilidir (Thompson, 1981). Her alanda olduğu gibi manevi yönümüzde de kişiliğimizin izleri vardır veya manevi yönümüz kişiliğimizi de etki alanı içine alır. Sahip olduğumuz psikolojik dayanıklılığımızı manevi kaynaklar pek çok yolla destekler.

Bütünsel bir bakış açısıyla hayatı anlamlandırma gayretimiz atıf süreçlerini oluşturur (Bulman, Wortman, 1977). Bir nesneye, olaya, kişiye veya aşkın bir varlığa dair atıf süreçlerimiz de kişiliğimizden yansımalar taşıyabilmektedir. Atıfların kaynağını nereden aldığı, atıf sürecini ve atfın niteliğini değiştirebilmektedir. Dini öğretilerden yola çıkarak oluşturulan bir atıf dini atıf özelliği gösterirken temeli din olmadan oluşturulan atıflar bu niteliği taşımaz (Batman, 2008).

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın problemi ve alt problemleri sıralanmış, araştırmanın amacı ve alan yazını açısından araştırmanın önemi açıklanmış, araştırmanın hipotezlerine yer verilmiş, araştırmanın sınırlılıkları ve sayıtları belirtilmiş olup son olarak araştırmanın temel kavramları açıklanıp kavramlarla ilgili literatür araştırmalarına yer verilmiştir.

1.1 Araştırmanın Problemi

Kişilik, modern psikolojinin gelişiminden bu yana sayısız araştırmanın konusu olmuştur. Günümüzde psikolojinin alt alanlarından olan pozitif psikoloji bireylerin sahip olduğu olumlu karakter özellikleri olan erdem, mutluluk, affedicilik, umut, merhamet, minnettarlık gibi kavramları ön plana çıkarmıştır. Psikolojik dayanıklılık da bu kavramlar arasındadır. Dayanıklılık, bireyin sahip olduğu pek çok kaynaktan etkilenmekte ve bu kaynakları etkilemektedir.

Bireylerin yaşamı ve yaşamdaki her türlü fonksiyonu anlamlandırma mekanizmasını atıf süreçleri oluşturmaktadır. Atıf süreçleri kaynağını aldığı referans noktasına göre farklılaşabilmektedir. Din ve maneviyat yaşamı ve yaşamsal süreçleri anlamlandırmada atıfsal süreçlere kaynaklık etme bakımından oldukça elverişlidir. Kişilik özellikleri pek çok insan zihinsel süreç ve davranışına etki ettiği gibi atıf süreçlerinde de etkisini göstermektedir. Olumlu düşünme, neşeli olma gibi kişisel özelliklere sahip olan birey çevreye ve diğerlerine yönelik farklı atıf süreçleri geliştirirken; karamsarlık, melankolik olma gibi kişilik faktörlerini barındıran birey kendi özellikleri doğrultusunda atıfsal süreçler oluşturacaktır. Benzer biçimde bireylerin sahip olduğu atıf kaynakları değiştikçe de atfın özelliği değişecektir. Hayatında din ve maneviyatı temel noktada tutan bireyin atıfsal süreci din ve

maneviyattan beslenecektir (Spilka, Shaver, Kirkpatrick, 2001). Bu doğrultuda bireyin sahip olduğu kişilik, dayanıklılık ve dini atıfların birbirlerinden ne düzeyde ve nasıl etkilendikleri merak konusudur.

Bu çalışmada “Yetişkinlerde kişilik, dayanıklılık ve dini atıflar ilişkisi incelendiğinde nasıl bir ilişki ortaya çıkmaktadır?” sorusu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

1.2 Araştırmanın Alt Problemleri

Alt problemler aşağıdaki gibidir:

1. Yetişkinlerin kişilik özellikleri yaş gruplarına göre farklılaşmakta mıdır?
2. Yetişkinlerin kişilik özellikleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
3. Yetişkinlerin kişilik özellikleri eğitim durumu değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
4. Yetişkinlerin kişilik özellikleri meslek türü değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
5. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
6. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
7. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri eğitim durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
8. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri medeni durum değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

9. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri ile meslek türü değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
10. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri ile yaş değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
11. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
12. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri eğitim durumu değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
13. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri gelir durumu değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
14. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri meslek türü değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
15. Yetişkinlerin kişilik özellikleri ile dayanıklılıkları arasında ilişki var mıdır?
16. Yetişkinlerde kişilik ile dini atıflar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
17. Yetişkinlerde dayanıklılık ile dini atıflar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
18. Dini yaşam göstergeleri ile kişilik arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
19. Dini yaşam göstergeleri ile dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
20. Dini yaşam göstergeleri ile dini atıf arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
21. Kişilik ve dini atıflar psikolojik dayanıklılığın anlamlı birer yordayıcısı mıdır?

1.3 Araştırmanın Amacı

Yetişkinlerde kişilik ve dayanıklılık ilişkisini inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Kişilik özellikleri ve dayanıklılığın birbirini etkilediğini destekleyen

alışmalar bulunmakla birlikte dini atıflar, kişilik ve dayanıklılıkla ilgili çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırmanın ana amacı; yetişkinlerde kişilik, dayanıklılık ve dini atıflar arasındaki ilişki incelemek ve bu değişkenleri bazı demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek vb.) ve dini yaşam göstermeleri açısından karşılaştırmaktır.

Araştırmanın Hipotezleri

1. Yetişkinlerin kişilik özellikleri yaş gruplarına göre farklılaşmaktadır.
2. Yetişkinlerin kişilik özellikleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır
3. Yetişkinlerin kişilik özellikleri eğitim durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.
4. Yetişkinlerin kişilik özellikleri medeni durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.
5. Yetişkinlerin kişilik özellikleri meslek türü değişkenine göre farklılaşmaktadır
6. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri yaş gruplarına göre farklılaşmaktadır.
7. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.
8. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri eğitim durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.
9. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri medeni durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.
10. Yetişkinlerin dayanıklılık düzeyleri meslek türü değişkenine göre farklılaşmaktadır.
11. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri yaş gruplarına göre farklılaşmaktadır.

12. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.
13. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri eğitim durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.
14. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri medeni durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.
15. Yetişkinlerin dini atıf özellikleri meslek türü değişkenine göre farklılaşmaktadır.
16. Yetişkinlerde kişilik ile dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki vardır.
17. Yetişkinlerde kişilik ile dini atıflar arasında anlamlı bir ilişki vardır.
18. Yetişkinlerde dayanıklılık ile dini atıflar arasında anlamlı bir ilişki vardır.
20. Dini yaşam göstergeleri ile kişilik, dayanıklılık, dini atıflar arasında anlamlı bir ilişki vardır.
21. Kişilik ve dini atıflar dayanıklılığı anlamlı biçimde yordamaktadır.

1.4 Araştırmanın Önemi

Yetişkinlerin karşılaştığı olumsuz durumlarla başa çıkmasında kişiliğin bir parçası olan psikolojik dayanıklılık önemli bir kilit noktasıdır. Bireylerin kişilik özelliklerinin çeşitli boyutlarının psikolojik dayanıklılığı etkilediği bilinmektedir. Bireylerin dünyayı anlamlandırmalarında başlıca referans kaynakları olan atıflar da diğer özellikler gibi kişilikten etkilenebilmektedir. Günümüz koşullarında zorlu yaşam olaylarının (yalnızlık, anlamsızlık, salgın hastalık, doğal afetler, iklim krizi vb.) artmasıyla birlikte psikolojik dayanıklılık kavramının da önemi artmaktadır.

Din psikolojisi sahasında yürütülen araştırmaların çıktıları din ile ilişkili olan pek çok alana da katkı sağlamaktadır. Din eğitimi, din ve maneviyat odaklı terapi yaklaşımları bu alanlar arasında sayılabilir. Günümüzde din eğitimi özellikle belli yaş grupları için

önem arz etmekte ve giderek her yaş düzeyine uygun olarak yaygınlaşmaktadır. Bireylerin kişilik özelliklerinden yola çıkarak dini atıf özelliklerinin tahmin edilmesi ve din eğitiminde kişilik özelliklerinin de dikkate alınarak yürütülme alternatifi yapılan çalışmanın bulgularından yola çıkılarak geliştirilebilir. Yine birtakım kişilik özellikleri ile dayanıklılık arasındaki ilişkiden yola çıkılarak bireylerin dayanıklılıklarını arttırmaya yönelik kişiliklerini destekleyici çalışmalar ilgili kurum ve kuruluşlarca çalışmanın bulgularından hareketle planlanabilir.

Son yıllarda önemi giderek artan ve pek çok kurumda yaygınlaşan psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde, psikolojik dayanıklılık kavramının daha sık kullanılması dikkat çekmektedir (Korkut, 2003). Bu nedenle yapılan çalışma bulgularının alanda çalışan ruh sağlığı uzmanları (psikolojik danışman, psikolog, psikiyatr vb.) için yetişkinlerle ilgili detaylı bilgiler sunacağı ve konuyla ilgili terapi ve program geliştiren çalışmacılara yardımcı olacağı düşünülmektedir. Özellikle bireylerin dini ve manevi dünyalarına duyarlı bir hizmetin sunulabilmesi açısından araştırma bulgularının önemli olacağı düşünülmektedir.

Literatüre bakıldığında yetişkinlerde kişilik, dayanıklılık ve dini atıflar arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan bu çalışma dini atıf, kişilik ve dayanıklılık ilişkisini bütüncül olarak incelenmesi açısından literatürde ilk olma özelliğine sahiptir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde yürütülen çalışmanın alanda çalışan araştırmacılara yeni çalışmaların gerçekleştirilmesine yönelik kaynaklık etmesi, konuyla ilgili daha bütüncül bir bakış açısı sunması, bireylerin dini atıf süreçlerini daha iyi anlamlandırabilmeleri açısından katkı sağlaması beklenmektedir.

Literatürde kişilik, dayanıklılık ve dini atıfların sınırlı demografik değişkenle ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmada dini göstergelerin de ele alınmasıyla literatüre ek bir katkı sunulacaktır. Dini atıfların, pek çok değişkenle ilişkisini ortaya koyan bulguların kavramla ilgili daha önce çizilmemiş geniş bir tablo ortaya koyması beklenmektedir.

Özetle yapılan çalışmanın hem ilgili alan yazına katkı sağlayacağı hem de kişilik gelişimi, din eğitimi, dayanıklılığın artırılması gibi alanlarda pratik yarar gözetilerek

değerlendirildiğinde yürütülen veya gerçekleştirilecek olan çalışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1.5 Araştırmanın Sınırlıkları

Araştırmanın temel olarak sınırlılıkları şunlardır:

Araştırmanın verileri, kişisel bilgi formundan ve ölçme araçlarından elde edilen bilgilerle sınırlıdır. Araştırmada ulaşılan bulgular ölçeklerin ölçme kapasitesi ile sınırlıdır. Araştırma belli bir zaman aralığında yapıp kesitsel bir çalışma olduğundan araştırma bulguları bu zaman dilimi için geçerlidir. Araştırma, örneklem grubu olan yetişkin bireylerden elde edilen verilerle sınırlıdır.

1.6 Araştırmanın Sayıtları

Anketi cevaplayan katılımcıların anket sorularını samimi ve kendi özelliklerini yansıtacak bir şekilde yansız olarak cevapladıkları varsayılmaktadır.

1.7 Tanımlar

Kişilik bireyin hem doğuştan getirdiği özellikleri hem de sonradan edindiği kalıpları barındıran, tutarlı olarak sergilenen ve devamlılık gösteren özelliklerin tümüdür (Taymur, Türkçapar, 2012, ss. 154-177). Kişilik Freud'un yapısal kişilik kuramına göre id, ego, süper ego olarak 3 yapıdan oluşmaktadır. Freud en ilkel yanımız olan id'in doğuştan itibaren var olduğunu ego'nun ve süper egonun zamanla kişilikte daha geniş yer edindiğini savunmaktadır. Kişiliğin gelişiminde biyolojik gelişim, cinsel dürtülerle birlikte sosyal ve çevresel etkilerin önemini de vurgulamıştır (Schultz, Schultz, 2007, ss. 607-613). Fromm'a göre kişilik, bireye özgü olan ve onu diğerlerinden eşsiz kılan, doğuştan getirilmiş ve sonradan edinilmiş ruhsal niteliklerin tümüdür (Fromm, 1963, s.70). Cüceloğlu'na göre kişilik bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu ilişki biçimini kapsayan, onu diğer bireylerden ayırt edici özellik taşıyan, tutarlılık gösteren ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir (Cüceloğlu, 2010). Beş faktör kişilik modeli ayırıcı özellikleri beş kategori altında listeleyerek kişilik özelliklerindeki farklılıkları tanımlar. Açıklık, öz disiplinlilik/sorumluluk, dışa

dönüklük, nörotizm/duygusal denge ve uyumluluk kuramdaki ayırıcı özelliklerdir (Plotnik, 2009, s. 473).

Dayanıklılık, stresli yaşam olaylarıyla karşılaştığında bu duruma yönelik direnç kaynağı olan kişilik özelliği biçiminde açıklanabilmektedir (Terzi, 2008b, s. 2). Dayanıklılık, Luthans ve arkadaşları (2007) tarafından olumsuz durumlara olan tepkileri vurgulayarak bireyin engellenme, çatışma, belirsizlik gibi pek çok olumsuz durumla baş edebilme ve bu olumsuzlukların üstesinden gelerek başarılı olma yetisi olarak tanımlanmıştır. Stres altında bile yetkinliğini sürdürebilme, yüksek risk durumlarına rağmen iyi bir gelişim gösterme ve son olarak travmadan kolay çıkabilme özellikleri dayanıklılığın 3 boyutu olarak öne çıkmaktadır. (Werner, 1995, s. 81, Akt. Tümlü, Receptoğlu, 2013, s. 206).

Atıflar bireyin karşılaştığı veya karşılaşmadığı tüm süreçleri anlamlandırma çabası neticesinde oluşmaktadır. Atıf süreci dünyadaki olayları anlamlı olarak algılama ihtiyacı, olayları tahmin veya kontrol etme isteği, öz saygı ve öz kavramını yüceltme ve devam ettirme ihtiyacı olarak 3 temel nokta üzerinde güdülenmektedir (Bulman, Wortman, 1977).

Dini atıf, din ve maneviyat kaynaklı öğelerin atıf süreçlerinde referans noktası olması halinde oluşmaktadır. Diğer bir deyişle çıkış noktası din ve maneviyat merkezli olan atıflara dini atıflar denir (Thompson, 1981).

1.8 Kişilikle İlgili Literatür Taraması

Kişilik kavramı başta psikoloji bilimi olmak üzere bireyin var olduğu hemen her alanın (eğitim, endüstri vb.) ilgilendiği geçmişi oldukça eskiye dayalı araştırma konularından biridir (Weiss, Adler, 1984; Gürel, 1978; Yeşilyaprak, 1993; Yelboğa, 2006; Yakut, 2020).

Kişilikle ilgili ülkemizde ve dünya çapında geçmişten günümüze yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Ülkemizde kişilikle ilgili ilk çalışmalar 1970'li yıllarda (Alibal, 1974; Özyürek, 1978) yapılmaya başlarken dünya çapındaki çalışmaların (Fromm,

1963; Wiggins, 1968; Hogan, 1982; Fromm, 1995, ss. 70-136) geçmişi daha eskiye dayanmaktadır.

Dünya çapında halen önde gelen araştırma konularından birini kişilik oluşturmakta ve güncelliğini korumaktadır (Cloninger, 1994; Fonagy, 2000; Caspi, Roberts, 2001; Anderson, John vd., 2001; Kshirsagar, 2002; Matthews, Deary, Whiteman, 2003; Caspi, Roberts, Shiner, 2005; Penke, Denissen, Miller, 2007; Connor-Smith, Flachsbart, 2007; Carver, Connor-Smith, 2010; Bennett, Shepherd, Janca, 2013; Beck, Davis, Freeman, 2015; Schultz, Schultz, 2016; Guntrip, 2018; Adorno, Frenkel-Brenswik vd., 2019; Bleidorn, Hopwood vd., 2020; Gustavsen, Hegnes, 2020; Eyni, Ziyar, Ebadi, 2021; Frondel, Osberghaus, Sommer, 2021; Hampson, 2021; Cuadrado, Salgado, Moscoso, 2021).

Ülkemizde kişiliğın pek çok değışkenle incelenmesi üzerine yapılan nicel çalışma ve diğeryandan yürütölen pek çok nitel alışma (Karadeniz, 2021) bulunmaktadır. Kişiliğın diğery faktörlerle ilişkisine bakıldığı nicel çalışmalarda dindarlık (Mehmedoğlu, 1999; Işık, 2018; Kalgı, Kayıklık, 2020), dindarlık eğilimi (Aslan, Kartopu, 2021), din eğitimi (Gürses, 2007), psikolojik dayanıklılık (Söner, Gültekin, 2021), umut (Söner, Gültekin, 2021), müzik tercihleri (Erdal, Tepe, 2021), politik yetenekler (oban, Deniz, 2021), ertelemecilik davranışları (Cömert, Dönmez, 2018), etkileşim kaygısı (Düşünceli, Fariz, 2021), öznel iyi oluş (Acaray, Günsel, 2017), mesleğeyabancılaşma (Atmaca, 2020), karar verme stilleri (Soyer, Keskinöğlu, İme, 2021), yaratıcı düşünme (Soyer vd., 2021), mesleki doyum (Biçer, 2013), evlilik doyumuy (Uçak, 2015), duygusal emek (Keleş, 2019), önyargı (Yıldırım, Üstüner, 2021), tükenmişlik sendromuy (Gök, 2021), depresyon düzeyiy (İlhan, 2009), duygusal zekay (Kumru, 2021), spor yapmay durumu (Selçuk, Aydos, 1998), davranış özellikleriy (Selçuk, Aydos, 1998), kariyer değeryleri (Kaplan, 2020), empatik beceriy (Zekioğlu, Tatar, 2006; Kumru, 2021), girişimcilik eğilimiy (Karataş, 2018), iş yaşamında yalnızlıky (Sazlayay, Parlak, 2018), teknolojik liderlik öz yeterliğı (alık, oban, Özdemir, 2019), sosyal medya bağımlılıky düzeyiy (Avcılay, Atalar, 2019), internet bağımlılığı (ınar, Mutlu, 2019), gösterişiy tüketim eğilimleriy (Avcılay, Atalar, 2019) gibi pek çok değışkenin kullanıldığı görölmektedir.

Nicel çalışmalarda incelenen değişkenlerin farklılaşmasıyla birlikte örneklemelerin de farklı pek çok grubu kapsadığı görülmektedir. Bu örneklem grupları polis akademisi öğrencileri (Selçuk, Aydos, 1998), üniversite öğrencileri (Karataş, 2018; Kaplan, 2020; Düşünceli, Fariz, 2021; Yüksel, Kızılgeçit, 2021), ev kadınları (İlhan, 2009), ergenler (Bahadır, 2002a; Söner, Gültekin, 2021), öğretmenler (Atmaca, 2020; Yıldırım, Üstüner, 2021), kamu çalışanları (Acaray, Günsel, 2017), okul yöneticileri (Cömert, Dönmez, 2018; Çalık vd., 2019), yöneticiler (Çoban, Deniz, 2021), otel çalışanları (Keleş, 2019), evli çiftler (Uçak, 2015) olarak örneklendirilebilir.

Yürütülen nicel çalışmalarla birlikte kişilik özelliklerinin ölçülmesine yönelik ölçek geliştirme çalışmaları (Somer, 1998; Somer, Korkmaz, Tatar, 2002; Şimşek, 2006), kişilikle ilgili çeşitli çeviri (Türker, 2018) ve kuramsal çalışmalar (Schmidt, 2019) da gerçekleştirilmiştir.

Günümüz kişilik araştırmaları incelendiğinde özellikle ilişkisel çalışmalarda daha çok 5 faktör kişilik modelinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. 5 faktör kişilik modelinin kuramsal geçmişi ve ilgili literatür değerlendirildiğinde konuyla ilgili çalışmaların dünya çapında 1980'li yıllardan bu yana sürdürüldüğü görülmektedir (McCrae, Costa, 1987; Costa, McCrae, 1990; McAdams, 1992; Briggs, 1992; Wiggins, 1996; Costa, Paul, 1996; Salgado, 1997; Mount, Barrick, Stewart, 1998; Whiteside, Lynam, 2001; Terracciano, Costa, 2004; Saulsman, Page, 2004; Musek, 2007; McCrae, Costa, 2008; Chiaburu, Oh, Berry, Li, Gardner, 2011; Soto, Jackson, 2013; Gurven, Massenkoff, Gurven vd., 2013; Barnett vd., 2015; Sutin, Stephan vd., 2016; Ohi, Shimada vd., 2016; Oshio, Taku vd., 2018; Barańczuk, 2019; Bahçekapılı, Karaman, 2020; Feher, Vernon, 2021).

Ülkemizde 5 faktör kişilik kuramına dayalı gerçekleştirilen araştırmalar ise 2000'li yıllarda başlayıp sonrasında hız kazanmıştır. Özellikle 2005'li yıllar ve sonrasında kişilikle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde kullanılan kişilik kuramları arasında özellikle 5 Faktör Kişilik Kuramı'nın öne çıktığı ve kuramla ilgili test ve envanterlerin oldukça yaygın kullanıldığı görülmektedir (Küçükbaşol, 2005; Tatar, Zekioğlu, 2006; Şimşek, 2006; Aslan, 2008; İlhan, 2009; Biçer, 2013; Uçak, 2015; Sarıcı Bulut, 2017; Acaray, Günsel 2017; Cömert, Dönmez, 2018; Koçoğlu Sazkaya, Parlak, 2018; Çetin,

2019; Soba, Şimşek, Demir, 2019; Erol, 2020; Atmaca, 2020; İşleyen, 2020; Coşkun, Aslan, 2021; Düşünceli, Fariz, 2021; Kumru, 2021).

Kişilik özellikleri, duygular ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında Beş Faktör Kişilik Kuramı doğrultusunda yürütülen pek çok çalışma mevcuttur. Yürütülen çalışmaların sonuçları değerlendirildiğinde beş faktör kişilik kuramının boyutlarını oluşturan dışadönüklük, duygusal denge, uyumluluk, deneyime açıklık ve sorumlulukla pozitif duygular ve öznel iyi oluş olgusu arasında pozitif yönde ilişkiler bulunurken; kuramın kişilik boyutlarıyla negatif duygular arasında ise negatif yönlü ilişkilerin bulunduğu pek çok çalışma görülmüştür (Bacanlı vd., 2009; Eryılmaz, Öğülmüş, 2010; Doğan, 2013; Işık, Üzbe, 2015; Paulson, Leuty, 2016; Cenkseven, Akbaş, 2007; Harmancı, 2018; Keleş, 2019; Bayram, Demirtaş, Karaca, 2019; Korkmaz, Çetinkaya, 2021).

Maneviyat kavramı ve din olgusunun psikolojinin araştırma konuları arasına girmesiyle birlikte kişilik özellikleri ile din ve maneviyat arasındaki ilişkiyi inceleyen ve kavramların birbirlerine yansımaları betimleyen pek çok çalışma dünya çapında ve ülkemizde gerçekleştirilmiştir. (Emmons, 1999; Kirkpatrick, 1999; Emmons, 2003; Saroglou, Muñoz-García, 2008; Piedmont vd., 2009; Smither, Khorsandi, 2009; Randolph Haber, Koenig, Jacob, 2011; Schnell, 2012; Bennett, Shepherd, Janca, 2013; Boro, Dhanalakshmi, 2015; Lazar, 2016; Haney, Rollock, 2020; Asadi vd., 2021; Isangha, 2021; Küçükkaya, 1995; Mehmedoğlu, 1999; Buyrukçu, 2001; Koç, 2002; Bahadır, 2002; Çelik, Özdoğan, 2004; Gürses, 2007; Yüce, 2009; Bahçekapili, 2011; Göcen, 2014; Gökkaya, Gürsu, 2016; Işık, 2018; Gencer, Cengil, 2020; Kalgı, Kayıklık 2020; Algur, 2021).

Yurt dışında 2000 yılından sonra yapılan dindarlık, maneviyat ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiye dair yürütülen çalışmalar incelendiğinde yürütülen çalışmaların büyük çoğunluğunda uyumluluk ve sorumluluk boyutlarıyla dindarlık arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Koenig vd., 2012).

Literatür taraması yapıldığında yurtdışındaki ve ülkemizdeki bazı çalışma özetleri ile araştırma bulguları aşağıdaki gibidir.

Schultz ve Schultz'un (2016) yazdığı Theories of Personality kitabı kişilik teorilerini genel özellikleri itibariyle sınıflandırmış olması, kuramların ortaya çıkış kronolojilerine göre sıralanarak zamansal akışı göstermesi ile her kuramın kendinden önceki kuramlar arasındaki bağlantının veya farklı yanlarının görülebilmesine olanak vermesi, her kuramın temsilcileriyle ilgili yaşam öyküsüne yer vererek teorilerin ortaya çıkış koşullarının daha iyi anlaşılmasını sağlaması ve kişilik kavramıyla ilgili hem genel bilgilerin edinilmesi hem de sonraki öğrenmelere kaynaklık edebilme niteliği taşıması açısından önem taşımaktadır. Schultz ve Schultz kitaplarında kişilik teorilerini tasnif edilmiş başlıklar altında ele almış ve kuramların temel görüşlerini detaylıca açıklamışlardır. Kişilik kuramlarını psikanalitik yaklaşım (Freud), neo-psikanalitik yaklaşımlar (Jung, Adler, Horney), yaşam boyu yaklaşım (Erikson), genetik yaklaşımlar (Allport, Cattell, Eysenck), insancıl yaklaşımlar (Maslow, Rogers), bilişsel yaklaşım (Kelyy), davranışçı yaklaşım (Skinner) ve sosyal öğrenme yaklaşımı (Bandura) olarak başlık altına almış, her yaklaşımı temsil eden araştırmacıların görüşlerine tek tek yer vermişlerdir. Örneğin genetik yaklaşımlarda Allport, Cattell ve Eysenck gibi araştırmacılara yer verilip 5 Faktör Teorisi ile Karanlık Üçlü teorisi açıklanırken; bilişsel yaklaşım bölümünde kuramın temsilcisi olan George Kelly'nin yaşamı ele alınmış, kişisel yapı teorisi kavramları ve teorinin öne sürdükleri açıklanmış, ayrı bir bölümde kuramın değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Ülkemizdeki kişilikle ilgili literatür incelendiğinde Alibal'ın çalışması (1974) bu alanda yapılan ilk çalışmalar arasındadır. Alibal (1974) yaptığı kuramsal çalışmada kişiliği inceleme yöntemleri ve kişiliği incelemenin önemi üzerinde durmuştur. Yürüttüğü çalışmada kişiliği değerlendirmeye yarayan başlıca teknikleri sınıflandırmış, projektif tekniklerin doğuşu ve projeksiyon kavramının tarihçesini açıklamış, projektif testlerin özelliklerini sıralamıştır. Araştırma içerisinde projektif tekniklerin sınıflandırmalarına yer verip tekniklerin özelliklerini betimlemiştir. Başlıca projektif testlerden olan T.A.T, Rorschach ve Cümle Tamamlama Testi'nin uygulanış şekillerini açıklamıştır. Alibal çalışmasında son olarak projektif testlerin geçerlik ve güvenilirlik açısından sınırlılığına değinmiştir.

Güler'in çalışması (1989) kişilik özelliklerini çocuklar üzerinden değerlendirmesi, kişilik ile eğitim ilişkisini dikkate alan öncü çalışmalardan olması bakımından önem

taşımaktadır. Güler (1989) çalışmasında kişilik kavramının farklı tanımlamalarına yer vererek bu tanımlamaların ortak özelliklerini sıralamıştır. Çocuk kavramını tanımlayan Güler çocuk kişilik özelliklerini etik yanılgılardan uzak, iyi bir gözlemci, doğrucu-dürüst, duygularını kontrol edemeyen-heyecanlı, hareketli-coşkulu, kaygıları olmayan, düş gücü kuvvetli, ben merkezli, oynayan ve yaratıcı olarak listelemiştir. Eğitim ve kişilik ilişkisinin ele alındığı çalışmada bireyin kişiliğinin şekillenmesinde, kişilik bilgilerinin kazandırılmasında eğitimin önemi vurgulanmıştır. Eğitim ile kişilik özellikleri arasındaki bağlantıya değinen, öğreten konumundaki öğretmenlerin kişilik özelliklerinin önemini vurgulayan diğer bir çalışma Bilen'in çalışmasıdır. Bilen (1992) yaptığı nitel çalışmada öğretmenlerin eğitimde verimliliği ve etkililiği en üst düzeye çıkararak çıkaracak niteliklerin ve kişilik özelliklerinin neler olduğunu sıralamıştır.

Yurt dışında Beş Faktör Kişilik Kuramı'nı içeren çalışmalara bakıldığında kuramın kurucuları olan Mcrea ve Costa'nın konuyla ilgili çalışmaları öne çıkmaktadır (Costa, McCrae, 1987; Costa, Paul, 1996; McCrae, Costa vd., 2000; Costa, McCrae, 2008). Terracciano ve Costa (2004) kişilik ölçümünde kullanılan yaygın bir kuram olan beş faktör modelini kullanarak bireylerin sigara içme durumlarıyla kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmanın örneklemini 1600 civarında yetişkin Amerikalı'dan oluşmuş ve çalışma tasarımı kesitsel olarak tek seferde alınan verilerle yürütülmüştür. Bireylerin sigara içim düzeyleri öğrenilmiş ve Revize NEO Kişilik Envanteri kullanılarak kişilik özellikleri ölçülmüştür. Araştırmanın bazı bulguları şu şekildedir: Sigara içen bireyler hiç sigara içmeyenlere göre daha yüksek nevrotiklik puanı alırken hiç sigara içmeyen bireyler uyumluluk boyutundan daha yüksek puan almışlardır. Dışa dönüklük ve deneyime açıklık boyutları arasında ise 2 grup arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

Recepoglu, Kılınç, Şahin ve Er (2013) öğretim elemanlarının kişilik özellikleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın örneklemini 154 öğretim elemanı oluşturmuştur. Öğretim elemanlarının kişilik özelliklerinden aldıkları puanlar incelendiğinde en yüksek ortalama uyumluluk boyutuna aitken en düşük ortalamanın nevrotizm boyutunda olduğu görülmüştür. Kişilik özelliklerinden dışa dönüklük boyutunun duygusal bağlılıkla yine kişilik özelliklerinden olan deneyime açıklık boyutunun örgütsel bağlılığın duygusal ve normatif bağlılık boyutuyla pozitif

yönde ilişkili olduğu tespit edilirken; öz-disipline dönük kişilik özellikleri ile devam bağlılığı arasında negatif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Saygılı, Atay ve diğerlerinin (2015) düzenli olarak spor yapan ve yapmayan öğrencilerin kişilik özellikleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarında profesyonel olarak spor yapan bireylerin spor yapmayanlara göre dışa dönüklük ve sorumluluk özelliklerinin daha yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Dışa dönüklük ve açıklık özelliklerinin artmasıyla akademik başarının da artış göstermesi araştırmanın diğer bulguları arasındadır.

Baltacı (2017) örneklem grubu okul müdürü ve müdür yardımcılardan oluşan çalışmada erteleme davranışı eğilimi ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada kişilik özelliklerinden duygusal denge ile genel erteleme eğilimi arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü bir ilişki tespit edilirken kişilik özelliklerinden sorumluluk ve uyumluluk boyutları ile erteleme eğilimi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Güvenç (2019) örnekleme üniversite öğrencilerinden oluşan araştırmada bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Kişiliğin duygusal dengesizlik boyutunda kadınların lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bilişsel esneklik ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiye bakıldığında dışa dönüklük, deneyime açıklık, yumuşak başlılık ve sorumluluk boyutları arasında pozitif yönlü ilişki bulunurken; duygusal dengesizlik boyutuyla bilişsel esneklik arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Belirsizliğe tahammülsüzlük değişkeni incelendiğinde duygusal dengesizlik boyutu ile pozitif yönlü; dışa dönüklük, deneyime açıklık ve sorumluluk boyutlarıyla negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Atmaca (2020) yürüttüğü nicel çalışmada farklı kademelerdeki öğretmenler üzerinde kişilik tipleri ile mesleğe yabancılaşma ilişkisini araştırmıştır. Araştırma bulgularına göre öğretmenler arasında en fazla görülen kişilik boyutunu yumuşak başlılık oluştururken en az görülen kişilik boyutu nevrotikliklerdir. Kademe farklılığı ile mesleğe yabancılaşma düzeyleri incelendiğinde lisede çalışan öğretmenler mesleğe

yabancılaşma düzeyleri en yüksek çıkan gruptur. Mesleğe yabancılaşma ile dışa dönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk ve deneyime açıklık boyutlarıyla negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunurken nevrotiklik ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Kaplan (2020) kişilik özelliklerinin kariyer değeri algısı üzerindeki etkisini tespit etmek üzere çalışmasını yürütmüştür. Çalışmanın örneklemini İşletme Fakültesi'nde öğrenim gören toplamda 341 öğrenci oluşturmuştur. Kariyer değerlerinden olan girişim/yaratıcılık ile Beş Faktör Kişilik Kuramı boyutlarından olan dışa dönüklük ve gelişime açıklık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Araştırma bulgularından hareketle duygusal dengesizlik kişilik boyutunun çeşitli kariyer değerlerini açıklamada önemli bir etken olduğunu sonucuna varılmıştır.

Saroglou ve Uysal (2000) yürüttükleri çalışmada cinsiyet, ailede dindarlık, dindarlık ve kişilik ilişkisini Beş Faktör Kişilik Kuramı üzerinden araştırmışlardır. Örneklem grubu Louvain Katolik Üniversitesi Psikoloji bölümünde öğrenim gören öğrencilerden ve Katolik gelenekten bazı orta öğretim kurumlarındaki son sınıf öğrencilerinden oluşmuştur. Bulgulara bakıldığında kızlar erkeklere göre daha uyumlu ve sorumlu özellik göstermiş ancak daha az duygusal denge özelliği göstermiştir. Erkeklerde dindarlık ölçülerinden olan sorumluluk, uyumluluk ve diğergamlık boyutları arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Kaptangil (2021) sağlık çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada lider üye etkileşimi kalitesinde, üyelerin kişilik özelliklerinin rolünü araştırmıştır. Kişilik özelliklerinin dışadönüklük boyutu ile lider üye etkileşiminin tüm boyutları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sorumluluk boyutunun lider üye etkileşiminin hiçbir boyutuyla anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı görülmüştür. Diğer yandan dışadönüklük, uyumluluk, duygusal denge ve açıklık boyutlarının lider üye etkileşimin tüm boyutlarıyla anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Korkmaz ve Çetinkaya (2021) yürüttükleri çalışmada kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duygular üzerine etkisini 463 özel sektör çalışanından oluşan örneklem üzerinde araştırmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde Beş Faktör Kişilik Kuramı

içerisinde yer alan sorumluluk, dışadönüklük, duygusal denge, uyumluluk ve deneyime açıklık boyutlarının çalışanların pozitif duygu düzeylerini artırıp negatif duygularını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Yurt dışında din-maneviyat ve kişilikle ilgili pek çok çalışma bulunmakla birlikte Saroglou ve Muñoz-García'nın (2008) araştırması Beş Faktör Kişilik Kuramı'na dayalı olarak kişiliği ölçmesi ve din-maneviyatla birlikte değerleri de göz önünde bulundurarak geniş kapsamlı bir veri sunmaktadır. Çalışmanın kısa bir özetinin verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Saroglou ve Muñoz-García (2008) yürüttükleri nicel kesitsel çalışmada din ve maneviyattaki bireysel farklılıkların kişilik özelliklerinden veya sahip olunan değerlerden hangisine dayalı olarak farklılaştığını araştırmıştır. Çalışmanın örneklemini 256 kişilik İspanyol öğrenci grubu oluşturmuştur. Öğrencilerin kişilik özelliklerini ölçmek için NEO-PI-R, değerleri ölçmek için Schwartz Değer Anketi (yardımseverlik, iktidar, başarı, hedonizm, öz-yönelim, evrensellik, gelenek, uyum, emniyet, stimülasyon) ve dini özelliklerin tespiti için 8 maddelik Dindarlık Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada dini ölçüler dindarlık, duygusal din ve maneviyat olarak 3 başlıkta incelenirken; kişilik özellikleri Beş Faktör Kuramında yer alan dışa dönüklük, açıklık, uyumluluk, dürüstlük ile nevrotiklik olarak sıralanmış ve her birinin 6 alt özelliğine yer verilmiştir. Dini ölçüler ile kişilik faktörleri arasındaki ilişkiye bakıldığında uyumluluk ve dürüstlük kişilik boyutları ile tüm dini ölçüler arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kişilik faktörlerinin alt boyutlarının dindarlık, duygusal din ve maneviyat değişkenleriyle ilişkisine bakıldığında tüm dini ölçüler ile dürüstlüğü'n başarı çabası, öz disiplin alt boyutları arasında ve nevrotikliğin endişe alt boyutu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada önceki araştırma sonuçlarını destekler nitelikte dini ölçülerle dışa dönüklük faktörü arasında herhangi anlamlı ilişki tespit edilmemiştir. Açıklık faktörünün fantezi alt boyutu ile maneviyat arasında anlamlı pozitif ilişki; estetik alt boyutuyla duygusal din ve maneviyat arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki görülürken her iki alt boyut ile dindarlık arasında herhangi anlamlı bir ilişkinin bulunmaması araştırmanın dikkat çekici sonuçları arasındadır. Değerler ile dini ölçüler arasındaki bulguların bazıları aşağıdaki gibidir: Dindarlık ile yardımseverlik, gelenek arasında pozitif yönlü anlamlı

bir ilişki varken; hedonizm, öz-yönelim değerleriyle dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yardımseverlik değeri ile en güçlü pozitif yönlü ilişki duygusal din değişkeni; iktidar ve başarı değerleriyle en güçlü negatif yönlü ilişki maneviyat değişkeni arasında tespit edilmiştir.

Katipoğlu (2012) yaptığı kuramsal çalışmada din psikolojisi açısından kişilik ve karakter analizi sunmuştur. Kişilik ve karakter gibi kavramların sadece biyotipoloji ve psikotipoloji açısından ele almanın noksan bir yaklaşım olduğunu öne süren Katipoğlu İslam dini çerçevesinde çeşitli kişilik tipleri oluşturulabileceğini iddia etmiştir. Çalışmada Hipokrat, Kretscmer, Jung ve Freud'un kişilik çalışmalarından dipnotlarda bahsedilmiş, kişilik, mizaç ve karakterin tanımı yapılmıştır. Çalışmanın ana konusu olan din ışığındaki karakter ve kişilik çeşitleri olan mümin kişilik, ehli küfrün genel karakteri, münafık kişilik, müşrik kişilik özellikleri Kuran ayetleri doğrultusunda listelenmiştir.

Şentepe ve Güven (2015) kişilik özellikleri ve dindarlık ilişkisi üzerine yaptıkları nicel araştırmayı İlahiyat Fakültesi lisans öğrencileri üzerinde yürütmüşlerdir. Din eğitimi alan bireyler üzerinde gerçekleştirilen çalışmada dindarlık arttıkça uyumluluk ve sorumluluk da artmıştır. Çalışmada kadınların uyumluluk düzeyleri erkeklere göre daha yüksek çıkmıştır.

Bayraktutan (2020) yürüttüğü nitel çalışmada din psikolojisi açısından Hz. Ömer'in fiziksel ve ahlaki kişiliğini incelemiştir. Çalışmada Hz. Ömer'in kişilik özellikleri ile ilgili olan karakter, huy, mizaç, benlik, özgüven, tutum, yatkınlık ve yeteneklerinin Cahiliye Dönemi ve sonraki dönemde farklılık göstermediği; diğer yandan dostluk, olgunluk, nezaket gibi olumlu davranışlarının dinsel öğeler doğrultusunda şekillenip değiştiği sonucuna varılmıştır. Hz. Ömer'in karakterinde ve mizacında değişiklik olmayıp katı kimliğini sürdürmekle birlikte bu kişilik özelliklerinin yönü inanan bireylerden inanmayan diğerlerine doğru yönelmiştir. Kişiliğindeki olumlu yönlerinin gelişmesinde Hz. Peygamberden aldığı öğretilerle birlikte ailesi ve çevresi de etkili olmuştur.

Yılmaz (2021) nitel araştırmasında ahlaki karakter kavramı ve psikolojik bileşenlerini betimlemiştir. Çalışmada karakter, karakterin psikolojik bileşenleri, ahlaki kimlik başlıklarına yer verilmiştir. Sonuç bölümünde karakter eğitimi noktasında sadece ahlaki karakter boyutuna odaklanılıp performans karakterinin göz ardı edilmesinin olası sonuçları ve performans karakterinin dikkate alınıp eğitim programlarına sebat, iyimserlik, azim gibi kavramların girmesiyle birlikte gerçekleşecek olası olumlu neticeler tartışılmıştır.

Karadeniz (2021) İbn-i Haldun'a göre beslenme alışkanlığının kişiliğe ve dini yaşantıya etkisini literatür taraması ve betimleyici metodu kullanarak araştırmıştır. Buradan hareketle İbni Haldun'un kendi kitabı olan Mukaddime'den ve İbn-i Haldun ile ilgili yapılan araştırmalardan yararlanmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda yeme sıklığının ve tüketilen gıda türlerinin kişiliği etkilediği, aşırı yeme alışkanlığının bedensel ve ruhsal sağlığa zarar verip kişiliği olumsuz etkilediği ve dini ritüelleri yerine getirme noktasında bireyi tembelleştirdiği sonucuna varılmıştır. İbn-i Haldun din, kişilik ve beslenme arasındaki ilişkide yeme alışkanlıklarının terbiye edilmesiyle birlikte kişiliğin de olumlu yönde gelişeceğini öne sürmüştür.

1.9 Dayanıklılık Literatür Taraması

Bireyin ruhsal sağlığını özellikle zorlu yaşam olayları ve zorlayıcı psikolojik durumlar karşısında korumada etkili olan unsurlardan sayılan psikolojik dayanıklılık dünya genelinde bilim çevresinin araştırdığı konulardan biridir. Son yıllarda meydana gelen yangın, sel, deprem gibi doğal afetlerle beraber küresel boyutta yaşanan göç, salgın ve benzeri süreçlerin artmasıyla birlikte psikolojik dayanıklılık kavramı dünya çapında pek çok nitel ve nicel çalışmanın konusunu oluşturmuştur (Chang vd., 2021; Sisto vd., 2019; Karaşar, Canlı, 2020). Yurt dışında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde psikolojik dayanıklılık ile ilişkisine bakılan kavram ve çalışmaların yürütüldüğü örneklem yelpazesi oldukça geniştir.

Olumlu duygular (Tugade vd., 2004; Ong vd., 2011), yaşam doyumu (Kong vd., 2015), demografik değişkenler (Bonanno vd., 2007), duygu düzenleme (Liu, Pan vd., 2021), bağlanma stilleri (Tepeli Temiz, Yarı Cömert, 2017), depresyon (Poole, Dobson,

Pusch, 2017; Karaşar vd., 2020; Ran vd., 2020; Serrão, vd., 2021), ruh sağlığı bozuklukları (Meulen vd., 2018), sınav kaygısı (Liu, Pan vd., 2021), ölüm kaygısı (Burcu, Owen, 2021), stres (Rolin, Flis, Davis, 2021), tükenmişlik (Serrão vd., 2021), afet sonrası durum (Bonanno vd., 2007), özşefkat (Neff, McGehee, 2010), minnettarlık (Arnout, Almoied, 2021), yaratıcılık (Arnout, Almoied, 2021), benlik saygısı (Akhtar, Bilour, 2020), psikolojik iyi oluş (Nath, Pradhan, 2012), zihinsel sıkıntı (Riehm vd., 2021), farkındalık ve kabul (Thompson vd., 2011), travma sonrası gelişim (Li, Cao, Cao, Liu, 2015), işle başa çıkma (Rolin vd., 2022), yaşam kalitesi (Sehgal vd., 2021), sosyal destek (Kılınç, Sis Çelik, 2021), Covid-19 salgın süreci (Chang vd., 2021; Karaşar, Canlı, 2020; Ran vd., 2020; Killgore, Taylor, Cloonan, Dailey, 2020; Rolin vd., 2022; Labrague, 2021; Arslan vd., 2021), epigenetik (Smeeth, Beck, Karam, Pluess, 2021), somatizasyon semptomları (Ran vd., 2020), fiziksel sağlık (Nath, Pradhan, 2012; Sehgal, Ungaro vd., 2021), fiziksel ağrı (Ong, Zautra, Reid, 2011), perimenopoz süreci (Süss, Ehlert, 2020), din (Chang vd., 2019) bu değişkenlerden bazılarıdır. Örneklendirilen değişkenlerin incelendiği ilişkisel çalışmaların yanında nitel araştırmalar da yürütülmüştür (Graber, Pichon, Carabine, 2015; Parsons, Kruijt, Fox, 2016; Sisto vd., 2019).

Araştırmanın yürütüldüğü gruplara ise dezavantajlı gençler (Harvey, Delfabbro, 2004), ergenler (Neff, McGehee, 2010), sağlık çalışanları (Chang vd., 2019; Bozdağ, Ergün, 2020; Serrão, vd., 2021; Rolin vd., 2022), lise öğrencileri (Bozdağ, 2020), genç yetişkinler (Neff, McGehee, 2010; Kong, Wang, Hu, Liu, 2015), ileri yetişkinler (Windle, Markland, Woods, 2018), spor yapan bireyler (Sarkar, Fletcher, 2013), hemşirelik öğrencileri (Li, Cao, Cao, Liu, 2015; Lee vd., 2017), polis memurları (Meulen vd., 2018), psikolojik danışmanlar (Arnout, Almoied, 2021; Burcu, Owen, 2021), trans bireyler (Akhtar, Bilour, 2020) örnek verilebilir.

Ülkemizde dayanıklılıkla ilgili alan yazın incelendiğinde 2000’li yıllardan bu yana pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili çalışmaların dünya literatürüyle zamansal olarak hemen hemen paralellik gösterdiği görülmektedir. Yürütülen çalışmaların önemli bir kısmını nitel çalışmaların yanı sıra nicel çalışmalar oluşturmaktadır. Dayanıklılık ile diğer değişkenlerin ilişkisine bakılarak yürütülen nicel çalışmalarda kullanılan değişkenlerin geniş kapsamlı olduğu ve oldukça

farklılaştığı görülmektedir. Bu değişkenler arasında kişilik özellikleri (Özer, 2013; Çarman, 2015; Çelebi, 2021), Covid-19 korkusu (Tutal, Efe, 2020; Altundağ, 2021; Peker, Cengiz, 2022), ölüm kaygısı (Burcu, Owen, 2021), grupla psikolojik danışma (Gürkan, 2006a), üniversiteye uyum (Sürücü, Bacanlı, 2010), demografik özellikler (Sürücü, Bacanlı, 2010), manevi zeka (Yağcı, Sezgin, 2021), dini başa çıkma (Batan, Ayten, 2015; Angın, 2021), Tanrı algısı (Erdoğan, 2015; Dilmaç, Çifci, 2019), dini yönelim biçimleri (Erdoğan, 2015), öznel dindarlık (Erdoğan, 2015), benlik saygısı (Güloğlu, Kararımak, 2010; Kararımak, Siviş-Çetinkaya, 2011), yaşam doyumu (Tümlü, Recepoğlu, 2013; Toprak, 2014; Alibekiroğlu vd., 2018; Baykal, 2020), evlilik yaşam doyumu (Öziş, 2016), yaşam anlamı (Kul, Demir, Katmer, 2020), belirsizliğe tahammülsüzlük (Kasapoğlu, 2020), iş tatmini (Çetin, Basım, 2011), örgütsel bağlılık tutumu (Çetin, Basım, 2011), duygusal zeka (Özer, 2013; Ergün, 2016), bağlanma stilleri (Atik, 2013; Gündaş, 2013; Kararımak, Güloğlu, 2014), öz-anlayış (Bayrakdaroğlu, 2014; Alibekiroğlu vd., 2018), özyeterlik (Öztürk, 2020), sosyal destek algısı (Şavur, 2012; Dilcen, Öztürk, Yıldız, 2021), öz yansıtma (Atik, 2013), denetim odağı (Kararımak, Siviş-Çetinkaya, 2011), boş zaman sıkılma algısı (Aydın vd., 2019), kaygı (Baykal, 2020; Kul vd., 2020), bulunulan üniversite fakültesi (Atan, Ünver, 2019), aile yükü (Bildirici, 2014), tükenmişlik algısı (Güngör Uygurtaş, 2020), işsizlik kaygısı (Taşgın, Bozgeyikli, Boğazlıyan, 2017), duygu düzenleme güçlükleri (Yavuz, 2020), bağımlılık durumu (Arslan, 2018), yalnızlık (Güloğlu, Kararımak, 2010; Çetin, Anuk, 2020), suçluluk (Abakay, 2020), mutluluk (Toprak, 2014; Peker, Eroğlu, Özcan, 2015; Arslan, 2018; Peker, Cengiz, 2022), umut (Eryücel, 2018), iyilik hali (Peker vd., 2015; Korkut-Owen, Demirbaş-Çelik, Doğan, 2017), utanç (Abakay, 2020), kendini sevmeye (Abakay, 2020) sayılabilir. Değişkenlerin ilişkisine dayalı çalışmaların yanında yürütülmüş çalışmaların incelenmesine dönük çalışmalar da mevcuttur (Akfırat, Özsoy, 2021).

Türkiye'deki dayanıklılık araştırmalarının da oldukça çeşitli bir örneklem grubu üzerinde yürütüldüğü yapılan çalışmalardan hareketle söylenebilir. Tekvandocular (Bayrakdaroğlu, 2014), üniversiteli sporcular (Karademir, Mahmut, 2019), üniversite öğrencileri (Alibekiroğlu vd., 2018), ergenler (Ergün, 2016), liseli ergenler (Atik, 2013), sağlık çalışanları (Bozdağ, Ergün, 2020), yetişkinler (Türker, 2018), deprem deneyimi yaşamış yetişkinler (Kararımak, Güloğlu, 2014), HIV/AIDS tanısı alan

bireyler (Abakay, 2020), ceza infaz kurumunda çalışan personeller (Güngör Uygurtaş, 2020), insani yardım çalışanları (Şavur, 2012), psikolojik danışman adayları (Burcu, Owen, 2021), psikolojik danışmanlar (Arslan, 2018), özel eğitime gereksinimi olan çocuğa sahip aileler (Bildirici, 2014) incelenen örneklem gruplarından bazılarını örneklendirmektedir.

Din ve maneviyat, bireylerin sahip olduğu özelliklerden etkilenecek her şahsın kendine münhasır yaşadığı bir olgu olmakla beraber diğer yandan din ve benzeri manevi unsurların bireylerin sahip olduğu pek çok özellik ve değerleri etkilediği yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Saroglou, Muñoz-García, 2008). Psikolojik dayanıklılık da bu özelliklerden biridir. Din ve maneviyatın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi çağımızın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak din psikolojisinin araştırma konuları arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda dünyada ve ülkemizde ilgili kavramları barındıran pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların bazılarında din ve maneviyatın çeşitli unsurlarının psikolojik dayanıklılığı kuvvetlendirdiği (dindarlık, ibadet etme sıklığının artması gibi) sonucuna ulaşılırken bazı çalışma bulgularında din ve maneviyata ilişkin farklı değişkenlerin psikolojik dayanıklılığı etkilemediği (din eğitimi alma gibi) veya olumsuz yönde (dışsal dini yönelim gibi) etkilediği gibi sonuçlara varılmıştır (Kallampally, 2008; Kim, Esquivel, 2011; Özer, 2013; Khosravi, Nikmanesh, 2014; Kumar, Singh, 2014; Tuck, Anderson, 2014; Özdoğan, Erdoğan, 2014; Erdoğan, 2015; Batan, Ayten, 2015; Lassi, Mugnaini, 2015; Öziş, 2016; Uysal, Göktepe vd., 2017; Eryücel, 2018; Mizuno, Hofer vd., 2018; Türker, 2018; Atan, Ünver, 2019; Arslan, Ayas, 2019; Dilmaç, Çifci, 2019; Eid, Alqahtani vd., 2020; Fradelos, Alikari vd., 2020; Kasapoğlu, 2020; Kımter, 2020; Yıldırım, 2020; Mpofu vd., 2020; Skalisky vd., 2020; Chang, Chen, Lee vd., 2021; Upenieks, 2022; Richter, 2021; Ilyashenko vd., 2021; Porzoor, Khademi Astaneh, 2021; Angın, 2021; Yıldırım, Gürsu, 2021; Yağcı, Sezgin, 2021).

Geçtiğimiz yıllarda Çin'den başlayıp diğer ülkelere yayılarak küresel bir salgın haline gelen Covid-19, salgın sürecinde bireylerin psikolojik ve manevi dünyalarının nasıl etkilendiği, mevcut ruhsal durumlarının nasıl korunacağı veya daha iyiye nasıl götürebileceği, psikolojik dayanıklılık üzerinde hangi faktörlerin salgın sürecinde katkı sağladığı veya dezavantaj oluşturduğu gibi pek çok soru ortaya çıkmıştır. Bu ve

benzeri sorulardan hareketle dünya çapında Covid-19 ve psikolojik dayanıklılık ile ilgili son yıllarda fazlaca araştırma yürütülmüştür (Killgore, Taylor vd., 2020; Tatal, Efe, 2020; Bozdağ, Ergün, 2020; He, Chen, Pan vd., 2020; Karaşar, Canlı, 2020; Arslan, Karabekiroglu, vd., 2021; Serrão, Duarte vd., 2021; Park vd., 2021; Rolin, Flis, Davis, 2021; Yıldırım vd., 2021; Peker, Cengiz, 2021; Labrague, 2021; Kılınç, Sis Çelik, 2021; Riehm, Brenneke vd., 2021).

Ülkemiz de Covid-19 salgınından etkilenen ülkeler arasında olup psikolojik dayanıklılık ve Covid-19'u başlıca araştırma konusu olarak ele alan çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Literatürde Covid-19 salgın sürecinde psikolojik dayanıklılığın salgına ilişkin tepkiler (Çelebi, 2020), Covid-19 korkusu (Altundağ, 2021), stresle baş etme teknikleri dersinin verilmesi (Öztürk, 2020), belirsizliğe tahammülsüzlük (Aydın, Özcan, 2021), yalnızlık (Çetin, Anuk, 2020), ruminatif düşünme biçimi (Aydın, Özcan, 2021), umut (Söner, Gültekin, 2021), kişilik özellikleri (Söner, Gültekin, 2021), dini başa çıkma (Angın, 2021), algılanan stres (Dereceli, 2021), stresle baş etme tarzı (Bilge, Bilge, 2020; Apaydın Cırık, Aksoy, Gül, 2021), rekreasyonda algılanan sağlık çıktıları (Beşikçi vd., 2021), yaşam doyumu (Baykal, 2020), yaşam anlamı (Kul, Demir, Katmer, 2020), kaygı (Baykal, 2020), erken dönem uyumsuz şemalar (Arslan, Topal, 2021) gibi pek çok değişkenle ilişkisi araştırılmıştır. Bu araştırmalar üniversite öğrencileri (Çetin, Anuk, 2020; Dereceli, 2021), hemşirelik bölümü öğrencileri (Öztürk, 2020; Apaydın Cırık vd., 2021), sağlık çalışanları (Aydın, Özcan, 2021; Angın, 2021), yetişkinler (Beşikçi vd., 2021), psikologlar (Arslan, Topal, 2021), ergenler (Söner, Gültekin, 2021) olarak çeşitli örneklem grupları üzerinde yürütülmüştür.

Literatür taraması yapıldığında yurt dışındaki ve ülkemizdeki bazı çalışma özetleri ile araştırma bulguları aşağıdaki gibidir:

Dünya literatüründe psikolojik dayanıklılığın araştırıldığı pek çok çalışma bulunmaktadır. Gooding ve diğerlerinin (2012) yürüttükleri nicel çalışma yaş unsurunun psikolojik dayanıklılığa etkisinin nasıl olduğu, günlük yaşamda yaş almayla birlikte psikolojik dayanıklılığın artacağına dair inanışımızın ne kadarının geçerli olduğu gibi sorulara yanıt vermektedir. Gooding ve diğerleri (2012)

yürüttükleri kesitsel çalışmada genç ve yaşlı yetişkinlerin psikolojik dayanıklılığı karşılaştırmışlardır. Bu amaçla örnekleme 65 yaş üstü 60 birey ve yaşları 18 ile 25 arasında değişen 60 genç olarak toplamda 120 katılımcı alınmıştır. Çalışmada Geriatrik Depresyon Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçeği, Dayanıklılık Değerlendirme Ölçeği (sosyal destek, duygusal düzenleme, problem çözme alt ölçekleri), 36 Maddelik Kısa Form Sağlık Araştırması ölçekleri kullanılmıştır. Araştırmanın bazı bulguları şu şekildedir: Dayanıklılık ölçeğinin duygusal düzenleme ve problem çözme alt boyutları yaşlı yetişkin grubunda daha yüksek olmakla birlikte genç yetişkinler sosyal destek boyutunda daha güçlü bir dayanıklılığa sahiptir. Genel sağlıkla ilgili zayıf algı ve düşük enerji seviyeleri yaştan bağımsız olarak düşük dayanıklılıkla ilişkili bulunmuştur. Depresyonun duygusal düzenleme noktasındaki olumsuz etkileri ile düşük umutsuzluk arasında genç yetişkin grubunda ilişki bulunmuştur. Bu bulgulardan hareketle psikolojik dayanıklılığı sadece yaş faktörüyle değerlendirmenin yetersiz olacağı, yaştan ilerlemesinin psikolojik dayanıklılığı arttırmayı öngöremeyeceği, yaşla birlikte dayanıklılığa etki eden farklı pek çok psikolojik, fizyolojik vb. süreç ve değişkenlerin olduğu söylenebilir.

Tepeli Temiz'in (2018) çalışması bireylerin erken dönemde geliştirmeye başladıkları bağlanma stilleriyle ilerleyen dönemlerdeki psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu sunmaktadır. Tepeli Temiz (2018) yürüttüğü nicel çalışmada bağlanma stilleri, yaşam doyumu ve psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde öğrenim görmekte öğrenciler (302 kadın 123 erkek olmak üzere toplamda 425 birey) üzerinde yürütmüştür. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri II, Yaşam Doyumu Ölçeği, Yetişkinler için Dayanıklılık Ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Örneklemenin bağlanma stillerine yönelik olarak %49'unun kaçınmacı, %48'nin kaygılı bağlanma örüntüsüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Güvensiz bağlanmanın kaygı ve kaçınma alt boyutlarıyla yaşam doyumu puanları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla bireylerin kaygılı ve kaçınmacı bağlanma stili puanları arttıkça yaşam doyumu düzeyleri gerilemektedir. Kaygılı ve kaçınmacı bağlanma stilleri ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Psikolojik dayanıklılığı yüksek olanların yaşam doyum puanları dayanıklılığı düşük olanlara göre anlamlı ölçüde daha yüksek bulunmuştur.

Ülkemiz literatüründe psikolojik dayanıklılığın araştırıldığı pek çok çalışma bulunmaktadır.

Özcan'ın (2005) araştırması ülkemiz literatüründe psikolojik dayanıklılık konusunda yapılmış ilk çalışma olması bakımından önem kazanmaktadır. Özcan anne babaları boşanmış veya birlikte olan lise öğrencilerini dayanıklılık özellikleri ile koruyucu faktörler açısından karşılaştırmayı hedefleyerek nicel bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda 70'i ebeveynleri ayrı, 82'si ebeveynleri birlikte yaşayan olmak üzere toplamda 152 öğrenciden oluşan örneklem grubu belirlenmiştir. Öğrencilerin dayanıklılık özellikleri ve koruyucu faktörlerini saptamak için Kaliforniya Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen verilerden ulaşılan bulgulardan bazıları şunlardır: Öğrencilerin dayanıklılık özellikleri ve koruyucu faktörler ailelerinin durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta olup ailesi birlikte olanların boşanmış olanlara göre dayanıklılık özellikleri daha yüksektir. Ailelerin birliktelik veya boşanmışlık durumları örneklemde dayanıklılık özelliklerini ve koruyucu faktörlerini yordamaktadır. Dayanıklılık özelliklerinde lise düzeyindeki bireyler için cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Yani cinsiyet, dayanıklılık düzeyini yordayan bir değişken durumunda olmayıp kız ve erkeklerin dayanıklılık özellikleri ile koruyucu faktörleri benzer düzeydedir.

Sezgin (2012) çalışmasında ilköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerini bazı demografik değişkenlerle ilişkisini incelemiştir. Araştırmaya toplamda 347 ilköğretim okullarında görevli öğretmen katılmıştır. Araştırmada tarama modeli kullanılmış olup betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın bulgularına göre psikolojik dayanıklılık puan ortalamaları cinsiyete ve branşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu bulgu psikolojik dayanıklılığın cinsiyete göre değişmediğini gösteren önceki araştırma sonuçları ile uyumludur. Yine psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile yaş ve mesleki kıdem değişkenleri arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.

Arslan (2018) mutluluk, psikolojik sağlamlık ve bağımlılık durumlarındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma pozitif psikoloji kavramlarını (mutluluk, psikolojik sağlamlık) ilk kez psikolojik danışman örneklemine inceleme niteliğine sahip olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Psikolojik danışmanlar psikolojik danışma, müşavirlik, rehberlik

etme, bağımlılık eğitimi verme, psikososyal müdahalede bulunma gibi pek çok alanda birey ve gruplara yönelik faaliyet yürütmektedirler. Psikolojik danışmanların ruh sağlığı uzmanları arasında olması; umut, mutluluk, sağlıklı yaşam gibi pek çok kavramla ilgili ön sıralarda rol model olarak yer alması ve araştırma konusu olan değişkenlerle ilgili çalışmaları ilk elden yürüten meslek gruplarından olmaları itibariyle kendilerinin psikolojik sağlamlık, mutluluk ve bağımlılık düzeyi ilişkilerinin nasıl olduğu dikkat çekici bir noktadır. Çalışmada veri toplamak için kişisel bilgi formu, Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu seçilmiştir. 192'si kadın ve 71'i erkek olmak üzere örneklem toplamda 263 kişidir. Elde edilen bazı bulgular aşağıdaki gibidir: Cinsiyete bağlı olarak bağımlılık durumları (sigara-alkol kullanımı, madde deneyimleme, internette geçirilen süre) ile mutluluk ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında herhangi anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. İnternet kullanımı 1 saatin altında olanların psikolojik dayanıklılık düzeyleri 1 saatten fazla kullanıma sahip gruplara göre anlamlı olarak daha yüksektir. Bu veriden hareketle psikolojik dayanıklılık arttıkça internette geçirilen sürenin düştüğü söylenebilir. Araştırmada psikolojik dayanıklılık ile mutluluk arasında orta düzeyde pozitif bir korelasyon bulunmuştur.

Ülkemizde psikolojik dayanıklılık ile ilgili pek çok nicel araştırma bulunmakla birlikte nitel araştırma sayısı nispeten daha az ve yetersizdir (Akfırat, Özsoy, 2021).

Akfırat ve Özsoy'un (2021) belge incelemesi yöntemiyle gerçekleştirdikleri araştırma nitel çalışma literatürüne katkı sağlaması ve psikolojik dayanıklılıkla ilgili 2000-2020 yılları arasındaki literatürün geniş açıdan değerlendirilebilmesi bakımından önem taşımaktadır. Akfırat ve Özsoy çalışmalarında 2000 ile 2020 yılları arasında yayınlanan psikolojik dayanıklılıkla ilgili 137 çalışmayı çok sayıda değişken (araştırma deseni, araştırma yılı, örneklem grubu, örneklem büyüklüğü, veri toplama araçları, kullanılan veri analiz teknikleri, ...) üzerinden içerik analizi tekniğiyle incelemiştir. Araştırmanın bazı bulguları aşağıdaki gibidir: İncelenen tezlerde İngilizce “resilience” (dayanıklılık) kavramının karşılığı olarak en çok "psikolojik sağlamlık", en az "kendini toparlama gücü" terimi kullanılmıştır. 137 lisansüstü tezin 131'inde nicel araştırma yöntemi, 4 tanesinde karma yöntem, 2 tanesinde ise nitel yöntemin kullanıldığı görülmüştür. Psikolojik dayanıklılıkla ilgili ilk tez çalışması

2005 yılında yapılırken, çalışmaların yarısından fazlası ise son 4 yılda yayınlanmıştır. 137 tezin %86'sı yüksek lisans düzeyinde iken %13'ü doktora düzeyindedir. İncelenen tezlerin örneklem gruplarının büyük çoğunluğunu lise ve lisans düzeyindeki öğrenciler oluştururken, örneklem büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde tezlerin %59'unun 301-1000 aralığında kişi ile yürütüldüğü görülmüştür. Psikolojik dayanıklılıkla ilgili veri toplama araçları arasında Likert tipi ölçeklerin ilk sırada kullanılması araştırmanın diğer bulguları arasındadır. Araştırma bulgularından hareketle İngilizce "resilience" sözcüğünün ülkemizde bilim çevrelerince kararlaştırılmış ortak bir karşılığı bulunmadığı, psikolojik dayanıklılıkla ilgili çalışmaların çoğunlukla nicel yöntemler üzerinden yürütüldüğü ve son 4 yılda konuyla ilgili araştırmaların oldukça yaygınlaştığı söylenebilir.

Yazıcı Çelebi'nin (2021) araştırması kadın bireylerin kişilik özellikleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlamıştır. Bu doğrultuda araştırma deseni olarak nedensel karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli kullanılan çalışmada örneklem grubunu 18 yaş üstü 312 kadın oluşturmuş olup örneklem yaş ortalaması 33,6'dır. Cervantes Kişilik Ölçeği ve Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği kullanılarak veriler basit örnekleme yöntemi ile toplanmıştır. Kişilik özellikleri dışadönüklük/içedönüklük, denge/nörotizm, tutarlılık/tutarsızlık olarak boyutlanmıştır. Demografik özelliklere ilişkin veriler ise kişisel bilgi formuyla elde edilmiştir. Araştırmanın bazı bulguları aşağıdaki gibidir: Bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile; nörotizm negatif yönde ilişkili çıkarken dışadönüklük boyutunda pozitif yönde ilişki çıkmıştır. Yaş değişkeniyle psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır. Denge/nörotizm ile tutarlılık/tutarsızlık puanlarının yaş bakımından 45 yaş üstü grup ile eğitim durumu açısından üniversite mezunu kadınlarda diğer gruplara göre daha düşük olduğu görülmüştür. İşte çalışıp çalışmama durumuna göre psikolojik dayanıklılık arasında herhangi anlamlı ilişki çıkmamıştır.

Dini ve manevi unsurlarla psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi betimleyen pek çok çalışma yapılmıştır (Kallampally, 2008; Kasapoğlu, 2020).

Psikolojik dayanıklılık ile dindarlık ilişkisi yurt dışında var olan araştırma konuları arasındadır. Eid ve diğerlerinin (2020) çalışması psikolojik dayanıklılık kavramının kanser gibi başlı başına stres kaynağı olabilen bir durumdan nasıl etkilendiği, dindarlığın bu süreçte nasıl bir rol aldığını hasta örneklem grubu üzerinde araştırması bakımından dikkat çekmektedir. Eid, Alqahtani, Marwa ve diğerlerinin (2020) Suudi Arabistan krallığında gerçekleştirdikleri çalışmada meme kanseri hastalarında dindarlık, psikolojik dayanıklılık ve ruh sağlığı ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmanın örneklemini 329 hastadan oluşup, araştırmacılar veri toplama araçları olarak İslami Dindarlık Ölçeği, Wagnild ve Young Dayanıklılık Ölçeği ile Hastane Anksiyete ve Depresyon ölçeğini kullanmışlardır. Örneklemin bazı demografik özellikleri (kansere süresi, hastanın bakış açısına göre kanser nedeni, tedavi evresi) de araştırma değişkenleriyle ilişkisinin değerlendirilmesi açısından öğrenilmiştir. Çalışmanın bulgularından bazıları şu şekildedir: Dindarlığın ve psikolojik dayanıklılığın tüm boyutları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Kanser tedavisinin evresi ve hastanın kendi görüşüne göre ifade ettiği kanser nedeni demografik değişkenleriyle dindarlık ve psikolojik dayanıklılık ilişkisine bakıldığında herhangi anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Araştırmada dindarlık ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin tespit edilmesinden yola çıkarak kanser tedavisi gören bireylerin manevi yönde desteklenmesinin tedavi sürecine katkı sağlama ihtimalinin olduğu söylenebilir.

Erdoğan (2015) yürüttüğü çalışmada sevgi yönelimli Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri ve öznel dindarlık ile dayanıklılık arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamıştır. Tarama modelinde desenlenen nicel çalışmanın örneklemini 596 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Veri toplama araçları olarak sosyo-demografik veri formu, Tanrı Algısı Ölçeği, Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği, Yılmazlık Ölçeği ve Risk Faktörleri Listesi kullanılmıştır. Öğrenciler risk faktörleri içerisinde en fazla düşük maddi gelire sahip olmayı seçmiş, öznel dindarlık düzeyine bakıldığında örneklemin yarıdan fazlası kendisini dindar olarak nitelemiştir. Erkeklerin dayanıklılık düzeyleri kızlardan daha yüksek olarak anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Araştırma verilerine göre dayanıklılık ile içsel dini yönelim, öznel dindarlık düzeyi ve Tanrı algısı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunurken

dayanıklılıkla dışsal dini yönelim arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Türker (2018) çalışmasında yetişkinlerde dindarlık düzeyleri ve dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Örneklem grubunu 19 yaş üzeri 461 yetişkin oluşturmaktadır. Dindarlık düzeyini ölçmek için İslami Dindarlık Ölçeği, psikolojik dayanıklılığı ölçmek için Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma bulgularında yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Dindarlık ölçeğinin tecrübe alt boyutuyla psikolojik dayanıklılık ölçeğinin aile uyumu alt boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılık puanları cinsiyet, din eğitimi alma durumu açısından farklılık göstermezken; yaş, medeni durum, meslek grubu, din eğitimi aldığı yere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Dindarlık puanları cinsiyet, yaş, medeni durum açısından farklılık göstermezken; meslek grubu, din eğitimi alma durumu ve din eğitimi aldığı yer açısından anlamlı farklılık göstermektedir.

Yıldırım ve Gürsu (2021) araştırmalarında yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi hedeflemiş bu doğrultuda ilişkiisel tarama modeline göre çalışmayı yürütmüşlerdir. Örneklem toplamda 6 farklı kurumdaki (Millî Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Yükseköğretim Kurumu) 443 bireyden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak Motivasyonel Dindarlık Ölçeği ve Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (kendilik algısı, gelecek algısı, yapısal stil, sosyal yeterlilik, aile uyumu, sosyal kaynaklar) kullanılmıştır. Çalışmanın verilerine göre dindarlık ölçeğinin güç ve güven kaynağı olarak Tanrı ile ilişki, prososyal ve dini entelektüel sorumluluk boyutlarıyla psikolojik dayanıklılık ölçeğinin tüm boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yani genel dindarlık ve psikolojik dayanıklılığın tüm alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

Labrague'nin çalışması (2021) 10 farklı ülkede gerçekleştirilmiş çalışmaların özelliklerini betimlemektedir. Araştırma; hangi ülkede daha çok ne tür çalışmaların

yürütüldüğü, ülkeler arası bulguların farklılık gösterip göstermediği, bulguların dünya çapında hangi değişkenlerin etkisinde farklılaştığı gibi pek çok soruyu dünya geneli çalışmaları değerlendirerek cevaplandırdığından oldukça geniş ve bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Bunun yanında konuyla bağlantılı literatürle ilgilenen araştırmacılara zengin kaynak sunması; psikolojik dayanıklılık, başa çıkma davranışları ve sosyal destek ilişkisini inceleyen çalışmaları belli kriterlere göre tasnifleyerek kolaylık sağlaması da çalışmanın öne çıkan özellikleri arasındadır. Labrague (2021) meta-analiz yoluyla gerçekleştirdiği çalışmada Covid-19 salgını sırasında sağlık çalışanları (doktor, hemşire, ebe, radyolog, fizyoterapist eczacı, psikolog vb.) arasında psikolojik dayanıklılık, başa çıkma davranışları ve sosyal destek ilişkisini inceleyen toplamda 31 nicel çalışmayı değerlendirerek sentezlemiştir. Labrague'nun çalışması meta-analiz sonuçlarıyla birlikte anlatı sentezini de içeren sistematik bir derlemedir. Araştırmaya dahil edilen makaleler 2020-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiş olup Türkiye (2), Filistin (1), Pakistan (1), Çin (14), Filipinler (2), ABD (2), İspanya (2), İtalya (5), Mısır (1), İsrail (1) olmak üzere toplamda 10 ülkeden seçilmiştir. Çalışmaların 30'u kesitsel araştırma tasarımına sahipken sadece bir tanesi boylamsal bir araştırma desenine sahiptir. İncelenen çalışmaların 3'ü sağlık çalışanlarında yüksek, 4'ü orta düzeyde psikolojik dayanıklılık bulgulamıştır. 14 çalışma salgın esnasında kullanılan başa çıkma mekanizmalarını tanımlamıştır. Bu çalışmalar arasındaki 11 çalışma sonucuna göre sağlık çalışanlarının birincil başa çıkma mekanizmaları olarak aile, arkadaş, meslektaş desteği olarak sıralanmıştır. Dua etme gibi dini başa çıkma mekanizmalarının 3 kesitsel çalışmada öne çıktığı görülmüştür. Filistin ve Pakistan'daki örneklem grubu için dini faaliyetler en üst sıralardaki başa çıkma mekanizmaları iken Covid-19 prevalansının en yüksek olduğu ABD'deki sağlık çalışanları da salgının psikolojik yüküyle baş etmenin en önemli yollarından biri olarak dini başa çıkma mekanizmalarını (dua, ibadet vb.) belirtmişlerdir. Spor, meditasyon, egzersiz gibi dikkat dağıtma faaliyetleri de sağlık çalışanlarınca önemli bir baş etme yolu olarak gösterilmiştir. İncelenen çalışmalar içinden 8'i koronavirüsle ilgili kaygıya karşı psikolojik dayanıklılığın koruyucu bir etken olduğunu bulgulamıştır. Çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak bireylerin ve özellikle yoğun çalışan meslek gruplarının psikolojik dayanıklılıklarını destekleyici faaliyetlerde dini öğelerin de göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu söylenebilir.

Ülkemizde ve dünyada Covid-19 salgın süreci yaşanmıştır. Salgın sürecinin etkileri azalmakla beraber bireysel ve toplumsal yaşamda devam etmektedir. Bireylerin bu süreçte psikolojik dayanıklılık durumlarının ne düzeyde olduğu ve nasıl etkilendiği merak edilen araştırma soruları arasındadır. Tüm bu sebeplerle konuyla ilgili yürütülen çalışmalar dikkat çekmekte olduğundan örneklendirilmesinin yerinde olacağı düşünülmüştür.

Kımtar (2020) betimsel ve korelasyonel türden nicel bir çalışma yürüterek korona günlerinde 18 yaş ve üzeri bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelemiştir. Tarama yöntemi ve çevrimiçi anket kullanılarak gerçekleştirilen çalışmanın örneklemini tesadüfî örnekleme yoluyla seçilmiş 337 kişi oluşturmaktadır. Çeşitli demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, öznel dindarlık algısı, dua ve ibadet etme sıklıkları, kronik rahatsızlığı olup olmama vb.) belirlemek için kişisel bilgi formu ve dayanıklılık düzeylerini ölçmek için Psikolojik Sağlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın bazı bulguları şöyle sıralanabilir: Erkeklerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri kadınlardan anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. Dolayısıyla cinsiyetin psikolojik dayanıklılığı etkileyen faktörlerden olduğu söylenebilir. Gelir durumu, oturulan yerleşim yeri, kronik rahatsızlığa sahip olup olmama durumu ve eğitim seviyeleri göz önünde bulundurulduğunda örneklemin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde anlamlı bir farklılık yoktur. Meslek türüne göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin anlamlı derecede farklılaştığı görülmüştür. Örneğin memurların psikolojik dayanıklılık düzeyleri öğrencilerden; emeklilerin ise ev hanımları, öğrenci ve diğer kategorisindeki meslek grubundakilerden daha yüksektir. Bireylerin öznel dindarlık algıları ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri anlamlı derecede farklılaşmaktadır. Kendilerini dindar ve oldukça dindar olarak algılayan bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri biraz dindar olarak algılayanlara göre daha yüksektir. Bireylerin ibadet etme sıklıkları ile dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkiye bakıldığında düzenli olarak ibadet edenlerin dayanıklılık düzeylerinin pek ibadet etmeyen, ara sıra ibadet eden ve sık sık ibadet eden kişilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. "Covid-19 salgını esnasında ibadetleri sayesinde kendilerini daha çok güçlü hissetme" maddesine tamamen katılıyorum diyenlerin dayanıklılık düzeylerinin en yüksek olduğu görülmüştür.

1.10 Atıf Literatür Taraması

Bireylerin çevrelerindeki her türlü duruma yönelik merak ve anlam oluşturma isteği vardır. Buradan hareketle bireyin karşılaştığı veya karşılaşılabileceği tüm süreçleri anlamlandırma çabası atıf süreci, sürecin sonunda elde edilen ürün de atıf olarak tanımlanabilir. Atıf süreci dünyadaki olayları anlamlı olarak algılama arzusu/ihtiyacı, olayları tahmin veya kontrol etme ihtiyacı/arzusu, öz saygı ve öz kavramı yüceltme ve devam ettirme ihtiyacı olarak temelde 3 faktör üzerinde güdülenmektedir (Bulman, Wortman, 1977, ss. 63-351). Bu 3 faktörle birlikte bazı durumlar da atıf sürecini teşvik eder. Bireyin inanç sistemini tehdit eden olaylar, bireyin kendini kontrol etme duygusunu ve geleceği tahmini güçleştiren durumlar, öz saygı duygusunda önemli derecede değişiklik meydana getiren olaylar bunlar arasındadır. (Spilka, Shaver, Kirkpatrick, 2001).

Din ve atıf arasındaki ilişkiye bakıldığında din, atıfsal bir bakış açısı geliştirmek için oldukça uygundur. Dini kavramlar sistemi bireye olayları farklı anlamlandırma şekilleri sunmakta, kontrol duygusu ve özgüveni yüceltmek amacıyla bazı kavram ve yönergeleri hazır olarak sunabilmektedir. Dini kavramlar sistemi temelde başka bir cevabı olmayan sorulara (neden yaratıldık, zorluklar neden var, ölüm nedir gibi) yanıt vererek anlam kaynağının temelini oluşturmaktadır. Daha önce bahsedilen atıf oluşturmaya teşvik eden kriz durumlarında özellikle bu sistem etkisini göstermektedir. Bu tür durumlarda din Thompson'ın (1981) tanımlamış olduğu 3 anlam parçasını (gelecekte olacak şeylere ilişkin sabır gücünü arttırma, tatmin edici olumlu bir sonuç oluşturma, olayları planın bir parçası olarak görme) oluşturur. Dolayısıyla din bireyin kapsamlı, anlaşılır ve uyumlu bir inanç sistemi oluşturmaya kaynaklık eder ve dünyadaki olayları anlamlandırmada oldukça işlevseldir (Thompson, 1981, ss. 89-101).

Temelde akla gelebilecek her şeyi anlamlandırma biçimi olan atıfların içerikleri beslendiği kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Dini atıflar kaynağını din ve maneviyata dayalı unsurlardan sağlarken farklı atıf süreçlerinin kaynakları da farklı olabilir. Örneğin dini unsurları yaşamında kullanan birey, sel felaketini Allah'ın bir gazabı olarak anlamlandırarak dini atıfta bulunurken farklı bir birey iklim

değişikliğine bağlı olarak sel felaketinin gerçekleştiği yönünde din dışı unsurları temel alabilir. Bireylerin daha önce karşılaştıkları durumlara veya soyut algılara yönelik anlam oluşturma süreçlerine dahil olan atıflar, pek çok çalışmanın odak noktası olmuştur (Spilka, Shaver, Kirkpatrick, 2001).

Dünya genelinde dini atıf üzerine yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır (Proudfoot, Shaver, 1975; Spilka, Schmidt, 1983; Van Dijk, 1988; Lupfer, Brock, DePaola, 1992; Lupfer, De Paola, Brock, Clement, 1994; Miner, McKnight, 1999; Weeks, Lupfer, 2000; Mallery, Mallery, Gorsuch, 2000; Spilka, vd., 2001; Gall, 2003; Hartog, Gow, 2005; Taves, 2008; Schneider, Smith, 2011; Cragun, Sumerau, 2015; Malevich, Kolkunova, Kozhevnikov, 2017; Proudfoot, Shaver, 2019; Zarzycka vd., 2020; Krull, 2021). İncelenen çalışmalar arasında Spilka ve diğerlerinin (2001) çalışmasının dini atıflarla ilgili pek çok çalışmaya kaynaklık ettiği ve atıf gösterilen kaynaklar arasında yer aldığı dikkat çekmektedir. Literatürde kaynağını dini ve manevi öğelerden alan dini atıf kavramının kullanımı konusunda bir görüş birliği bulunmadığından manevi ve dini yükleme (Gall, 2003), dini yükleme (Zarzycka ve diğ., 2020), Tanrı ve şeytana atıflar (Krull, 2021), Tanrı'ya yapılan yükleme (Spilka, Schmidt, 1983) gibi kavramların da çalışmalarda dini atfın karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir. Geçmişten bugüne nicel ve nitel çalışmalarla birlikte dine ve manevi öğelere dayalı atıfların ölçülmesine yönelik ölçek geliştirme çalışmaları da yürütülmektedir (Garey ve diğ., 2016; Garey ve diğ., 2018).

Dini atıf üzerine yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde konuyla ilgili dünya çapında pek çok çalışma yapılmış olmasına karşın ülkemizde oldukça az sayıda çalışmanın mevcut olduğu dikkat çekmektedir. Ülkemizde yükleme (Piri, Kabakçı, 2007), tabiatüstü yükleme (Yaparel, 1994), nedensel yükleme (Sevim, 2019; Koçyiğit, 2011; Koçyiğit, Yapıcı, 2012) kavramlarıyla ilgili çalışmaların yürütülmesi 90'lı yılların sonlarına denk gelirken dini atıflarla ilgili de araştırmaların 2000'li yıllarda yapılmaya başladığı söylenebilir. Dünya literatürü ile kıyaslandığında ise yurt dışında dini atıf çalışmaları 1970'li yıllara dayanmaktadır (Proudfoot, Shaver, 1975). Ülkemizde dini atıfla ilgili literatür ancak birkaç nitel, nicel ve ölçek geliştirme çalışması ile sınırlıdır (Yapıcı, 2003; Güler, 2007a; Güler, 2007b; Gülmez, 2008; Gürses, 2008; Şahin, Tatlıhoğlu, Küçükköse, 2012; Obuz, 2015; Behti, Kula, 2020).

Literatür taraması yapıldığında yurt dışındaki ve ülkemizdeki bazı çalışma özetleri ile araştırma bulguları aşağıdaki gibidir.

Yurt dışında yürütülen bazı araştırma sonuçları kısaca şöyle sıralanabilir: Bulman ve Wortman'ın (1977) araştırma bulgularına göre bireylerin hastalık veya yaralanma durumlarında Tanrı'ya atıfta bulunma ihtimalleri yükselmektedir. Kriz durumu veya trajik olaylar karşısında da bireyler dinsel veya tabiatüstü yüklemeleri sıklıkla kullanmaktadır (Miller, Ross, 1975; Metalsky, Abramson, 1980). Thompson'a göre (1981) dini inançlar beklenmedik veya trajik durumlar karşısında bireyin anlam sisteminin devamlılığını sürdürmesine kaynaklık edebilecek öğeler (yaşanan durumun tesadüfi olmayıp bir planın parçası olduğuna dair inanç gibi) içerir.

Pargament ve Hahn (1986) çalışmalarında sağlık durumlarında Tanrı'ya nedensel yükleme ve başa çıkma yüklemelerini araştırmıştır. Örneklem 124 lisans öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırma için çeşitli hikayeler (sorumlu veya sorumsuz davranışı ve ardından olumlu veya olumsuz bir sonucu gösteren sağlıkla ilgili dört durum) oluşturularak katılımcılara sunulmuştur. Örneklemdeki bireylerin varsayılan durumlarla karşılaşması halinde hangi nedensel yüklemeleri kullanacaklarının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Araştırma sonuçlarının bazıları şu şekildedir: Bireylerin adaletsiz durumlarda Tanrı'nın öfkesi ve sevgisinden çok Tanrı'nın iradesine atıfta bulunduğu görülmüştür. Diğer yandan olumlu sonuç içeren durumlarda bireyler Tanrı'nın iradesi ve öfkesine nazaran Tanrı'nın lütfu veya sevgisine yüklemede bulunmuşlardır. Olumsuz sonuç içeren durumlarda ise daha çok Tanrı'nın öfkesine yönelik atıflarda bulunulmuştur. Çalışmada bireylerin stresle baş etmede Tanrı'yı ahlaki bir rehber ve adaletsiz durumlara panzehir olarak görmediği ortaya konuldu. Bireylerin stresle baş etmede Tanrı'ya daha çok destek kaynağı olarak başvurdukları görüldü (Pargament, Hahn, 1986).

Lupfer, Brock ve DePaola (1992) çalışmalarını Hristiyanlığın ilkelerine bağlılıkları farklı olan toplam 183 katılımcıyla yürüttü. Araştırma, dini ve seküler atıfların kullanımı etkileyen faktörlerle ilgili olan hipotezleri test etti. Katılımcılara günlük davranışlarla ilgili farklı hikayeler sunuldu. Hikayelerdeki davranışları dini nedensel etkenlere (Tanrı, Şeytan) veya seküler nedensel etkenlere (şans, kişisel eğilim,

durumsal faktörler) atfetmeleri istendi. Diğerlerine göre daha muhafazakâr olan bireylerin olayların nedeni olarak Tanrı ve şeytani daha çok gördükleri tespit edildi. Dini nedensel yüklemelerde katılımcıların tamamına yakını iyi sonuçlarda Tanrı'ya, kötü sonuçlarda ise şeytana atıfta bulundular. Bununla birlikte katılımcıların dini açıklamalardan çok seküler açıklamaları kullanma durumları ezici derecede fazlaydı. Katılımcıların tamamına yakınının insanların davranışlarına ilişkin dünyevi nedenlere odaklanarak, atıf sürecinde dini öğelerin rolünü göz ardı etme eğiliminde olduğu tespit edildi. Bulgulara göre günlük olayları anlamlandırmada %90 oranında çevresel ve durumsal etmenlere, %6 oranında Tanrı'ya, %2 oranında şeytana, %1 oranında ise şansa yükleme yapıldığı görüldü. Sonuçlardan yola çıkarak farklı muhafazakarlık düzeyindeki bireylerin dini atıfları, günlük olayları anlamlandırmada nadiren kullandıkları söylenebilir (Lupfer, Brock ve DePaola, 1992).

Park ve Cohen (1993), kısa zaman önce yakın bir arkadaşını kaybetmiş 96 lisans öğrencisiyle kayıpla başa çıkma durumları hakkında çalışma yürüttü. Katılımcılardan olay (ölümün üzerinden geçen süre), katılımcının özellikleri (içsel ve dışsal dindarlık), dini ve dini olmayan atıflar, dini ve din dışı başa çıkma stratejileri, genel ve olayla ilgili sonuçlar (kişisel gelişim, disfori gibi) olarak 5 farklı özelliklerle ilgili bilgi toplandı. Verilerden kayıpla başa çıkmada dinin önemli olduğuna dair sonuçlar elde edildi. İçsel dindarlığın kişisel gelişimin artması ve hoşnutsuzluğun azalmasıyla dolaylı olarak bağlantılı olduğu tespit edildi. Bulgulara göre arkadaşlarının kaybından Tanrı'yı sorumlu tutan bireylerin, farklı sebeplere sorumluluk yükleyenlere göre daha yüksek bir kişisel gelişime sahip olduğu görüldü (Park ve Cohen, 1993).

Shortz ve Worthington (1994), çalışmalarında ergenlik dönemlerinde ebeveynleri boşanmış 131 üniversite öğrencisine anket uyguladılar. Ebeveynlerinin boşanmasını Tanrı'nın gazabı olarak atfedenlerin, boşanmayı dini günahkârlık ve dini suçluluk üzerinden açıklama eğilimlerinin boşanmayı başka faktör ve güçlere atfedenlere göre daha yüksek olduğu tespit edildi. Tanrı sevgisine atıfta bulunmayla dini suçlama arasında ise ters yönlü bir ilişki bulundu. Diğer açıklamalardan çok Tanrı sevgisine (boşanmanın daha hayırlı olacağı gibi) atıfta bulunanların dini suçlamaları azalmaktaydı. Olaylarla başa çıkmada, boşanma sebebi olarak Tanrı'nın iradesine

atıfta bulunan bireylerin başka nedenlere atıfta bulunanlardan daha fazla dini kullandıkları tespit edildi (Shortz ve Worthington, 1994).

Kunst, Bjorck ve Tan (2000) kontrol edilemeyen, son derece olumsuz olaylara yönelik atıflar ile dindarlık, kontrol odağı, adil bir dünyaya inanç ve özsaygı arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmanın örneklemini yaşları 18 ile 58 arasında değişen 329 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Katılımcılardan dindar olanların Tanrı'nın iradesine ve sevgisine, şeytan gibi kötü ruhani güçlere daha fazla atıfta bulunduğu görüldü. Diğer yandan daha az dindar olan katılımcılar şansa ve doğal güçlere daha çok atıfta bulunmaktaydı. Dindarlığın; kontrol odağından ve adil/zor bir dünyaya inançtan daha çok, atıfların türünü yordadığı tespit edildi. Benlik saygısının herhangi bir atıf faktörüyle ilişkili olmadığı bulundu (Kunst, Bjorck, Tan, 2000).

Spilka, Shaver ve Kirkpatrick (2001) yürüttükleri kuramsal çalışmada atıf kavramının ve atıf kavramı ile ilgili araştırma bulgularının din psikolojisine uyarlanabilirliğini gösteren bir teori geliştirmiştir. Çalışma dini atıf sürecini temellendirerek bir teori öne sürmesi, dini atıf sürecinin anlaşılabilirliğini sağlaması, konuyla ilgili kuramsal bir temel oluşturarak yeni araştırmalara kaynaklık etmesi açısından oldukça önemlidir. Çalışmanın yazarlarına göre din ve atıf arasındaki ilişkiye bakıldığında din atıfsal bir bakış açısı geliştirmek için oldukça uygundur. Çalışmanın varsayımları aşağıdaki gibi sıralanabilir. Atıf süreci boyunca anlam arama, kontrol altına alma ve özsaygı oluşturma önemli sebepler arasındadır. Bireyin atıf sürecinde seküler veya dini atıf oluşturma şeklini etkileyen başlıca 4 özellik ön plandadır. Bunlar atfedenin özellikleri, atfedenin içinde bulunduğu durum, olayın özellikleri ve olayın cereyan ettiği ortam olarak listelenebilir. Bu kategorilerden her biri anlam, kontrol ve özsaygı parçalarını içinde barındırır ve bu parçaların içsel süreçlerle etkileşimleri atıfların dini veya dini olmayan nitelikte olmasına kaynaklık eder. Atıf süreci dünyadaki olayları anlamlı olarak algılama arzusu veya ihtiyacı, tahmin-kontrol etme arzusu veya ihtiyacı, özsaygı ve öz kavramını yüceltme ve devam ettirme tarafından güdülenir. Atıfsal aktivite kısmen bireyin güvenliği ve kişiliğini de yüceltme, öz kavramını her çeşit tehlikeye karşı korumayı da içeren pozitif öz oluşturma gayretini de barındırır. Bireyin mevcut anlamlandırma ve inanç sistemini tehdit eden durumlar atıfsal sürecin başlangıcını teşvik ederler. Özetle mevcut anlam süreçlerince karşılanamayan

durumlar, öz farkındalık homeostasini sürdürme ihtiyacı, belirsizliğin giderilmesine yönelik istek, geleceğe yönelik tahmin yürütebilme arzusu gibi pek çok nedenin bireyi yeni atıflar oluşturmaya yönlendirdiği söylenebilir (Spilka, Shaver, Kirkpatrick, 2001).

Yaparel (1994) depresyon ve tabiatüstü atıflarla ilgili çalışmasında depresif katılımcıların, sonuca en fazla katkısı olan faktör olarak Allah'a atıfta bulunduklarını tespit etmiştir.

Özgül'ün çalışması (1998) ülkemizde dini veya tabiatüstü yüklemelerin konu edildiği çalışmaların ilkleri arasında yer alması bakımından önemlidir. Özgül engellenme durumları ve tabiatüstü yüklemeler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İç güdümlü veya dış güdümlü dindarlığa sahip bireylerin üniversite sınavında olumlu veya olumsuz olarak beklenmedik bir sonuçla karşılaştıklarında hangi türde nedensel yüklem yaptıklarını araştırmıştır. Bulgulara göre bireyler başarılı sınav sonuçlarına sıklıkla tabiatüstü yüklemeleri kullanırken olumsuz sınav sonucuna dönük olarak kendi kişisel özelliklerine atıfta bulunmuştur (Özgül, 1998).

Güler (2007a) çalışmasında bireylerin Tanrı'ya yönelik tüm atıf, duygu ve düşüncelerini içeren Tanrı algısı kavramının ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirmeyi hedeflemiştir. Çalışma sonunda Tanrı Algısı Ölçeği geçerli ve güvenilir bir ölçek olarak ortaya çıkarılmış olup çalışma hedefine ulaşmıştır. Güler'in araştırması (2007) din ve maneviyatla bağlantılı atıf çalışmalarında kullanılabilecek bir ölçek sunması, yapılabilecek ölçek geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına yol göstermesi açısından oldukça önemlidir. Çalışmanın örneklemini 20-60 yaş aralığında Allah inancı olan toplamda 535 yetişkin birey oluşturmuştur. Ölçeğin geliştirilmesine yönelik veri toplama araçları olarak olumlu ve olumsuz Tanrı algısı yönelimini belirleyici Likert tipi 32 maddelik Tanrı Algısı Soru Formu; Günahkârlık Duygusu Ölçeği; anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite olarak 5 faktörden oluşan Kısa Semptom Envanteri kullanılmıştır. Tanrı Algısı Ölçeği geliştirmeye yönelik olarak uygulanan bu ölçeklerin bazı bulguları şöyledir: Bireyin Tanrı algısı olumlu yönde arttıkça benlik algısı da olumlu yönde ilerlemektedir. Tanrı algısı ile günahkârlık duygusu arasında ters yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Tanrı

algısı olumluya doğru yükseldikçe bireylerin algılanan günahkârlık düzeylerinin azaldığı diğer yandan Tanrı ile ilgili atıfları korku yönelimli olan bireylerin günahkârlık duygusunu daha çok yaşadığı söylenebilir. Semptomları yüksek bireyler korkutan, cezalandıran, özgür bırakan, bağışlanmayan ve adaletsiz özelliklere daha fazla atıf yapma eğilimi göstermişlerdir. Bireylerin Tanrı algılarının yaş dönemlerine, cinsiyetlerine ve eğitim durumlarına göre farklılık göstermediği bulunmuştur (Güler, 2007).

Gürses'in çalışması (2008) nitel bir çalışma olarak dini atıf kavramı üzerine olan kuramsal bakışa Türkiye literatüründe katkıda bulunması, yükleme teorisini dini yönden ele alarak dini atıf kavramının anlaşılabilirliğini sağlaması ve kavramı betimlemesi, konuyla ilgili yapılacak nitel veya nicel araştırmalara kaynaklık etmesi açısından başvurulabilecek bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Gürses çalışmasında (2008) yükleme teorisinden başlayarak dini atıf sürecine genelden daha özele doğru bir harita izlemiştir. Çalışmada ilk olarak yükleme teorisinin tarihsel gelişimine yer verilmiştir. Bu bölümde günümüzdeki yükleme kuramlarını şekillendiren alt yapılar olarak Heider'in Naif veya Sağduyu psikolojisi, Johns ve Davis'in Karşılıklı Çıkarımlar Teorisi, Kelley'in Birlikte Değişme ve Nedensel Şema Teorileri, Schacter ve Singer'in Duygusal Kararsızlık Kuramı, Bem'in Benlik İdraki Kuramı, Weiner'in başarıma güdülenmesi sayılmıştır. Bireylerin niçin ve ne zaman yükleme yaptıkları sorusuna yanıt diğer bir başlık altında aranmış olup beklenmedik/beklenen olaylar ile bir hedefin elde edilme becerisi/beceriksizliği durumlarına atıfları ortaya çıkaran iki önemli unsur olarak değinilmiştir. Yükleme teorisi ve din başlığında araştırmacı yükleme teorisi ile dini ortak bir alanda buluşturmuş dinin bireylere nedensel açıklamalar sunması bakımından atıflara eşlik edebileceğini dile getirmiştir. Örneğin dini sistemler bireylerin geçmişten bu yana zihnini meşgul eden evrenin nasıl var olduğu, çekilen acıların nedeni gibi pek çok soruya yanıt veren ifadelerle doludur. Araştırmacı son bölümde bireylerin hangi şartlarda dini yükleme yaptıkları sorusuna yer vererek bireyin daha az denetime sahip olduğu durumlar, aşırı derecede şiddetli sonuçları olan durumlar, hayat ve güvenliği tehdit eden durumlar gibi örnekleri sıralayarak soruyu cevaplandırmıştır. Sonuç olarak dinin doğası itibarıyla her tür yaşantıyı açıklayabilmesi bireylerin pek çok duruma din kaynaklı atıfta bulunmasını

anlaşılır kılabilir. Diğer yandan bireyler durumun özelliğine göre olayları hem doğaüstü hem de seküler yüklemelerle açıklama eğilimindedir (Gürses, 2008).

Obuz'un 2015'te gerçekleştirdiği çalışma, dini atıflarla ilgili sınırlı sayıda çalışmadan biri olarak öne çıkmaktadır. Diğer yandan araştırmanın örneklemini işitme engelli ve sadece erkek bireylerin oluşturması elde edilen bulguları geniş kitlelere genellenmeyi zorlaştırmaktadır. Çalışma içerdiği kavramlardan engellilik durumu ve engelli bireye bakış, işitme engeli ve Türkiye'de işitme engellilik, engelli birey psikolojisi ve ailenin rolü, ergenlik, saldırganlık, atıf kavramı ve kuramları olarak oldukça kapsamlı bir teorik bilgi sunan bölümlerden oluşmaktadır. Kavramsal açıklama sunan pek çok bölümde kavramın dinle alakalı kısmına veya dinin kavram üzerindeki yorumlamalarına da yer verilmiştir. Obuz (2015) işitme engelli bireylerde engellerle ilgili dini atıf ile saldırganlık düzeyi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. İşitme engelli bireylerdeki saldırgan davranışların, engelleriyle ilgili dini veya dini olmayan atıflardan nasıl etkilendiği çalışmanın temel sorusunu oluşturmuştur. İşitme engelinin doğuştan, hastalık veya kaza sebebiyle oluşmasının dini atıfları değiştirip değiştirmediği, işitme engelli bireyin konuşma-duyma durumunun saldırganlık düzeyini ve dini atıf durumunu etkileyip etkilemediği, örnekleme hangi atıf türünün daha çok kullanıldığı bazı alt problemlerdendir. Örneklem grubunu 15-20 yaş aralığındaki 91 erkek lise öğrencisi oluşturmakta olup örneklem sosyoekonomik yönden ve ebeveynlerinin eğitim durumu açısından benzer özellik göstermektedir. Veri toplama aracı olarak işaret diline kolay çevrilebilir cümlelerden oluşan anket soruları kullanılmıştır. Araştırmanın bazı bulguları şöyledir: engelin oluşma şekli ile saldırganlık tipi (edilgen, yıkıcı, atılğan, toplumsal) arasındaki ilişkiye göre doğuştan engelli bireyler anlamlı düzeyde saldırganlığın toplumsal kökenine işaret etmiştir. Doğuştan engelli bireylerin %92'si engelleriyle ilgili olumlu dini atıfta (Allah kulaklarımı kapattı ama bana güç verdi, Allah engellileri sever gibi madde ifadeleri) bulunmuştur. Çalışmada engelin doğuştan olmasıyla dini atfın olumlu olacağının yordanabileceği tespit edilmiştir. Örneklemin çoğunluğu olumlu dini atıfta bulunmuş, saldırganlıklarında toplum etkisi ile atılğanlık eğilimlerine yönelik cevaplar vermişlerdir. Buradan hareketle işitme engelli bireylerin saldırgan davranışlarının altında yatan etkilerden birinin toplumun bakış açısı olduğu diğer yandan atılğanlığın da diğer önemli bir sebep olduğu söylenebilir (Obuz, 2015).

Behti ve Kula'nın araştırması (2020) dini atıfların hangi bireylerce ve ne tür durumlarda daha çok hangi atıfların kullanıldığı, yaşanan olumlu veya olumsuz durumlara göre yapılan atfın kaynağının değişip değişmediği gibi soruları yanıtlaması bakımından literatüre katkı sunmaktadır. Behti ve Kula (2020) yürüttükleri nicel çalışmada üniversite sınavına bağlı olarak öğrencilerin olası başarı ve başarısızlık durumlarına yönelttikleri tabii ve tabiatüstü yüklemelerin tespit edilmesini amaçlamıştır. Bu doğrultuda araştırmacılar öğrencilerin dindarlık düzeyleri ile üniversite sınavındaki başarı başarısızlık durumuna yaptıkları nedensel yüklemeler ilişkisini araştırmıştır. Araştırmada anket tekniğine yer verilmiştir. Veri toplama amacıyla 4 farklı form (İslami Dindarlık Ölçeği, Sınav Kaygısı Ölçeği, Yükleme Anketi, Kişisel Bilgi Formu) kullanılmıştır. Sınav sonucuna yönelik yapılan atıflar kişisel, sosyal, tabiatüstü, dinî olarak dört grupta değerlendirilmiştir. Belirlenen formlar 212 bireyden (86 mezun, 126 lise son sınıf öğrencisi) oluşan örneklem grubu üzerinde uygulanmıştır. Araştırmanın bazı bulguları şu şekildedir: Örneklem çöğunluğu sınav başarısızlığına yönelik kişisel atıfta bulunurken, sınav başarısına yönelik olarak çöğunlukla dini ve sosyal atıflar kullanılmıştır. Olumlu sınav sonucuna yönelik yapılan sosyal, tabiatüstü ve dini atıflar ile dindarlık eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Olumlu sınav sonucuna tabiatüstü yüklemelerin yapılmasının önceki araştırma bulgularıyla uyumlu olduğu dikkat çekmektedir (Özgöl, 1998). Diğer yandan sınav başarısızlığına yapılan atıflar ile dindarlık eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bulgulardan hareketle öğrencilerin sınav başarısızlığından çok sınav başarısı için tabiatüstü/dini yüklemeleri kullandıkları, bu oranın dindarlık arttıkça yükseldiği söylenebilir. Diğer bir deyişle başarısızlığın sorumluluğu kişisel olarak üstlenilirken başarı durumu Allah'a atfedilmiştir (Behti, Kula, 2020).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Kişilik Kavramının Gelişiminin Tarihçesi

Kişilik geçmiş zamanlardan modern psikolojiye kadar üzerinde düşünülüp çalışılan bir kavram olmuştur. Kişilik çalışmalarının psikoloji bilimiyle başlamadığı kişiliği anlama ve tanımlama üzerine çok eski zamanlardan beri uğraşıldığı dikkat çekmektedir. Geçmişte kişilik üzerine yapılan düşünce eylemlerinin bir kısmına yazılı metinler üzerinden ulaşılabilirken günümüz psikolojisinde de kişilik kavramıyla ilgili alan yazın oldukça geniştir. Kişilikle ilgili bilinen ilk betimlemelerin Sümerler'e dayandığı bilinmektedir. Günümüzde ise çeşitli ekollerin kendi bakış açısıyla açıkladığı pek çok kişilik tanımlaması ve kuramı bulunmaktadır. Sümerler'den günümüz 21.yüzyıl modern psikolojisine değin kişilikle ilgili yapılan değerlendirmelere kısaca yer vermek daha geniş bir perspektif sunacaktır.

Kişilikle ilgili en eski tanımlamaların Sümerler'in Gılgamış destanında geçen cesaretli, kibirli, asi yürekli gibi betimlemeler olduğu bilinmektedir (Thomas, Segal, 2006). 5.yüzyıla gelindiğinde Tıbbın Babası İyonyalı Hipokrat vücut sıvılarının (kan, safra, mukus, siyah safra) renklerindeki değişime göre mizaç yapılarını dört gruba (iyimser, kollerik, balgamlı, melankolik) ayırmıştır. Örneğin kollerik mizaç, safra ile eşleştirilmiş olup sinirlilik bu mizaca atfedilmiştir. Bu görüş yaklaşık 12 yüzyıl boyunca kabul görerek 17.yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bu yaklaşım kişiliğin doğuştan getirilen bileşeni olan mizacın, vücut kimyasıyla ilişkisine değinmesi yönünden önemlidir (Farmer, McGuffin, Williams, 2002).

Günümüzde kan, mukus vb. sıvılar olmamakla birlikte vücutta bulunan çeşitli hormonların bireyde bulunuş miktarının kişilik ve dolayısıyla davranışı etkilediği bilinmektedir. Örneğin testosteron hormonun saldırganlıkla ilişkisini araştıran bazı çalışmalarda plazma veya tükürükte ölçülen serbest testosteron düzeyi ile saldırganlık arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Virkkunen ve ark., 1994).

Hipokrat'tan yaklaşık 3 yüzyıl sonra M.S. 2. yüzyılda yaşamış başka bir Yunanlı hekim olan Galen, Hipokrat'ın öğretilerinden yola çıkarak bir görüş öne sürmüştür.

Galen'e göre pek çok özelliğimiz doğuştandır. Bu özellikleri belirleyen unsurlar bedenimizde bulunan 4 sıvının birbirine oranıdır (Galen, 1973, ss. 9-44; 1981, ss. 193-194). Galen Hipokrat'ın sınıflandırdığı sıvıları baskın olma durumlarına göre çeşitli mizaç özellikleriyle eşleştirmiştir. Örneğin kanı, neşeli mizaç; sarı safrayı asabi, telaşlı mizaç özellikleriyle eşleştirmiştir. Galen beden sıvılarının mizaca etkisini belirtmekle birlikte bireyin doğuştan getirdiği özelliklere aklıyla hükmedebileceğini savunur. Örneğin birey doğuştan çok konuşmaya yatkın olabilir ancak bu özelliğini zamanla şartlara daha uygun ve daha istenilir bir hale getirebilir. Yine de birey aklıyla belli miktarda mizaç özelliklerine hükmedebilse de mizacı etkileyen sıvıların oranları değişmedikçe mizaç özünde değişmeyecektir. Galen'in görüşleri kişiliğin kalıtsal yönünü oluşturan mizacın doğuştanlığını ve büyük oranda değişmezliğini öne sürmesi ve bununla birlikte bireyin bu özelliklere tamamen esir olmadığına değinmesi açısından dikkate değerdir (Özturan, 2020).

19. yüzyıla gelindiğinde kişiliğin bir bozukluk olarak görülebileceği çeşitli çevrelerce tartışılmıştır. Bahsedilen bozukluğun oluşumunda karakter, yapı, mizaç, duygulardaki sapma gibi özelliklerin etkili olduğuna dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla kişiliği tanımlama çabalarıyla birlikte kişilik bozuklukları çalışmaları da zamanla konu alanı haline gelmiştir. (Lorange, Janca, Sartorius, 1997).

20. yüzyılda Kretschmer vücut formlarının (zayıf, uzun, kilolu, kaslı vb. gibi) kişiliğe yansıdığı varsayımından hareketle kişiliği vücut tiplerine göre sınıflandırmıştır (Kretschmer, 1949). Sonrasında Kretschmer'in sınıflandırmasından hareketle Sheldon 1954'te mezomorf (sporcu, kaslı vb.), ektomorf (cılız, çekingen vb.) ve endomorf (tombul, neşeli gibi) olarak üç tip kişilik öne sürmüştür (Sheldon, 1954). Vücut formlarından hareketle kişilik özellikleri sınıflandırması yapan bu görüşler somut niteliklere dayalıdır. Buradan hareketle beden tipi ve kişilik özellikleri arasında herhangi bir bağlantının olup olmadığı pek çok kez araştırılmıştır. Ancak varsayıldığı gibi bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmalarla desteklenemeyen tip kuramı geçerliğini yitirmiş olup günümüzde bu yaklaşım hemen hemen hiç kullanılmamaktadır (Cüceloğlu, 2010).

Milattan önce 4000-2000’li yıllarda hüküm süren Sümerlerden M.S. 19. yüzyıla kadar kişilik kavramının geçtiği pek çok kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklardaki metinler kişiliğin ne olduğu ve özellikleri, fizyolojiyle bağlantıları, huy ve mizaç ayrımı, kişilik rahatsızlıkları gibi pek çok konuyu kapsamıştır. Bununla birlikte bilimsel temeli olan çalışmalar çok fazla yürütülmemiştir. Belli bir paradigmaya dayalı, gözlem gibi bilgiyi elde etme yolları kullanılarak öne sürülen kuramların geliştirilmesi 20. yüzyılda başlamış ve ortalarında hız kazanmıştır. Günümüzde de kişilik çalışmaları bilimsel ve teknolojik çalışmaların gelişimi eşliğiyle sürdürülmektedir.

2.1.1 Kişilik Kuramları

2.1.1.1 Psikanalitik kuram

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde kişiliği açıklamada vücut formları gibi somut öğelerden uzak olarak bilinçaltı kavramı ortaya atıldı (Freud, 2017). Sigmund Freud’un geleneksel tanımlamalardan farklı olarak kişiliğin bilinçaltı yönüne vurgu yapan psikanalitik kuramı geniş kitleleri etkisi altına aldı. Psikanalitik kuram akabinde pek çok kuramın çıkış noktasını oluşturdu. Günümüz psikoloji dünyasında da adından halen söz ettirmektedir (Schultz, Schultz, 2007). Kuramın başlıca öne çıkan kavramları arasında bilinçaltı, libido (cinsel dürtü, yaşam enerjisi), savunma mekanizmaları, kişiliğin psikoseksüel evreleri, fiksasyon, Oedipus-Elektra kompleksi vb. sayılabilir (Freud, 1977; 2016; 2017; 2019). Bu kavramların pek çoğu geniş kitlelerce bilindik olup kuramdaki anlamıyla olmasa dahi kullanılmaya devam edilerek popülerliğini korumaktadır. Freud bilinçaltı ile libidoyu kişiliğe yön veren en önemli güçler olarak görmektedir. Kişilik gelişiminde cinsel dürtü, bilinçaltı ve erken çocukluk yaşantıları vurgulanmakla birlikte biyolojik gelişme, çevresel ve sosyal yapı gibi faktörleri de göz önünde bulundurmaktadır (Freud, 2019). Diğer adıyla yapısal kişilik modelinde id (kişiliğin haz odaklı olan en ilkel yanı), ego (gerçeklik ilkesine bağlı işleyen kişilik yönü) ve süperego (ideal olana odaklı toplumsal normları uygulamaya dönük kişilik yönü) kişiliğin parçaları olarak tanımlanmıştır (Freud, 2019). Kişilik gelişimi psikoseksüel evreler halinde (oral, anal, fallik, latent, genital) ayrılmıştır. Freud bu evrelerin herhangi birindeki ihtiyaçların gerekli biçimde giderilmediği takdirde yaşanan fiksasyonun (takılma) bireyin kalan tüm hayatında etkisini sürdürdüğünü ve

kişiliğinde rol oynadığını öne sürmektedir. Buradan hareketle bireyin her evreyi sorunsuz bir şekilde atlatması, sağlıklı bir kişilik gelişiminin şartını oluşturmaktadır (Freud, 2016). Psikanalitik kuram değerlendirildiğinde ortaya attığı pek çok unsurla kişilik kuramlarına farklı bir perspektif sunması açısından oldukça önemlidir. Kuramın kişiliğin sadece bilinçli yönlerden oluşmadığına dikkat çekmesi, erken çocukluk yaşantılarının kişiliğe olan yansımalarına değinmesi, Freud'un sistematik bir şekilde bilinçaltı kavramını kişilik kuramına dahil etmesi, kişiliğin kendi içinde farklı kısımlara ayrılarak detaylandırılması, kişilik gelişiminin çeşitli evreler halinde sunulması bu unsurlardan bazıları olarak sıralanabilir (Schultz, Schultz, 2007).

2.1.1.2 Psikodinamik kuramlar

Psikanalitik kişilik kuramı çeşitli çalışmacılar tarafından desteklenmiş olmakla birlikte kurama karşı birçok eleştiri de getirilmiştir. Freud'un cinselliği ve biyolojik güçleri vurgulayan dürtü teorisini eleştiren araştırmacılar arasında Horney, Fromm ve Sullivian sayılabilir. Bu araştırmacılar biyolojik güçler yerine sosyal etkilerin üzerine yoğunlaşmışlardır (Sullivian, 1947; Horney, 1994; Fromm, 1963). Yapılan eleştiriler genişleyerek psikanalize karşı pek çok yeni yönelim ve kuramın gelişmesine olanak tanımıştır. Temelini psikoanalitik kuramdan almakla birlikte bazı noktalarda psikoanalitik kuramdan farklılaşan bu kuramlara psikodinamik kuramlar (Adler'in bireysel psikolojisi, Jung'un analitik psikolojisi, Sullivian'ın kişiler arası ilişkiler kuramı, Erikson'un psikososyal gelişim kuramı gibi) denir (Schultz, Schultz, 2007, ss. 633-634).

2.1.1.3 Horney'in kişilik kuramı

Karen Horney kişilik gelişiminde, Freud'tan farklı olarak yetiştirme tarzı ve kültür gibi sosyal etkileri daha çok vurgulamıştır (Horney, 1994). Horney, Freud'u eleştirmekle birlikte psikanalitik kuramdaki terimlere benzer öneriler de getirmiştir. Örneğin Freud'un kadınların erkek cinsel organına özenme iddiasına karşı erkeklerin rahim özentisine sahip olduklarını öne sürmüştür (Horney, 1991a). Horney'in kuramının öne çıkan kavramları arasında temel kaygı, nörotik ihtiyaç, ideal kendilik imgesi (ülküleştirilmiş benlik) sayılabilir (Horney, 1991b). Horney nörotik ihtiyaçları

karşılama gayretiyle oluşan 3 farklı kişilik (itaatkâr kişilik, kayıtsız kişilik, saldırgan kişilik) tipi ortaya koymuştur. Bu kişilik tipleri, davranışlarını durumlara uydurabilme esnekliğini gösteremez ve durum ile davranış arasındaki uyumsuzluklar çatışmalara yol açar (Horney, 1991a, ss. 41-46). Bununla birlikte Horney bireyin olumlu duygu ve davranışların yüksek olduğu bir aile ve çevrede yaşamasının nörotik ihtiyaçlarla birlikte gelişen nörotik kişilik oluşumunun önüne geçebileceğini savunur. Yani bireyin sağlıklı ilişkiler ağı içinde olması sağlıklı bir kişilik oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır. Görüldüğü üzere Horney biyolojik faktörlere daha az önem atfederek ebeveyn, çevre gibi sosyal faktörlerin etkisine bağlı olarak gelişen bir kişilik modeli üzerinde durmuştur (Horney, 2003).

2.1.1.4 Fromm'un kişilik kuramı

Dürtü teorisini eleştiren diğer bir araştırmacı Erich Fromm'dur. Fromm (1995) kişilik oluşumunda biyolojik güçlerle birlikte sosyal etki ve deneyimlerin etkili olduğu öne sürmektedir. Fromm'a göre kişilik, bireye özgü ve onu diğerlerinden eşsiz kılan, doğuştan getirilmiş ve sonradan edinilmiş ruhsal niteliklerin tümüyle; karakter ise kişiliğin doğuştan olmayıp sonradan kazanılmış en önemli niteliğidir (Fromm, 1995, ss.70-74). Bu tanımlama kişiliğin doğuştan getirilen özelliklerine ve sonradan biçimlenen özellikleriyle bütün oluşturmaya değinmesi, kişiliğin ne tamamen doğuştan getirilmesi ne de tamamen sonradan kazanıldığına dikkat çekmesi açısından kişilikle ilgili daha bütüncül bir perspektif çizmektedir. Fromm kuramında sosyal karakter kavramını öne sürmüştür. Sosyal karakter tipleri yaratıcı yöneliş (en sağlıklı ve işlevsel olan yöneliş) ve yaratıcı olmayan yönelişler (alıcı, sömürücü, biriktirici, pazarlama) olarak 2 gruba ayrılır (Fromm, 1995, ss.82-119). Görüldüğü gibi Fromm kişilik teorisinde mizaç ve soya çekim kavramlarına yer vermekle birlikte bireyin çevre ile olan etkileşimi ön plana çıkarmıştır. Kuram çağın özelliklerine duyarlı olarak çağa özgü bir karakter tipi sunması (pazarlayıcı tip) insan gerçekliğini etkileyen çevresel durumlarının varlığının önemini anlama açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte kuramın toplumdaki tüm sağlıklı karakterleri sadece yaratıcı tip olarak tek bir çatı altında sunması sınırlayıcıdır. Yaratıcı olmayan karakterlerin çeşitlendiği gibi işlevsel ve sağlıklı bir karakterin de çeşitlilik gösterebileceğini akıllara getirmektedir (Fromm, 1995).

2.1.1.5 Erikson'un psikososyal gelişim kuramı

Psikanaliz temelli diğer bir kuram Erikson'a ait olan Psikososyal Gelişim Kuramı'dır. Erikson (2018) insan gelişimini hayat boyu olarak ele alır ve kişilik gelişimini bedensel düzeyde, ego düzeyinde ve toplumsal düzeyde inceler. Kişiliği incelerken bireyin geçmişini, sosyolojik, antropolojik ve biyolojik bilgilerini göz önünde bulundurur (Erikson, 2018). Erikson (2018) bireyin yaşam boyunca süren gelişim sürecini 8 psikososyal evre halinde açıklar. Bu evreler ve yaş aralıkları; temel güvene karşı güvensizlik duygusu (0-1 yaş), özerkliğe karşı kuşku ve utanç duygusu (1-3 yaş), girişimciliğe karşı suçluluk duygusu (3-6 yaş), başarılı olmaya karşı yetersizlik duygusu (7-11 yaş), kimlik kazanmaya karşı kimlik karmaşası (11-17 yaş), yakınlığa karşı yalıtılmışlık (17-30 yaş), üretkenliğe karşı durgunluk (30-60 yaş), benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk (60+ yaş) olarak sıralanır (Erikson, 2018, ss.159-170). Kuramda, Freud'un takılma (fiksasyon) görüşünden farklı olarak gelişimsel hedeflerin sonraki aşamalarda telafi edilebileceği öne sürülür. Erikson'un kuramı kişilik gelişimini dinamik bir süreç olarak yaşam boyu ele alması bakımından önemlidir (Erikson, 2018).

2.1.1.6 Adler ve Sulloway'in kuramları

Psikanaliz temelli kuramcılar arasında doğum sırasının kişiliğe psikolojik etkileri üzerinde de durulmuştur. Konuyla ilgili Adler ve Sulloway'in kuramları öne çıkmaktadır (Sulloway, 1997; Adler, 2015). Adler'e göre birey temelde güçlü ve iktidar olma mücadelesi vermektedir. Bireyin doğum sırası (büyük, ortanca, en küçük çocuk olma gibi) verilen mücadeleyi etkiler. Doğum sırasının farklı olmasına bağlı olarak bireyin hissettiği yetersizlik duygusu (aşağılık kompleksi) düzeyi de farklı olacaktır. Ayrıca ebeveynlerle kurulan ilişkiler de doğum sırasına bağlı olarak değişecek ve kişiliği etkileyecektir (Adler, 2019, 2021). Diğer yandan Adler'in Bireysel Psikoloji Kuramı, Freud'un kişiliği parçalara bölmesine karşı çıkarak kişiliğin bütünlüğüne dikkat çeker. Freud kişiliği geçmiş yaşantıların etkilediğini savunurken Adler kişiliğin şekillenmesinde geleceğe de vurgu yapar (Adler, 2015). Sulloway'in kuramı doğum sırasına göre her bireyin farklı kişilik özellikleri geliştirmesi yönünde Adler'in kuramına katılmakla birlikte temelini evrimci bir bakış

açısından almaktadır. Darwin'in evrim kuramına dayalı olarak kardeşlerin bazı kişilik özelliklerini tanımlamıştır. Örneğin büyük kardeşler fiziksel güç ve yaş açısından diğer kardeşlerle yarışırken tüm bu özelliklerden dolayı daha fazla avantaja sahiplerdir. Küçük kardeşler ise bu avantajlara sahip olmadıklarından ebeveynlerinin daha çok ilgilendiği ve koruduğu çocuklar olabilir (Sulloway, 1997).

2.1.1.7 Davranışçı kişilik kuramları

Psikoloji tarihinde bir diğer paradigma davranışçılıktır. Davranışçılık yapısalcı ve işlevselcilik akımlarının eleştirilmesi üzerine Watson tarafından kurulmuştur (Watson, 1913). Davranışçılık doğrudan gözlenemeyen süreçler yerine gözlemlenebilir davranışsal süreçleri etkinlik alanı olarak görmüştür. Dolayısıyla davranışçılık nesnel bir bilim olma yolunda tüm ruhsal ve bilinçle ilgili kavramaları reddetmiştir. Watson'ın oluşturduğu akım pek çok araştırmacıyı bu alana çekmiştir (Watson, 2017). Bu araştırmacıların birçoğu çalışmalarını öğrenme üzerinde yürütmüştür. Bunlar arasında Thorndike (bağlantıcılık) ve Pavlov (klasik koşullanma) sayılabilir (Pavlov, 1975; Thorndike, 2017). 1930'lara gelindiğinde davranışçılığın ikinci aşaması olan yeni davranışçılık (neobehaviorism) ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım ilkinden farklı olarak verileri nedenleriyle açıklayan bir sisteme sahiptir. Bununla birlikte tüm davranışların koşullanma ilkelerine göre açıklanabileceğine ve psikolojinin aslının öğrenme çalışmaları olduğuna inanırlar. Yaklaşık 30 yıl süren dönemin temsilcileri Tolman, Guthrie, Hull ve Skinner (edimsel koşullanma) olarak sıralanabilir (Guthrie, 1935; Hull, 1935; Skinner, 1938; Tolman, 1948). Davranışçılığın başlıca konusu öğrenme olmakla birlikte kişilikle ilgili de çalışmalar yapılmıştır. Davranışçı kişilik yaklaşımı, psikanalitik yaklaşımda bulunan tam olarak gözlenemeyen süreçler yerine (bilinçaltı gibi) somut çevresel veya durumsal etkiler üzerinde yoğunlaşır (Watson, 2017). Davranış birey ile çevrenin etkileşimiyle gerçekleşir. Çevresel şartlar öğrenmeyle bireyin davranışına etki ederken bireyin davranış biçimleri de çevreyi şekillendirir. Dolayısıyla davranışları ön görebilmek için bireyin özelliklerinin çevrenin özellikleriyle nasıl etkileşimde bulunduğu bilmek gerekmektedir (Bandura, 1986; Akt. Atkinson ve ark., 2014, s.472). Davranışçı yaklaşıma göre bireyin kişiliği çeşitli öğrenmelerle şekillenmektedir. Bu öğrenme türleri işlemsel (edimsel)

koşullanma, gözleme dayalı (sosyal) öğrenme ve klasik koşullanmadır (Pavlov, 1975; Bandura, 1977a; Skinner 1953).

Edimsel koşullanma davranışlar ile sonuçlar arasındaki ilişkiyi öğrenmeye dayalıdır. Davranışla birlikte gelen ödül (pekiştireç) ve cezalar davranış üzerinde etkilidir. Davranışçı kuram bireylerin pekiştirilmeye yönelik davrandıklarını ve kişisel davranış farklılıklarının bireyin büyürken edindiği deneyimlerdeki farklılıktan kaynaklandığı görüşündedir (Skinner, 1953). Bununla birlikte her davranışın doğrudan tecrübeyle öğrenilmesi oldukça yavaş bir süreç olacaktır. Dolayısıyla birey pek çok davranış doğrudan tecrübeyle edinse de gözleme dayalı olarak da birçok tepki öğrenir. Birey başkalarının davranışlarına ve davranışlarının sonuçlarına dikkat kesilerek öğrenmesi sosyal öğrenmedir. Öğrenme yollarının farklılaşması gibi davranışların ortaya çıkmasını kontrol eden pekiştireçler (doğrudan, dolaylı, kendine dayanarak) ve ceza da pek çok yolla olabilir (Bandura, 1977; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 217-218; Skinner, 1953). Pek çok davranış benzer biçimde ödüllendirilip cezalandırılabilir. Bireyin farklı durumlarda aynı tepkileri alması genelleştirmeye yol açar. Birey bağlama göre hangi davranışların uygun olup olmadığını ise ayırt etme yoluyla gerçekleştirir. Örneğin bireyin arkadaş ve aile ortamında samimi, şen şakrak tavırlar sergilemesi olumlu dönütlerle (sevgi, desteklenme gibi) pekiştirilebilir. Pekiştirilme bireyin aynı tavrı iş ortamında da gerçekleştirmesini sağlayabilir (genelleme). Ancak birey rahat tavrını iş ortamında sergilediğinde ise olumlu bir tepki almayacak ve iş ortamında bu tavrın uygun olmadığını ayırt edecektir (Skinner, 1953).

Kuramdaki diğer bir öğrenme şekli klasik koşullanmadır. Klasik şartlanmada organizma ve birey belli durumları belli sonuçlarla eşleştirir (Pavlov, 1975). Davranışçı kuramcılar yaptıkları kişilik değerlendirmesinde duygu, davranış ve kişiliği açıklamak için bu öğrenme şeklini kullanmışlardır. Örneğin birey toplulukta hoş karşılanmayacak biçimde davrandığında ayıplanırsa bu durum utanç, anksiyete gibi duygusal tepkilere yol açabilir. Birey ayıplanan davranışı tekrarladığında aynı duygusal tepkileri hisseder. Buradan hareketle davranışçı kuram açısından bireylerin içselleştirilmiş anksiyete kaynaklarını oluşturan durum klasik şartlanmadır. Psikanalitik kurama göre ise bireydeki içselleştirilmiş anksiyete kaynağını süper ego oluşturur (Pavlov, 1975; Freud, 1946; 1967).

Psikanalitik kuram davranışın biyolojik nedenlerine odaklanırken davranışçı kuram biyolojik nedenlerle çok az ilgilenerek çevresel nedenlere odaklanır (Freud, 1964; Skinner, 1971). Davranışçı kuramda insan, Freudyen yaklaşımın öne sürdüğü gibi kötü değildir. Nötr bir varlıktır ve ortamdaki durumlardan kolayca etkilenir. Dolayısıyla bireyin davranışlarında istenmedik özellikler olsa da ortamının değiştirilmesiyle davranışları da büyük oranda değiştirilebilecektir (Skinner, 1971). Bununla birlikte her iki kuram da kişiliği neden sonuç ilişkisine dayalı olarak yani determinist bir yaklaşımla ele alır. Örneğin Freudyen kuramda bilinçaltındaki saldırganlık içgüdücü çeşitli duygu ve davranışlara sebep olurken; davranışçı yaklaşımda davranışların asıl nedeni önceki deneyimlerdir. Birey ilk öğrenmelerine dayalı olarak sonraki duygu ve davranışlarını gerçekleştirir.

Davranışçı kuram değerlendirildiğinde klinik psikoloji ve kişilik kuramlarına büyük bir katkı sunduğu söylenebilir. Kuramda ortaya atılan öğrenme ilkelerinin sistematik uygulanışı pek çok uyumsuz davranışın değiştirilmesinde yol gösterici olmuştur. Eğitimde çocuklara verilen mola cezası (time-out) bu uygulamalardan biridir. Kuram, ortamların davranışlarımızı nasıl etkilediğini anlamamızı sağlamış ve davranış değişikliğinde ortam düzenlenmesinin önemine dikkat çekmiştir (Atkinson ve ark., 2014). Diğer yandan davranışçı kuram, davranış üzerindeki durumsal etkileri aşırı vurgulaması dolayısıyla eleştirilmiştir (Carlson, 1971; Akt. Atkinson ve ark., 2014, s.471). Davranışçı kuramın eleştirilen veya bilime katkı sağlayan yönleri kendinden sonraki çalışmacılara ilham kaynağı olmuştur. İlerleyen zamanlardaki bilişsel kuramcılar, davranışçı yaklaşımın birikiminden yararlanarak kişiliği farklı bir boyutta ele almıştır (Atkinson ve ark., 2014).

2.1.1.8 Hümanistik (insancıl) yaklaşım

1960'ların ortalarına gelindiğinde Amerika'da hümanistik psikoloji gelişmeye başladı. Bu yaklaşım psikanalist ve davranışçı yaklaşımlara karşı olarak sunulduğundan "üçüncü güç" olarak da adlandırılmaktadır. Hümanistik (insancıl) yaklaşım, davranışçılığı sadece somut olgulara dayalı olarak bireyi incelemesiyle insanı uyarıcı-tepki formuna indirmekle eleştirmiştir. Freudcu psikanaliz ise bilinci küçümsemesi ve sadece ruhsal sıkıntı yaşayan bireyleri incelemesi üzerinden eleştirilmiştir. Hümanistik

kuramlar önceki yaklaşımların dikkate almadığı coşku, şefkat, erdemler, iyimserlik gibi pek çok olumlu insan özelliklerini araştırma gayretine girmiştir. Bilinç deneyimleri, insan doğasının bütünlüğü, özgür irade, spontanlık, bireyin yaratıcı gücü gibi faktörler bu yaklaşımın ana temalarını oluşturmuştur (Schultz, Schultz, 2007). Yaklaşımın öne çıkanları Carl Rogers ve Abraham Maslow olarak sayılabilir. İlk olarak Rogers'ın kuramında kendini gerçekleştirme (varoluş eğilimi) ve benlik, öne çıkan kavramlardır. Kendini gerçekleştirme eğilimi, bireyin mevcut kaynaklarını etkin biçimde kullanarak kendi potansiyelini bütünüyle ortaya koyabilmesidir. Kendini gerçekleştirme isteği kişiliğin en önemli motive edici gücüdür. Bu güç bireyleri olgunlaşma, büyüme, olumlu yönde ilerlemeye doğru yönlendirir. Varoluş eğilimi doğuştandır ancak yaşantılarla desteklenebilir veya engellenebilir. Kendini gerçekleştirme durumu ruhsal sağlığın en zirve noktasıdır. Kendi varlığını bütünüyle ortaya koyan birey, kendini gerçekleştirmiş olan değil halen daha ilerleme maksadıyla kendini gerçekleştirmekte olan bireydir. Yani kendini gerçekleştirme yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Kurama göre kendini gerçekleştirmekte olan birey yaşantılara açık olma, her anı dolu dolu yaşama arzusu, yüksek düzeyde yaratıcılık gibi özelliklere sahiptir (Rogers, 2011). Rogers'ın kişilik kuramında dikkat çeken diğer bir kavram benliktir. Benlik; bireyin kendini tanımlayan düşünce, algı ve değerlerini kapsar. Bireyin kendi içinde kim olduğu veya ne yapabilir olduğu gibi soruların yanıtıdır. Benlik, bireyin kendiyle birlikte kendi dışındakileri de nasıl algıladığını etkiler. Bireyin kendine yönelik çıkarımları olan benlik her zaman gerçeği yansıtmayabilir. Örneğin pek çok beste yapmış tanınmış biri dışarıdan oldukça yetenekli görülürken, birey kendini yeterince yetenekli görmeyip önemsiz biri olduğunu düşünebilir. Diğer yandan kendini yetenekli gören biriyle önemsiz olduğunu düşünen birinin dışı (dünya, çevre, diğer insanlar vb.) ve kendi iç durumuna yönelik tepkileri de farklı olacaktır. Kurama göre bireyler benlikleriyle uyumlu davrandıkları oranda anksiyeteden uzaklaşacaklardır. Davranışlarla benlik arasındaki tutarsızlık arttıkça kaygı veya duygusal bozukluk oluşabilir. Bireyin kendini algılama biçimi olan benlik, ileriye dönük olarak da ideal benlik kavramıyla ortaya çıkar. Neyim sorusuna cevap veren benlikken, ne olabilirim veya nasıl olmak istiyorum sorularını ideal benlik kavramı karşılar. Birey ideal benliğe yaklaştıkça, daha mutlu ve doyumlu hissederken; ideal benlikle gerçek benlik arasındaki farkın çok büyük olması da bireyin mutsuzluğunu artırır. Kuram, sağlıklı bir benlik imajının gelişebilmesi için anne-çocuk ilişkisine

dikkat çeker. Anne, çocuğun sevilme ihtiyacını şartlara bağlı olmaksızın karşılamışsa bu koşulsuz sevgiyi oluşturur. Koşulsuz sevgi bireyin sağlıklı bir kişilik ve benlik geliştirebilmesindeki en önemli olgulardan biridir. Diğer yandan çocuk annenin uygun bulduğu davranışları yaptığında sevgi görüyorsa bu koşullu bir sevgidir. Çocuk, koşullu sevgi karşısında ancak belirli şartlar altında kabul edilip sevildiğini düşünür. Benliğinin reddedilen taraflarını ortaya çıkarmamaya çalışır ve dolayısıyla benliği bütüncül olarak gelişemez (Rogers, 2011). Roger'ın kuramı kişilikte benlik kavramının etkisine dikkat çekmesi yönünden önemlidir. Bireylerin olumlu niteliklerini konu alanı haline getirmesi, psikolojiyi daha insancıl bir yaklaşıma yöneltmesi, psikoterapide günümüzde halen yaygın olarak kullanılan danışan merkezli yaklaşımı getirmesi sunduğu katkılar arasındadır. Bununla birlikte doğuştan gelen kendini gerçekleştirme eğilimi ve bilinçaltı güçlerin göz ardı edilerek, öznel bilinç deneyimleri üzerinde yapılan vurgunun açık olmayışı kuramın eleştiri alan yönlerinden biridir (Schultz, Schultz, 2007). Diğer bir hümanistik kuramcı Abraham Maslow'dur. Rogers ile paralel olarak Maslow da bireyin doğuştan kendini gerçekleştirmeye dönük yönelimi olduğunu savunur (Maslow, 1970). Kendini gerçekleştirmenin olabilmesi için daha alttaki çeşitli ihtiyaçların giderilmesi gerekir. Bu ihtiyaçlar hiyerarşik olarak sıralanmaktadır. Hiyerarşi, piramit üzerinde sembolize edilir. Piramidin en altında fizyolojik ihtiyaçlar yer alırken devamında güvenlik ihtiyaçları, aidiyet ve sevgi ihtiyacı, itibar gereksinimleri, bilişsel gereksinimler, estetik gereksinimler ve son olarak en üstünde kendini gerçekleştirme ihtiyacı yer alır. Birey bir ihtiyacı tatmin ettiğinde hiyerarşide daha yukarıda bulunan ihtiyaca yönelebilir. Dolayısıyla kendini gerçekleştirmiş bir birey olabilmek için öncelikle alt sırada olan ihtiyaçların giderilmesi gerekir. Örneğin birey itibar gereksiniminin altındaki aidiyet ihtiyacını giderememişse o kişi bulunduğu grupta sevildiğini hissetmediği müddetçe sevgi arayışında olacaktır. Gruba ait olma, sevilme gibi ihtiyaçları giderildiğinde ise bir üst basamak olan itibar, saygı görme ihtiyacına yönelecektir. Kurama göre kendini gerçekleştirmenin en önemli ön şartını olumlu çocukluk yaşantıları oluşturmaktadır. Bebeğin iki yaşına kadar fizyolojik ve güvenlik gereksinimlerinin karşılanması sonrasında çocuğa yeterli sevgi, güvenlik ve saygının sağlanması oldukça önemlidir. Aksi halde bireyin yetişkin yaşamında kendini gerçekleştirme emeline ulaşması zorlaşacaktır. Maslow (1970) çalışmalarının çoğunluğunu, potansiyellerini yüksek derecede kullanan ve ruhsal bakımdan sağlıklı

bireyleri inceleyerek yürütmüştür. Einstein, Lincoln, Spinoza, Roosevelt bu kişiler arasındadır. İncelediği kişiler üzerinden kendini gerçekleştirmiş bireylerin ayırt edici özelliklerine dair ve kendini gerçekleştirmeye götüren davranışlarla ilgili bir liste oluşturmuştur. İyi bir mizah anlayışı, yüksek düzeyde yaratıcılık, nesnel bir bakış açısı, insanlığın refahıyla ilgilenmek, az sayıda doyurucu ilişki ağına sahip olmak kendini gerçekleştirmiş bireylerin ayırt edici özelliklerinden bazılarıdır. Yeni bir şeyler denemeye isteklilik, sorumluluk sahibi olma, karar verilen hususta çok çalışmak, dürüst olmak gibi davranışlar ise bireyi kendini gerçekleştirmeye götüren davranışlardandır. İlerleyen zamanlarda çalışma grubunu genişleten Maslow, üniversite öğrencilerinden kendini gerçekleştiren birey tanımına uygun olanları seçmiştir. Bu doğrultuda Maslow, kendini gerçekleştiren bireylerin örnekleme en sağlıklı %1'in içinde olduğunu tespit etti (Maslow, 1970). Maslow'a (1996) göre bireyler kendini gerçekleştirme yolunda pek çok deneyim yaşar. Kendini gerçekleştirmenin geçiş anları, zirve deneyimlerdir. Zirve deneyimler kendinden geçme, güçlü ve çaresiz hissetme arasında ambivalans, aşkın bir şeye şahit olunduğuna dair farkındalık, zaman-mekân algısında kaybolma gibi özelliklere sahiptir. Geçici ve farklı yoğunluklarda olabilir. Estetik algı, diğerleriyle yakın ilişkiler, doğanın değerlendirilmesi, yoğun odaklanma gibi farklı bağlamlarda gerçekleşebilir. Bireyin bir çiçeğe odaklanıp ondaki simetrinin ve sanatsal izin verdiği hazzı duyumsaması, dağın yüksek bir yamacında gelen doğadaki olağanüstülüğü fark etme hissi zirve deneyimleri örnekleylebilir (Maslow, 1996). Hümanistik yaklaşım kişisel deneyimleri yeniden kişilik çalışmalarında kullanması, kişiliğin olumlu olduğuna inanıp sağlıklı bireylere odaklanması, benliği anlamak üzere yeni yöntemler geliştirmesi, araştırma süreçlerinde bireyle eşit çalışmalar yürütme gibi pek çok yönden literatüre katkı sağlamıştır. Diğer yandan yaklaşımın eleştiri alan yönleri de vardır. Sadece sağlıklı bireylerin konu alanını oluşturması, psikopatolojiye sahip bireylere kuramın uygulanışının açık olmayışı bunlardan bazılarıdır (Atkinson, 2014). Kendini gerçekleştirme ihtiyacının, hiyerarşide en üstte yer alması da kuramın bencilliği desteklendiği yönünde eleştirilmiştir (Wallach, Wallach, 1983).

2.1.1.9 Bilişsel yaklaşımlar

20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bilişsel kuram amprik bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Bilişsel kuramcılarının en önemli araştırma sorusu, insanların kendileri ve diğerleriyle ilgili bilgileri nasıl işledikleri olmuştur. Diğer yandan bilişsel kuramcılar kişilik yapısını açıklamada davranışçı yaklaşımdan daha başarılı olmuştur. Davranışçılar sadece davranışları betimlemekle yetinirken bilişsel kuramcılar davranıştaki bireysel farklılıkları açıklama gayretine girmiştir. Kurama göre bireysel farklılıklar bilginin zihinde temsil edilen farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Kuramcılar bu farklılıklara bilişsel yapı kavramı üzerinden açıklık getirmiştir (Atkinson ve ark., 2014). Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı ile Kelly'nin Kişisel Kurgu Kuramı bu kuramlar arasındadır. (Kelly, 1955; Bandura, 1977a; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 211).

Bandura'nın kuramının temeli davranışçı yaklaşıma dayanmakla birlikte ortaya atıldığı süreçten itibaren kuram, davranışçı yaklaşımdan ayrı tutulmuştur. Sosyal öğrenme kuramcıları bilişsel süreçlerin, davranışı etkilemekle birlikte davranışın oluştuğu çevreyi ve başkalarının davranışlarını gözlemlemeyi de etkilediğini öne sürer. Yani bireyin içsel süreçleriyle (inanç, düşünce, beklentiler gibi) dışsal çevre (ödül, ceza gibi) birbirinden etkilenmektedir. Bandura (1986) bu durumu karşılıklı belirleyicilik kavramıyla açıklar. Bireyin özellikleri çevreden etkilenirken bireysel özellikler de çevreyi etkileyip değiştirebilir. Dolayısıyla çevre ve davranış arasındaki etkileşim karşılıklı ve sürekli. (Bandura, 1978, 1986, 2001; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, s.210). Bandura'nın Sosyal Bilişsel Kuramı, kişilik gelişiminde davranışçılarla benzer olarak öğrenme sürecini ele alır. Bununla birlikte bireyin kendi davranışlarını düzenleme sürecine ve kendine dair yeterlik algısına açıklamalar getirir (Bandura, 1986; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss.212-214). Bireyin kendi davranış biçimlerini, öncesinde belirlemiş olduğu ölçütlerle karşılaştırarak davranışlarını ölçütleriyle tutarlı hale getirmek için yenilemesi öz düzenleme kavramını karşılar. Örneğin birey kendini planlı, çalışkan olarak görüyor olabilir. Buna karşılık son zamanlarda görevlerini yeterince yapmadığını, işinde verimli çalışmadığını fark eder. Davranışları planlı ve çalışkan kriterine uymadığından davranışlarını gözden geçirip düzenleyerek istediği doğrultuda yönlendirir. Böylece birey kendi durumunu fark etmiş ve istediği yönde kontrol etmiş olur (Bandura 1986, 2001; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 212-213). Öz düzenleme hem mevcut

hem de gelecek durumlara yönelik olabilir (Bandura, 2001; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 212). Kuramdaki diğer önemli kavram öz yeterliktir. Öz yeterlik (yetkinlik beklentisi) bireyin herhangi bir şeyi başarılı olarak yapabilmesine ilişkin kendine yönelik algısıdır (Bandura, 2001; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 216-217). Dolaylı pekiştirme, dolaylı güdülenme, dolaylı ceza, dolaylı duygulanım gözlem yoluyla öğrenmeyi sağlayan dolaylı yaşantılardır. Gözlemcinin gözlenen davranışı tekrarlama olasılığını arttıran etki dolaylı pekiştirmedir. Dolaylı pekiştirme gözlemci üzerinde dolaylı güdülenmeyi sağlar. Diğer yandan gözlenen davranışın sonucu olumsuz bir durumsa bireyin davranışı taklit etme ihtimali azalacaktır bu durumsa dolaylı cezadır. Bireyler davranışlar gibi duyguları da dolaylı yoldan edinebilir. Dolaylı duygulanım sayesinde birey aynı şeyleri yaşamadan acı veya haz veren durumları ayırt edebilir. Bununla birlikte işlevsel olmayan pek çok korku da bu yolla öğrenilir. Örneğin hiç yılan görmemiş biri dolaylı duygu yoluyla yilandan korkabilir (Bandura, 1986; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 216-218). Tüm bunlarla birlikte birey sonuçları düşünerek hedef belirleyip bu doğrultuda stratejiler oluşturabilir. Davranışçı kuramın aksine Bandura (1977a), davranışların çoğunun içsel süreçlerden kaynaklandığını savunur. Davranışı gerçekleştirmedeki içsel kontrol kaynakları ise başkalarını gözlemlemeyle birlikte okuma, duyma gibi çeşitli yollarla edinilebilir. Bireyin ödüllendirilen bir davranışı gözlemlemesi onu doğrudan bu davranışı sergilemeye yöneltmeyebilir. Birey beklentilerini hesaba kattığında gözlemlenen ödül bunu karşılamıyorsa davranışa yönelmeyecektir. Dolayısıyla sosyal öğrenme kuramında davranışçı yaklaşımdan farklı olarak dışsal faktörlere ek olarak içsel etkenler de hesaba katılmaktadır (Bandura, 1977a, 1982, 1986; Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 217-219).

Walter Mischel sosyal öğrenme kuramına kişisel farklılıkları açıklamak için bilişsel değişkenleri eklemiştir. Bu değişkenler yetenekler, kodlama stratejileri, beklentiler, öznel değerler, öz denetimli sistem ve planlar olmak üzere 5 tanedir (Mischel, 1973, 1993; Akt. Atkinson ve ark., 2014, s.473). Tüm bu bilişsel kişi değişkenleri bireyin belli durumlarda nasıl davranacağını belirlemek üzere o durumun şartlarıyla etkileşirler.

Bir diğerk bilişsel kuram Kelly'nin Kişisel Kurgu Kuramı'dır. Kelly kişilik psikologlarını ortaya attıkları boyutlarla bireyleri sınıflandırmaları üzerinden eleştirmektedir. Bunun yerine her bireye özel kişisel kurgu oluşturmayı hedeflemiştir. Kişisel kurgular bireyin kendi dahil her şeyi yorumlamak için kullandıkları boyutlardır. Kelly'e (1955) göre her birey bir bilim insanı gibi dünyayı gözlemler, tahminde bulunur, sınıflandırır. Bilim insanı gibi olup bitenle ilgili çeşitli kuramlar geliştirebilir ve önyargılara yol açan inançlara da sahip olabilir. Bundan dolayı her birey var olanı anlamak veya tahmin etmek için kendine has kişisel kurguyu kullanır. Kelly'e göre bu yapılar 'ya... ya da...' formundadır (Kelly, 1955; Akt. Atkinson ve ark., 2014, s.473). Örneğin bir filmin fragmanı bize ilk başta heyecan verici veya sıkıcı gözükebilir. Bununla birlikte farklı kişiler farklı biçimlerde fragmanı yorumlayabilir. Bu tür farklılıklar da davranışlardaki farklılıkları açıklamaya yön verir. Fragmanı heyecan verici bulan biri filmi izlemeye yönelebilecekken sıkıcı bulan kişi filmi izlemeyecektir.

Bilişsel kuramlardaki diğerk bir önemli kavram şemalardır. Şema bilişsel bir yapı olup bilgiyi algılama, sınıflama, işleme ve yeniden kullanma gibi faaliyetleri yürütmeyi sağlayan ögedir. Şemalar görece sabit olmakla birlikte kişiden kişiye değışirler. Kurama göre bu değışim kişilik farklılıklarının açıklamasında öne çıkar. (Markus, 1977; Akt. Atkinson ve ark., 2014, s.474). Örneğin hemen hepimizin aklında pencere şeması vardır ve pencere denildiğinde çoğunlukla dikdörtgen bir yapı aklımıza gelmektedir. Bununla birlikte pencere denildiğinde az sayıda birey de olsa yuvarlak, üçgen gibi farklı şekillerde de aklına pencere figürü gelen olacaktır.

Benlik şeması üzerinde ayrıca durulması gereken bir kavramdır. Benlik şeması benlikle ilgili her türlü bilginin işlenmesini düzenleyen, yöneten tecrübelerin genellemelerinden oluşur (Markus, 1977, ss. 64; Akt. Atkinson ve diğ., 2014, s. 475). Benlik şemasında bireyin nasıl olduğu, fiziksel durumu, yakın ilişkileri gibi unsurlar yer alır. Diğerk yandan kişisel farklılıklar açısından benlik şemasının öznel unsurları en önemli yapıyı oluşturur (Markus, Sentis, 1982; Markus, Smith, 1981; Akt. Atkinson ve diğ., 2014, s. 475). Örneğin bireyin enstrüman çalması onun rutinini oluşturmuş olup öne çıkan şemaları arasındaysa bu durum kimliğinin de bir parçası olacaktır. Benlik şemalarının kültürel farklılıklara da sahiptir (Cross, Markus, 1999; Akt.

Atkinson ve diğ., 2014, s. 475). Bilişsel yaklaşım değerlendirildiğinde amprik bir yaklaşıma sahip olması yaklaşımın güçlü yönlerinden biridir. Kişiliği açıklamada farklı bir unsur olarak bilişsel öğeleri kullanması, bireysel farklılık kavramını gündeme getirmesi kişilik çalışmaları açısından önemlidir. Diğer yandan kişisel yapının kesin olarak ne olduğu, şemadan nasıl ayırt edilebileceği gibi sorular yaklaşımın zayıf yanlarından bazılarıdır (Atkinson ve diğ., 2014, ss. 469-471).

2.1.1.10 Evrimsel yaklaşımlar

Bilişsel paradigma aldığı eleştiriler ve sunduğu katkılarla birlikte zamanla evrimsel bakış açısına zemin hazırlamıştır. Bilişsel psikologlar zihni bilgiyi işleme, çoklu görevleri gerçekleştirebilme gibi pek çok açıdan bilgisayara benzetmişlerdir (Woolfolk, 2018). Bununla birlikte insan zihninin yetisi bilgisayarların çok ötesindedir. Bilgisayarların bu yetiye ulaşması da pek olası görünmemektedir (Slavin, 2018). Bilişsel psikoloji zihinle ilgili pek çok açıklama getirmekle birlikte insan zihniyle ilgili soruların tamamını cevaplamış değildir (Schultz ve Schultz, 2007). Tam da bu noktada bilişselciler, evrimsel psikologlar tarafından zihnin bilgiyi işleme kapasitesinin kaynağının ve amacının ne olduğunu dikkate almadıkları iddiasıyla eleştirilmiştir. Onlara göre evrimsel psikoloji, hayatta kalma ve üreme problemlerini ele alarak göz ardı edilen noktayı tamamlamaktadır. Yani zihnin bilgiyi işleme kapasitesinin kaynağının ve amacının ne olduğu sorusunu cevaplamaktadır (Buss, 1989, s. 30; Akt. Schultz ve Schultz, 2007, s.721). Kişilik, evrimsel psikolojinin açıklama getirdiği alanlardan bir diğeridir. Günümüzde evrimsel kişilik yaklaşımı diğer tüm kişilik kuramlarıyla birlikte en güncel ve tartışmalı yaklaşımlardan biridir (Atkinson ve diğ., 2014). Evrimsel kişilik kuramı temelini Darwin'in evrim teorisinden almaktadır (Darwin, 2022). Evrim teorisi öne sürdüğü savlarla biyolojide uzun yıllar önemli bir rol oynamıştır. Biyoloji dünyasını etki altına alan evrimsel yaklaşım zamanla psikoloji bilimini de etkilemiştir (Atkinson ve diğ., 2014). Psikolojinin evrim teorisi üzerine inşa edileceğini düşünen William James, evrimsel psikoloji terimini ilk kez kullanan kişidir (James, 1890; Akt. Schultz ve Schultz, 2007, s. 719). 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise Wilson'un sosyobiyojji çalışmalarıyla evrimsel psikoloji modern bir bilim haline gelmiştir. Wilson (1975) çevresel faktörler yerine kalıtımın daha önemli olduğunu ileri sürmüştür (Wilson,

1975; Akt. Schultz ve Schultz, 2007, s. 721). Bireylerin özgür iradeye sahip olduklarını ancak genlerin pek çok noktada seçimleri etkilediğini savunur (Wilson, 1994, ss. 332-333; Akt. Schultz ve Schultz, 2007, s. 721). Geline son noktada evrimsel psikoloji evrim teorisindeki doğal seçim ilkesine dayalı olarak evrimin insan zihni ve davranışlarını nasıl etkileyip yönlendirdiğini betimlemeye çalışır (Buss, 1991). Kişilik kavramı ise aynı ilke doğrultusunda belirli özelliklerin hayatta kalma ve üremeye sunduğu katkılar üzerinden açıklanır. Evrimsel psikolojiye göre organizmanın hayatta kalma ve neslini sürdürme (üreme) şansını arttıran davranışlar evrimsel tarih süreci boyunca tercih edilecektir. Tercih edilen davranışlar uyum sağlamaya yardımcı olduklarından diğer nesillere aktarılacaktır. Örneğin yüksekten korkma insanların pek çoğunda var olan bir özelliktir. Bu özelliğe sahip olma insanlara yüksek yerlerden kaçınma veya yüksek yerlerde güvenli konumda olma isteğini birlikte getirir. Birey yüksek yerlerde daha temkinli davranır. Dolayısıyla nesiller boyunca sahip olunan bu özellik kişiliğin standart bir parçası haline gelerek bireyin hayatta kalma ve üreme olasılığını artırır (Goode, 2000; Akt. Schultz ve Schultz, 2007, s. 718). Üremedeki etkisinden dolayı eş seçimi evrimsel psikologların en çok üzerinde durdukları konulardan biridir. Eşleşme rekabet içerir ve her cinsiyet farklı üreme rolüne sahip olduğundan rekabetin konusu cinsiyetler arasında farklıdır (Trivers, 1972; Akt. Atkinson ve diğ., 2014, s. 481). Örneğin kadınlar bebeği taşıma ve doğum sonrası bebekle ilgili daha çok sorumluluk üstlendiklerinden tüm bu süreçte kendilerine maddi ve manevi olarak destek olabilecek eş arayabilir. Diğer yandan erkekler nesli olabildiğince devam ettirme stratejisiyle daha genç kadınlara yönebilir (Buss, 1989; Akt. Atkinson ve diğ., 2014, s.481). İşte tüm bu üreme stratejilerindeki farklılıklar bazı evrimsel psikologlara göre kişilik farklılıklarının temelini oluşturmaktadır (Buss, 1989; Kenrick, 2001; Schmitt ve Buss, 1996; Akt. Atkinson ve diğ., 2014, s. 481). Örneğin erkekler üreme potansiyellerini arttırdığından daha baskın, bireyci ve sorun çözmeye daha yatkınken; kadınlar yavrularını yaşatma şansını arttırdığı için daha sosyal ve paylaşımcıdır (Tannen, 1990; Gray, 1992; Akt. Atkinson ve diğ., 2014, s. 482). Bazı evrimsel psikologlar cinsiyet farklılığının kişiliğe etkisini ileri götürerek tartışmaya açık çeşitli görüşler öne sürmüştür. Cinsiyet farklılıklarının kıskançlığın nedenlerini ve cinsel bağlılığı etkilediği savı bunlardan biridir. Örneğin erkeklerin nesli sürdürme arzusu, onları eşlerine daha az bağlı ve kendinin olmayan bir çocuğa maddi olanak sunmak istememeleri onları daha kıskanç yapabilir. Dolayısıyla erkekler

aldatmaya üreme şanslarını arttırmak için daha meyilli olurken aksi doğrultuda eşlerinin sadakatine çok düşkündürler (Buss ve diğ., 1992; Akt. Atkinson ve diğ., 2014, s. 482). Evrimsel yaklaşım birçok noktada eleştirilmiştir. Kişilik ve sosyal davranışlarla ilgili yönlendirici yapıların genlerde kodlandığı iddiası, cinsiyetler arasında farklılaşan olumsuz davranışların sebebi olarak genlerin gösterilmesi, cinsiyet farklılığının kişiliğe etkisi, herkesin paylaştığı bir evrimsel yapının şart olup olmadığı, öne sürdükleri görüşlerin test edilemez olması gibi konular bunlardan bazılarıdır. Diğer yandan evrimsel kuram pek çok davranışa ve davranış örüntüsüne açıklık getirmekte olup kişiliğin altındaki biyolojik yapıya dikkat çekmesi yönüyle kişilik çalışmalarına katkı sunmuştur (Cosmides, 1989; Cosmides ve Tobby, 1989; Akt. Atkinson ve diğ., 2014, s.482).

2.1.1.11 Araştırma odaklı kuramlar

Kişiliği tanımlama ve ölçme yaklaşımlarından bir diğeri araştırma odaklı kuramlardır. Araştırma odaklı kuramlar günümüzde büyük kabul görmüştür. Kişilikle ilgili çalışmalarda ve özellikle kişiliği ölçme araştırmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Araştırma odaklı yaklaşımlar kişiliğin gözle görülür ve bilinçli kısımlarını ele alır (Allport, 1966; Eysenck, 1997; McCrea ve Costa, 2003). Ayırıcı özelliklerle ilgili bilinen ilk çalışmayı yürütüp diğer çalışmalara öncülük eden kişi Allport'tur (Burger, 2006, s. 238). Allport ilk çalışmalarını 1920'li yıllarda psikanalitik kuramın bilinçdışı vurgusuna tepki olarak gerçekleştirmiş, Ayırıcı Özellik Teorisi'ni ortaya atmıştır. Allport psikanalizi eleştirmekle birlikte tüm savlarına karşı olmayıp açlık, cinsellik gibi dürtülerin bireyin yaşamında etkin olduğunu kabul eder. Yaklaşımın temel amacı ana kişilik özelliklerini belirleyerek bireyde bu özelliklerin ne derecede olduğunu bulmaktır. Her bireyin kişilik özelliklerinin kendine has yapısının betimlenebileceğini öne sürer (Allport, 1961). Allport kuramında mizaç ve karakter kavramlarının ayırımına dikkat çekmiş, iyi bir güdülenme kuramının sahip olması gereken nitelikleri sıralamıştır. Ortak veya bireysel ayırıcı özellikler; kardinal, merkezi, ikincil, eğilimler; proprium (kendilik), olgun kişilik kavramlarına kuramda yer verilmiştir (Allport, 1937, 1955, 1961, 1966; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 251-257). İşlevsel otonomi ve ayırıcı özellik (trait) kuramın öne çıkan kavramlarıdır. Kurama göre kişilik dinamik bir sistem olup onu iyi bir biçimde

anlayabilmek için güdülenmeyi açıklamak gerekmektedir. Güdüler ise somutluk, güncellik, çeşitli ve dinamik olma özellikleri gösterir. Tüm bu özellikleri kapsayan bir güdülenme kuramının temeli işlevsel otonomiye dayanmaktadır. Bireyler her davranışı geçmiş güdülerine bağlı olarak gerçekleştirmez. Bazı davranışlar geçmişteki nedenlere bağlı olmaksızın gerçekleşebilir. Dolayısıyla kişilik geçmişe takılı bir kavram değildir. Bu durum işlevsel otonomiye karşılık gelir. İşlevsel otonomi davranışın şekillenmesinde geçmiş deneyimlere büyük pay veren psikanalitik ve davranışçı yaklaşıma karşı görüş olarak ortaya konulmuştur. İşlevsel otonomi kavramı şöyle örneklenebilir. Birey başlangıçta ebeveynleri hasta olduğundan onların ve küçük kardeşinin karnını doyurmak için yemek yapmaya başlar. Sonrasında aile bireyleri iyileşir ve yemek yapma ihtiyacı ortadan kalkar. Bu süreçte çeşitli tarifler yapmayı deneyen birey aile bireyleri iyileşse de zaman zaman yemek yapma davranışını sürdürür. Başlangıçta bir ihtiyaç durumunca güdülenen davranışın bu güdü kalktığında da sürmesi işlevsel otonominin temelidir. Ayırıcı özellik yaklaşımına göre kişilik özellikleri zaman içinde değişmez ve durumlara göre kararlılık gösterir. Ayırıcı özellik (trait) ise bireyin belli kişilik özelliğini gösterdiği miktara dayalı olarak bireyi sınıflandıran en geçerli kişilik boyutudur. Traitler bireylerin pek çok farklı duruma yönelik aynı tarzda davranma eğilimleridir (Allport, 1961). Bu özellikler hayatın belli alanına etki eden alışkanlıklar değil daha kapsamlı bir etkiye sahip niteliktedir. Bireyi gözlemleme gibi yollarla ampirik olarak ortaya konulabilir. Ayırıcı özellik dinamik yapıda olup birey bu özelliğini ortaya çıkaracak için aktif biçimde çevreye yönelecektir (Allport, 1966). Örneğin sosyal yapıda olan biri dans, gezi kulübü gibi ortamları kendi arayıp katılarak sosyallik özelliğini yaşayacaktır. Allport'un kuramı deneysel olarak sınanmamış eklektik bir yaklaşım olması bakımından eleştirilmektedir. Sağlıklı kişilik yapısını betimlemesi, kişilik araştırmalarını akademik ortama taşıması, kişiliği ölçen testlerin geliştirilmesine yönelik çalışmaları sunduğu katkılar arasındadır. Ayırıcı özelliklere ilgili ilk çalışma olan Allport'un kuramı diğer ayırıcı özellik yaklaşımlarına temel hazırlamış, kişilik çalışmalarına yenilik getirmiştir (Allport, 1961).

Ayırıcı özellik temelli diğer bir yaklaşım faktör analizini kullanan kuramlardır. Faktör analizini kullanan kuramcılar kişiliğin parçalarının evrensel ve hiyerarşik yapıda olduğunu varsayar. Buradan hareketle bu özellikler niceliksel olarak ölçülebilecektir.

Cattell ve Eysenck faktör-analitik yaklaşımın ilk temsilcileri iken McCrea ve Costa Büyük Beşli kuramlarıyla güncel temsilcileridir. Faktör-analitik kişilik kuramcıları kişilik özellikleriyle ilgili ölçüm çalışmalarını büyük örneklemelerde yürütmüştür. Sonrasında topladıkları verileri faktör analiziyle inceleyerek temelde kaç tane ayırıcı kişilik özelliğinin olduğunu bulmaya çalışmışlardır (Cattell, 1979; Eysenck, 1997; McCrea ve Costa, 2003). Cattell (1950) ayırıcı özellikleri yüzeysel ve kaynak ayırıcı özellikler olarak ayırmıştır. Kaynak ayırıcı özellikler kişiliğin daha iç katmanında yer alır ve faktör analiziyle tespit edilebilir. Yüzeysel ayırıcı özellikler, kaynak ayırıcı özelliklerce yönlendirilen birbiriyle bağlantılı somut davranışlardır (Cattell, 1950; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 264). Cattell (1973) araştırmaları sonucu 16 kaynak ayırıcı özellik sıralamış 16PF Kişilik Envanteri'ni geliştirmiştir (Cattell, 1973; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 266). Akıl yürütme, baskınlık, sosyal girişkenlik, mükemmeliyetçilik, endişe envanterde yer alan bazı ayırıcı özelliklerdendir (Cattell, 1965; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 267). Cattell genetik ve çevresel faktörlerin kişilikteki farklı özellikleri farklı miktarlarda etkilediğini araştırma sonuçlarına dayalı olarak tespit etmiştir. Örneğin zekâ büyük oranda genetikten etkilenirken kurallara bağlılık genetikten daha az etkilenmektedir (Hjelle ve Ziegler, 1992). Cattell'in çalışmaları faktör analizi tekniğinin sınırlılıklarına bağlı olarak eleştirilmektedir. Bununla birlikte hassas ve kesin ölçümlere dayalı olarak kişilikle ilgili yürüttüğü çalışmalar kişilik ölçüm araştırmalarına büyük katkı sunmuştur. Kişilik faktörlerinin ölçümüne yönelik geliştirdiği araçlar günümüzde etkin biçimde kullanılmaktadır (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012).

Faktör analizini kullanan diğer yaklaşım Eysenck'in biyolojik temelli faktör analitik ayırıcı özellik kuramıdır. Eysenck'in kuramı Cattell gibi psikometrik bir alt yapıya sahiptir. Bununla birlikte kişiliğin ölçme araçları kullanılarak ve biyolojik temelleri anlaşılabilir şekilde sağlıklı biçimde ele alınabileceğini öne sürer. Kişiliği anlamada psikometrik teknikler, biyolojik temellerle birlikte düşünüldüğünde sağlıklı sonuçlar verecektir (Eysenck, 1997). Eysenck'in (1967) kuramına göre kişilik hiyerarşik parçalar halindedir. Hiyerarşinin en altında belirli tepki veya düşünceler, sonrasında alışkanlık tepkileri, üçüncü basamakta ayırıcı özellikler vardır. En üst basamakta ise birbiriyle alakalı ayırıcı özelliklerin birleşiminden oluşan üstün ayırıcı özellikler (tip) yer alır. Tipler iki kutuplu özellik gösteren kişilik boyutlarını temsil eder. Tipler

normal dağılım özelliği göstermekte olup bireylerin çoğunluğu orta noktaya yakın yerde bulunur (Eysenck, 1967; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 273-274). Eysenck (1994) davranışların 3 özellikte (tipler) açıklanabileceğini öne sürer. Temel kişilik tiplerini ise yürüttüğü faktör analizi çalışmalarından hareketle dışadönüklük, nevrotizm ve psikotizm olarak belirlemiştir. Kurama göre boyutlar kalıtım yoluyla ve biyolojik süreçler tarafından büyük oranda şekillendirilir. Çevrenin ise kişilik boyutlarında ve kişilik gelişiminde çok az bir etkisi vardır (Eysenck, 1990, 1994; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, s. 275). Temel kişilik boyutları iki kutuplu olduğundan her boyutun karşısında farklı bir özellik bulunur. Dışadönüklüğün diğer ucunda içedönüklük, nevrotizmin diğer ucunda duygusal kararlılık, psikotizmin karşısında ise süperegö gücü vardır. Boyutların nitelikleri özetle aşağıdaki gibidir. Dışadönükler girişken olma, haz arama gibi özellikleri barındırırken içe dönüklükler tek başına olmayı yeğleme, temkinlilik gibi özellikleri sergiler. Nevrotizm düzeyi yüksek bireyler çok fazla duygusal tepki yaşayıp normale dönmekte zorlanır. Ruhsal durumları fiziksel durumlarına da yansıdığından baş veya sırt ağrısı gibi sorunlara sahiptirler. Nevrotizm düzeyi düşük bireylerse duygusal olarak daha karardır, duygusal iniş çıkışları daha azdır. Son boyut olan psikotizm düzeyi yüksek olanlar anlayışsız, başkalarına karşı duyarsızlık, yaratıcı ve inatçı olma gibi özelliklere sahiptir. Psikotikler bireyler toplumda sorun çıkaran, diğerlerini bilerek üzen davranışlar sergiler. Psikotizm düzeyi düşük bireyler uysal, geleneksel, empatik özelliklere sahiptir. Kuram tüm boyutların güçlü bir kalıtsal ve biyolojik yapıya dayandığını varsayar. Örneğin nevrotik özelliğın yansıması olan kaygı bozukluklarının genetiğe dayandığını çalışmalarla destekler. Bununla birlikte psikotizm özelliğının erkeklerde suç oranı vb. çıkarımlarla daha fazla görüldüğünü öne sürer. Bu durumun biyolojik temelini erkeklik hormonu düzeyinin fazlalığına dayandırır (Eysenck ve Eysenck, 1969, 1985; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 276-283). Günümüzde ise cinsiyet hormonları ve psikotizm ilişkisi net olarak ortaya konulmamıştır (Demirtaş-Madran, 2020) Eysenck (1975) boyutların birleşimiyle ortaya çıkan özelliklere de yer vermiştir. Örneğin içe dönük-duygusal açıdan kararlı birey huzurlu, kontrollü, pasif yapıya sahipken dışadönük nevrotik birey alıngan, aktif ve değışken olabilir. Ortaya çıkan kombinasyonlarda istendik özellikler bazılarında toplanmış değıldir. Sahip olunan tüm özelliklerin iyi ve kötü yanları vardır. Oluşan kombinasyonlar bireysel farklılıkları ortaya koyma noktasında önemlidir (Eysenck,

1975; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012, ss. 280-281). Eysenk kuramında kişilik boyutlarını psikometrik çalışmalara dayandırmış, bireysel farklılıkların temeli olarak nörofizyolojik ve genetik faktörleri vurgulamıştır. Kişiliğin ölçülebilmesiyle ilgili çalışmaları (Eysenck Kişilik Ölçeği) sayesinde kişiliğin bilimsel bir olgu olarak incelenmesine katkı sunmuştur. Kuramın bilimsel yollarla sınanabilirliği ve iç tutarlığının yüksek olması güçlü yönlerindendir. Bununla birlikte kuramın eğitim, terapi gibi alanlarda kullanışlılığı oldukça sınırlıdır (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012).

2.1.1.12 McCrea ve Costa 5 faktör kişilik kuramı

Ayırıcı özellik yaklaşımının güncel temsilcileri 1980’li yılların başında geliştirdikleri Büyük Beşli (Beş Faktör) kuramlarıyla McCrea ve Costa’dır. 5 Faktör Kişilik Kuramı araştırmamızda temel alınan kişilik yaklaşımıdır. Başlangıçta çalışmalarında nevrozizm, dışa dönüklük, gelişime açıklık (NEO) olarak 3 faktörü ele alan McCrea ve Costa, ilerleyen süreçte yeni araştırmalarıyla birlikte uyumluluk ve öz disiplin (sorumluluk) boyutunu da kurama eklemiştir (McCrea ve Costa, 2003). McCrea ve Costa (1992) kişiliğin ana beş boyutunu faktör analizi çalışmaları yoluyla belirlemiştir. 5 boyutu ölçmeye yönelik psikometrik araçlar geliştirmiştir (Costa ve McCrea, 1985, 1992). Nevrotizm, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve öz-disiplin (NEO-PI-R) kişiliğin temel 5 boyutudur (McCrea ve Costa, 2003). Boyutlar diğer ayırıcı özellik kuramlarında olduğu gibi iki kutuplu olup normal dağılıma sahiptir. Kuramdaki dışadönüklük ve nevrozizm boyutları Eysenck’in kuramındaki tanımlarla eşleşmektedir. Yine Eysenck’in kuramındaki kişilik özelliklerinin hiyerarşik yapıda olduğu, dar ve kendine has özelliklerden genel özelliklere doğru sıralandığı görüşü Beş Faktör kuramında da ortaktır (Eysenck, 1967, 1994; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012; McCrea ve Costa, 2003). 5 boyutun öne çıkan özellikleri şöyle özetlenebilir.

Nevrotizm

Nevrotizm rahatsız edici ve hoş olmayan duygulara eşlik eden düşünce ve davranışlarla karakterizedir (Vestre, 1984; Akt. McCrea ve Costa, 2003, s.46)

Nevrotizm boyutu yüksek olanlar günlük olaylar karşısında daha sık stres yaşayan, kaygılı, güvensiz bireylerdir. Sosyal ilişkilerinde endişeli ve utangaç olabilirler. İlişkilerinde uğradıkları hayal kırıklıkları onları düşmanlığa götürebilir. Dolayısıyla günlük hayattaki pek çok aksaklık onlar için daha da karmaşık hale gelebilir. Stresle yeterli düzeyde başa çıkamamayı kapsayan kırılganlık özelliği sergilerler. Stres durumlarındaki kırılgan özellikleri onları acil durumlarda paniğe kapılma, yılma, yardım ve çözüm için başkalarına muhtaç olma durumuna getirebilir. Sergiledikleri bu özellikler itibariyle de kaygıyla ilişkili psikolojik sorunlara sahip olma ihtimalleri daha yüksektir. Psikiyatri hastaları genellikle bu boyuttan yüksek puan alma eğilimindedir. Bununla birlikte pek çok birey herhangi psikiyatrik rahatsızlığa sahip olmadan da bu boyuttan yüksek puan almaktadır. Nevrotizm boyutu düşük olan bireyler uçlarda duygusal tepki göstermeye meyilli olmayan, dingin, rahat ve bulunduğu ortama yüksek uyum sağlamışlardır (McCrea ve Costa, 2003).

Nevrotikliğin bireylerde farklılaşan yalnızca bir kişilik boyutu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır (McCrea ve Costa, 2003). Örneğin nevrotizm boyutu düşük bireyler herhangi kaza durumunda soğukkanlılığını koruyabilir, etrafında güvenliğinin sağlayabilirken nevrotizmden yüksek puan alan bireyleri aynı durumda sakinleştirilmeye ihtiyaç duyabilir veya çevreyi daha zorlu hale getirebilir. Bazı durumlarda (dağ yürüyüşünde karşımıza yabani hayvan çıktığında, yaklaşan bir çığın yaklaştığının görülmesi, vb.) ani, yoğun duygular yaşamak işlevsel olabilirken pek çok durumda da (bebek bakımı sırası, depresyon anı vb.) stres düzeyini koruyabilmek önemlidir. Ani duygular bireyi anında harekete geçirmeye yararlı olurken sakinliğin korunması da olası pek çok kötü senaryonun önüne geçebilir. Nevrotikliğin düzeyi koşullara göre işlevsel olabilir veya olmayabilir.

Dışa dönüklük

Dışa dönüklük diğer boyutlara nazaran daha tanıdık bir terimdir. Bireyin sosyal etkileşim ve aktivite tercihlerindeki farklılıkları kapsar. Dışa dönük bireyler sosyal ilişkilerde aktif, sevecen, konuşkan, enerjik, girişken, neşeli, eğlenceyi seven özelliktedir. Çok miktarda sosyal uyarımın hazzını alabilmek için genellikle kalabalık ortamlardan hoşlanırlar. Heyecan arayışlarından dolayı kendilerini uyaran ortamları

tercih ederler. Riskli aktiviteler, hızlı arabalar, ekstrem sporlar, gösterişli dış görünüm onlar için oldukça çekici durumlardır. Dışa yönelik girişkenler iddialı özellikte olup doğal liderlerdir. Kendi kararlarını kolayca verebilme, duygu ve isteklerini başkalarına kolaylıkla aktarabilme kapasitesine sahiptirler. Dışa dönüklerin tüm bu özellikleri birbiriyle bağlantılıdır. Örneğin ekstrem bir aktivite heyecana; heyecan mutluluğa götürür. Mutlu bir bireyinse başkalarına yakınlık göstermesi ve samimi ilişkiler kurabilmesi kolaylaşır. Dışa dönüklüğün diğer ucunda içe dönük özellikler bulunur. İçe dönük özellikler mesafeli ve sessiz olmayı, yalnızlığı tercih eder. İçe dönüklerin, dışa dönüklerdeki özellikleri sergilememesi onların asosyal ve düşük enerjili olduğu anlamına gelmez. Sadece dışa dönüklerin sahip olduğu oranda bahsedilen özelliklere sahip değildirler (McCrea ve Costa, 2003).

Gelişime açıklık (Deneyime Açıklık)

Açıklık, bireyin yeni fikir, yaklaşım ve deneyimlere yönelik tavrını ele alır. Kendini ifşa etmeye istekli olma ile karıştırılmamalıdır (McCrae, Costa, 1997a; Akt. McCrea ve Costa, 2003, s.46). Deneyime açıklık boyutunda yüksek puan alan bireyler bağımsız düşünme eğiliminde olup geleneksel değerlere eleştirel gözle bakarlar. Değerlerin ve doğruların kişiden kişiye değişebileceğini göz önünde bulundururlar. Başkalarıyla olan ilişkilerinde farklı ihtimalleri düşünürler ve empatik tavırlar sergilerler. Yeni deneyimler arayışında olma, meraklılık, yaratıcılık ve geniş hayal gücü gibi özelliklere sahiptirler. Merak duyguları yüksektir ve bilgiye ulaşmaya sadece içsel yönelimlerinden kaynaklanan bir değer verirler. Bilgi de onlar için yeni bir deneyim alanı oluşturur. Estetik ve güzelliklere karşı duyarlıdırlar. Deneyime açıklık katılığın ve değişmezliğin tersidir (McCrea ve Costa, 2003).

Deneyime açık bireyler bilmedikleri bir ortamı gezmeye, yeni bir müzik türünü deneyimlemeye diğerlerinden daha isteklidirler. Bilinmez onlar için kaygı verici bir durumdan ziyade fırsatın habercisidir.

Deneyime açıklık puanı zayıf olan bireylerse geleneksel değerlere bağlı, ayakları yere basan, tutucu, alışıldık durumları tercih ederek var olan yaşam tarzını sürdürmeye meyillilerdir (McCrea ve Costa, 2003). Olağan ve rutin durumların dışına çıkmayı pek

tercih etmezler. Fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak tanıdıkları ve güvende hissettikleri durumları korumaya meyillidirler. Geçmişte edindikleri geleneksel değerlere bağlı kalarak doğru ve yanlış durumlarıyla ilgili katı bir tutum içindedirler. Genel itibariyle hayat onlar için sınırları çizilmiş, renkleri doldurulmuş bir şekil gibidir. Farklı tarz ve şekilleri genellikle ilgi alanlarının dışında bırakırlar.

Uyumluluk

Uyumluluk boyutu uysallık ile acımasızlık sürekliliği arasında değer alır. Uyumluluk düzeyi yüksek olan bireyler diğerlerinden daha fazla şefkatli, uysal, güvenilir, yardımsever, cömert, kabul edici ve iyi huylu özellik gösterir. Uyumluluk düzeyi yüksek bireyler iş birliğine rekabetten daha çok önem vererek güven temelli ilişkilere yönelirler. Çatışmadan kaçınmaya daha meyillidirler. Kendi yeteneklerini ve önemlerini değerlendirirken alçak gönüllü bir tavır sergilerler. Uyumluluk boyutundan düşük puan alan bireylerse narsist olarak değerlendirilebilir. Uyumluluğu düşük bireyler rekabete yatkın olup şüpheli, eleştirici, dik başlı, çabuk kızan, katı ve gururlu olma gibi özellikler gösterir. Kolay öfkelenme, bencil olma; nefret, kin, kıskançlık gibi duygulara daha yatkın olma da uyumluluk düzeyi düşük bireylerin özelliklerindendir (McCrae ve Costa, 1987; McCrae ve Costa, 2003; Burger, 2006). Uyumluluk özelliği de diğer boyutlar gibi sadece farklılaşan bir kişilik özelliğidir. Örneğin grup çalışmalarında uyumluluk boyutu yüksek bireylerle çalışmak avantajlı olabilir. Diğer yandan sporda bireysel olarak yarışan bireylerin daha az uyumlu özellikler sergilemesi kendi avantajlarına olacaktır. Anlaşılacağı üzere boyutlar koşullara göre istendik veya istenmedik hale gelebilir. Boyutlar tek başlarına olumlu veya olumsuz özellikte değildir.

Öz disiplin (Sorumluluk)

Öz disiplin bir şeyleri organize edebilme ve başarılı olma durumlarındaki farklılıkları kapsar. Öz disiplin boyutu düzenli, kontrollü, hırslı, başarı yönelimli olma gibi özelliklerle karakterizedir. Bu boyutta yüksek puan alan bireyler sorumluluk sahibidir. Genellikle yüksek yetkinlikte olup, akılcı ve bilgilidirler. Güçlü bir görev duygusuna sahip olup ahlaki ilkelerine bağlıdırlar. Herhangi bir eyleme geçmeden önce dikkatlice

düşünür ve plan yaparlar. Öz disiplini yüksek bireyler zamanı iyi planlar, durumları iyi organize eder, çalışkan ve azimlidir. Başarıya ulaşmak için çok çabalar ve mükemmeli yakalamaya uğraşır. Bununla birlikte öz disiplini yüksek bireyler bazen çevrelerinde iş kolik olarak görülebilir. Öz disiplinli bireylerin hayatlarında çok fazla sürpriz yoktur. Genellikle sürdürmeyi seçtikleri yaşam biçimi üzerinde yol alırlar. Diğer yandan öz disiplin boyutu düşük bireyler dikkatsiz, dağınık, amaçsız ve ihmalkâr olma, iş yapmakta zorlanma gibi özelliklere sahiptir (McCrea ve Costa, 2003). Öz disiplinli bireylerden farklı olarak uzun süre ve aşama gerektiren işlerde yeterli motivasyona sahip değildirler. Onlar için bir şeyleri organize etmek oldukça zordur. Kararları yeterince tartıp vermediklerinden zamanla amaçsızlığa düşebilirler veya çıktıkları yolun yarısında amaçlarını unutabilirler. Bir işi başaramamadaki bahaneler, gerekli çabayı göstermekten daha ön plandadır.

Kişiliğin Merkezi ve Periferik Bileşenleri

McCrea ve Costa'ya göre kişilik üçer merkezi ve periferik bileşenden oluşur. Davranışın yordanması bu bileşenler aracılığıyla mümkünleşir. Temel eğilimler, karakteristik adaptasyonlar ve kendilik kavramı 3 temel merkezi bileşeni oluşturur (McCrea ve Costa, 2003: s. 187). Biyolojik temeller, nesnel yaşam öyküsü ve dış etkiler ise kişiliğin periferik bileşenleridir.

Temel eğilimler dolaylı olarak ortaya konulan yatkınlık ve kapasitedir. Beş temel kişilik özellikleriyle birlikte yetenekleri, cinsel yönelimi ve dilin öğrenilmesinin altında yatan psikolojik süreçleri kapsar. Her birey nevrozizm, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve öz disiplin özelliklerine kendine has düzey ve karışımında sahiptir. Bu özellikler üzerinde ebeveyn tutumlarının veya aile ortamının etkisi yoktur. Temel eğilimler biyolojik kökenli olabileceği gibi erken çocukluk yaşantıları, psikolojik etki, hastalık gibi faktörlerle de şekillenebilir. Ergenlikle birlikte bu şekillenme yavaşlar ve otuzlu yaşlarda durma noktasına gelir. Temel eğilimlerin biyolojik kökenleri olduğundan zamana karşı dirençli ve tutarlıdır. Karakteristik adaptasyonlar bir diğer merkezi kişilik bileşenidir. Karakteristik adaptasyonlar, çevreye uyumla birlikte sonradan gelişen kişilik yapılarıdır (McCrea ve Costa, 2003: s. 187). Dil, okuma-yazma, matematik becerisi bunlara örnek verilebilir. Karakteristik

adaptasyonlar, temel eğilimlere dayalı olarak gelişir. Bununla birlikte temel eğilimler büyük oranda kalıcı nitelikteyken karakteristik adaptasyonlar hayat boyu değişime açık, esnek olup kültürel farklılık taşır. Biyolojik olgunlaşma, çevredeki değişimler veya psikoterapi gibi kasıtlı müdahalelerle zamanla değişebilirler. Bireyler kişilik özellikleri, duygu, düşünce ve davranışlarıyla tutarlı adaptasyonlar geliştirir. Örneğin öz disiplini yüksek olan birey sıkı disipline ihtiyaç duyulan bir spor dalına yönelebilir ve zamanını bu doğrultuda planlayabilir. Diğer yandan bu adaptasyonlar her zaman kişisel hedef ve yaşanan kültürle bağdaşmayabilir. Çok uçlarda sahip olunan kişilik özelliği bireyin çevreyle uyumunu bozacak bir hale gelebilir. Bir önceki örnekteki öz disiplin boyutu uç noktada yüksek birey spor faaliyetinden farklı olarak bir aktivite planlayamayabilir ve tüm zamanını spora ayırabilir. Bireyin bu davranışı sosyal ilişkilerini ve diğer sorumluluklarını olumsuz etkileyerek uyumunu bozacaktır (McCrea ve Costa, 2003).

Temel eğilimlerin sonuncusu müstakil olarak ele alınması gereken karakteristik adaptasyonlardan biri olan kendilik kavramıdır (McCrea ve Costa, 2003: s. 214). Kendilik bireyin kendisiyle ilgili kapsamlı düşünce, duygu, inanç ve değerlendirmelerden oluşur. Tüm bu yapılar bireyin ortama vereceği tepkiyi şekillendiren karakteristik adaptasyonlardır. Örneğin bireyin kendini öz disiplinden yoksun olarak hissetmesi onu sorumluluk ve zaman gerektiren görevlerden uzaklaşmaya götürebilir.

Kişiliğin ilk periferik bileşeni biyolojik temellerdir. Biyolojik mekanizmalar (genler, hormonlar, beyin yapısı) temel eğilimleri nedensel olarak etkiler (McCrea ve Costa, 1999, 2003).

İkinci periferik bileşen nesnel yaşam öyküsüdür. Bu kavram bireyin hayatı boyunca deneyimlediği düşüncelerini, yaptıklarını, hissettiklerini karşılar. Bireyin algısından bağımsız olan tüm bu deneyimler (mutlu bir an, akıl yürütmeler, resim yapma, ...) yaşam boyunca birikir (McCrea ve Costa, 2003).

Son periferik bileşen dış etkilere dir. Bireyin dışındaki fiziksel koşul, sosyal durumlar gibi dış etkilere kişiliği belli miktarda şekillendirir. Dış etkilere yönelik çeşitli tepkiler

veririz. Bu tepkiler karakteristik adaptasyonların çevreyle etkileşimiyle meydana gelir (McCrea ve Costa, 2003). Örneğin okulunda zekâ oyunları kursu açılmış bireyi ailesi bu kursa göndermek (dış etkiler) isteyebilir. Birey satranç gibi zekâ oyunlarından ve yeni insanlarla tanışma olasılığından hoşlandığından (karakteristik adaptasyon) kursa gitme önerisini kabul edebilir (nesnel yaşam öyküsü). Birey deneyimlere açık ve sosyal olma gibi temel eğilimlere de sahip olabilir. Tüm bu durumlar bireyin zekâ oyunlarından ve yeni insanlarla sosyalleşmeden hoşlanmasını sürdürmesine destek sağlayacaktır. Anlaşıldığı üzere bireylerin kişilik ve davranışlarının şekillenmesinde merkezi ve periferik bileşenlerin tümünün etkileşimi söz konusudur.

McCrea ve Costa'nın Beş Faktör Kişilik Kuramı'nın pek çok açıdan güçlü özellikleri bulunmaktadır. Kuram anlaşılabilirlik ve kapsamlılık, ölçme araçları geliştirmeye elverişlilik gibi özelliklere sahiptir. Psikometrik temelleri olması ve araştırma bulgularına dayalı geliştirilmesi, sınıyanabilirlik açısından açık olması, kuram doğrultusunda geliştirilen Beş Faktör Kişilik Envanteri gibi araçların kişiliği ölçme çalışmalarına yarar sağlaması kuramın güçlü yönlerindendir. Pek çok farklı kültürel özellikten gelen araştırmacılar kişilikte 5 faktörün önemi üzerinde fikir birliğine sahiptir. (McCrea ve Costa, 2003). Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin çeşitli versiyonları günümüzde dünya çapında ve ülkemizde kişiliği ölçme çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Oshio, Taku vd., 2018; Barańczuk, 2019; Feher ve Vernon, 2021; Coşkun ve Aslan, 2021; Kumru, 2021). Kuram, birçok kişilik psikoloğu tarafından 1980'lerden itibaren benimsenmiş olup günümüz kişilik araştırmalarında da genel kabul görmektedir. Batı kültürü dışındaki farklı kültür ve farklı dillerde yapılan araştırmalarla da beş faktörü içeren kişilik yapısının tutarlı olması genel kabulü desteklemektedir (Feist ve Feist, 2006; Akt. Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012). Kuramın desteklenen yönleriyle birlikte eleştirilen yönleri de bulunmaktadır. Kuramda ruh sağlığı uzmanlarının kullanabileceği bir yol haritası veya herhangi bir tekniğe yer verilmemiştir. Kuramın bulgularının faktör analizine tabi tutulan verilerle sınırlı olması ve hipotezler yerine tüm bu bulgulardan yola çıkarak çalışmanın ortaya konulması başlıca eleştiri alan konudur. Verilerin sınırlı olması dolayısıyla da kişiliğin olası farklı boyutlarına dair bulgulara ulaşılamamış olabilir. Dolayısıyla bazı çevreler kişiliğin temel boyutunun 5 tane olduğu varsayımına şüpheyle yaklaşmaktadır (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012).

2.2 Psikolojik Dayanıklılığın Kavramsal Gelişimi

Psikolojik dayanıklılık (resilience), köken bakımından Latince eski formuna kolay dönebilen, esnek olan anlamındaki “resiliens” kelimesinden türemiştir (Doğan, 2015, s. 94). Bilimsel literatüre bakıldığında çevrebilimi, mikrobiyoloji, mühendisliğin alt alanları, işletme, ekonomi gibi pek çok bilim dalı resilience terimini alanlarında kullanmaktadır (Topçu, 2017). İngilizcede, Latin kökenli bu kavramı karşılayan pek çok kelime mevcuttur. To spring back (yeniden iyi hissetme/toparlanma), bounce back (kendini toparlama) bunlardan bazılarıdır (Glare, 1968, s.1629; Ağar ve Aydın (Ed.), 2021, s. 7). Bununla birlikte uluslararası alan yazında psikolojik dayanıklılık kavramı için genellikle “hardiness” ve “resilience” kelimeleri kullanılmaktadır (Collins, 2008, s. 1185; Akt. Buz ve Genç, 2019, s. 627). Ülkemizde ‘resiliency’ kavramının karşılığı olarak sağlamlık ve yılmazlık terimlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte psikolojik dayanıklılığı (psychological resilience) karşılayan pek çok karşılık bulunmaktadır. Yılmazlık (Öğülmüş, 2001; Özcan, 2005; Gürkan, 2006a; Serbest, 2010; Çalışkan, 2011; Ilgaz, 2011; Ünüvar, 2012; Aydın, 2017; Uslu, 2019; Kara, 2019; Emeksever, 2020), kendini toparlama gücü (Terzi, 2006; Malak, 2011; Işık, 2016; Çetinkaya, 2018; Özünlü, 2018), psikolojik sağlamlık (Gizir ve Aydın, 2006; Kararımak, 2006; Gizir, 2007; Aydın, 2010; Çataloğlu, 2011; Bolat, 2013; Şahin, 2014; Turgut, 2015; Çarman, 2015; Kaya, 2015; Arslan, 2015; Ergün, 2016; Özdemir, 2016) ve dayanıklılık (Taşgın ve Çetin, 2006; Basım ve Çetin, 2011; Güngörmüş, Okanlı ve Kocabeyoğlu, 2015; Dane ve Olgun 2016) bunlardan bazılarıdır. Bu doğrultuda Basım ve Çetin yürüttükleri bir çalışmada ulusal alan yazında İngilizce resilience kavramını karşılayan kelimeleri araştırmıştır. Resilience kavramının karşılığı olarak kendini toparlama gücü, toparlanma, güçlülük, psikolojik güçlülük, psikolojik sağlamlık, dirençlilik, yılmazlık, sağlamlık, dayanıklılık, psikolojik dayanıklılık kavramların kullanıldığı tespit edilmiştir. Basım ve Çetin (2011) tespit edilen karşılıkları resilience üzerine çalışan psikiyatri ve psikoloji alanından profesör ve doçent öğretim üyelerine sunmuş ve onlardan listedeki kelimelerden hangisinin resilience kavramını en doğru olarak karşıladığını seçmelerini istemişlerdir. Öğretim üyelerinin çoğunluğu resilience kavramını en doğru karşılayan terimin psikolojik dayanıklılık olduğunu belirtmişlerdir (Basım ve Çetin, 2011, s. 107). Bu sebeple yürütülen bu çalışmada da psikolojik dayanıklılık kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

2.2.1 Psikolojik Dayanıklılık Kavramının Tarihsel Gelişimi

Psikolojik dayanıklılık kavramının psikolojinin alanına girmesi 19. yüzyıla, bilimsel yollarla incelenmesi ise 20. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. 20. yüzyılın ortalarından günümüze kavramla ilgili pek çok çalışma yürütülmüştür. Bununla birlikte psikolojik dayanıklılığın izlerine günümüze değin yürütülen bilimsel çalışmaların çok öncesinde rastlanmaktadır. Bu izler milattan önceki yıllara uzanmaktadır. Milattan önceki dönemde psikolojik dayanıklılığın esintileri ilahi kaynaklı metinlerde görülmektedir. İlerleyen dönemlerde ise kavramın esintileri edebiyattan felsefeye kadar oldukça geniş bir alana yayılmıştır.

İlahi dinler perspektifinden bakıldığında bireyin zorluklara yönelik dirayetiyle ilgili atıflara M.Ö. 1300’lerde rastlanmaktadır. İnsanın zorluk durumlarıyla baş etmek için hangi kaynaklardan dayanak bulduğu, sıkıntılarla karşılaştığında nasıl bir tutum sergilemesi gerektiği, bireyin sıkıntıları aşmaya yönelik potansiyeli gibi pek çok durumla ilgili göndermeler ilahi kaynaklı dinlerin kitaplarında görülmektedir. Psikolojik dayanıklılığa katkı sunan duygusal (duyguları orta yollu yaşamak vb.), bilişsel (sıkıntıların geçeceğine inanç vb.) ve davranışsal (sabretme, sakın kalmayı sürdürmek vb.) pek çok öge bu kaynaklarda vardır.

İlk olarak M.Ö. 1300’lerde Tevrat’ta bireyin karşılaştığı zorlayıcı durumlara Tanrı’nın ona destek sunduğu, bireyin zorluklar karşısında tek başına olmadığı, bazı şartların yerine gelmesi durumunda feraha kavuşturulacağı gibi pek çok konuya yönelik göndermeler vardır. Mısır’dan düşmandan kaçarken kulların sakinliklerini korumayı sürdürmesi gerektiği ve Tanrı’nın düşmanlara karşı kendi kullarına destek olduğu “‘Rab sizin için savaştacak, siz sakın olun yeter.’” (Mısır’dan Çıkış, 14/14) ayetinde, yine düşmanlara ve çeşitli tehlikelere karşı ülkede huzuru Tanrı’nın gerçekleştireceği “‘Ülkenize barış sağlayacağım. Korku içinde yatmayacaksınız. Tehlikeli hayvanları ülkenizden kovacağım. Savaş yüzü görmeyeceksiniz.’” (Levililer 26/6) ayetinde, hastalıklara karşı Tanrı’nın emirlerine uyanlara şifa veren olduğu “Ben, Tanrınız Rab'bin sözünü dikkatle dinler, gözümde doğru olanı yapar, buyruklarıma kulak verir, bütün kurallarıma uyarsanız, Mısırlılar'a verdiğim hastalıkların hiçbirini size

vermeyeceğim” dedi, “Çünkü size şifa veren RAB benim.” (Mısır'dan Çıkış-Acı Su, 15/26) ayetinde değinilmiştir.

M.Ö. 1000-900'lü yıllara gelindiğinde Zebur'da ani aksilik ve olumsuzluklara karşı bireyin dayanağının Tanrı olduğu ve Tanrı'nın onu koruyup gözeteyeceği anlatılmıştır. “17. Yolları sevinç yollarıdır. Evet, bütün yolları esenliğe çıkarır. 25. Beklenmedik felaketten, ya da kötülerin uğradığı yıkımdan korkma. 26. Çünkü senin güvencen RAB'dir, Tuzağa düşmekten seni O koruyacaktır.” (Süleyman'ın Özdeyişleri, 3/17,25,26).

M.S. 50'li yıllarda İncil'de sıkıntı yaşayanların avutulacağı, gelecek için kaygılanılmaması gerektiği, isteklerin karşılanacağı gibi temalar işlenmiştir. “Ne mutlu yaşlı olanlara! Çünkü onlar teselli edilecekler.” (Matta, 5/4), “31. Öyleyse, ‘Ne yiyeceğiz?’ ‘Ne içeceğiz?’ ya da ‘Ne giyeceğiz?’ diyerek kaygılanmayın. 33. Siz öncelikle O'nun egemenliğinin ve doğruluğunun ardından gidin, o zaman size bütün bunlar da verilecektir. 34. O halde yarın için kaygılanmayın. Yarının kaygısı yarının olsun. Her günün derdi kendine yeter.” (Matta, 6/31,33,34), “Dileyin, size verilecek; arayın, bulacaksınız; kapıyı çalın, size açılacaktır. (Matta, 7/7), “İmanla dua ederseniz, dilediğiniz her şeyi alırsınız.” (Matta, 21/22) bunlar arasındadır.

M.S. 7. yüzyıla gelindiğinde ilahi kaynaklı son din olan İslamiyetin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de dayanıklılığa atıfta bulunan pek çok ayet bulunmaktadır. Psikolojik dayanıklılık açısından umut aşılama, zorlukların geçici olduğu, insanın zorluklarla başa çıkma potansiyelinin var olduğu; zorlayıcı durumlar karşısında insanın yalnız olmadığı, Allah'ın insana iyi hale ulaşmada yardım ettiği, zorlayıcı durumlar geçtiğinde ardından huzurlu zamanların geleceği gibi pek çok tema işlenmiştir. Ele alınan temaların Tevrat, Zebur ve İncil'e göre daha kapsamlı ve ayrıntılı olduğu görülmektedir.

“Şüphesiz ki biz insanı zorluklar konusunda (dayanıklı) yarattık.” (Beled 90/4) ayetinde insanın karşılaşılabileceği sıkıntılara karşı başa çıkma potansiyeliyle yaratıldığına değinilmiştir. Yani insan zorlukların üstesinden gelme yetisine sahip bir biçimde var olmuştur. “Sabret; senin sabrın da ancak Allah'ın yardımını iledir. Onlara

üzölme, kurdukları tuzak dolayısıyla da sıkıntıya düşme! Çünkü Allah, saygıyla emirlerine uygun yaşayan/günahlardan sakınan ve iyilik yapanlarla beraberdir.” (Nahl 16/127-128) ayetinde zorluklarla mücadelede önemli bir etken olan sabrın Allah’ın yardımıyla destekleneceği ve zorluklar karşısında insanın yalnız olmadığı Allah’ın, kulunun yanında olduğu vurgulanmıştır. “Muhakkak güçlkle beraber bir kolaylık vardır.” (İnşirah 94/5) ve “... Allah, bir güçlükten sonra kolaylık verecektir.” (Talak 65/7) ayetlerinde sıkıntıların biteceği ve bu bitişle beraber arkasından bir güzelliğin kolaylığın geleceği, insanlara bir umut kaynağı olarak sunulmuştur. “Senin (kalbine dayanıklılık ve ferahlık vermek ve hikmetle doldurmak için) göğsünü açıp genişletmedik mi? Sırtına ağır gelmiş (belini bükmüş) olan yükü senden indirip hafifletmedik mi?” (İnşirah, 94/1-2-3) ayetleri bireyin psikolojik dayanıklılığını destekleyici yönde umut aşılayıcı niteliktedir. “Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musibet geldiğinde, "Biz Allah'a âidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz" derler.” (Bakara, 2/156) bu ayet sıkıntıya uğramış bireylerin en büyük sığınağı olarak Allah’ı gösterir. Birey bu anlayışla, karşılaştığı engelleyici durumları daha kolay ve sabırlı bir biçimde göğüsleyebilir. Nihayetinde musibetin Allah’tan geldiğine ve yine Allah’ın gücüyle de kalkacağına inanarak kendinde musibeti atlatmada güç bulur.

Felsefi kaynaklar değerlendirildiğinde psikolojik dayanıklılığın geçmişinin 1600’lü yılların sonlarında etkisini gösteren Rönesans filozofu Michel de Montaigne' nin yazılarına dayandığı öne sürülmektedir (Kosseck, Perrigino, 2016, s. 734; Edt. Yüncü, 2021, ss. 125-126). Daha ileri tarihlerde 1800’lere uzandığını öne süren araştırmacılar da mevcuttur (Jacelon, 1997; Akt. Genç, 2014, s.13).

Psikoloji tarihi açısından psikolojik dayanıklılıkla ilgili izlerin Freud’a uzandığına dair farklı araştırmacı görüşleri vardır (Masten, Reed, 2002; Akt. Genç, 2014, s.13).

Edebi alandaki metinler değerlendirildiğinde 19. yüzyılın ortalarında Horatio Alger adlı papazın kitap ve hikayelerinde psikolojik dayanıklılığın esintileri görülmektedir. Papaz, hikayelerinde genellikle yoksul bireylerin kısmet, sebat, irade, sıkı çalışma birlikteliğiyle zorluklarla başa çıkmalarını ve daha rahat bir yaşama geçişlerini işlemiştir. Papazın yazdığı kitaplar dönemin zor şartlarıyla mücadele eden gençler arasında popülerleşmiştir (Tarter ve Vanyukov, 2002; Akt. Topçu, 2017, s.11).

19. yüzyıla kadar dayanıklılığın en eski tarihte ilahi kaynaklı metinler olmak üzere felsefe ve edebiyat gibi alanlarda da izine rastlandığı söylenebilir. Bu döneme kadar dayanıklılıkla ilgili bilimsel yöntemlerle herhangi bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Kavramın bilimsel literatüre girmesi 1950’li yıllara denk gelmektedir.

20. yüzyılın ortalarında psikolojik dayanıklılıkla ilgili en kapsamlı boylamsal çalışma Werner tarafından gerçekleştirilmiştir. 1955’te Kauai’ de (Hawai’de bir ada) 698 bebekle başlayan araştırma yaklaşık 40 yıl boyunca sürdürülmüştür. Örneklemin yaklaşık üçte biri doğumla ilgili komplikasyonlar yaşamış, yoksul bir ortamda ve düşük eğitilmiş anne tarafından büyütülmüş, boşanmış veya psikolojik rahatsızlıkları olan bir aileye sahip olan bebeklerdir. Tüm bu risk durumlarındaki çocukların üçte ikisinde 10 yaşlarına gelene kadar yüksek düzeyde öğrenme güçlüğü ve davranış sorunları görülmüştür. 18 yaş civarında da zihinsel engelli birey tanısı almışlardır. Diğer yandan aynı risk faktörlerine sahip olan kalan üçte birlik grupta farklı bir tablo görülmüştür. Bu gruptaki bireylerin çocukluk ve ergenliklerinde herhangi öğrenme güçlüğü veya davranış sorunu tespit edilmemiştir. Sosyal ilişkilerinde etkin, kendine güvenen bireyler olup 40 yaşlarına geldiklerinde dahi işsizlik veya kanunla ilgili sorun yaşamamışlardır. Sahip oldukları özelliklerden dolayı araştırma sonunda bu bireyler ‘psikolojik dayanıklı bireyler’ olarak nitelendirilmiştir (Werner, 2005, ss.91-105).

20. Yüzyılın sonlarında dayanıklılık kavramı birbirinden bağımsız ancak neredeyse eş zamanlı yürütülen ekoloji (Holling, 1973; Ağar ve Aydın (Ed.), 2021, s. 6) ve psikoloji (Garmezy, 1971; Ağar ve Aydın (Ed.), 2021, s. 6) çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu kavramsallaştırmada dayanıklılık, yalnızca bireyler için geçerli olan bir süreçten ziyade ekolojik sistemler gibi canlı ve cansız varlıklarda da gözlenebilir bir süreç olarak ele alınmaktadır. 1970’li yıllara gelindiğinde psikolojik dayanıklılık özellikle psikopatoloji çalışmalarında konu alanı haline gelmiştir. Ruh sağlığında sorun yaşayan bireylerin hastalıkları ve hastalığa sebep olan etkenler araştırılmıştır. Psikopatolojiye neden olabilecek riskler taşıyan çocukların uyum süreci bazı öncü araştırmacılar tarafından araştırılmıştır (Masten, 2001, 2007; Ağar ve Aydın (Ed.), 2021, s. 8). Çalışma çocuk ve ergenlerin gelişim aşamalarında yoksulluk, reddedilme, kötü muamele, savaş, ırkçılık, ayrımcılık, tehdit, baskı gibi unsurlara maruz kaldıktan sonra kendilerini yeniden toplarına süreçlerine odaklanmıştır (Wright, Masten ve Narayan,

2013; Ağar ve Aydın (Ed.), 2021, s. 8). Toparlanma süreci olarak psikolojik dayanıklılık kavramında temelde bireyin uyum sağlayıcı mekanizmaları ön plana çıkmaktadır. Araştırma sonuçlarından yola çıkarak sahip olunan uyum sağlayıcı mekanizmalar çeşitli yoksunluklara rağmen korunur veya geliştirilebilirse risk faktörlerinin neden olacağı etkilerin azaltılabileceği varsayılmıştır (Masten, 2001, ss. 227–238). Başka bir çalışmada şizofreni hastası annelerin çocukları araştırılmıştır. Çalışma sonunda çocukların genetik açıdan şizofreni olma riskini taşımalarına rağmen büyük çoğunluğunun gelişimlerini sağlıklı yönde sürdürdüğü tespit edilmiştir (Luthar vd., 2000, ss. 857-885). Elde edilen bu sonuç bireylerin riskli veya zorlayıcı koşullara yönelik sergiledikleri stratejilerdeki farklılıkların amprik olarak araştırılmasını hızlandırmıştır (Luthar ve vd., 2000; Akt. Topçu, 2017, s.13). Çalışmanın diğer bir katkısı psikolojik dayanıklılığın kuramsal bir kavram ve temel araştırma konusu olarak alan yazına eklenmesinde basamak görevi görmesidir (Masten, Best, Garmezy, 1990, s.425-444). Psikolojik dayanıklılıkla ilgili pek çok çalışma yürütölmekle birlikte psikolojik dayanıklılık kavramı Suzanne Kobasa tarafından yürütölen araştırmalar neticesinde geliştirilmiştir (Kobasa, 1979, 1982; Kobasa, Maddi, Kahn, 1982; Kobasa ve Pucetti, 1983). Kobasa (1979, s.1) doktora tezini psikolojik dayanıklılık kavramını ortaya koyma amacıyla gerçekleştirmiştir. Kobasa'nın çalışmasının örneklemini 1970'lerin sonlarında aynı iş yerinde çalışan orta ve üst düzey yöneticilerden oluşmuştur. Çalışmada yöneticilerin son 3 yıl içinde yaşadıkları stres durumları ve yaşadıkları hastalıklar öğrenilmiştir. Araştırma verileri yüksek düzeyde strese maruz kalan ancak hastalık değışkeni bakımından yüksek puan alanlar ve yine stres düzeyi yüksek olup hastalık açısından düşük düzeye sahip olanlar olarak gruplandırılmıştır. Anlaşılaçağı üzere yüksek stres durumlarıyla karşılaşmalarına rağmen bazı yöneticilerin diğerlerinden daha sağlıklı olup daha az somatik ve psikolojik sorun yaşadıkları bulunmuştur. Daha sağlıklı özellik gösteren çalışanların çoğunluğu kendilerini işlerine adanmış bireylerdir. Karşılaştıkları stres durumlarını ise tehdit olarak değil yeteneklerini test edip geliştirebilecekleri durumlar olarak görmektedir. Stres durumlarını fırsat olarak algılamalarıyla birlikte durumlarla ilgili kontrole sahip olduklarını hissetmektedirler. Sonuçtan yola çıkan Kobasa bazı kişilik özelliklerinin stresin etkilerine karşı koruyucu görev üstlendiğini varsaymıştır. Bu koruyucu kişilik özelliklerini psikolojik dayanıklılık (hardiness) başlığı altında incelemiştir. Kobasa'ya göre psikolojik dayanıklılık bireyin işine gösterdiği bağlılık ve adanmışlık duygusuyla

birlikte karşılaştığı veya karşılaşılabileceği zorluklarla mücadele ederek zorlukları kontrol altında tutabilmesidir. Başka bir deyişle mücadele, bağlılık ve kontrol mekanizmalarını barındıran bilişsel bir değerlendirme sürecidir. Psikolojik dayanıklılığı oluşturan özellikler ise bağlanma, denetim ve meydan okumadır (Kobasa, 1979, ss.1-11).

Kobasa'nın çalışması psikolojik dayanıklılık teriminin kavramsallaştırılmasını sağlamış ve sonraki çalışmalara öncülük etmiştir. Stresle başa çıkmada birey dışındaki faktörleri kontrol etmek ve değiştirmek oldukça zor olduğundan bu alandaki araştırmacılar bireysel bir faktör olarak psikolojik dayanıklılık özelliğine yönelmişlerdir (Judkins, 2006, ss. 19-23). Bu ve benzeri pek çok çalışma psikolojik dayanıklılık kavramının tarihsel gelişimine katkı sunmuştur.

Geçmişten bugüne psikolojik dayanıklılıkla ilgili sosyoloji, psikoloji (pozitif psikoloji, örgütsel psikoloji, klinik ve aile psikolojisi vb.), halk sağlığı, tıp gibi pek çok alanda kuramsal ve ampirik çalışma yürütülmüştür (Kossek, Perrigino, 2016, s.731; Akt. Nartgün, Mor, 2016, ss.273). Psikolojik dayanıklılıkla ilgili yürütülen tüm bu çalışmalar zorluk ve tehdit durumlarında olumlu sonuçları ortaya çıkaran süreçleri anlaşılır kılmayı amaçlamıştır (Masten, 2002, ss. 282-296). Bununla birlikte psikolojik dayanıklılığın yapısının resminin net olarak çizilememesi ortaya operasyonel bir tanım koymayı güçleştirmektedir (Luthar, Cicchetti ve Becker, 2000, ss. 543-562).

2.2.2 Psikolojik Dayanıklılık Tanımlamaları

Günümüz psikolojik dayanıklılık tanımlamaları özellik, süreç ve sonuç olarak 3 kümede sınıflandırılabilir. Özellik tanımlamaları psikolojik dayanıklılığı kişilik özelliği olarak görmektedir. Kişilik özelliği olarak psikolojik dayanıklılık olumsuz durumlarla başa çıkmaya yardımcı, iyileşmeye uyumlayıcı ve gelişimi destekleyen roldedir. Süreç odaklı tanımlamalar olumsuz durumlar karşısında sergilenen tüm toparlanma süreçlerini ele alır. Son olarak sonuç odaklı tanımlamalar travma sonrasında bireylerin yeniden iyi oluşunu kazanmasına yardımcı olan işlevler ve davranışsal çıktıları ele alır (Stomff, 2019, ss.28-35; Ağar ve Aydın (Ed.), 2021, s. 8). Anlaşılabileceği üzere psikolojik dayanıklılık kavramının ortak görüşe dayalı tek bir

tanımı yoktur. Kavram farklı bakış açılarıyla ele alınıp açıklanmakta olup her bir tanım kendi amacı ve sınırları doğrultusunda tatmin edicidir. Bununla birlikte ortaya konulan tanımlarda belli başlı niteliklerin ortak olduğu ve tanımlamaların bu çerçevede şekillendiği görülmektedir. Bu özellikler zorlayıcı koşullar veya risk faktörleriyle etkin biçimde başa çıkabilme (Wolin, Wolin, 1993; Begun, 1993), sağlıklı uyum gösterebilme (Luthar, 2003; Masten, 2001), önceki işlevselliğini kazanabilme (Luthar, Cicchetti ve Becker, 2000), kendini iyileştirme süreçleri (Bonanno, 2004) ve tüm bu süreçlerin dinamik (Rutter, 1985) olmasıdır.

Werner (1995) da psikolojik dayanıklılığın yüksek risk durumlarına rağmen iyi bir gelişim gösterme, stres altında bile yetkinliğini sürdürebilme ve travmadan kolay çıkabilme olarak üç değişken etrafında açıklanabileceğini ileri sürmüştür (Werner, 1995, s. 81, Akt. Tümlü ve Recepoğlu, 2013, s. 206).

Çeşitli psikolojik dayanıklılık tanımlamaları aşağıda sıralanmıştır.

İlk olarak American Psychological Association (APA)'da ‘‘resilience’’ (dayanıklılık) kavramı özellikle zihinsel, duygusal ve davranışsal esneklik ile dış ve iç taleplere uyum sağlama yoluyla zor veya meydan okuyucu yaşam deneyimlerine başarılı bir biçimde uyum sağlama süreci ve sonuçların bütünü olarak tanımlanmıştır. Bireylerin olumsuzluklara ne düzeyde iyi uyum sağladıklarına yönelik faktörleri içerir. Bu faktörler genellikle bireylerin dünyayı görme ve dünyayla ilişki kurma biçimleri, sosyal kaynakların mevcudiyeti-kalitesi ve belirli başa çıkma stratejileridir (VandenBos, 2015, s. 910). Amerikan Heritage Dictionary’ a (2023) göre dayanıklılık; değişim, talihsiz durumlardan ve hastalıktan hızlı bir biçimde toparlanabilme, kurtulabilme, ayakta kalabilme yeteneğidir. Başka bir sözlükte sarsıcı bir aksilikten sonra kendini toparlama yetisi olarak tanımlanmıştır (Merriam-Webster, 2023). Yurt dışı sözlüklerde ‘‘resilience’’ (dayanıklılık) kavramı birbirine benzer manada tanımlansa da kavram üzerinde mevcut bir uzlaşma olmadığı görülmektedir.

MEB Türkçe Sözlüğü’nde sağlamlık; dayanıklı, yıkılmaz, zarar görmemiş olma, yılmazlık ise bir işten gözü korkup vazgeçmeme, yılmama durumu olarak tanımlanmıştır (MEB, 1996, ss. 2408-3222). TDK’da (2023) dayanıklılığı metanetli

olma karşılamaktadır. Zor şartlara ve dış faktörlere yönelik dayanma gücü sergilemektir (Ötüken, 2023). Yurt dışı kaynaklı sözlüklerde olduğu gibi Türkçe sözlüklerde de dayanıklılık kavramıyla ilgili uzlaşa bulunmamaktadır.

Garmezy (1971) psikolojik dayanıklılığı kırılma olmama, güçlü olma, sağlıklı şartlarda sağlıklı gelişim gösterebilme olarak tanımlamıştır (Garmezy, 1971, ss. 101-116). Murphy'e (1987, s.101) göre psikolojik dayanıklılık, bir çocuğun stresle nasıl baş ettiği, travmadan nasıl kurtulduğu/iyileştiği gibi durumlarla ilgilenen; geleceğe yönelme, uyum, yeterlik, umut gibi kavramlarla alakalı genel bir kavramdır. Psikolojik dayanıklılık risk altındaki bireylerin mevcut duruma göre beklenenden daha iyi davranışlar sergilemeleri, stresli durumlara yönelik olumlu yönde uyum sağlamaları, travma sonrasında yeniden toparlanabilmeleridir (Masten ve diğ., 1990, ss.425-444). Benzer biçimde bireyin uyum sağlamasına veya gelişmesine yönelik tehditler olmasına rağmen iyi sonuçlara ulaşılabilmesidir (Masten, 2001, s. 228). Genel anlamda psikolojik dayanıklılık dinamik bir sistemin kendini tehdit eden durumlara rağmen canlılığını, işlevini veya gelişimini sürdürebilme, sürece uyum sağlama yetisidir (Masten, 2001, ss. 6-20). Yaşanan sarsıcı olaylar sonunda bireyin dengesi bozulsa bile yeniden ayağa kalkabilmesi, durumu dengeleyebilmesidir (Bonanno, 2004, ss. 20-22). Önemli stres veya travma durumlarını etkili biçimde değerlendirebilme, bu durumlara uyum sağlayabilme veya idare edebilme sürecidir (Windle, 2011, s. 152). Fraser, Richman ve Galinsky'e (1999, s. 136) göre psikolojik dayanıklılık zor veya sıra dışı koşullara uyum sağlama ve beklenmedik başarı elde etme becerisidir. Ezici sıkıntının olumsuz etkilerini hafifleten, uyumu arttıran ve dengeyi kişiye yeniden kazandıran ayırıcı bir niteliktir (Wagnild ve Young, 1993, ss. 165-178). Luthans ve arkadaşları (2007) psikolojik dayanıklılığı bireysel bağlamda engel, zorlanma gibi olumsuz durumlarla birlikte belirsizlikle de baş edebilme ve başarıya ulaşabilme yetisi olarak açıklamıştır (Luthans ve ark., 2007; ss. 541-572). Zorlayıcı durumlar sırasında veya sonrasında umulandan daha iyi sonuçların oluşmasında rol alan çok basamaklı süreçlerdir (Van Breda, 2018, s. 4). Pozitif örgütsel davranış olarak ele alındığında ise çatışma, aksilik, belirsizlik, başarısızlık durumlarında ve artan sorumluluklara yönelik bireyin kendini toplama sürecinin temelini sağlayan pozitif psikolojik kapasitedir (Luthans, 2002, s. 702). Fletcher ve Sarkar'a (2013, s. 16) göre bireyi stresin olumsuz etkilerinden korumak için zihinsel

süreç, davranışlar ve kişisel kapasitenin etkileşimde olduğu süreçtir. Dış faktörlü zorluk, baskı ve aşırı taleplerle oluşabilecek zararlardan etkilenmeden tüm bu durumları yönetebilme becerisidir (Kinman ve Grant, 2011, s. 262).

Psikolojik dayanıklılık zorlu ve stresli yaşam durumlarına yönelik direnç kaynağını sağlayan kişilik özelliğidir (Terzi, 2008b, s. 2). Riskli ortamın meydana getirdiği olumsuzluklara rağmen bireyin şartlara uyum sağlaması ve olumlu sonuçlara ulaşabilmesidir (Kararırmak ve Siviş Çetinkaya, 2011, s. 32). Aksilik, başarıya ulaşamama gibi olumsuz durumlar veya sorumluluğun artması gibi olumlu durumlar karşısında bireyin önceki iyilik haline dönebilmesi veya durumlara karşı güçlü durabilmesidir (Bitmiş vd., 2013, s. 29). Polatçı (2014), Terzi'nin tanımına ek olarak psikolojik dayanıklılığı olumsuz olaylarla birlikte olumlu olaylara karşı da gösterilen bir direnç olarak tanımlamıştır (Polatçı, 2014, s. 118). Psikolojik dayanıklılık istenmeyen durumlardan kurtulmayı ve kazanılan bu beceriyi sürdürebilmeyi içerir. İstenmedik durumlarla yineleyici biçimde karşılaşılmasına rağmen bireyin sağlıklı tepkiler vererek hayatına devam edebilmesidir (Çakar, Karataş, Çakır, 2014, ss. 23-24). Bireylerin deneyimledikleri zorlanma durumları ve güçlüklerin üstesinden gelerek sonrasında kendilerini toparlayabilme yeteneğidir. Karşılaşılan zorlu veya stresli olaylara yönelik geliştirilen pozitif yöndeki uyumdur (Çetin, Yeloğlu, Basım. 2015, ss.81-82).

2.2.3 Psikolojik Dayanıklılığın Boyutları

Psikolojik dayanıklılığı ölçme amacıyla pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu durum kavramın hangi boyutları kapsadığı, ne gibi özellikleri içerdiği gibi soruların yanıtlarını da beraberinde getirmiştir. Psikolojik dayanıklılığı ölçme amacıyla gerçekleşen pek çok çalışma sonunda kavramla ilgili farklı boyutlar listelenmiştir (Kobasa, 1979; Florian vd., 1995; Friborg vd., 2003, 2005).

Kobasa'nın çalışması ile Florian ve diğerlerinin çalışması 3 boyut ortaya koymuştur. Bunlar bağlanma, kontrol (denetim) ve meydan okumadır (Kobasa, 1979, s. 8). Bağlanma boyutu; bireyin yaşamdaki çeşitli alanlarla ilgilenme eğilimi ve günlük olaylara dahil olmasıyla gerçekleşen anlam ve amaç hissiyatıdır. Bireyin hayatın

herhangi bir alanına (meslek, aile, sanat, spor, ilişkiler, maneviyat vb.) kendini adanmasıyla gözlenebilir (Kobasa, 1979, s. 4). Temelde hayatla ilgili her şeye katılma isteğini oluşturur. Bireyin bağlanması fiziksel çevresinden duygusal ilişkilerine, maneviyattan süregelen hayatındaki her alanda görülebilir. Bağlanılan tüm bu olgular ve sahip olduğu anlam duygusu bireyin zorlayıcı durumları savuşturabilmesi için gereken dirayeti kazanabilmesinde katkı sunar (Kobasa, 1979, s. 9). Denetim (kontrol), bireyin aksilik veya zorluklarla karşılaştığında zararlı çıkmak yerine durumu istediği yönde idare edebileceğine dair inancıdır. Denetim boyutu aynı zamanda bireyin durumu yönetebileceğine dair inancı doğrultusunda gerçekleştirdiği davranışları da içerir (Kobasa, 1979, s. 3). Birey sonuçları kendi isteği doğrultusunda etkileyebileceğine dair inancı sayesinde bir şeyleri değiştirebilme gücünü kendinde hisseder. Çaresizlik yerine kontrol inancıyla zorluklarla mücadele eder. Seçimlerini kendi iradesiyle gerçekleştirir ve motive bir biçimde yaşamını sürdürür. Meydan okuma boyutu bireyin değişimin durağanlığı ve var olanı bozmaktan çok ilerlemek için gerekli olan bir durum olduğuna dair inancını oluşturur. Değişimin gerekli ve önemli olduğuna inanan birey yeniliklere açıktır ve ilginç şeyler deneyimlemekten çekinmez. Yeni olan olumlu veya olumsuz durumu kendi gelişimi için fırsat olarak değerlendirir (Kobasa, 1979, ss. 9-10).

Psikolojik dayanıklılığın tüm bu boyutları birbirinden bağımsız olmayıp karşılıklı etkileşim içindedirler. Örneğin bireyin bağlanma boyutundaki olumlu bir gelişme stresle baş etmede destek kaynaklarını arttıracak böylece kontrol boyutu da güçlenecektir. Bireyin bağ kurduğu aile, çevre gibi yapılardan kopması, günlük aktivitelere katılmada isteksizlik yaşaması ise meydan okumaya dair güçlü inancını zedeleyebilir. Değişime direnen bireyse giderek yeni bağlanma durumlarından uzaklaşacaktır. Tüm boyutlara belli miktarda sahip olan bireyse aksiliklerle daha rahat baş edebilecek ve stresin olumsuz etkilerinden daha kolay arınabilecektir.

Psikolojik dayanıklılığın boyutlarının listelendiği diğer bir çalışma Friborg ve arkadaşlarına (2003) aittir. Çalışmada kişisel yeterlilik (güç), kişisel yapı (yapısal stil), sosyal yeterlilik (destek), aile uyumu ve sosyal destek olarak 5 boyut ortaya konulmuştur. Bu boyutlar kişisel/eğilimsel özellikler, aile desteği ve dış destek sistemleri olarak 3 kategoride toplanmıştır. İlk kategori kişisel-eğilimsel nitelikler olup

kişisel yeterlilik, kişisel yapı ve sosyal yeterlilik boyutlarını içerir. Benlik saygısı, öz-yeterlik, öz-sevgi, umut, kararlılık, hayata yönelik gerçekçi bir bakış açısı kişisel yeterlilik boyutunu karşılamaktadır. Kişisel yapı boyutu, bireyin rutin aktivitelerini devam ve organize etme becerisine karşılık gelmektedir. Sosyal yeterlilik boyutu neşeli ruh hali, dışa dönüklük, gelişmiş iletişim becerisi, sosyal uyum yetisi, herhangi aktiviteyi başlatma yeterliliğini içerir. İkinci kategori ve boyut aile uyumudur. Aile uyumu, aile içindeki yakınlığı, iş birliğini, sadakat, destek ve istikrar durumunu ifade eden bir boyuttur. Üçüncü ve son kategori dış destek sistemidir. Bu kategori arkadaş, akraba ve yakın çevre tarafından sağlanan sosyal destek boyutundan oluşur (Friborg ve diğ., 2003, s. 72). Friborg ve arkadaşları (2005) ilerleyen yıllarda yürüttükleri çalışmada kişisel yeterlik boyutunun temel 2 faktör içerdiğini tespit etmişlerdir. Bu faktörler kendilik algısı ve gelecek algısıdır. Dolayısıyla psikolojik dayanıklılık bu çalışmayla birlikte 6 boyutta tanımlanmıştır. Bireyin kendine yönelik her türlü farkındalığı, mevcut güçlü yönlerine ilişkin görüşleri ve yetenekleri kendilik algısını oluşturmaktadır. Bireyin gelecekle ilgili düşünceleri, gelecek plan ve hedefleri ise gelecek algısını kapsamaktadır (Friborg ve diğ., 2005, s. 37).

Sıralanan her bir boyut bireyin zorluklarla mücadele etmesine ve uyum sağlamasına katkı sunmaktadır. Örneğin bireyin umutlu bir gelecek algısına sahip olması içinde bulunulan zorlukların eninde sonunda bitip refaha çıkacağına dair kendisine güç verir. Yine bireyin olası aksilik durumlarında kendine destekte bulunabilecek aile, arkadaş gibi sosyal yeterlilikleri sahip olması bireyin yalnızlık duygusunu bastıracaktır. Yardıma ihtiyaç duyduğunda birilerinin yanında olacağına dair bireyin duyduğu güven, zorluklarla mücadele etmesinde besleyici bir kaynak olacaktır. Genel itibarıyla farklı çalışmalarca listelenen boyutlara sahip olan bireyin psikolojik dayanıklılığı yüksek olacaktır. Böylece olası stres durumlarını daha iyi idare edebilecek ve yeni zorluklarla yeniden baş etme için gerekli potansiyeli kendinde hissedecektir.

Psikolojik dayanıklılığın boyutları çeşitli çalışmalarca farklı nitelik ve sayıda tanımlanmaktadır (Kobasa, 1979; Friborg ve diğ., 2003, 2005). Boyutlar konusunda da tıpkı tanımlama çalışmalarında olduğu tek bir içerik ortaya konulmamıştır. Bununla birlikte konuyla ilgili yürütülen her çalışma kavramın boyutlarının listelenmesine katkı sunmayı sürdürmektedir.

Bireyin sahip olduğu psikolojik dayanıklılık düzeyi yaşamın pek çok alanına da katkı sunmaktadır. Zorlu yaşam olayları karşısında baş etme becerisi sağlayan psikolojik dayanıklılık fiziksel-psikolojik sağlık, akademik hayattaki başarı, sosyal iyilik gibi oldukça geniş perspektifte etkilerini göstermektedir. Bazı araştırmacılar dayanıklılığın yansıması olarak ortaya çıkan olumlu nitelikleri listelemişlerdir. Mutluluk, kendini kabul ve uyum, yaşam doyumu, sosyal yeterlilik, duygusal problemlerin azlığı, gelişim görevlerini yerine getirme, sosyal yardım çalışmalarına gönüllülük, ders dışı aktivitelere katılım, okulda süreklilik, kurallara uygun davranma, suç içeren davranışlardan kaçınma psikolojik dayanıklılıkla gelişen olumlu niteliklerdendir (Masten ve Reed, 2002).

2.2.4 Psikolojik Dayanıklılıкта Koruyucu Faktörler ve Risk Faktörleri

Psikolojik dayanıklılığı etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden bazıları psikolojik dayanıklılığı güçlendirirken bazıları aksi yönde etki etmektedir. Tüm bu faktörler koruyucu faktörler ve risk faktörleri başlığında toplanmaktadır. Psikolojik dayanıklılığın gelişimine katkı sunan, destekleyen ve maruz kalınan zorlayıcı unsurların olumsuz etkilerini azaltan hatta engelleyen özellikler koruyucu faktörlerdir (Greene ve Conrad, 2002, s. 34.) Koruyucu faktörler zorlayıcı durumlarla baş etmeye katkı sunmakla birlikte bireyin yeterliklerini de geliştiren kaynaklardır (Masten, 1994). Psikolojik dayanıklılık kaynakların tamamının etkileşimiyle desteklenir (Greene ve Conrad, 2002, s. 34).

Psikolojik dayanıklılıktaki koruyucu faktörleri sınıflandırıp çeşitli başlıklarda toparlayan çalışmalar mevcuttur (Werner, 1995; Masten ve Coastworth, 1998). Yürütölen çalışmalara bakıldığında sınıflandırmanın genellikle 3 ana başlıkta toplandığı görölmektedir. Garmezy (1987) koruyucu faktörleri; bireyin kendinden kaynağını alan bireysel faktörler, aile yapısından oluşan koruyucu faktörler, aile dışında kalan sosyal çevreden sağlanan koruyucu faktörler olarak isimlendirmiştir. Masten ve Coasworth (1998) çalışmasında diğer çalışmalarla benzer olarak koruyucu faktörleri 3 başlıkta sınıflandırmıştır. Bunlar bireysel faktörler, aile ile ilgili koruyucu faktörler ve son olarak ailenin dışındaki koruyucu faktörlerdir. Werner (2005) da çalışmasında koruyucu faktörleri bireyin kendisiyle ilgili olumlu atıfları, aile içindeki

bağlar, okuldaki veya toplumdaki sosyal destek olarak ayırmıştır. İncelenen sınıflandırmalardan yola çıkarak koruyucu faktörler bireysel, ailesel ve çevresel faktörler başlıklarında toplanmıştır. Konuyla ilgili çalışmalara bakıldığında oldukça çok sayıda bireysel, ailesel ve çevresel koruyucu faktör olduğu görülmektedir.

İletişim becerisinde ve sosyal beceride yetenekli olma (Haynes, 2005), benlik saygısı (Öz ve Hiçdurmaz, 2010; Kararımak, Siviş Çetinkaya, 2011), yüksek eğitim düzeyi (Bektaş ve Özben, 2016), bilişsel esneklik (Mccann ve diğ, 2013), sosyal yeterlik (Benard, 1991; Luthar, 1991; Chen, Li ve diğ, 2000), algılanan sosyal destek (Terzi, 2008b), zeka (Werner ve Smith, 1982, 1992; Kandel ve ark., 1988; Masten ve diğ, 1990; Masten ve ark., 1999), kendini geliştirmeye yönelik kişilik yapısına sahip olma (Bonanno, 2005), zihinsel ve akademik yetenek ve becerilerin yüksekliği (Major ve diğ, 1998; Mandleco ve Peery, 2000; Cappella ve Rhona, 2001), uyumlu mizaç yapısı (Wyman, Cowen ve diğ, 1991; Werner ve Smith, 1992; Gordon ve Song, 1994; Smith ve Prior, 1995; Kirby ve Fraser, 1997; Green ve Conrad, 2002), duygusal beceriler (Grant, Kinman, 2014; Çam, Büyükbayram, 2015), olumlu duygular (McDonald ve diğ., 2012), baş etme becerileri (Tugade, Fredrickson, Barrett, 2004), iç denetim odağına sahip olma (Werner ve Smith, 1992; Himelein ve Mcelrath, 1996; Kararımak, Siviş Çetinkaya, 2011; Grant ve Kinman, 2014), özerklik (Benard, 1991, 1993; Gordon ve Song, 1994; Martinek ve Hellison, 1997), problem çözme becerilerine sahip olma (Werner, ve Smith, 1982; 1992; Felsman ve Vaillant, 1987; Benard, 1991; Luthar, 1991; Rutter ve Quinton, 1994), mizah ve espri anlayışı (Vanderpol, 2006; Öz ve Hiçdurmaz, 2010), iyimserlik ve umut (Kumpfer, 1999; Hart, Brannan, Chesnay, 2014), yüksek öz yeterlilik (Seo, Kim, Park, 2014), iyi ekonomik durum (Güngörmüş, Okanlı, Kocabeyoğlu, 2015) gibi pek çok özellik bireyin psikolojik dayanıklılığında koruyucu rol üstlenen faktörler olarak sayılabilir.

Bireysel olarak sahip olunan bu özellikler risk durumlarına yönelik tampon görevi üstlenir. Diğer yandan sahip olunan psikolojik dayanıklılık düzeyi de tüm bu özellikleri destekleyebilir. Örneğin bireyin doğuştan sahip olduğu uyumlu mizaç dayanıklılığı desteklerken bireyin karşılaştığı zorlayıcı durumlardan daha güçlü çıkması da problem çözme becerilerini daha da güçlendirebilir.

Bireyin kendi mevcut özelliklerinden kaynaklı koruyucu faktörler psikolojik dayanıklılıkta oldukça önemlidir. Bununla birlikte bireyin kendi dışında en yakın ilişkide olduğu ilk ortam ailedir. Psikolojik dayanıklılıkta koruyucu rol üstlenen bir diğer kategori ailesel faktörlerdir. Aile bireylerinden herhangi biriyle samimi ilişkiye sahip olma (Olsson vd., 2003), eğitim düzeyi yüksek ebeveynlere sahip olma (Bahadır, 2009), ebeveynlerin sağ ve birlikte olması (Baltacı, Karataş, 2015), kardeş sayısının az olması (Werner, 1992), en az bir ebeveynle yakın bağın bulunması (Werner, 1992), ailede yer alan manevi sistemler (Walsh, 1998), ebeveynlerin çocuklarına yönelik gerçekçi ve yüksek beklentilerinin bulunması (Werner ve Smith, 1982, 1992; Rutter, 1990; Benard, 1991; Masten ve Coatsworth, 1998; Masten ve ark., 1999; Luthar, 1999; Reed-Victor, 2000; Buckner ve ark., 2003) bu faktörler arasında sayılabilir.

Bireyin sahip olduğu kendi özellikleri ve aile özellikleri dışında çevresel etkiler psikolojik dayanıklılığın desteklenmesinde etkilidir. Çevresel koruyucu faktörler arasında aile bireyleri dışında destek sunan bir yetişkinin varlığı (Werner ve Smith, 1982; 1992; Benard, 1991; Grizenko ve Pawliuk, 1994; Gordon ve Song, 1994; Gilligan, 2000; Smokowski, Reynolds ve Bezruczko, 2000), sosyal destek (Terzi, 2008b; Güngörmüş vd, 2015), akraba desteği (Werner ve Smith, 1992; Criss ve ark., 2002), akran desteği (McWhirter ve diğ, 1998), kaliteli okulların mevcudiyeti (Masten, 1994; Gordon ve Song, 1994), toplumsal güvenlik düzeyinin yüksek olması (Masten ve Osofsky, 2010), dini ve manevi organizasyonlar (Werner ve Smith, 1992; Gordon ve Song, 1994), risklere yönelik önleyici programların varlığı ve destek hizmeti veren birimlerin olması (Luthar ve Zigler, 1991; Dearden, 2004); kültür, sanat, spor, eğlence gibi imkanlar (Blyth ve Roelkepartin, 1993) sayılabilir.

Psikolojik dayanıklılığı destekleyici faktörler bulunmakla birlikte psikolojik dayanıklılığı olumsuz yönde etkileyen risk faktörleri de bulunmaktadır.

Psikolojik dayanıklılık gelişimini sekteye uğratabilecek, temelini zedeleyebilecek ve gelişiminde negatif rol alan nitelikler risk faktörlerini oluşturur. Risk faktörleri zorlayıcı koşulları oluşturma, etkisini sürdürme, daha da kötüleşme ihtimalini artırıcı yönde etki gösterir. Tüm bu faktörler belli gruplara özgü nitelikler olarak ele alınır (Kirby ve Fraser, 1997, ss. 10-11). Psikolojik dayanıklılık çalışmalarına bakıldığında

risk faktörlerinin farklı gruplandırmaları olmakla birlikte genel itibariyle bireysel, ailesel ve çevresel olarak 3 grupta ele alındığı görülmektedir (Werner ve Smith, 1992). İlk olarak bireysel risk faktörleri hem doğuştan getirilen özelliklerden hem de sonradan edinilen niteliklerden kaynaklanabilir. Bu faktörler arasında genetik bozukluklar (Werner, 1989), dış kontrol odaklı olma (Şahin, Basım, Çetin, 2009) erken doğum (Bradley ve ark., 1994), düşük doğum ağırlığı (Werner ve Smith, 1992), olumsuz yaşam olayları (Masten vd., 1990, 1999), kronik hastalıklar (McCubbin ve ark., 2002; Nakashima ve Canda, 2005) yer alır. Bireye özgü risk faktörleri dışında bireyin içinde bulunduğu ailenin özellikleri de risk unsuru oluşturabilir. Ailesel risk faktörleri arasında ebeveynlerin düşük eğitim düzeyi (Masten, 2011), aile içi şiddet, genetik bozukluklar (Werner, 1989), ebeveynlerin hastalığı veya psikopatolojiye sahip olması (Werner, 1989; Kumpfer ve Barye, 2004), ebeveyn ölümü, tek ebeveyne sahip olmak, boşanma (Chen ve George, 2005; Greeff ve Ritman, 2005), ergenlikte anne olan bir ebeveyne sahip olma (Werner ve Smith, 1982), düşük sosyo-ekonomik düzey, yoksulluk (Werner ve Smith, 1982, 1992; Werner, 1989; Buckner, Mezzacappa ve Beardslee, 2003), kalabalık aileye sahip olma, madde bağımlısı veya suç işlemiş ebeveyne sahip olma (Werner ve Smith, 1992), olumsuz ebeveyn tutumu (Petrowski, Brähler, Zenger, 2014) sayılabilir.

Bireysel ve ailesel risk faktörleri dışındaki etkiler çevresel risk faktörlerini oluşturur. Bu faktörler bireyin içinde bulunduğu ortamdan küresel etkilere kadar oldukça geniş çaplıdır. Örneğin bireyin Corona salgını yıllarında bulunduğu küresel ortamla salgının olmadığı zamanlardaki çevresi oldukça farklıdır. Bireyin psikolojik dayanıklılığı da buna bağlı olarak etkilenecektir. Örnekteki gibi savaş, doğal afet gibi toplumsal ölçekteki travmalar (Goodman, 2004; Agabi ve Wilson, 2005), toplumsal şiddet ve ailevi felaketler (Criss ve ark., 2002), maddi yetersizlikler (Özen, 2005; Vanderbilt-Adrianne, 2006), evsizlik (Reed-Victor ve Stronge, 2002) çevresel risk faktörleri arasındadır.

2.2.5 Psikolojik Dayanıklılık Yaklaşımları

Psikolojik dayanıklılığı tanımlamadaki çeşitlilikle beraber konuyla ilgili pek çok yaklaşım ve model de mevcuttur. Psikolojik dayanıklılıkla ilgili yaklaşımlar genel

itibariyle kavramın kişilik özelliği olması veya sürece dayalı dinamik bir kavram olması etrafında şekillenmektedir (Masten ve diğ., 2009). Bu noktadan hareketle pek çok yaklaşım mevcuttur. Bireysel odaklı yaklaşımlar, değişken odaklı yaklaşımlar, psikolojik dayanıklılığı çoklu düzeyde ve analizle ele alan dinamik yaklaşımlar, süreç yaklaşımı bunlardan bazılarıdır.

Bireysel odaklı yaklaşımlar psikolojik dayanıklılığı zorluklarla mücadelede etkin olan ve uyum gücünü oluşturan kişilik özelliği olarak ele alır. Bu yaklaşım dayanıklılığı yüksek bireylerin diğerlerinden farklılaşan özellikleri üzerinde durur. Psikolojik dayanıklılığı etkileyen faktörleri anlamak için vaka çalışmaları, risk altında olup psikolojik dayanıklılığı yüksek bireylerle yürütülen çalışmalar, karşılaştırmalı grup çalışmaları kullanılır (Masten, Obradovi'c, 2006). Tek bir birey üzerinden yürütülen vaka çalışmaları yol analizi verilerine katkı sunar. Diğer yandan karşılaştırmalı grup çalışmaları ve risk altında olup psikolojik dayanıklılığı yüksek olan bireylerle yapılan çalışmalar kavramla ilgili bireysel ve çevresel özelliklerin belirlenmesine katkı sunmaktadır (Masten ve diğ., 1999).

Değişken odaklı yaklaşımlar psikolojik dayanıklılığı etkileyen koruyucu faktörler, risk faktörleri gibi unsurları istatistiksel yollarla değerlendirir. Bireyin zorlayıcı durumlara yönelik psikolojik olarak sağlam kalabilmesine yardımcı yöntem ve uyum süreçleri üzerinde durur (Masten, 2007). Değişken odaklı yaklaşımlar ele alınan değişkenin özelliğine göre eklemeli, dolaylı, etkileşimli modeller olarak farklılaşmaktadır. Eklemeli model psikolojik dayanıklılığı etkileyen temel değişkenleri ele alır. Bireyin koruyucu faktörleri ve kaynakları, risk faktörleri temel değişkenler arasındadır. Bu değişkenlerin ayrı ayrı ve birlikte bireyin psikolojik dayanıklılığına nasıl yansıdığı incelenir. Koruyucu faktör ve olumlu kaynakların dayanıklılığa destek sunduğu diğer yandan risk faktörlerinin zedeleyici yönde etkilediği ortaya konulmuştur (Masten ve diğ., 2009). Eklemeli modelden yola çıkarak koruyucu faktörler artırılıp risk faktörleri en aza indirilerek bireylerin psikolojik dayanıklılığının desteklenebileceği söylenebilir. Örneğin okul ortamında demokratik bir ortam sağlanarak iletişim becerilerinin geliştirilmesi diğer yandan maddi yetersizliği olan öğrencilere yardım sunularak risk faktörlerinin azaltılması öğrencilerin dayanıklılığını destekler.

Dolaylı modelde psikolojik dayanıklılığı etkileyen risk ve koruyucu faktörler, olumlu özellikler aracı değişkenler olarak ele alınıp incelenir. Bireyin dayanıklılığını dolaylı olarak etkileyen pek çok uzak risk faktörü vardır. Bu doğrultuda ara bulucu ve yordayıcı faktörler de dolaylı modelde ele alınır (Masten, Shaffer, 2006).

Etkileşimli modelde risk durumlarını önleyerek veya azaltarak bireyin psikolojik dayanıklılığı etkileyen moderatör değişkenler incelenir. Moderatör değişkenler daha çok bireyin kişilik bütünlüğü risk altında olduğunda devreye giren öğelerdir. Acil durum servisleri, kriz büroları, psikolojik destek sağlayan kurum ve kuruluşlar bunlara örnektir (Masten ve diğ., 2009). Etkileşimli modelden yola çıkarak zorlayıcı koşullarda uygulanabilecek müdahale planları hazırlanabilir. Örneğin okulda yaşanacak bir kriz durumunda psikolojik danışma ve rehberlik servisinde hazırlanmış psikososyal destek programının yürütülmesi etkili olacaktır. Müdahale planları okul gibi küçük yerel kurumlardan tüm ülkeyi kapsayacak biçimde oldukça geniş çaplı planlanabilir.

Bireysel odaklı ve değişken odaklı yaklaşımlar psikolojik dayanıklılığı anlamada yardımcı olmakla beraber belli başlı boyutlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer yandan dayanıklılık sadece boyutlar üzerinden ele alınabilecek bir kavram olmayıp kavramın pek çok gelişen, değişen dinamik öğeleri de mevcuttur. Bu özellikleri sebebiyle dayanıklılığı çoklu düzeyde ve analizle ele alan dinamik yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşım bireyin küresel bir çevrede pek çok sistemle ilişkili olarak ele alır. Bireyin yaşamı başta ekosistem olmak üzere sağlık sistemi, politik sistem, ekonomik sistem, teknoloji sistemleri gibi pek çok unsura bağlı olarak ilerler. Dolayısıyla psikolojik dayanıklılık da bireyin bağı olan her sistem göz önünde bulundurularak açıklanabilir (Masten, 2007). Çoklu düzeyde ve analizle ele alan dinamik yaklaşımlar yöntemlerinde bireysel odaklı ve değişken odaklı yaklaşımlardan uzun yıllardır elde edilen verileri kullanmıştır. Bu veriler teknolojinin gelişmesiyle beraber disiplinler arası yaklaşımla ele alınmıştır. Psikolojik dayanıklılık ‘insan uyum sistemi’ başlığı altında çoklu düzeyde incelenmiştir (Cichetti, Blender, 2006; Cichetti, Curtis, 2007). Masten (2007) bu incelemelerde belirtilen etkin/anahtar öğeleri mikrodan makro düzeye doğru listelemiştir. Sağlık ve stres sistemi, bilgi işleme ve problem çözme sistemi, bağlanma ve ilişkiler; kendilik kontrolü, kendilik yönelimi, tepki kitleme

sistemi; yetkinlik ve ödül sistemi, manevi-dini değerler sistemi, aile sistemleri, arkadaş sistemleri, okullar, toplumsal ve kültürel sistemler psikolojik dayanıklılığı açıklayan etkin/anahtar öğelerdir (Masten, 2007).

Süreç yaklaşımı psikolojik dayanıklılığı çoklu düzeyde ve analizle ele alan yaklaşıma benzer olarak farklı öğeleri içeren dinamik bir süreç olarak açıklar. Bireysel odaklı yaklaşımın öne sürdüğü görece durağan kişilik özelliği olma yerine etkileşime açık, zorlukların üstesinden gelmede koruyucu bir faktör olarak ele alır. Psikolojik dayanıklılık başta bireyin özelliklerini içinde barındırır. Bireyin cinsiyeti, yaşı, kültürel özellikleri, eğitim düzeyi gibi pek çok özelliği dayanıklılıkla etkileşimdedir. Bireysel özellikler dışında aile, sosyal çevre, arkadaşlık ilişkileri, toplum, yaşanan çağın özellikleri, çevresel risk etmenleri gibi pek çok unsur da dayanıklılıkla etkileşimdedir. Tüm bu öğeler bireyin psikolojik dayanıklılığıyla yaşam boyunca dinamik bir biçimde yakından ilgilidir. Kavramla ilgili herhangi ögenin değişimi psikolojik dayanıklılığı da etkileyecektir. Dolayısıyla dayanıklılık değişime açık, hayat boyu süregelen dinamik bir yapıdadır. Rutter'ın "Koşullar değişir ise, dayanıklılık değişir" sözü süreç odaklı yaklaşımları özetlemektedir (Rutter, 1987, s. 317; Akt. Demir, 2022, s. 23). Örneğin bireyin sosyal çevresi belirsizliğe tahammülde destekleyici, sabırlı, teslimiyetçi bir rol sergiliyorsa bireyin dayanıklılığı bu durumdan olumlu etkilenecektir. Diğer yandan birey bulunduğu sosyal çevreyi daha sonuç odaklı, hedefe anında ulaşmayı destekleyen, sabırsız bir ortama taşırsa dayanıklılığı olumsuz yönde etkilenecektir. Çünkü anında sonuç elde etmeyi hedefleyen bir çevrede daha önce deneyimlediği belirsizliklere karşı gösterilen iç huzur yerini pek çok stres faktörüne bırakacaktır.

Psikolojik dayanıklılığı ele alan yaklaşımlar değerlendirildiğinde her biri kavramın farklı bir yönüne açıklık getirmesi bakımından önemlidir. Özetle psikolojik dayanıklılık kişilikten bağımsız müstakil bir yapı olarak ele alınamaz bununla birlikte sabit bir yapıdan çok değişip gelişen bir süreçtir. Kavramın pek çok değişkenle ilişkisinin incelenmesi de hangi iç ve dış faktörlerin üzerinde durulması gerektiğine dair bizlere yol göstermektedir. Hızla ilerleyen teknoloji sayesinde önümüzdeki süreçte psikolojik dayanıklılığa ilişkin pek çok unsurun da farklı metotlarla incelenip aydınlığa kavuşması olasıdır.

2.3 Atıfta Bulunma Kavramı

Bireyler var ola geldikleri zamandan itibaren olup biteni anlamlandırmaya yönelmişlerdir. Anlama yönelimi veya yaşantıları değerlendirerek anlam çıkarma insanı güdüleyin bir süreçtir (Weiner, 1984, s. 16). İnsan bu sayede karşılaştığı durumların ne olduğunu tanımlayabilir, yorumlayabilir, değerlendirebilir ve sonraki süreçler için öngörude bulunabilir. Birey için öncelikli anlam ögesi kendisidir. Bu doğrultuda birey kendi duygu, düşünce, davranış süreçlerini anlamlandırma gayretindedir. Kendini değerlendirme ve belli bir kanı inşa etme süreciyle birlikte birey diğer insanların gerçekliklerini anlama ve ilerisinde kendi dışında olup biten her şeyi anlamlandırma sürecini de birlikte yürütür. Diğer bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının kaynağını anlama, çevredeki olayları anlama veya geleceğe yönelik durumları anlamlandırabilme bireyin yaşamında önemlidir. Anlamlandırma sürecini başlatan bir durumun varlığı gereklidir. Birey deneyimlediği durumdan hareketle çıkarsamalar yaparak bir sonuca varacak ve sonraki zamanlarda da bu çıkarsamaları kullanacaktır. Örneğin birey bulutların toplanmasından sonra yağmurun yağdığını fark edebilir. İlerleyen zamanlarda havada kütleler halinde bulutların olduğunu gören birey bu durumu ilerleyen saatlerde yağmurun yağacağına yordayabilir. Bulutların varlığı yağmurun gelişinin bir nedenini, emaresini oluşturur. Daha önce gözlenmiş olan durumdan hareketle aynı durumun tekrarlanabileceği sonucuna varılır. Tüm bu süreçler tek seferde olup biten bir durum olmayıp yaşam boyunca devam eder. Her yeni duruma yönelik tekrarlayan ve gelişen bir süreçtir. Yeni anlam oluşturma durumlarıyla karşılaşılabilir, var olan anlam şemaları işlevini yitirebilir, değişebilir veya yenisi oluşturulabilir. Bireyin yaşamı boyunca sürdürdüğü tüm bu anlam arama ve oluşturma çabalarının tamamı atıf sürecini ve atıfları oluşturur.

Bireylerin geçmişte, şu anda veya gelecekteki olguları anlamlandırmaya yönelik çabaları atıf süreci, atıf süreci sonunda elde edilen ürünlerse atıflar (nedensel yükleme) dır. Tankişi'ye göre (2007) atıflar karşılaşılan olay, durum ve davranışların sebepleriyle ilgili yapılan çıkarsamalardır. Bireyin kendisinin veya başkalarının davranışlarının gerçekleşme nedenlerini anlama sürecidir (Can, Aşan ve Aydın, 2006, s. 17). Literatürde atıf kavramıyla eş değer nitelikte yükleme (Tankişi, 2007), nedensel

yükleme, tabiat üstü yükleme (Behti, Kula, 2020), dini yükleme (Şahin, Tatlıhoğlu, Küçükköse, 2012) gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

Atıflar neden-sonuç ilişkisine dayalıdır. Sonuçların nasıl gerçekleştiğiyle ilgili genellemelere ulaşmak için birey nedenleri sistematik bir biçimde değerlendirir (Heider, 1958, s. 138). Örneğin yeni tanışılmış biriyle ilgili kaniya varmak için birey yeni tanıdığı kişinin davranışlarını birbirinden farklı ortamda gözlemler. Her bir davranışını birbiriyle bağlantılı biçimde değerlendirir. Farklı ortamlardaki davranışları tek tek değil belli bir mantık doğrultusunda bütüncül olarak ele alır. Ulaşılan kanı da gözlenen davranışların altındaki nedenlere dair genel bir izlenimden oluşur. Yeni tanışılan bireyin farklı ortamlarda daha çok sessizliği tercih ettiği biliniyorsa bireyin çekingenliğinden dolayı girişken davranmadığına dair atıfta bulunulacaktır.

Atıflar bireyin daha sonraki duygu, düşünce ve davranışlarının şekillenmesinde rol oynar. Dolayısıyla atfetmenin önemli noktaları neden-sonuçlar arasındaki ilişki ve sebeplerin sonraki süreçte gerçekleşen etkileridir (Gronhaug ve Falkenberg, 1994: 23). Örneğin bulutların yağmurun habercisi olduğunu çıkarsayan biri dışarı çıkarken şemsiyesini alacak veya açık havada gerçekleştireceği planları iptal edecektir. Atfetme sürecindeki neden-sonuç ilişkisi her zaman gerçekçi bir yaklaşımı içermeyebilir ve her zaman doğrudan bireyin deneyimleriyle de gerçekleşmeyebilir. Örneğin bireyin başkalarından aktarılanlarla siyah kediye uğursuzluk atfetmesi hem analitik bir süreci içermez hem de doğrudan bir deneyim sonucu ortaya çıkmamıştır.

2.3.1 Bireyler Neden ve Ne Zaman Atıf Yapar?

Atıf süreçleri bireyin sahip olduğu 3 temel ihtiyaç tarafında güdülenir. Bunlar dünyadaki olayları anlamlı bir biçimde algılama isteği ve gereksinimi; olayları tahmin ve kontrol edebilme isteği ve gereksinimi; özsaygıyla birlikte kendilik kavramını yüceltme ve devam ettirme isteğiyle gereksinimidir. İlk olarak birey etrafında olup biten olayları anlama ve daha geniş perspektiften inanç sistemiyle birlikte yorumlama çabasıdır. Anlamlandırma süreci dışında birey anladığı durumların olumlu sonuçlarını arttırma ve olumsuz sonuçlarından kaçınma için öngörebilme ve kontrol edebilme ihtiyacı duyar. Son olarak hemen hemen tüm atıf süreçleri bireyin

özsaygısına ve kendilik kavramının gelişmesine hizmet eder. Atıf süreçleri bireyin güvenliğini sağlama, kişiliğini yüceltmeyi; bedensel varlığını ve öz kavramını koruma çabasını içerir. Başka bir deyişle atıflar anlam arama, tahmin edebilme ve kontrol etme, özsaygıyı oluşturma olarak 3 farklı ihtiyaç etrafında şekillenir. Çoğu zaman ise bu 3 farklı ihtiyaç birbiriyle ilişkilidir (Spilka ve diğ., 2019).

Bazı durumlar bireyi atıfsal süreçlere teşvik eder. Bunlardan ilki bireyin mevcut anlam sistemini tehdit eden olaylardır. Beklenmedik olaylar (Hastie, 1984), kazaya uğrama (Bulman, Wortman, 1977), kanser gibi hayatı tehdit eden ciddi bir hastalığa sahip olma (Taylor, 1983) mevcut anlam sistemini tehdit ederek bireyi yeni bir atıfsal sürece iten durumlardandır. Birey anlamlandırma ve inanç sistemini tehdit eden bir unsur ortaya çıkmadığı müddetçe var olan atıf sistemiyle hayatını sürdürür. Mevcut anlam sisteminin yetersiz kaldığı tehdit durumlarında ise yeni anlamlandırma süreçlerine ihtiyaç duyar. Örneğin ölüm gerçeğiyle hiç karşılaşmamış birey yakınlarından birini kaybettiğinde yeni bir anlam arayışına girebilir. Bireyin kendini ve geleceğini kontrol etmesinde etkisi olan faktörlerin öngörmesini zorlaştıran durumlar da bireyi yeni atıfsal süreçlere iter. Kişinin geleceğiyle ilgili başkalarına bağımlı olduğu durumlarda kişinin, bağımlı olduğunu düşündüğü başkasına yönelik yetenekleriyle ilgili atıfta bulunması olasıdır (Bercsheid ve diğ., 1976; Akt. Spilka ve diğ., 1985, ss. 117-118). Özsaygı duygusunda hissedilir değişiklikler meydana getiren durumlar bireyi atıf sürecine yönlendirir (Spilka ve diğ., 1983). Bireyin aldığı ağır başarısızlıklar veya büyük başarılar bu durumlara örnek verilebilir. Özetle mevcut anlamlandırma sistemi yeni bir durum karşısında yetersiz kaldığında, gelecekteki durumları kontrol etme noktasında belli bir öngörüye sahip olunmadığında, özsaygının artı veya eksi yönünde önemli bir değişiklik gösterdiği zamanlarda atıf süreçlerine başvurulur.

2.3.2 Atıf Kuramları

Atıflarla ilgili yürütülen çalışmalar zamanla bu kavramın kuramsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Bireylerin kendilerini ve çevreyi anlamlandırma süreçlerine dahil olan her durum atıf (yükleme, nedensel yükleme vb.) kuramları adı etrafında toplanmaktadır (Heider, 1958; Jones ve Davis, 1965; Kelley, 1967; Proudfoot ve Shaver, 1975; Harvey, Ickes ve Kidd, 1978; Kelley ve Michela, 1980; Hewstone,

1983). Atıf kuramları özellikle 1970’li yıllara gelindiğinde sosyal psikolojinin ele aldığı en popüler konulardan biri olmuştur (Weiner ve diğ., 1971; Pleban ve Richardson, 1979).

Atıf kuramları bireylerin süregelen davranışlarını anlamayı kolaylaştırmak, gelecekteki davranış biçimlerini öngörebilmek ve şekillendirebilmek adına yapılan çalışmaları içerir. Bu çalışmalar özetle davranışları anlamaya hizmet eder. Atıf teorileri günümüzde pek çok örneklem ve konunun araştırılmasında kullanılmaktadır. Öğrenci davranışları, iş sağlığı ve güvenliği (Seçer, 2012), örgütsel davranış, hemşirelik hizmetleri, yüksekokul öğrencileri (Kızgın, Dalgın, 2012), başarı-başarısızlık durumları (Kızgın, Dalgın, 2012), ilişkiler (Akbalık Doğan, 2010), sanatsal söylem (Gültekin, 2015) ve din (Gürses, 2008) bazı örneklem ve konulara örnektir.

2.3.2.1 Heider’in sağduyu (naive) psikolojisi

Geçmişten bugüne literatüre bakıldığında atıfla ilgili çalışmaların 20. yüzyılın ortalarına denk geldiği görülmektedir. Atıflarla ilgili ilk kuramsal çalışmayı 1950’lerde Heider yapmıştır. Heider (1958) bireylerin davranışı ve olayları açıklamada nasıl bir yol izlediğini araştıran ilk sosyal psikologtur. Bu sebeple Heider atıf kuramlarının kurucusu olarak kabul edilmektedir (Heider, 1958; Kağıtçıbaşı, 2012, s. 248).

Heider atıfla ilgili çalışmalarını bireylerin algılarıyla kişiler arası davranışlar arasındaki bağlantıyı açıklamak amacıyla Sağduyu (Naive) Psikolojisi başlığında yürütmüştür. Sağduyu Psikolojisi, başkalarının davranışlarının altında yatan nedenleri anlamak üzere tahminde bulunma uğraşının, sadece ruh sağlığı uzmanlarına özgü olmayıp tüm insanların bu isteği taşıdığını varsayar. Yani tüm bireyler davranışı ve olayları açıklamada kendilerine özgü bir perspektife sahiptir. Diğer yandan tüm bireylerde ortak olan 2 temel güdü vardır. Bunlar hayata dahil olan her durumla ilgili tutarlı bir görüşe sahip olma ve durumları kontrol edebilmedir. Bireyler atıfta bulunarak tutarlı bir dünya görüşüne sahip olma ve çevrede olan biteni kontrol

edebilme ihtiyaçlarını karşılar (Heider, 1958). Bu ihtiyaçların karşılanmasıyla birey dünyayı daha güvenli ve öngörülebilir olarak algılayacaktır.

Atıflar ve durumları kontrol etme güdüleri birbiriyle bağlantılı süreçlerdir. Atıflarla oluşturulan tutarlı görüşler diğerleri hakkında veya herhangi bir durumla ilgili önceden tahmin edebilirlik sağlar. Herhangi durumla ilgili öngörüye sahip olmak ise bireydeki kontrol etme güdüsünü güçlendirir. Birey bir şeyleri öngörebildiği oranda gelecek durumlar üzerinde kontrol sahibidir. Ne olduğuna dair anlamlandırılmış, hakkında öngörü edinilmiş, belli miktarda kontrol yetisine sahip olunan durumlar birey için bilindikdir. Bu tür durumlarla ilgili tutarlı bir görüş büyük oranda sağlandığından birey anlam oluşturma süreçlerine çok ihtiyaç duymaz. Diğer yandan birey; hakkında bilgi edinilmemiş, tahmin edilemeyen veya olumsuzluk içeren durumlarla karşılaştığında atıflara daha çok ihtiyaç duyar. Karşılaştığı durumlara nedensel yüklemeler yapma eğiliminde olur. Çünkü bu tür durumlar öngörü ve kontrol edebilme ihtiyaını ortaya çıkarır. Birey bilmediği durumları anlamlandırıp öngörü kapasitesini ve kontrol edebilme yetisini yeniden geliştirebilmeyi ister (Weiner, 1974). Dolayısıyla yeni bir durum üzerine geliştirilen atıflar ilk olarak bireyin diğer olayları tahmin edebilmesine olanak verirken diğer yandan durumlar üzerinde de kontrol sağlamasına yardımcı olmaktadır. Örneğin herhangi doğal afet (deprem, sel vb.) yaşamamış birey, yeryüzünün genel olarak sağlam ve güvenilir olduğuna dair bütüncül bir kanıya sahiptir. Birey sonraki günlerde de yeryüzünün sağlam olarak kalacağını öngörür. Türkiye’deki 6 şubat depremi gibi büyük çaplı bir doğal afetten etkilenen bireyin ise yeryüzünün güvenilir olduğuna dair görüşü zedelenmiştir. Sonraki günlerde yeryüzünün güvenilir kalacağına dair çıkarımlar belirsiz, kontrol edilemez ve öngörülemez hale gelir. Bu noktada belirsizliği gidermek ve yeniden kontrolü sağlayabilmek için yeni çıkarsamalara ihtiyaç duyulur. Depremden etkilenen bölgenin zamanla iyileştirilmesi, bireye sunulan psikolojik destekler yardımıyla birey zedelenmiş dünya görüşünü yeniden inşa etmeye başlar. Bununla birlikte öngörü ve kontrol edebilme kapasitesini de zamanla yeniden kazanır.

Sağduyu (Naive) Psikolojisi’ne göre davranış bireysel (içsel) ve çevresel (dışsal) glerin etkisiyle meydana gelir. Birey atıfta bulunurken bu bileşenlerden birine daha çok eğilir ve davranışın nedenini içsel veya dışsal faktörlere bağlar. İçsel faktörler

niyet, motivasyon, kişilik özellikleri, ruh hali, yetenek ve huy gibi özellikleri kapsar. Dışsal faktörler ise bireyin dışında var olan şans, kültür, fiziki ve sosyal çevre gibi her türlü koşuldur. Davranışların gerçekleşmesinde içsel faktörlerin (yeterince çalışmış olma, sebat gibi) kontrol sahibi olduğuna inanan bireyler genellikle davranışları kendileriyle ilgili öğelerle ilişkilendirir. Diğer yandan dışsal faktörleri davranışları kontrol eden güç olarak gören bireyler davranışların gerçekleşme nedenini kendileri dışındaki öğelerle (şans, hava durumu gibi) ilişkilendirirler (Heider, 1958). İçsel veya dışsal faktörler üzerinden atıf yapan bireylerin aynı duruma yükledikleri anlam farklı olacaktır. Örneğin yarışmada derece alan içsel faktör odaklı birey bu durum için kendi kişisel yetenek, sebat, çalışkanlık gibi özelliklerine atıfta bulunurken; başka bir birey aynı durumda diğerlerinin eserlerinin kötü olması, şanslı bir duruma denk geldiği gibi dışsal faktörlere atıfta bulunabilir.

İçsel ve dışsal faktörler bireylerin dünyayı anlamlandırmasında oldukça önemli kaynaklar olmakla beraber bireyler açıklamada bulunurken farklı öğeleri de kullanırlar. Bireyler herhangi durumun nedeni olarak görülen içsel ve dışsal faktörler dışında durumdan kimin sorumlu olduğuna da önem verirler. Durumu veya davranışı meydana getiren faktörlerle beraber olgudan kimin sorumlu olduğu da önemlidir. Dolayısıyla nedensel faktörlerle birlikte sorumluluk faktörü de olay veya davranışı açıklamada rol alır. İçsel ve dışsal faktörler neden sorusunu yanıtlarken sorumluluk algısı, kimin sorusunun karşılığıdır. Bununla birlikte ortaya konulan davranış sadece nedensellik ve sorumluluk algısıyla kısıtlı değildir. Bireyler davranışlara açıklama getirirken niyetleri de göz önünde bulundurur. Davranışın ne niyetle yapıldığı veya bilinçli mi bilinçsiz mi meydana getirildiği de değerlendirilmeye alınır (Heider, 1958).

Herhangi durum farkında olmaksızın oluştuğunda bir sonrakini tahmin etmek zorlaşacak hatta olanaksız hale gelecektir. Yine durumun ne amaçla gerçekleştirildiği de sonraki davranışları tahmin ve kontrol etmede rol oynar. Bireyin rastgele gerçekleştirdiği bir davranıştan hareketle çıkarsamada bulunmak işlevsel olmayacaktır. Ne amaçla yapıldığı bilinen bir eylemi anlayabilmek ve ileride etkileyebilmek daha olasıdır. Sonuçları aynı olan bir davranış bile niyetler göz önünde bulundurulduğunda farklı bir perspektiften değerlendirebilir.

2.3.2.2 Jones ve Davis'in uygun çıkarsamalar kuramı

Jones ve Davis 1965'te uygun çıkarsamalar kuramını öne sürmüşlerdir. Kuram bireylerin davranışların nedenlerini, nasıl açıkladığına odaklanmaktadır. Kuram bireylerin diğerlerinin davranışlarıyla kişilik özellikleri arasında bir uygunluk arama eğiliminde olduğunu varsayar. Bir diğer varsayım bireylerin kişisel özelliklerinin davranışları etkilemekte olduğudur. Dolayısıyla davranışlar kişilik özelliklerinin sonucu olarak meydana gelmektedir (Jones, Davis, 1965; Akt. Akbalık Doğan, 2010).

Bireyler davranışı açıklarken davranışı gerçekleştirenin kişiliği ile davranış arasında bir tutarlılık olması eğilimindedir. Dürüst kişiliğe sahip birinin suçu örtmesi çok olası olmadığı gibi çıkarıcı kişilikteki birinin de saf iyilik davranışı gerçekleştirmesi çok uygun düşmeyecektir. Bununla birlikte bireyler kişiliklerine uygun davranışlar sergilemese bile davranışı açıklarken kişilik önemli bir referans noktası olmayı sürdürecektir. Davranışa açıklama getiren birey, davranışı gerçekleştirenin kişilik özelliklerini göz önünde bulunduracaktır. Bu noktada karşılaşılan sorun, davranışın hangi durumlarda kişinin gerçek niyetine dayalı olarak gerçekleştiğine karar verebilmektedir. Kurama göre bu kararı vermeye ilişkin çıkarsama yapmada 2 temel dayanak vardır. Bunlar davranışın toplumsal onaylanabilirlik derecesi ve davranışı gerçekleştiren kişide özgür iradenin olup olmadığıdır. Davranışın toplumsal onaylanabilirlik derecesi yüksek olduğu ölçüde davranış kişilik özelliklerinden daha az kaynaklanabilir. Bununla birlikte toplumsal onaylanabilirlik derecesi düşük bir davranışın nedeni bireyin kişilik özelliklerine atfedilebilir (Jones, Davis, 1965; Akt. Akbalık Doğan, 2010). Toplum tarafından onaylanan ve tekrarlanan davranışların da bireylerce gerçekleştirilme ihtimali daha yüksektir. Öyle ki bireyler bazen bu tür davranışları (selamlaşma gibi) otomatik olarak da gerçekleştirebilir. Bu tür davranış ve durumları değerlendirirken de bireylerin kişilik özelliklerine atıfta bulunmak doğru olmayacaktır. Örneğin toplumca onaylanan yöresel bir tarzda giyinen bireyin bu tutumu kişiliğine atfedilemeyecekken yörenin onaylamadığı renkler ve tarzda giyinen bireyin kişiliğine dayalı olarak bu davranışı sergilediği varsayılabilir. Herkesin onayladığı davranış ve tutum biçimlerini sergilemek kolayken toplumca onaylanmayan ifadeleri gerçekleştirebilmek için bireyin kişiliğini ön planda tutması gerekir.

Davranışlardaki gerçek niyeti anlamadaki diğer dayanak noktası özgür iradedir. Bireyin davranışı gerçekleştirmeyi özgür iradesiyle seçip seçmediği önemlidir. Özgür iradeyle seçilerek gerçekleştirilen bir davranışın bireyin kişisel özelliklerine atfedilme olasılığı daha yüksektir (Jones, Davis, 1965; Akt. Akbalık Doğan, 2010). Rehine durumu ele alındığında bireyin rehine olduğu esnada gerçekleştirdiği davranışlar tehdide dayalı olduğundan özgür irade söz konusu değildir. Sergilenen davranışlar birey tarafından seçilmemiştir dolayısıyla davranışların sebebi olarak bireyin kişiliğine atıfta bulunmak doğru değildir. Öte yandan bireyin herhangi tehdit, korku gibi etki altında kalmadan özgürce gerçekleştirdiği davranışlar bireyin kişiliğine yorulur. Kuramdan yola çıkarak bireylerin gerçekleştirdiği aynı davranışların şartlara göre anlam kazanacağı söylenebilir. Bir mala zarar verme tehdit altındayken kişiliğe atfedilmezken tehdit unsurunu olmadığı halde bile isteye gerçekleştiriliyorsa bireyin kişiliğiyle uyumlu olarak sergilendiği düşünülebilir.

2.3.2.3 Kelley'nin küp kuramı

1950'lerde Heider kuramında bireylerin durum ve davranışlara içsel ve dışsal nedensel yüklemelerle açıklamada bulunduğunu öne sürmüş bununla birlikte sorumluluk faktörü ve niyete de dikkat çekmiştir. Ancak bireylerin hangi durumlarda hangi yükleme türünü kullandığına açıklık getirmemiştir. İlerleyen yıllarda Heider'in çalışmalarından yola çıkan Kelley 1976'da Küp Kuramı'nı geliştirmiştir. Küp Kuramı bu eksikliği tamamlayıcı niteliktedir. Hangi durumlarda hangi bilgiler ışığında içsel veya dışsal atıfların kullanıldığına açıklık getirmektedir. Bireylerin davranışı fikir birliği, tutarlılık ve belirginlik olarak 3 temel bilgiye dayalı olarak içsel veya dışsal nedenlerle açıkladığını öne sürer. Fikir birliği belirli durumlarda diğerlerinin de aynı tepkileri sergileyip sergilemediğine dair örüntüyü belirlemekte olup kişilerle ilgili bilgidir. Tutarlılık, zaman ve durumla ilgili bilgileri içerir. Bireyin, farklı zaman ve durumlarla aynı olguya aynı tepkileri verip vermediğini açıklar. Belirginlik nesnelerle ilişkili olarak bireyin farklı türdeki nesnelere yönelik aynı tepkileri gösterip göstermediğini ifade eder. Kuram doğrultusunda birey 3 ögenin sağladığı bilgileri değerlendirerek durum veya davranışları açıklamada içsel veya dışsal kaynaklı atıfları kullanır (Kelley, 1967).

2.3.2.4 Weiner'in nedensellik başarı kuramı

Sosyal psikolog olan Bernard Weiner 1960'ların sonlarında bazı insanların neden diğerlerinden daha başarılı olup diğerlerinin benzer başarıya neden ulaşamadığını araştırma konusu haline getirdi. Çalışmalarından hareketle bireylerin başarı durumlarının nedenleriyle ilgili düşünüş biçimlerinin en önemli kilit nokta olduğu kanısına vardı. Nedensellik Başarı Kuramı ile insanların başarı ve başarısızlıklarını hangi faktörlere atfettiklerini ortaya koydu.

Weiner'in kuramı, başarı konusunda o zamana değin süregelen davranışçı yaklaşıma ters düşmektedir. Davranışçı kuramda yer alan kavramlardan biri olan pekiştirmenin kısmen söndürülmesi etkisi sonucu bir davranış düzenli aralıklarla pekiştirilip belli müddet sonra pekiştirilmezse davranış kısa bir süre içinde sönecektir. Davranışı belli oranlara karşılık gelecek biçimde pekiştirip sonrasında ödül kaldırılırsa davranış düzenli aralıklı pekiştirmeye göre daha uzun süre devam edecek ancak ödülün gelmemesiyle davranış yine sönecektir. Bu ilke fare ve güvercin gibi hayvanlarda işlemekle birlikte insanlarda işlerliği olduğu şüpheliydi. Fare ve güvercinler pekiştirme bittiği andan itibaren davranışı sürdürmeyi büyük oranda bırakırken insanlarda durum farklıydı. Bazı bireyler pekiştirme bittiği anda davranışı sürdürmeyi bırakırken diğerlerinin aksine bazı bireyler durum karşısında hiç pes etmeyip mücadele etmeyi ve davranışı sürdürüyordu.

Weiner pekiştirmenin bitmesine rağmen insanların davranışı sürdürmesine, hayvanlarda işleyen durumun insanlarda neden işlemediğine dair bir açıklama getirdi. Hayvan ve insanlardaki davranışın farklılaşması, bireylerin gelecek durumla ilgili ne düşündüğüne bağlıydı. Hayvanların gelecekle ilgili bir varsayımı yokken bireyler durumun gelecekteki yansımalarına dair varsayımlara sahipti. Ödülün tamamen ortadan kaldırıldığını yani söndürmenin sürekli olduğunu düşünenler hemen pes edip davranıştan vazgeçerken; ödülün geçici süre gelmediğini, ileride bir şekilde ödülü yeniden alabileceklerini düşünenler pes etmiyordu. Pes etmeyenlerin davranışı sürdürme nedenini olumsuzluğun değişip ödülün tekrar geleceğine dair inançlarıydı. Weiner yaptığı deneyler, açıklamalarını destekler sonuçlara sahipti. Davranışçı yaklaşımın aksine bireylerin söndürülmeye yönelik duyarlılıkları pekiştirmenin

durumuyla belirlenmiyordu. Söndürölmeye yönelik duyarlılık, bireylerin zihinlerinde yaptığı açıklamalarla belirlenmekteydi. Davranışın çevresel faktörlerle belirlenmediğini kanıtlayan Weiner atfetme kuramında insan davranışlarını bireyin içsel ve zihinsel süreçlerinin ürünü olan kendine yaptığı açıklamalarla belirlediğini öne sürmektedir (Weiner, Frieze, Kukla ve diğ., 1971; Akt. Seligman, 2019). Weiner ve diğerlerinin kuramı içsel süreçler olan atıfların bireyin gözle görülür davranışlarına etkisini, çevresel koşullardan bağımsız olarak bireyin geleceğe yönelik yaptığı atıfların davranışları nasıl şekillendirdiğini, başarı ve başarısızlık durumlarına atıfların etkisini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Kuramın varsayımlarının deneylerle desteklenip doğrulanması kuramı amprik açıdan güçlü kılmaktadır.

2.3.2.5 Seligman'ın atıf modeli

1970'lerin sonlarında Seligman, Weiner'in atfetme kuramından hareketle genişletilmiş farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Seligman başlangıçta deneysel çalışmalarını öğrenilmiş çaresizlik üzerine yürüterek kavramı literatüre kazandırmıştır. Seligman ve Maier (1976) yaklaşımlarında kasıtlı davranışların çoğunun sonuç beklentisine bağılı olarak gerçekleştiğini varsayar. Yani davranışların çoğı o davranışla elde edilecek sonucun öngörüsüne dayalı olarak şekillenmektedir. Buradan hareketle yürüttükleri deneysel çalışmalar öğrenilmiş çaresizliğin de davranışın sonucuna ilişkin beklentilerle oluştuğunu ortaya koymuştur. Sadece eylem veya motor yanıtların öğrenilebileceğini savunan davranışçılığın aksine birey veya hayvanlar belli düşünme biçimlerini ve beklentileri de öğrenmektedir. Bu düşünme tarzları da öğrenilmiş çaresizliğı ortaya çıkarmaktadır. Gerçekleştirilecek hiçbir davranışın durum üzerinde işe yaramayacağına inanan birey bu düşünceleri sonucu hareketsiz kalmayı seçer (Maier, Seligman, 1976). Diğer bir deyişle içinde bulunduğu şartları değiştirmek için eyleme geçmez ve çaresizlik rolü üstlenir. Yaygın bir örnek olarak matematik dersinden alınan düşük notlar sonraki süreç için bireylerin çalışma azmini sekteye uğratar. Matematiğe çalıştığı halde üst üste düşük not alan birey sonraki sınavlara çalışmaz. Bireyin diğer sınavlarda belki de az bir çalışmayla başarılabacak soruları görmeden çalışmayı terk etmesinin nedeni ne kadar çalışırsa çalışsın başaramayacağına dair geliştirdiğı düşünce tarzıdır. Bu durum bireyin kendini kurban

olarak gördüğü öğrenilmiş çaresizliktir. Bir şekilde başarılabilir durumlar dahi öğrenilmiş çaresizlik karşısında aşılmazdır ve birey harekete geçmez.

İlerleyen yıllarla Seligman pek çok arkadaşıyla birlikte öğrenilmiş çaresizlik, bireylerin açıklama tarzlarının çaresizlik ve depresyona etkisi gibi pek çok konuyla ilgili deneysel çalışmalarını sürdürdü (Abramson, Seligman, Teasdale, 1978). Araştırmaların ana eksenini bireylerin durumları açıklama tarzları ve durumlara attıkları nitelikler üzerineydi. Yapılan pek çok çaresizlik çalışması daha önce ortaya konan öğrenilmiş çaresizliği destekler ve genişletici nitelikteydi. Deneklerin sergiledikleri hiçbir davranışın işe yaramadığı ve davranışlarının istedikleri şeyi elde etmede önemsiz olduğunu öğrenmeleri, öğrenilmiş çaresizliği oluşturan başlıca nedendi. Bu öğrenmeler deneklere henüz gerçekleşmemiş ve yeni durumlarda da tepkilerinin yine işe yaramayacağını öğretiyordu. Yenilgi, başarısızlık veya denetlenemeyen bir durumla karşılaşmak öğrenilmiş çaresizliği ortaya çıkarabiliyordu. Diğer yandan deneye tepkilerinin işe yaradığı gösterilerek veya bireyin düşünce sistemine etki edilerek öğrenilmiş çaresizlik ortadan kaldırılabiliyordu. Başarısızlığa uğrama nedeni hakkında farklı düşünmesini sağlamak deneyi iyileştiriyordu (Seligman, 2019). Örneğin ne yaparsa yapsın kontrol edilemez bir durum, çözülemez paradoksal bir problemle karşı karşıya bırakıldığını deneye söylemek çaresizliği gidermekteydi.

Çaresizlikle ilgili yürütülen çalışmalar depresyonla arasındaki benzerliği giderek daha fazla göz önüne koydu (Maser, Seligman, 1977; Sherman, Petty, 1982). Depresif ruh hali, uykusuzluk, psikomotor yavaşlama, değersizlik algısı, dikkatsizleşme gibi pek çok durum öğrenilmiş çaresizlik ve depresyonda görülen ortak belirtilerdi. Öğrenilmiş çaresizlikte, depresyondan farklı olarak sadece intihar düşüncesi ve eylemi belirtisi yoktu. Seligman'a göre bunun nedeni deneklerin maruz kaldığı başarısızlıkların basit şeyler olmasıydı. Bunun dışında laboratuvar ortamında meydana getirilen öğrenilmiş çaresizlik, depresyonla neredeyse eşdeğer nitelikteydi. Öğrenilmiş çaresizlik düşünce sistemindeki alışkanlıklardan kaynaklıysa depresyon da öyleydi ve öğrenilmiş çaresizliğin giderildiği biçimde yok edilebilirdi (Seligman, 2019).

Ellis, Beck, Wolpe'un çalışmaları da bu durumu destekler nitelikteydi. Beck depresyona neden olan durumun bilinçli olumsuz düşünceler olduğunu, Ellis depresyonun akla aykırı düşünceler dizisi olduğunu öne sürmekteydi (Beck, 1979; Ellis, 1980; Akt. Seligman, 2019). Özetle depresyon da öğrenilmiş çaresizlik gibi bir tür düşünce bozukluğuydu ve benzer biçimlerde tedavi edilebilirdi. Her iki durumun ortadan kaldırılmasında bazı farklılıklar ortaya çıktı. Bazı bireyler kısa süre içinde öğrenilmiş çaresizlikten kurtulurken bazıları daha uzun süre belirtiler göstermekteydi. Bu bireyler arasındaki temel farkı açıklama tarzları oluşturmaktaydı. Depresyonu veya öğrenilmiş çaresizliği daha çabuk atlatanlar diğerlerine göre daha iyimser olanlardı. Diğer yandan kötümser birinin sahip olduğu öğrenilmiş çaresizlik depresyona davetiyeiydi. İyimser veya kötümser olma öğrenilmiş çaresizlik ve depresyona sahip olma, depresyonu atlatma gibi durumlarda kilit noktayı oluşturmaktaydı. Seligman'ın oluşturduğu atıf kuramı iyimser ve kötümser olmaya yol açan düşünce tarzlarını açıklama etrafında şekillendi.

Öğrenilmiş çaresizlik, depresyon etrafında gerçekleştirilen pek çok araştırmadan ve Weiner'in atıf teorisinden yararlanan Seligman ve arkadaşları kendi atıf kuramını oluşturdu. Yaklaşım Weiner'in kuramından yararlanmakla birlikte 3 noktada farklılaşmaktadır. İlk olarak Weiner başarı durumları üzerine yoğunlaşırken Seligman akıl hastalıkları ve tedavisi üzerinde durur. Diğer bir farklılık Weiner bireylerin tek bir başarısızlıkla ilgili yaptıkları açıklamaları ele alırken Seligman açıklama alışkanlıklarını ele alır. Son olarak Weiner kuramında açıklama durumları için kalıcılık ve kişisel olarak 2 boyutu öne sürerken Seligman bunlara yaygınlık boyutunu da ekler (Abramson, Seligman, Teasdale, 1978; Seligman, 2019).

Kurama göre olayların nedenlerini açıklarken herkes belli bir açıklama tarzına sahiptir. Açıklama tarzı düşünce alışkanlığı olup çocukluk ve ergenlik döneminde kazanılır. Çocuğun açıklama tarzını etkileyen 3 faktör öne çıkmaktadır. Bunlar özellikle annenin oluşturduğu günlük açıklama biçimleri, çocuğun başarısız olduğunda duyduğu eleştiri tarzları ve erken dönemde yaşanan travma ve kayıplardır (Seligman, 2019, s. 219). Durumlara kötümser yaklaşan ve başarısızlık durumlarını felakete dönüştüren bir annenin çocuğu da muhtemelen kötümser olacaktır. Erken dönemdeki travma ve kayıplar bu tür durumlara referans oluşturacağından çocuğun dünya görüşünde payının

büyük olması olasıdır. Bunlarla birlikte bireyin açıklama tarzı dünyada kendine nasıl yer bulduğundan; kendini değerli, değersiz, haklı, haksız, umutlu, umutsuz bulma gibi durumlarından beslenir. Edinilen açıklama tarzı bireyin iyimser veya kötümser olmasında temel faktördür. Kötümser veya iyimser olma ise olayları açıklarken kullanılan referans noktasını oluşturarak tüm dünya görüşüne yansıyabilir veya belli alanda sınırlı kalabilir. Açıklama tarzının öne çıkan 3 önemli boyutu vardır. Bunlar kalıcılık, yaygınlık ve kişiselleştirmedir. Kuramda bu boyutlar kullanıldığı şekle göre yol açtıkları durumlar (kötümser olma, iyimser olma, kolay pes etme gibi) üzerinden açıklanır. İlk olarak kalıcılık zamanla ilgili bir boyut olup meydana gelen olumsuz olayların sebeplerinin devamlı yani kalıcı olduğuna inanmaktır. Kötümser ve kolay pes eden bireyler başlarına gelen kötü olayların nedenlerinin kalıcı olduğunu inanır. Sorunlara getirilen kalıcı açıklamalarsa beraberinde uzun süreli çaresizliği getirir. Kötü olaylar sürekli olacak ve hayatlarını etkileyecektir. Kötü olayları her zaman veya hiçbir zaman gibi değişmez özellikler olarak ifade ederler (Seligman, 2019). Kötümser düşünenlerin iç sesleri kendilerine ‘Bitmiş haldeyim, o laftan anlamaz biri, hiçbir şey işe yaramıyor’ gibi tüm zamana yayılmış cümleler fısıldar.

Çaresizliğe direnen ve kolay pes etmeyen bireyler ise kötü durumların nedenlerinin geçici olduğuna inanır. Sorunlara getirilen geçici açıklamalar ise esnekliği artırır ve çaresizliği daha az tetikler. Meydana gelen olumsuzluk durumu sonsuza dek sürmeyip bir şekilde sonlanacaktır. İyimser tarzdaki bireyler kötü durumları geçiciliği vurgulayan bazen, son zamanlarda gibi zaman ifadeleriyle anlatır. Her zaman veya hiçbir zaman gibi ifadelere başvurmazlar (Seligman, 2019). ‘Son aylarda çok yorgunum, ... yaptığımda işe yaramıyor, o zaman zaman laftan anlamaz biri olabiliyor’ gibi ifadeler kötü olayları koşullara bağlayan iyimserlerin ifadeleri olabilir.

Kötümser bireyler kötü olayların kalıcılığına inanırken iyi olayların geçiciliğe inanır. Diğer yandan iyi olayların kalıcılığına inananlar daha iyimserdir. Yani kötümserler kötü olayların bitmeden süreceğine ve iyi olayların anlık olarak gelişen sürekliliği olmayan durumlar olarak görür. Diğer yandan iyimserler iyi olayları kalıcı sebeplere bağlarken kötü olayları geçici sebeplere dayandırır. Kendi yetenek ve kişisel özelliklerine dayalı olarak iyi olayları açıklarken ‘her zaman’ ifadesini kullanırlar. Kötümserlerse ‘bazen, ara sıra’ gibi ifadeler kullanarak iyi olayları ruh hali, emek

verme gibi geçici sebeplere dayandırır. Tüm bu farklılıklarından dolayı iyimser veya kötümser bireylerin başarıya verdikleri tepkiler de farklıdır. İyimserler başarıyı kendi kişisel özellikleri, yetenekleri gibi kalıcı nedenlerle açıkladıklarından başarılı olduktan sonra daha da azimli olurlar. Kötümserlerse ulaştıkları başarıyı rastlantı gibi geçici sebeplere bağladıklarından pes etme eğilimde olabilirler. (Seligman, 2019). Örneğin yıl boyunca arkadaş ortamında doyurucu ilişkiler yaşayan ve övgüler alan iyimser birey bu durumu kendinde var olan arkadaş canlısı olma, empati kurabilme, ilgili olma gibi sürekli ve kalıcı özelliklerine atfederken; kötümser açıklama tarzına sahip birey bu durumun diğerlerinin kendine iyi davranmasına veya ilişkiler için iyi bir zaman aralığına denk geldiğine atfedebilir.

Kuramdaki diğer açıklama tarzı boyutu yaygınlıktır. Kalıcılık boyutu zamanla ilgiliyken yaygınlık uzayla ilgili bir boyuttur. Bazı bireyler karşılaştıkları kötü durumları o alanla sınırlı tutabilirken bazıları bu tür sorunları yaşamlarının her alanına yayar. Başarısızlıkları için veya karşılaştıkları kötü olaylar için tümel (evrensel) açıklamalar yapan bireyler belli alandaki olumsuzluklara karşın her şeyden el ayak çekip vazgeçerler. Durumu evrenselleştirmeyip özgül (spesifik) açıklamalar getiren bireylerse sorunla ilgili alanda çaresiz kalır ancak diğer alanlardaki yaşamlarına aynı hızla devam ederler. Evrensel açıklamalar bireyi hayatının hemen her alanında çaresizliğe iterken duruma özgü açıklamalar sadece sorunlu alanda çaresizliği ortaya çıkarır (Seligman, 2019, s. 82). Örneğin evliliğinde sorun yaşayan ve boşanma sürecinde olan tümelleyici birey işinde ve arkadaşlıklarında da düşüşe geçerken, problemi sadece evlilik yaşamıyla spesifikleştiren birey işine ve arkadaşlık ilişkilerini aynı özenle sürdürebilir. Kötü olayları tümel biçimde açıklayan birey yaşamının her alanında oldukça genelleyicidir. “Ben soğuk biriyim, hiçbir terapi işe yaramaz, hayatım mahvoldu” gibi cümleleri kullanırlar. Kötü olayları belli alanla sınırlı tutan iyimser birinin ise “Bazen soğuk olabilirim, bu terapi işe yaramaz, evlilik hayatım mahvoldu” gibi cümleler kurması daha olasıdır.

Kötümser ve iyimser bireyler kötü olaylar gibi iyi olayların da yaygınlığını farklı yorumlar. İyimserler kötü olayları özgül görüp iyi olayların evrensel olduğuna inanırken; kötümserler kötü olayları yaygınlaştırıp iyi olayları özgül nedenlere dayandırır (Seligman, 2019, s. 84). İyi olaylarla ilgili iyimserler hayatlarının her

alanına yayılacak biçimde ‘Çalışkanım, ebeveynlerim düşünceli kimselerdir, sorunları kolaylıkla çözebilirim’ gibi cümleler kurabilir. Kötümserlerse bu cümleleri ‘İş yerinde çalışkanım, ebeveynlerim sadece özel günlerde düşüncelidir, sorunu çözmemde o yardımcı oldu’ gibi kısıtlı alanlara çeker.

Açıklama tarzı umut kavramına yönelik de çıkarımlar yapmaya yardımcı olur. Bireylerin ne derecede umutlu olduğu kalıcılık ve yaygınlık boyutlarından hareketle anlaşılabilir. Olumsuz durumlara zamansal olarak geçici ve uzamsal olarak özgül sebepler atfetmek bir nevi umutlu olma yöntemidir. Diğer yandan olumsuz durumlara zamansal olarak kalıcı ve uzamsal olarak evrensel sebepler atfetmek umutsuzluğu besler. Umutsuz bireyler strese maruz kaldıklarında umutlu bireylere göre pek çok durumda çöküntü yaşar ve çöküntüyü daha uzun süre yaşamaya meyillidir. Diğer yandan umutlu bireyler daha kısıtlı durumlarda çöküntü yaşar ve kendilerini çabucak toplamaya daha meyillidir (Seligman, 2019).

Umut, çaresizliği sınırlamada oldukça önemlidir. Geleceğe yönelik umudu olan birey harekete geçmek için gerekli olan bakış açısına ve enerjiye sahiptir. Aynı olumsuz ve stresli durumu yaşayan bireyler umut etme farklılıklarından dolayı farklı tepki verirler. Örneğin maddi sıkıntı çeken umutlu birey bu koşulların Allah’ın kendini sınadığı bir durum olduğunu, sonsuza dek sürmeyeceğini, ferah günler de görebileceğini düşündüğü açıklama tarzında geçici ve özgüldür. Umutlu olduğundan çökkünlüğe ve çaresizliğe karşı daha dirençlidir. Diğer yandan kötümser birey maddi zorlukların bundan böyle hep süreceğini, kendisine hiçbir yardım eli uzanamayacağını, durumu değiştirecek herhangi gücün olmadığını düşünen kalıcı ve tümel açıklama tarzına sahiptir. Dolayısıyla umutsuzluk, ketleyici bir rol olarak bireyi çaresizliğe ve çökkünlüğe iter.

Açıklama tarzındaki üçüncü ve son boyut kişiselleştirmedir. Meydana gelen olumsuz durumlarda çoğunlukla kendimizi (içsel) veya diğerlerini (dışsal) suçlarız. Kişiselleştirme, karşılaşılan kötü olaylar karşısında suçlamayı yönelttiğimiz özneye ilgilidir. Kötü olayların sorumlusu olarak kendimizi gördüğümüzde içselleştirme, koşulları veya diğerlerini gördüğümüzde dışsallaştırma yapmış oluruz. Kötü durumlar karşısında kendileri dışındaki sebepleri suçlayan bireylerin benlik saygıları yüksektir

ve kendilerini severler. ‘Bu senin suçun, şartlar el vermedi, başkalarının sorumluluğu, şanssızlık’ gibi açıklamalara hayatlarında çokça yer verirler. Başarısızlıkları sonucunda kendilerini suçlayan bireylerinse benlik saygıları düşüktür ve bu sebeple kendilerini işe yaramaz, sevgiye layık olmayan kimseler olarak görürler. ‘Yeterince iyi değilim, benim hatam, beceriksizliğim yüzünden oldu’ gibi cümlelerle olumsuz olaylara açıklama getirirler. Düşük benlik saygısının kaynağının çoğunlukla olumsuz olayları içsel açıklama tarzı olduğu görülür. Kötü olayları içselleştiren düşük benlik saygısına sahip bireyler kendilerine dayalı sebeplere atıfta bulunur. Diğer yandan kötü olayları dışsallaştıran yüksek benlik saygısına sahip bireyler şans, çevresel koşullar gibi kendileri dışındaki unsurlara atıfta bulunur (Seligman, 2019). İyi ve kötü olayları açıklamada kullanılan içsel ve dışsal tarz farklı sonuçlara yol açar. Bireylerin iyi ve kötü olaylarda hangi tarzı seçtiği iyimser ve kötümser olma durumlarını belirleyen etkenlerden biridir. İyimser bireyler kötü olayları açıklarken dışsal, iyi olayları açıklarken içseldir. Aksi yönde kötümserlerse kötü olayları içsel, iyi olayları ise dışsal olarak açıklar. Kötümserler iyi olayların kendilerinden kaynaklanabileceğine inanmazlar. Var olan durum şans eseri veya rastgele gerçekleşmiştir. İyimserlerse iyi durumların kendilerinden kaynaklandığına inanır ve kendilerini daha çok severler. Örneğin mutlak ölçüte dayalı girilen zor bir sınavdan yüksek not alan iyimser ve kötümser bunu farklı yorumlar. İyimser birey aldığı yüksek notu yeteneklerine ve çalışkanlığına atfederken kötümser birey durumu dışsallaştırarak şans eseri yüksek not aldığına atıfta bulunur.

Seligman’ın atıf kuramı değerlendirildiğinde kuramın, Weiner’inkinden daha geniş ve detaylandırılmış çerçevede olduğu görülmektedir. Kuramda açıklama tarzı 3 farklı boyuta sahip olarak ele alınmış, her boyutun ne üzerinde etkili olduğu detaylandırılmıştır. Yaygınlık ve kalıcılık boyutları davranışlarla birlikte hangi süreyle ve ne tür durumlarda çaresiz kalınacağını belirlerken; kişiselleştirme boyutu bireyin sadece kendiyle ilgili duygularını kontrol eder. Kuram açıklama tarzlarının sonucu olarak meydana gelen iyimserlik, kötümserlik ve umut üzerinde de durur. Genel itibariyle anlamlandırma süreci olan atfetme, kuramda günlük hayatta kullanılabilir pratik bir hale getirilmiştir. Kuram çerçevesinde geliştirilen yetişkin İyimserlik Testi, Çocuklarda Atfetme Tarzı Anketi (ÇATA) kısa sürede uygulanabilecek ve sonuçları

psikolojik terapilerde kullanılabilecek testlerdir. Kuramın anlaşılabilirliği ve tutarlılığı oldukça yüksektir ve pek çok varsayımı deneysel verilere dayanmaktadır.

2.3.3 Atıf Hataları

Bireylerin kendilerini ve kendileri dışındaki her varoluşu anlama gayretleri sonucu oluşturdukları atıflar her zaman gerçeği yansıtmayabilir. Bazı durumlar bireylerin hatalı atıfta bulunmasına neden olabilir. Sosyal psikolojiye göre bireyler 4 sebepten ötürü hatalı atıfta bulunur. Bu sebepler temel atıf yanılığı, aktör-gözlemci yanılığı, yanlış benzerlik etkisi, kendine hizmet eden atıf yanılığıdır (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 116). Günlük hayatta atıf hatalarına sıklıkla karşılaşılabılır. Örneğin sınava çalışmadığı için düşük not alan bireyin sınavın zorluğunu vurgulaması, durumun sorumluluğunu almak yerine çevresel şartları suçladığı bir atıf sürecidir. Yine kendi iç dünyasındaki sorunlarla meşgul olan bireyin, diğerlerine selam vermemesi diğerlerince onun kaba biri olduğu yönünde tüm özelliklerine atfedilebilir. Bunlar ve benzeri durumlardan anlaşılacağı üzere atıfların çoğu zaman öznel süreçler olması onların hatalı bir ürün olarak da ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

1. Temel Atıf Hatası

Ross (1977), bireylerin başkalarının gerçekleştirdiği hataları açıklarken kişilik özellikleri gibi içsel faktörlere vurgu yaptığını diğer yandan kendileri tarafından bir hata yapıldığında bunu çevre gibi dış faktörlere atfettiğini kuramsallaştırmıştır. Bireylerin var olan şartlara bakılmaksızın sergiledikleri davranışları doğrudan kişilik özelliklerine veya yeteneklerine atfetmek temel atıf yanılığını oluşturur. Diğer bir deyişle herhangi duruma açıklama getirmede dış faktörleri devre dışı bırakmak temel atıf hatasıdır (Ross, 1977; Kağıtçıbaşı, 2014, s. 116). Meydana gelen her davranışın bireyin kişisel özellikleri ve dış faktörlerin etkisiyle oluştuğu düşünüldüğünde temel atıf hatası sınırlı bir açıklama tarzıdır. Yağmurlu havadaki maçta başarısız olunmasının nedenini dış şartlar göz önünde bulundurmada sadece oyuncuların yeteneksiz olmasına bağlanması buna örnek oluşturur.

2. Aktör-Gözlemci Yanılığı

Davranışı oluşturan birey aktörken, davranışları izleyen birey gözlemcidir. Aktörler davranışlarını çevresel etmenlere bağlama; gözlemcilerse aktörün gerçekleştirdiği davranışları onun içsel özelliklerine atfetme eğilimindedirler. Bu durum aktör-gözlemci yanılgısını oluşturur (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 119). Bireyler aynı durumlara dahi özneler değiştiğinde farklı atıflar oluşturabilir. Örneğin psikolojik olarak zor zaman geçiren aktör birey durumunu iş ortamının çok rekabetçi olması, kimseden destek görmemesi, insanların anlayışsız olması gibi dışsal etmenlere atfederken; gözlemci olarak başka birinin psikolojik olarak zor zamanlardan geçtiğini bilen birey, diğerinin aşırı kırılan olmasına atıfta bulunabilir.

3. Yanlış Benzerlik Etkisi

Bireyler benzer durumlarda benzer tepkide bulunabilirler ancak bu durum her zaman geçerli değildir. Benzer durumlarda her zaman aynı davranışın ortaya çıkması kesin değildir. Bireyler bu durumu bazen göz önünde bulundurmazlar. Diğerleriyle paylaşılan benzer durumdaki kendi davranışlarını olağan kabul ederek başkalarının da benzer koşullarda aynı davranışı yapacağını varsayarlar. Bu varsayım yanlış benzerlik etkisi olup, bireyin sahip olduğu davranış, fikir ve tutumun yaygınlık ve benzerlik açısından abartılmış halidir (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 120).

4. Kendine Hizmet Eden Atıf Yanlılığı

Bireyler başarılarının sebebi olarak içsel özelliklerini görürken, başarısızlıklarını dışsal faktörlere yükleme eğilimindedir. Bu durum kendine hizmet eden yanlılıktır. Başka bir deyişle birey daha çok kendi öz saygısını koruyup sürdürmek adına başarı durumunda kendi kişisel özelliklerini yüceltirken; başarısız olduğu durumlarda dışsal atıfta bulunarak çevresel faktörlere yönelir. Bu tarz atıf hataları daha çok bireyselliğin tercih edilerek ön plana çıkarıldığı toplumlarda görülür (Kağıtçıbaşı, 2014, s. 122). Örneğin ticaretle uğraşan biri piyasada başarılı bir konuma geldiğinde bunu girişimci, yetenekli, zeki olma; fırsatları değerlendirebilecek kapasiteye sahip olma gibi kişisel özelliklerine atfedebilir. Diğer yandan belli bir zaman sonra başarısızlığa uğradığında bu durumu ekonominin bozulması, şanssızlık, kötü niyetli insanlarla karşılaşmış olma gibi çevresel etmenlere bağlayabilir.

2.3.4 Tanrı'ya Yönelik Atıflar

Tanrı İmgesi

Dini atıflar, din içerisinde yer alan pek çok ögeye (kader, şeytan, melekler, cennet, cehennem, ahiret, günah, sevap vb.) yönelebilmektedir. Bu öğelerle beraber Tanrı, dinin ana öznesini oluşturarak merkezi bir yere sahiptir. Dini atıflar değerlendirildiğinde Tanrı'ya yönelik atıfların yeri ise diğerlerine nazaran daha geniştir. Bu sebeple Tanrı'ya yönelik atıfların ayrıca ele alınmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Bireylerin dine yönelik duygu, düşünce ve tutumları bir anda olup biten bir durum değildir. Dini duygu, düşünce ve tutumlar bireyin sahip olduğu dine yönelik farkındalığı arttıkça süreç halinde oluşumunu sürdürür. Dine yönelik farkındalık dini şuuru oluşturur. Dini şuur, bireyin dini ihtiyaç ve hali hazırdaki durumuna yönelik farkındalığıdır. Başka bir deyişle hangi dine neden inandığını bilmek, mensup olunan dine yönelik duygu, düşünce ve davranışlarından haberdar olmaktır (Peker, 2022, s. 80). Dini şuur arttıkça dinin ana unsuru olan Tanrı'ya yönelim de artabilir. Bu noktada her birey dini inancı ve birikimi doğrultusunda kendine has bir Tanrı imgelemi oluşturacaktır. Tanrı imgelemi, Tanrı'ya yönelik tüm atıf, duygu ve düşünceleri kapsar. Her Tanrı imgelemi dinin belirlediği bir prototip olmayıp kişiye özgü olacaktır. Birey kendi geliştirdiği Tanrı tasavvuruna duygu ve düşüncelerinin yansımalarını ekleyecektir. (Yapıcı, 1996). Örneğin İslam dininin kutsal kitabı Kuran'da Allah 99 sıfata sahiptir. Bu sıfatlardan bazıları El-Alîm (her şeyi bilen), Er-Râfi (şeref veren), El-Fettâh (sıkıntıdan kurtaran), El-Kâbid (sıkıntı veren), El-Müntekim (zalimlerin cezalandıran)'dir (Feyizli, 2020). Bu sıfatları bilen ve dini şuura sahip birey kendi Allah tasavvurunu özgün biçimde tasarlar. Birey için Allah pek çok açıdan yücedir ve insanın yararına lütufta bulunur. İnsanı yüceltir, darlıktan kurtarır. Diğer yandan ise takdirine göre sıkıntı ve ceza verebilir. Daha özelde her şeyi bilen bir Allah'a inanıp bilgiye değer veren birey kendi entelektüel kapasitesinin çok ötesinde bir kutsal olduğunu bilerek bilge bir Allah tasavvur edebilir. Diğer yandan yine her şeyi bilen bir Allah'a inanan ancak günlük hayatta bilgiye çok önem vermeyen birey için Allah'ın bu özelliği çok baskın olmayacaktır.

Tanrı' ya Yönelik Atıfların Oluşumunu Etkileyen Ögeler

Bireyin yaşamı boyunca oluşturduğu atıflar pek çok kaynak ve unsurdan etkilenmektedir. Tanrı'ya yönelik atıfları da etkileyen sayısız unsur olmakla beraber bu unsurlar kapsayıcı kategoriler halinde ele alınabilir. En temelde Tanrı'ya yönelik atıfları etkileyen ögeler bireyin bizzat kendisiyle ilgili veya bireyin dışındaki unsurlar olarak değerlendirilebilir. Bireyin bizzat kendisiyle ilgili olan unsurlar arasında kişilik yer alır. Bu noktada kişiliğin de pek çok ögenin gelişip değişen ürünü olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bireyin dışındaki unsurlar arasında aile, okul, arkadaş çevresi, sosyal çevre, yaşam olayları, kitle iletişim araçları gibi pek çok öge vardır (Güler, 2007b).

Kişilik, bireyin var olduğu her alanda imza özelliğini taşıyan bir özelliktir. İlişkiler, ilgi alanları, sosyal çevre gibi pek çok unsur kişilikle ilişki içerisindedir. Dini inançlar ve Tanrı algısı da kişilikle bağlantısı olan unsurlardır. Her bireyin kişilik özellikleri doğrultusunda kendine özgü dini algısı mevcuttur. İnanılan din aynı olsa bile her bireyin birbirinden farklı Tanrı ve din algısı vardır. Birey, kişilik özellikleri çerçevesinde din ve maneviyata inanır. Başka bir deyişle kişilikler farklılaştıkça dinle ilgili tüm algılar da farklılaşır (Gürses, 2002). Kişilikten etkilenen dini algılar bireyin tüm dini dünyasına yansır. İbadetler, içsel-dışsal dindarlık, ritüeller, inancı yaşayış biçimi bu doğrultuda şekillenir. Aynı dine inanan sorgulayıcı bir mizaca sahip birey dinin buyurduğu ibadetleri yerine getirmeden önce durumun gerekliliğiyle ilgili araştırmaya yönelebilir. Diğer yandan aynı dine inanan daha uyumlu bir birey dinin ibadet boyutunu sorgulamadan, doğrudan kabullenici bir biçimde yerine getirebilir. Merhamet duygusu baskın bir birey Tanrı'nın affedici olmasını dikkate alırken, intikamcı bir yapıya sahip kişi Tanrı'yı da cezalandırıcı olarak görebilir. Diğer yandan kişilik her ne kadar dini algı ve yaşamı etkilese de bireyin kişiliğinden yola çıkarak doğrudan dini algı ve yaşamıyla ilgili çıkarımda bulunmak yanıltıcı olabilir. Günlük hayatında zaman yönetimi yapamayan birinin konu dini ibadet ve ritüeller olduğunda dakik olmasına da rastlanabilir.

Bireyin var oluşunun başladığı ilk yer ailedir. Aile, hayata yönelik en güvenilir bilgi kaynaklarından biridir. Bu gibi pek çok sebeple erken dönemde çocuklar kendi

ailelerindeki bireylerden edindikleri bilgileri içselleştirmeye eğilimlidir. Maddi ve manevi hemen her şeyde olduğu gibi Tanrı'ya yönelik ilk bilgiler de bakım veren kişilerden öğrenilir. Bu kişi anne, baba, annanne, babaanne, dede, kardeşler veya bakım veren başkaları olabilir. Çocuğun Tanrı ile ilgili bilgileri, bu bilgileri edindiği kişinin görüşleri doğrultusunda oluşacaktır. Ailesinin dini tavırlarından etkilenen çocuk da dine ve dinle ilgili ögelere olumlu veya olumsuz tutum geliştirecektir. Çocuklukta temelleri atılan bu tutum ilerleyen yaşam dönemlerinde de kendini gösterecektir. Dolayısıyla özellikle erken çocuklukta verilen din eğitiminin veya dini öğretilerin içeriği oldukça önemlidir. Olumlu bir Tanrı imgesinin oluşmasına katkı sunan aile diğer yandan olumsuz bir Tanrı imgesinin oluşmasına da zemin hazırlayabilir. Özellikle ceza, korku, baskıcı biçimde yapılan dini bilgilendirmeler yaşam boyu olumsuz yönde bir yönelim oluşturabilir. Bu noktada aile içinde verilecek bilgilerin çocuğun gelişimi dikkate alınarak buna uygun biçimde verilmesi dini gelişim açısından oldukça önemlidir (Aydın, 1996).

Çocuğun büyümesiyle beraber yaşamında ailesinin yanında arkadaş çevresi de önem kazanır. Özellikle ergenlik döneminde bireyin hayatında arkadaş çevresi büyük bir yer tutar. Geniş arkadaş grupları veya klikler ergen için düşünce, davranış ve tutumu öğrenmede yol gösterici olabilir. Ergen etkileşimde bulunduğu arkadaşlarından bazılarıyla özdeşim kurabilir. Onların bazı örüntülerini benimseyebilir. Bu örüntüler din ve Tanrı'ya yönelik de olabilir. Ergenlikte öne çıkan arkadaşlık yaşantılarının etkileri ilerleyen dönemlerde de aynı kalmamakla birlikte devam eder (Yörüköğlu, 1986). Bu doğrultuda pek çok noktada arkadaş çevresi bireyi etkilemektedir. Bu etkilenmenin giyimden, yemek ve konuşma tarzına, okunan kitaplara, örnek alınan modellere ve dini yaşantıya kadar uzandığı söylenebilir. Arkadaş grubundaki özellikler farklılaştıkça da her birey bundan farklı etkilenecektir. Örneğin dini öğretilere duyarlı, inandığı dinin buyruklarını yerine getirmeye özen gösteren arkadaşlara sahip olan bireyle; din ve manevi dünyadan uzak bir yaşam süren arkadaş grubuna sahip bireyin din ve Tanrı algıları farklı etkilenecektir. Tanrı'yı dogmatik, kural koyucu, otoriter olarak algılayan arkadaş grubuna sahip birey bu inanışları referans alabilirken; Tanrı'yı esnek, affedici, kuluna karşı iyimser algılayan arkadaşlara sahip birey de bu algılara yakın bir Tanrı algısı geliştirebilir.

Bireyin bizzat öznesi olduğu (trafik kazası geçirmek) veya bir şekilde haberdar olup hayatında yer alan (başka bir ülkedeki savaş görüntüleri) olumlu veya olumsuz her olay bireyde az veya çok iz bırakır. Bu yaşam olayları hayattaki bir değişim, mutlu bir durum veya yaşamı tehdit eden özelliklere sahip olabilir. Evden ilk ayrılış olan okula başlama, taşınma, işe başlama, evlenme, boşanma, ekonomik sıkıntılar, fırsatlar, kayıplar, afetler bunlardan bazılarıdır. Birey yaşamındaki mutluluk getiren olaylarda Tanrı'yı daha olumlu algılamaya yönelebilir. İhtiyaç ve arzularının gerçekleşmesi bireyi; Tanrı'nın onu duyduğu, yanıt verdiği ve ikram sunduğuna yönelik algılamasına götürebilir. Birey, olumsuz yaşam olaylarında ise Tanrı'yı adaletsiz, merhametsiz algılayarak öfke duyarak dinden uzaklaşabilir (Güler, 2007). Okula başlaması başarıları getiren, kolayca iş sahibi olan, erken dönemde hiç kayıp yaşamamış biri Tanrı'nın lütufkar, kulunu her daim gözetken olduğuuna dair bir Tanrı algısı geliştirebilir. Ülkesinde sık sık savaşın sürdüğu, kayıplar yaşayan biri ise Tanrı'yı adaletsiz, merhamet eli uzatmayan olarak algılayabilir. Diğer yandan birey, başından üst üste mutluluk verici yaşam olayları geçse dahi olumlu bir Tanrı algısına sahip olmayabilir. Benzer biçimde hayatında zorlu yaşam olayları olan bireyler de her zaman olumsuz bir Tanrı imajına sahip değildir. Her bireyin Tanrı algısı, olumlu ve olumsuz yaşam olaylarından inandığı din ve maneviyatın penceresinden geçerek şekillenecektir.

Okul, bireyin öğrenme yaşantılarını düzenleyen aileden sonraki en önemli unsurlardan biridir. Diğerleriyle birlikte yaşama, paylaşma, sosyalleşme, toplumsal normlar, kültür; ahlaki, pratik ve teorik pek çok bilgi okul yoluyla bireye verilir. Tüm bunlarla birlikte okulda bireylere Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Peygamberimizin Hayatı gibi derslerle dini öğretiler planlı bir biçimde sunulur. Bu noktada din ve maneviyatla ilgili derslerin öğrencilere nasıl sunulduğu önemlidir. Dini ve manevi öğelerin öğrencilere yansıtılış biçimi, öğrencilerin Tanrı algısını etkileyecektir. Bilgili (2005) ödöl ve teşvikle yapılan dini eğitimlerin çocukları bu konuda istekli hale getirdiğini ancak ceza ve baskı yoluyla verilen eğitimin çocukları dini uygulamalardan soğuttuğunu tespit etmiştir. Verilen eğitimde nasıl bir Tanrı imajının sunulduğu da önemlidir. Tanrı'nın gazabını vurgulayarak resmedilen bir imajla, lütfunun vurgulanarak resmedildiği bir imaj farklı etkiler oluşturacaktır.

Sosyal çevre bireyin arkadaş çevresini, komşularını, yakınındaki kişileri, iş ortamındaki kişileri de içeren daha geniş bir kavramdır. Bireyin sosyal çevresi tercih etsin veya etmesin birlikte yaşamak durumunda olduğu kişilerden oluşur. Her sosyal çevrenin kendine özgü şekillendirdiği unsurları bulunur. Birey içinde bulunduğu sosyal çevrenin normlarından, gelenek ve göreneklerinden, dini inanış ve yaşayış tarzından farkında olarak veya olmayarak etkilenir (Güler, 2007). Özellikle bireyin kendine model aldığı kişilerin dini yaşayış ve algıları benimsenebilir. Model alınan bireyin duygu, düşünce ve davranışları doğrultusunda ona benzeyen örüntüler geliştirilebilir (Bahadır, 2002). Örneğin komşusunu her hafta Cuma namazına giderken gören birey zamanla bu davranışa yönelebilir. Allah'ın verdiklerine vermediklerine şükran duyulan, Allah'ı lütufkar gören bir sosyal çevrede birey bu tutum ve algıyı benimseyebilir. Diğer yandan maddi olarak zayıf sosyo-ekonomik yapıya sahip, Allah'ın kendilerini önemsemediği inancına sahip bir sosyal çevredeki kişi, Allah'ı duyarsız bir varlık olarak algılayabilir. Daha genel ifadeyle bulunulan sosyal çevrenin ekonomik yapısı, kültürel düzeyi, eğitim düzeyi, dini inanış ve yaşayış biçimi gibi pek çok öge, o sosyal çevrede yaşayan bireyin dini algı ve inanışını etkileme potansiyeline sahiptir.

Teknolojinin katlanarak ilerlemesi ve bireylerin kullanımının yaygınlaşmasıyla küresel iletişim ağı da her geçen gün büyümektedir. Bireyler kendilerinden binlerce kilometre uzaklıkta gerçekleşen herhangi bir durumdan anında haberdar olabilmektedir. Kullanılan kitle iletişim araçları yerel çaplı olarak gazete, dergi gibi araçlar olabilirken daha büyük çapta televizyon, radyo, internet olabilmektedir. Her bir kitle iletişim aracı amacına yönelik olarak içerik sunmaktadır. Bu içeriklerin olumlu veya olumsuz olması ise bireylere etki eden kısmı oluşturur. Tv filmlerinde sekülerliğin özendirilmesi, dinin sıkıcı ve kalıplayıcı bir biçimde ele alınması, İslamiyetin dogmatik bir yapıyla eşleştirilmesi olumsuz bir algı geliştirmeye yönelik içeriklerden bazılarıdır. Diğer yandan kitle iletişim araçları dinin öğrenilmesi ve olumlu bir algı geliştirilmesine yönelik de içerik üretebilir. Yaş grubuna uygun dini filmler, bilgilendirici kitap ve gazeteler bunlardan bazılarıdır. Yine internet de bireylerin hem olumlu hem de olumsuz din ve Tanrı algısına yönelik yönlendirmede bulunan günümüzde ulaşılması en kolay kitle iletişim araçlarından biridir. Bununla birlikte bazı çalışmalar kitle iletişim araçlarının öğrencilerin dini tutumlarını büyük

oranda etkilemediği (%51,8), kalan kısmın yarısından fazlasını dinden soğuttuğunu (%30,7), az bir kesimini de dine ısındırdığını (%17,5) bulgulamıştır (Kaya, 2018).

Tanrı'ya Yönelik Atıf Türleri

Tanrı imgesi erken çocukluktan itibaren şekillenmeye başlayarak bireyin bulunduğu ortam, sahip olunan din, kişilik, aile yapısı ve daha uzakta zamanın ruhu gibi pek çok unsurdan etkilenecek oluşur. Bireyin öğrendiği dini metin ve temsiller, aktarılan kültürel dini öğeler de Tanrı'ya yönelik imgenin oluşumu etkiler. Pek çok unsurun birleşimiyle Tanrı'ya yönelik atıflar birbirinden farklı biçimde meydana gelebilir. Bu farklılık atıfların daha çok olumlu veya olumsuz olması yönünde kendini gösterir. Dolayısıyla Tanrı'ya yönelik atıflar olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilebilir.

Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar daha çok Tanrı'nın olumlu algılanan özelliklerine yapılır. Koruyucu olma, bağışlayıcı olma, adil olma, seven, merhametli olma, kusurları örten, nimetler veren özellikleri bunlardan bazılarıdır. Atfedilen olumlu özelliklere bakıldığında Tanrı'nın yarattıklarına duyarlı, değer veren, güvenilir, onu muhatap alan bir imajda olduğu söylenebilir. Olumlu Tanrı algısı olan bireyler, Tanrı'ya yönelik tıpkı atfettikleri gibi olumlu ve sevgiye dayalı bir tutum sergilemektedir. Tanrı'yı yarattıklarını seven olarak atfeden birey kendisini de sevmeye değer olarak değerlendirecektir. Tanrı'ya yönelik olumsuz atıflar olumluların aksi olarak, Tanrı'nın olumsuz algılanan özelliklerine yapılır. Cezalandırıcı olma, rızkı daraltıcı olma, tehdit eden, korkutan, gaddar olma, adaletsiz olma gibi özellikler bunlardandır. Algılanan bu özelliklerin kulun hayatını zorlaştırıcı, kısıtlayıcı yönde olduğu söylenebilir. Yaratılanın ihtiyaçlarına duyarlı olmayan daha çok ceza ve tehdide dayalı bir Tanrı algısını yansıtır. Tanrı'ya yönelik olumsuz atıfta bulunan birey kendini sevmeyen, muhatap alınmayan, cezalandırılabilir, aciz biri gibi algılayabilir (Güler, 2007). Olumlu ve olumsuz Tanrı atıflarına sahip bireylerde bu durumun yansımaları farklı olacaktır. Olumlu atıflara sahip birey günlük hayatta onu koruyan, gözetken bir varlığın hissiyatıyla kendini daha güvende hissedebilir. Diğer yandan Tanrı'ya yönelik olumsuz atıflara sahip birey cezalandırıcı bir Tanrı'nın huzurunda olmasıyla her an gelecek bir cezaya karşı kendini diken üstünde hissedebilir ve hayata karşı daha güvensiz olabilir.

2.3.5 Atıf Teorileri ve Din

Dinler ve maneviyat pek çok konuda bireylerin yararlanabileceği işlevsel ögeler barındırır. Gerçekliğin anlaşılıp yorumlanması, bireyin kimliğini tanımlama, hayat için yol haritası oluşturma bunlardan bazılarıdır (Vergote, 2007). Kimliğin ne olduğunun tanımlanması, bireyin kimliğini oluşturmasında ona çerçeve sunar. Tüm bunlarla birlikte dinler, hayatın pek çok noktasında rehber olma işlevine sahiptir. Karar verme, önemli olayları yorumlama gibi durumlarda başvurulacak kaynaklar arasındadır. Meydana gelen olayların değerlendirilmesinde din oldukça geniş bir perspektif sunar. Dinlerin başka bir işlevi de bireyin kutsalla ilişkisini sağlayarak hayata dair bir değer ve amaç kazandırmasıdır (Berger, 1993). Kutsal bir varlığın gözetiminde olduğunu bilen birey bu doğrultuda kendine atfettiği önem ile değer kazanır. Dinin getirdiği öğreti ve yöntemlerle de amacının ne olduğunu bilerek hayatta yol alır. Bireylere çok güçlü motivasyonlar sağlayan din, olay ve deneyimleri anlamlandırmaya yönelik bütüncül bir zemin sunar (Geertz, 1975). Olay ve deneyimlerdeki boşlukları inanç sayesinde doldurur. Bireyin olduğu hali ile beklentileri arasındaki mesafeyi yakınlaştırır (Turner, 1991). Diğer bir deyişle bireyin idealindeki yaşama ulaşmasında yardımcı olur.

Şerif Mardin'e göre dinin birbiriyle alakalı 3 işlevi vardır. İlk olarak dini inançlar açıklama ve anlamlandırmada güçlük çekilen pek çok olaya farklı açıklamalar getirir. İkinci olarak din, bireylere çevrelerini kültürel açıdan özel bir algıyla değerlendirmelerini sağlayacak kavramsal bakış açısı getirir ve göreceli bir çerçeve sunar. Son olarak din, kültür ve toplumun yapısal olarak sürdürülmesini sağlar. Dinin olaylara izahlar getirmesi, bireylere özel bir bakış açısı sunması, kültürel ve toplumsal öğelerin devamını sağlaması birbiriyle oldukça ilişkili fonksiyonlardır. İşlevler hem kendi aralarında hem de birey ve toplumla bağlantılıdır. Bireysel olarak olaylara açıklama getirmekle birlikte, dinin sunduğu bakış açısı o dine mensup olan herkesi kapsar. Dolayısıyla dinin sunduğu işlevler ne kadar bireysel başlasa da mensuplarına belli bir model temin eder (Mardin, 2021).

Din; bireylerin duygusal, zihinsel ve varoluşsal sıkıntılarla baş etmesinde yol gösterici bir zemin sunar. Dolayısıyla din, bireyin her türlü sıkıntısına karşı ayakta durmasına

destek sağlayan bir mekanizmadır (Oser, Gmünder, Ridez, 1991; Akt. Yapıcı, 2003, s. 141). Olayların üst üste geldiği, bıkkınlığın ve çaresizliğin arttığı noktada din, bireyin yeniden ayağa kalkıp iyileşmesine yönelik öğeler sunar. Örneğin İslam’a mensup biri için “Allah hiç kimseye taşıyabileceğinden daha fazlasını yüklemmez” (Bakara/ 286), “De ki: Allah’ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim mevlâmızdır. Onun için müminler yalnız Allah’a dayanıp güvensinler.” (Tevbe/51) ayetleri zorluklarla mücadele etmesinde ona dayanak sağlar. Birey her türlü zorlukta yalnız olmadığını, güvenip sığınabileceğİ bir kapının her zaman açık olduğunu hisseder ve zorlukların aşabileceğİ kapasitede olduğuna inanır.

Temelde bireylerin anlamlandırma ihtiyacını karşılayan atıflar ve kaynakları yalnızca günlük hayatın görünen tarafıyla sınırlı değildir. Atıflar bireyin kendine yönelik durumlarını, fiziksel ve sosyal çevrenin olgularıyla birlikte doğaüstü veya daha soyut alanları da kapsar (Hewstone, 1983). Salt somut dünyada gözlenemeyen veya anlam bulunamayan durumlarda bireyin atıfları daha aşkın bir kaynağa yönelebilir. Pek çok durumda başvurulmuş bu kaynak dini ve manevi öğelerdir. Bu bağlamda din pek çok duruma nedensel açıklama sunma açısından zemin oluşturmaya oldukça elverişlidir. Hatta olup biten veya olabilecek her şeye neden bulma dinin temel özelliklerindendir. Din ve maneviyat, günlük hayattaki konulara ve günlük hayatın görünen kısmının dışında kalan pek çok konuya, inanan bireyler için tatmin edici açıklamalar getirir. Başka bir deyişle din, bireyin kendi varoluşsal gayesini anlamasına ve fiziksel-sosyal çevreyi anlaşılır hale getirmesinde yol göstericidir. İlahi kaynaklı pek çok metin evrenin yaratılışı, insanın varlıklar içerisindeki özel yeri, kötülüğün kaynağı, başarılı olma veya başarısızlık nedenleri, ölüm gibi konuları bünyesinde barındırır. Her birey sahip olduğu din ve manevi inanç sistemi çerçevesinde anlamlandırma sürecini gerçekleştirir. Sahip olunan din ve manevi durum doğrultusunda anlama, açıklama ve yorumlama çabası vardır. (Spilka, Shaver ve Kirkpatrick, 1983).

Dini ve manevi öğelerin atıflarda kaynak olarak kullanılmasını teşvik eden bazı durumlar vardır. Din, özellikle bireylerin anlamlandıramadığı kriz durumlarını anlama ve atlatma noktasında dayanak oluşturur. (Spilka, Shaver ve Kirkpatrick, 1983). Bu konular fiziksel ve sosyal çevreden yaşam sorunlarına, ölüm sonrası sürece, metafizik alana kadar oldukça geniştir. Kutsal metinler değerlendirildiğinde oldukça geniş

çerçevede pek çok konuyla ilgili açıklayıcı ögeye rastlanır. Örneğin Kuran evrenin yaratılışı, doğal afetlerin meydana gelme sebebi, çekilen sıkıntıların kaynakları ve çözümleri, insanın yaratılışı ve evreleri, ahlak unsurları, bireyi huzura götüren yollar, ölümün ne olduğu, ölüm sonrası süreçler, adalet, toplumsal bozulmanın sebepleri gibi konulara açıklık getirir. Kutsal metinlerle birlikte bu metinleri halka duyuran tebliğcilerin hayatları da pek çok noktada bireyler için referans noktasıdır. Örneğin İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatı evlat kaybı, zorlu yaşam olayları, göç, kıtlık gibi hususlarda bu durumları yaşayan veya yaşayabilecek kişilere yol göstericidir. Diğer yandan sevincin ve hüznün nasıl yaşanacağı, merhamet, yardımseverlik, affedicilik, diğerlerine davranışlar hususunda da elçilerin hayatı örnek oluşturur.

Bireyin pek çok alandaki anlamlandırma ihtiyacı kendi mevcut varoluş sürecine de yönelebilir. Dünyada varoluşun anlamının ne olduğu, sonsuzluk kavramı, ölüm, bireyin başlıca varoluşunun gayesi gibi pek çok sorunun cevabını ararken gözle görülür süreçlerden yola çıkmak yetersiz kalabilir. Kendi varoluşunun anlamını arayan birey gözlemsel bilgiler dışında yanıt alabileceği alternatif kaynaklara yönelebilir. Yine bu noktada da din ve maneviyat bireyin sorularına cevap aradığı bir referans noktası olabilir (Kayıklık, 2002, s. 29). Din ve manevi unsurlar oldukça zengin bir atıf çerçevesi sunmakla birlikte tüm bireylerin aynı oranda bu kaynaklara başvurduğu söylenemez. Bireyler her durumu rasyonel kavramlar üzerinden açıklamadıkları gibi her durumu da spiritüel öğeleri kullanarak açıklamazlar. Her birey kendi dünya görüşüne ve olayları açıklamada referans aldığı kaynaklara göre atıf süreçlerini gerçekleştirir. Hayatında din ve manevi öğeler çok önem arz eden bireyler dahi her anlamlandırma sürecini bu kaynaklara dayandırmayabilir. Din ve maneviyatın anlamlandırma süreçlerine dahil olduğu ölçü ve sıklık farklılık gösterecektir.

Dini olguların yansımaları araştıran din psikolojisi, bireylerin dini ve manevi öğeleri referans alarak oluşturdukları izah biçimlerine ve kullandıkları yollara açıklama getirmeyi de içerir (Spilka, Shaver, Kirkpatrick, 1983). Sosyal psikoloji alanında 1970'li yılların popüler konuları arasında yer alan atıflar yine 70'li yıllarda din psikoloji alanının konuları arasına da girmiştir. Konuyla ilgili ilk çalışmaları 1975'te Proudfoot ve Shaver gerçekleştirmiştir. O zamandan bugüne atıf teorileri birçok konu

üzerinden dini perspektife uyarlanmıştır. Bu konular arasında duygular (Schacter, 1964), kendini algılama (Bem, 1972), görev performansı (Weiner, 1974) bulunmaktadır. Din perspektifinden atıf teorileri üzerine ampirik (Imhoff, Malony, 1979) ve kuramsal (Spilka, Shaver, Kirkpatrick, 1983) olarak da çalışılmıştır. Kaynağını din ve maneviyattan alan dini atıf süreçleriyle ilgili pek çok çalışma yürütölmeye devam edilmektedir (Kunst, Bjorck, Tan, 2000; Obuz, 2015; Behti, Kula, 2020).

2.3.6 Din Psikolojisi Açısından Spilka, Shaver, Kirkpatrick'in Genel Atıf Teorisi

Dinin temelleriyle atıfsal bir bakış açısı geliştirmek pek çok noktada evrenseldir. Her çocuk az veya çok olsa da belirli konularda dini atıfların yapıldığı bir kültürde gelişimini sürdürür. Diğerlerinden daha az dindar olan aileler, ateist aileler hatta ateizmin resmileştirildiğı ölkelerdeki aile ortamları dahi bu durumun dışında değildir. Dini ve manevi ögeler pek çok açıdan yaygınlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla temelde kültür, dini atfın psikolojik varlığını bireylere hazır biçimde sunmaktadır (Spilka ve diğ., 1983).

Dini ögeler sistemi bireylere olayları farklı anlamlandırma biçimleri getirir. Bireyin kontrol ve özgüven duygusunu beslemek için de dua, çeşitli ritüeller gibi pek çok prosedürel bilgi sunar. Dini ögeler sistemi, atıf konusundaki güdülere açıkça hizmet eder. Bunu kapsamlı ve uyum sağlayıcı olmasıyla, evrenin bir amacının olduğuna dikkat çekerek, dünyadaki durumların ahlaki olarak rastgele olmadığını vurgulayarak yapar. Din anlamın kaynağı olarak farklı bir izahı olmayan soruları yanıtlar. Özellikle kriz durumlarında, anlamın kaynağı olduğu gerçeğı ortaya çıkar (Spilka ve diğ., 1983). Kriz durumlarında din; sabrı destekleyerek (Allah sabredenlerle birlikte), tatmin edici bir sonuç vererek (dünya ve ahiret huzuru, günahların affedildiğine dair inanç), olayları aşkın bir örüntünün parçası (kaza-kader anlayışı) olarak göstererek bireyin anlam dünyasını şekillendirir. Dolayısıyla inanç sistemleri bireye dünyadaki olup bitenleri açıklamada kapsayıcı, anlaşılır ve uyumlu olan oldukça kullanışlı bir yol haritasıdır.

Gerçekleşmiş durumlara açıklamalar getiren dini sistem, olayları önceden öngörme ve kontrol edebilme istek ve ihtiyaçlarını da giderir. Din bu durumu 2 farklı yol üzerinden sağlar. İlkinde birey, dinin sunduğu mekanizma ve metotlar yardımıyla geleceği tahmin ve kontrol eder. Yani birey gelecekteki durumları doğrudan etkileyecek metotları kullanır. Dinin buyruklarını yerine getirme, ibadetleri sergileme gibi yollar dış güdümlü kontrol şekli olarak nitelendirilir (Spilka ve diğ., 1983, s. 8). Diğer bir yol ise dini öğelerle geleceği tahmin ve kontrol etmek için hiçbir şey yapılmassa dahi Allah'ın her şeyi kontrol edip yönettiği inancıdır. Diğer bir deyişle birey Allah'a iman ve güvenle, dünyadaki her şeyin belli bir doğrulukta olduğuna ve öyle süreceğine inanır. Birey geleceği doğrudan etkileyecek mekanizmalardan ve kontrol ihtiyacından feragat ederek iç güdümlü bir kontrol şekli sergiler (Spilka ve diğ., 1983). Örneğin yakını zorlu bir tedavi süreci gerektiren hastalığa yakalanmış biri iki yoldan birine, ikisine veya ikisine de farklı zamanlarda yönelebilir. Birey ilk başlarda dua, sadaka verme gibi ibadet hayatını zenginleştirerek yakınına şifa verilmesi için dış güdümlü kontrol şekline yönelebilir. Zamanla hastalığın ağırlaşmasıyla hasta yakını daha teslimiyetçi bir yaklaşımla kontrol ihtiyacından vazgeçerek sonucu ne olursa olsun Allah'tan olacağına iman ederek iç güdümlü bir kontrol yolu izleyebilir. Diğer bir seçenek olarak birey hem ibadet yaşantısını sürdürüp diğer yandan da Allah'a güven ve imanla her şeyin hayra yönelik son bulacağına inancını sürdürebilir. Anlaşılabacağı üzere bireye geleceği tahmin ve kontrol etmede din kaynaklı yollardan herhangi birinin kullanılması diğerinin kullanımına engel oluşturmaz. Birey koşullara göre her iki yolu veya birini tercih edebilir. Her iki yolla da öngörü ve kontrol güdüsünü tatmin edilmiş ve gelecekle ilgili güvenli bir alana erişilmiş olunur.

Dini kavramlar sistemi anlam sunma, geleceği tahmin ve kontrol etme de olduğu gibi bireyin öz kavramını korumasında ve beslemesinde de pek çok açıdan elverişlidir. Düşük özsaygıyı ve yalnızlık duygusunu ilişkiler düzleminde onaran 2 çeşit unsurun olduğu bilinmektedir (Shaver, Buhrmester, 1983; Akt. Spilka ve diğ., 1983, s. 180). Bunlar eşitlik kuralına göre dağıtılmış şartsız olumlu saygı, sevgi ve şartlı olumlu saygı, sevgidir. Dini sistemler bu kapsamda hem şartlı olumlu saygı, sevgiyi hem de şartsız olumlu saygı, sevgiyi deneyimleyerek özsaygıyı geliştirme, yalnızlığı giderme için değişik yöntem ve fırsatlar sağlar (Spilka ve diğ., 1983). Birey sahip olduğu dini sistem içerisinde aşkın bir varlık tarafından koşulsuz sevgiyi deneyimlerken diğer

yandan aynı dini inançlara sahip olduğu grupta çabasına göre koşullu saygı ve saygıyı da deneyimler. Her iki deneyim de yalnızlık algısını giderilmesine ve özsaygıyı yüceltmesye katkıda bulunur.

Deneyimlenen her olgu dini olan veya dini olmayan (doğal) nedenlere atfedilir. Herhangi duruma yönelik yapılan atıflar bireyin yaşantı, beklenti ve inançlarının toplamının çevreyle etkileşimiyle oluşur. Karşılaşılan bir duruma din kaynaklı veya dini olmayan bir zeminde atıf yapılmasına etki eden 4 unsur vardır. Bunlar atfedenin özellikleri, atfedenin konteksi, olayın özellikleri ve olayın konteksidir. Her unsur kendi içinde anlam, kontrol, özsaygı parçalarını taşır. Bu unsurların kendi aralarında etkileşimi bireyin dini atıfta bulunma veya bulunmama durumunu belirler.

1. Atıf yapan kişinin özellikleri

Atıf yapanın o ana kadar sahip olduğu özellikler spesifik bir durum için dini atıf oluşturma ihtimalini belirler. Atfı oluşturanın dini olan veya olmayan inanç biçimlerinden hangisine daha yakın olduğu, olayları tahmin ve kontrol etmede doğal ve dini sistemlerden hangisinin işlevsel olduğuna dair inancı ve öz kavramı açısından dini ve dini olmayan kaynaklara verdiği önem bu özelliklerdendir (Spilka ve diğ., 1983).

Hemen herkesin dini olan veya dini olmayan yükleme biçimlerini kullanma noktasındaki eğilimleri farklılaşmaktadır. Özellikle çok dindar veya din karşıtı bireyler ele alındığında bu durum daha bariz görülecektir (Ritzema, 1979; Akt. Spilka ve diğ., 1983, s. 182). Eğitim, sosyal çevre, yetiştirilme biçimi gibi faktörler dine yönelimle birlikte anlamlandırma süreçlerinin de din kaynaklı olmasını veya olmamasını etkiler. Örneğin bireyin erken dönemde dini sosyalleşmesi sonraki yıllarda kendi inancıyla ilgili bilgisi, inancın derinliği ve kurtuluşa erme ihtimali gibi dini öğelerle yakından ilişkilidir (Coe, 1900; Wilson, 1978; Akt. Spilka ve diğ., 1983, s. 182). Dinin yaşamında kapladığı alana göre dini terimlere de aşına olunur. Birey sahip olduğu din diliyle beraber kendi öznelliğini de kullanarak nedensel yükleme süreçlerini sürdürebilir. Günlük yaşamdaki durumları dinin sahip olduğu terminoloji üzerinden izah eder (Laski, 1961). Olayların izahında kullanılan dini öğeler de kendi içinde

farklılaşmaktadır. Örneğin Allah'ın kişiliğine yöneltilen atıflar birbirinden farklıdır. Kimi bireyler Allah'ın kişiliğine seven, merhamet sahibi ve bağışlayıcı olma gibi özellikleri atfederken kimileri tehdit eden ve cezalandıran olarak algılayabilir (Gorsuch, 1968).

Gelecek durumları tahmin ve kontrol etmede dini olan ve dini olmayan kaynaklardan hangisi daha tatmin edici cevaplar sunacaksa birey o kaynağa yönelir. Dolayısıyla her birey dini olan ve dini olmayan öğelerin yeterliliğiyle ilgili genel bir inanca sahiptir ve bu inancı doğrultusunda atıflar yapar (Spilka ve diğ., 1983). Örneğin birey 5 duyuyu verilerin elde edilebildiği durumlara yönelik (tedavisi olan hastalıklar, doğa olayları, yârinki hava durumu gibi) bilimsel kaynakların tatmin edici cevaplar verebileceğini düşünebilir. Diğer yandan duyuların yetersiz kaldığı ve ötesine geçen durumlarda (ruh kavramı, spiritüel huzur arayışı, aşkın bir varlığa duyulan ihtiyaç gibi) dini ve manevi unsurların güçlü cevaplar verebileceğine inanabilir.

Dinin bireyin öz kavramını ve öz saygısını geliştirmesindeki durumu, dini olan veya olmayan atıflarını tercihinde rol oynar. Kişiliği ve öz saygısı belli oranda dini kaynaklara bağlı olan bireyin dini atfa yönelmesi daha yakındır (Spilka, Shaver, Kirkpatrick, 1983). Bu noktada içe dönük veya dışa dönük dindarlık çeşitlerinden hangisine sahip olunduğu atıfların içeriğini şekillendirir. İçe dönük dindarlığa sahip olanlar Allah'ı şartsız sevgi ve destek kaynağı olarak görürler ve özsaygıları yüksektir. Onlara göre Allah yardımseverdir ve ihtiyaçlarını temin eder. Dışa dönük dindarlar ise genellikle Allah tarafından tehdit edildiklerini düşünürler ve özsaygı düzeyleri daha düşüktür (Spilka, Mullin, 1977). Örneğin Allah'ın onu sevdiğini, koruduğunu, dualarına yanıt verdiğini düşünenler, her zaman kendini gözetken aşkın bir varlığın olduğuna dair inançla kendini tüm bunlara layık bir birey olarak görür. Bu doğrultuda da dinle ilgili yüklemeler özsaygıyı yüceltir. Diğer yandan Allah'ı cezalandırıcı, affetmeyen, hesap sorucu tasavvur eden bireylerinse özsaygıları bu durumdan zedelenir. Özsaygılarına yönelik bir durumla karşılaşıldığında ise her iki bireyin atıf tercihleri farklılaşabilir. Olumlu Allah tasavvuruna sahiplerin özsaygısı, belli miktarda dini öğelerle beslediğinden birey dini atıflara yönelebilir. Özsaygısıyla ilgili farklı durumlarda da yine dini kaynakları kullanabilir. Diğer yandan olumsuz Allah

tasavvuruna sahip bireyin özsaygısını dini öğeler desteklemez. Dolayısıyla özsaygıyı beslemek için dini olmayan kaynaklara yönelebilir.

2. Atfedenin Konteksi

Atfedenin konteksi içinde bulunulan bağlama işaret eder. Bireylerin algılama, bilgiyi işleme, hatırdan tutma mekanizmaları sınırlıdır. Belli bir zaman içerisinde ancak kapasite dahilinde işlem yapılabilir. Bu sebeple karşılaşılan yeni sorunlarda geçmiş yaşantılardaki bilgilere dayalı olarak yanıt aranır. Soruna yönelik karar vermede eldeki deneyimler kullanılır. Dolayısıyla atıf sürecinde de bireylerin o anki konteksi etkili olur. Atfedenin konteksi dini olan veya olmayan atıfların kullanımını, bilişsel süreçleri belirler veya hangisi olacağına dair ipucu verir. Dini yorum işaretleri yüksekse ve birey için uygunsa dini atfı yapma ihtimali daha yüksektir. Bireyin dini bir ortamda bulunup bulunmaması da bunu etkiler. Dini tecrübeler daha çok dinle ilgili bir mekânda veya dinle ilgili bir uğraşı esnasında ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bazen ortamdaki sessizlik de bireylerin dini atfa yönelme ihtimalini yükseltmektedir (Spilka ve diğ., 1983).

Atfedenin konteksinde bulunup anlamlandırma sürecini etkileyen farklı bir unsur, etrafta bulunan diğer kişilerdir. Atfedenin etrafındakiler belli bir miktarda dini atfı kullanmaya teşvik edebilir veya dini atfa yönelimi engelleyebilir (Lofland, 1966; Lofland, Stark, 1965; Akt. Spilka ve diğ., 1983, s. 184).

Dini olan veya doğal tahmin yürütme ve kontrol etme mekanizmalarının algılanan yeterliliği atıf sürecini etkilemektedir. Bireyin bu tip algılarını şekillendiren durumsal öğeler de çoğunlukla atıf sürecini etkiler. Atfedenin sonucu kontrol etmede gayret sarfettiği ortam bunlardan biridir. Çaba harcanan ortam, kullanılan dini olan veya dini olmayan (doğal) atıfları etkiler. Bireyin gayreti yanında atıf türlerinin özellikleri de kontrol etme algısını etkiler. Dini atıflar güçlü bir telkin yapıldığı noktada daha güvenli görünebilir. Dini olmayan açıklamalarsa olumlu sonuçlarla karşılaşıldıktan sonra yapılır. Yeni bir durumla karşılaşan birey için dini çerçeve çözüme zemin hazırlayabilir. Dini atıflarla yola çıkan birey gayretleri sonunda başarısız olursa dini olmayan açıklamalara yönelebilir. Aynı durum dini olmayan atıflarla gayret gösterip

başarısız olanlar için de geçerlidir. Doğal atıfların işlevsiz olduğu noktada birey dini atıflara yönelebilir. Oluşturulan yeni strateji ise kontrol etme algısını güçlendirir (Spilka ve diğ., 1983). Örneğin evliliğinde sorunlar yaşayan dindar birey kendisine yapılan telkinler doğrultusunda dini ritüellere daha çok yönelebilir. Evliliğini düzeltmek için dua, sadaka verme, adak adama gibi çeşitli dini ritüelleri kullanabilir. Dini ritüellerin sonuç getirmediği noktada ise yeni bir atıfsal yönelime girer. Kullandığı dini çerçeve dışına çıkarak evliliğini kurtarmak için dini olmayan atıfları kullanabilir. Öncesinde dini ritüellerle verdiği çabayı çift terapisi gibi yöntemlerle değiştirir. Bu durumun tersi de görülebilir. Genellikle dini atıfları kullanmayan birey çift terapisi gibi doğal unsurlar yetersiz kaldığında dini ritüellere yönelebilir. Evliliğinde sorun yaşayan başkalarına da çift terapisinin etkililiğiyle ilgili öneride bulunabilir.

Özsaygıya yönelik değişimler de atıfsal seçimleri etkiler. Atfedenin yetersiz, bilgisiz, günahkâr hissetmesi onu anlamlandırma sistemiyle ilgili ikileme düşürür. Bireyin özsaygısına yönelik tehdit, dini parçalarına yönelikse birey bir müddet dini anlamlandırma sisteminden vazgeçer. Özsaygının dini olmayan öğelerine yönelik bir tehdit unsuru varsa aynı biçimde doğal anlamlandırma sistemi askıya alınır. Her iki durumda da birey özsaygısını yeniden güçlendirecek alternatif yolları kullanır (Spilka ve diğ., 1983). Örneğin dini anlamlandırma sisteminde kendini günahkâr hisseden bireyin özsaygısı ve olumlu benlik saygısı zedelenebilir. Bu durumda dini olmayan atıflara yönelerek özsaygı yeniden inşa edilir.

Bireyler bulundukları ortamda hangi atıf türünün daha çok sevilme, saygı görme, takdir edilme gibi getirilerinin olduğuna inanırlarsa o atıf türüne daha çok yönelir. Dolayısıyla atıflar özsaygıyı besleyecek dönütleri almak için şekillenir (Spilka ve diğ., 1983). Seküler bir ortamda dini atıfta bulunmak özsaygıyı olumsuz etkileyecek tepkilere sebep olabilir. Diğer yandan dini bir atmosfere sahip çevrede dini atıflar övgüyle karşılanarak olumlu benlik algısını yüceltebilir.

3. Olayın Özellikleri

Olayların temelde 3 özelliği bireyleri dini olan ve dini olmayan (doğal) atıflardan birini seçmeye yönlendirir. Bunlar açıklama getirilecek olayın izah derecesinin bireyin inanç sistemiyle ilişkili olması, benzer olayları açıklamada daha önce kullanılan benzer atıf tarzlarının etkili görülmesi ve son olarak tüm atıf tarzlarının bireyin mevcut özsaygı kaynaklarıyla ilişkili olmasıdır (Spilka ve diğ., 1983).

Bireyler karşılaştıkları her durumda yeni bir inanç sistemi oluşturmazlar. İnanç sistemleriyle zıt görünen veya açıklamayan durumları dahi sahip olunan mevcut inançları içinde yoğurmaya çalışırlar. Başka bir deyişle yeni bilgi veya durumları önceki bilişsel yapılarıyla uyumlu olacak biçimde asimize ederler (Nisbett, Ross, 1980; Akt. Spilka ve diğ., 1983, ss. 185-186). Dini veya doğal anlam sistemleri güçlü olup sık kullanıldığı durumlarda birey asimizeye daha yatkındır ve süreç daha hızlı gerçekleşir. Dini olan ve olmayan kaynaklardan beslenen anlamlandırma sistemine sahip olmak işlerini kolaylaştırır. Bireylere yeni bilgiyi uyumlayacak 2 farklı seçenek sunar. Dini öğelerle desteklenemeyecek durum, doğal atıf sürecinde uyumlu hale getirilir. Doğal atıflarla açıklanamayacak durumlarda ise dini anlamlandırma sistemleri olayları açıklamada geniş bir yelpaze sunar (Spilka ve diğ., 1983). Vücuttaki canlılığı anlamaya çalışan birey belli noktaya kadar organların, hormonların, hücrelerin işlevleriyle bunun gerçekleştiğini doğal yollarla açıklayabilir. Ruh gibi metafizik bir ögede canlılığın izlerini aradığında ise ruhu Allah'ın gizli bilgilerinden biri olarak yorumlayabilir.

Bazı olay ve durumlar mevcut özellikleri itibariyle dini olarak değerlendirilerek dini terimlerle açıklanır. Hem dini hem de doğal yollarla açıklaması mümkün olan durumlarda ise atfedenin bu sistemlerle ilgili sahip olduğu bilgi düzeyi açıklama tarzını etkiler. Dini olan ve olmayan sistemlerle ilgili az çok bilgi sahibi olan birey olayın özelliklerine göre her iki yoldan birine yönelir (Spilka ve diğ., 1983). Dini unsurlarla ilgili çok az bilgiye sahip olunmasına rağmen mucizevi görülen durumlar dini atıflarla açıklanabilir. Diğer yandan dini inanç sistemleri güçlü olan bireyler bu sistemle uyuşmayan bir durumla karşılaştıklarında bunu dini olmayan atıflarla açıklayabilir.

Atıfların oluşumunu etkileyen diğer bir unsur olayın bireyin geleceğiyle ilgili ne derece önemli olduğudur. Bireyin geleceğinde önemli çıkarımlara sahip olan olgular diğerlerine nazaran atıf sürecine daha çok dahil olur. Gelecekteki önemli durumlara yönelik yapılan atıflar bu durumları daha tahmin ve kontrol edilebilir olmasında işlevseldir. Bununla birlikte gelecekle ilgili yapılan atıfların türü olayın niteliğinden etkilenir. Bireyler tehdit hissettiklerinde veya güvenlik arayışı içinde olduklarında daha çok dini atıf yapmaya yönelirler (Gray, 1970; Fichter, 1981; Akt. Spilka ve diğ., 1983, s. 186). Bunun sebebi dini izahların doğal atıflara göre daha büyük bir kontrol duygusu kazandırmasıdır. Diğer yandan dini atıflar sonuçların daha tatmin olacağına dair inancı besler. Genellikle insanın kapasitesini yetersiz bırakan durumları kontrol edebilme inancı veren tüm atıf çeşitlerinin sonraki benzer olaylarda da kullanılma ihtimali yüksektir (Spilka ve diğ., 1983). Sebepleri tanımlanmış bir hastalığa sahip olma hastalığın tedavisi için doğal atıflara yönelebilir. Gelecekte de sağlığa kavuşma ve hastalığının tekrarlanmaması için doğal yollu izahlar kullanılabilir. Ancak tanımlanamamış bir hastalığa sahip olan birey için doğal yollardan yapılan açıklamalar yetersiz kalabilir. Dolayısıyla birey öngörü ve kontrol ihtiyacını gidermek için dini atıflara başvurabilir. Hastalığının Allah tarafından kendisine verilen bir imtihan olduğunu, gelecekte de bunun mükafatlarını alacağını düşünebilir. Her iki durumda da bireyler kendilerini gelecekte ne olacağına dair tatmin eden izahlara yönelmiştir. Bu izahların etkili olduğu müddetçe de yeniden yararlanılma ihtimali yüksektir.

Atfedenin özsaygısıyla ilgili parçaları içeren durumlarda, atıflar daha çok özsaygıyı yükseltmek amacıyla yapılır. Bu durum daha çok olayı atfedenin yaşadığı olaylarda ortaya çıkar. Bireylerin ne tür dindarlığa sahip oldukları da önemlidir. Genellikle içe dönük dindarlar yaşadıkları olumlu deneyimleri Allah tarafından bir lütuf görürler. Bu durum da özsaygı ve özgüvenlerinde yükselme sağlar. Olumlu sonuç ve deneyimleri Allah'a atfetmek, kendini Allah tarafından sevilen biri olarak görmek gibi çıkarımlar olumlu durumu bireyin kendine atfetmesinden daha güçlü bir inanç sistemi sağlar. Dışadönük dindarlarsa olumlu sonuçları kendilerine, olumsuz deneyim ve sonuçları da dış etmenlere atfederek kendi özsaygılarını beslerler. Dolayısıyla pek çok durumda birey olayın niteliklerini yorumlarken kendi özsaygısına hizmet edecek biçimde atıfta bulunur (Spilka ve diğ., 1983). Bireylerin başlarına gelen olayları neye atfettikleri, sebebini ne gördükleri oldukça önemlidir. Aynı olay yaşansa bile olayları yorumlama

biçimi özsaygılara da farklı yansıyacaktır. Dolandırılmış dindar biri bu durumu belki geçmiş günahlarının sebebi olarak Allah tarafından gönderilmiş ceza olarak açıklayabilir. Bu durumda kendi özsaygısına yönelik olumsuz bir yargı olacaktır. Diğer yandan yine dindar biri bu durumu kendini gelecek daha kötü olaylardan koruması için Allah tarafından gönderilen uyarı olarak yorumlayabilir. Bu durumda birey Allah'ın kendini önemseydiğini, muhatap olarak değerli gördüğünü düşündüğünden özsaygısı olumlu yönde yükselecektir. Dolandırılma olayını dini olmayan atıflarla açıklama getirenler ise bu durumu başkalarının suçu olarak görebilir. Dolayısıyla kendi özsaygısında herhangi değişim meydana gelmeyebilir. Aynı olayı yine dini olmayan atıflarla açıklayan ancak kendi dikkatsizliğiyle izah eden bireyinse özsaygısı zedelenecektir.

4. Olayın Konteksi

Olayın konteksi başka bir deyişle olayın meydana geldiği ortamın özellikleri olup olayın nasıl bir bağlamda oluştuğunu ifade eder. Olayın konteksi atıfları pek çok farklı biçimde etkiler. Olayın nasıl bir ortamda gerçekleştiği bunlardan biridir. Olayın dini bir ortamda gerçekleşmesi, açıklamalarda dini öğelerin kullanımına teşvik edebilir ve bu da dini atıfta bulunma olasılığını arttırır. Olayın konteksi ile mevcut anlam sistemleri arasındaki etkileşim atıf türlerinden hangisinin ön plana çıkacağına etki eder (Spilka ve diğ., 1983). Meydana gelen aynı olaylar, gerçekleştiği yere göre farklı çerçevelerde değerlendirilir. Bireyin, Allah'ın gücüne vurgu yaparak ettiği bir dua esnasında çakan şimşek, Allah'ın kudretine delil olarak atfedilebilir. Yolculuk esnasında çakan bir şimşek ise bulutların yüklü olması gibi doğal atıflarla açıklanabilir.

Olayın konteksi, sahip olunan kontrol duygusuyla ilgili içerikleri de etkileyebilir. Kontrol duygusuna yönelik dini olan veya dini olmayan göstergeleri sunabilir. Bu tür göstergeler, kontrol çabalarının gelecekte işe yarayıp yaramadığının görülmesiyle ilişkilidir (Spilka ve diğ., 1983). Gösterilen çaba işe yaradığında birey sonraki benzer durumlarda da olayın konteksinin sunduğu göstergeleri kullanabilir. Örneğin sel felaketindeki konteks bireyi dua ederek felaketin düzeleceğine yönlendirebilir. Diğer yandan aynı konteks bireyi önlem alma gibi doğal atıflara da yönlendirebilir. Etkili

olan atıflar doğrultusunda birey gelecekte de benzer kontrol gayretlerini sergileyecektir. İşe yaramayan gayretleri de değişime uğrayacaktır.

Olayın konteksi doğrultusunda bazı atıf türleri özsaygı üzerinde etkilidir (Spilka ve diğ., 1983). Özellikle dini atıflar olayın konteksiyle ilişkilendirildiğinde bireylerin özsaygılarını güçlendirmelerine yardımcı olur. Doğal yollarla açıklanan süreçlere dini unsurların da eklenmesi özsaygıyı etkiler. Çok istediği göreve atanmak için çalışan diğer yandan da bunun için dua eden birey, istediği göreve atandığında ettiği duaların kabul olduğunu düşünür. Allah'ın, onu sevdiği için dualarına cevap verdiğini ve nasiplendirdiğine atıfta bulunur. Özsaygısı bu durumdan beslenir. Diğer yandan kendisiyle birlikte aynı göreve atanmak isteyen pek çok kişi içinden sadece kendisinin seçilmesini de yine dualarının kabulüne ve Allah'ın sevgisine yorumlayabilir. Bu durumdaki özel hissetme ve sadece onun dualarının kabul olduğuna dair inanç da yine özsaygısını yüceltir.

3. YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın modeli ilişkisel taramadır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında gerçekleşen değişimin varlığını belirlemeyi hedefleyen bir yaklaşımdır. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2011).

3.2 Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemini kolay ulaşılabilir örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmaya Türkiye’deki farklı şehirlerden, yaş aralığı 18 ile 65 arasında değişen yetişkinler katılmıştır. Araştırma örneklemini 218’i kadın (%46,2), 254’ü erkek (%53,8) olarak toplamda 472 bireyden meydana gelmektedir. Araştırmada kullanılan ölçek ve maddeler Google Formlar yoluyla internet düzlemine aktarılmış olup katılımcılara online ortam üzerinden iletilmiştir. Gönüllü katılımcılardan online olarak elde edilen verilerde kayıp yaşanmamıştır.

3.3 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 3.1 Örneklemenin demografik özellikleri

Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Kadın	218	46,2
	Erkek	254	53,8
Medeni Durum	Evli	311	65,9
	Bekar	161	34,1
Yaş	18-28	111	23,5
	29-39	196	41,5
	40-50	115	24,4
	50 ve Üzeri	50	10,6
Eğitim Durumu	İlkokul	19	4,0
	Lise	91	19,3
	Üniversite	291	61,7

	Yüksek Lisans ve Üstü	71	15,0
Aylık Gelir	0-11400	129	27,3
	11401-23000	260	55,1
	23001-60000	83	17,6
Meslek Grubu	Öğretmen	202	42,8
	Kamu personeli	120	25,4
	Serbest meslek	78	16,5
	Çalışmayan	33	7,0
	İşçi	39	8,3
Toplam		472	100

Araştırma örnekleminin %46,2'sini kadın, %53,8'ini erkek katılımcılar oluşturmaktadır.

Katılımcıların %65,9'u evli, %34,1'i bekaardır.

Katılımcıların %23,5'i 18-28 yaş arasında, %41,5'i 29-39 yaş arasında, %24,4'ü 40-50 yaş arasında, %10,6'si ise 50 yaş ve üzerindedir.

Katılımcıların %4'ü ilkokul, %19,3'ü lise, %61,7'si üniversite, %15'i yüksek lisans ve üstü öğrenim durumuna sahiptir.

Katılımcıların %27,3'ü asgari ücret veya daha düşük gelire, %55,1'i mevcut asgari ücret ile en düşük memur maaşı aralığındaki gelire, %17,6'sı en düşük memur maaşı ile 60000 TL arasında bir gelire sahiptir.

3.4 Ölçme Araçları

Araştırmanın hedefine ve konusuna uygunluğu doğrultusunda tercih edilip kullanılan ölçme araçları şunlardır:

- Kişisel Bilgi Formu
- Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği

- 5 Faktör Kişilik Ölçeği
- Dini Atıflar Ölçeği

3.4.1 Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği

Araştırmada katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeyini ölçme amacıyla “Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği” kullanılmıştır. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (PDÖ), Işık (2016) tarafından geliştirilerek geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Ölçek toplamda 21 madde ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin kendini adama (1, 2, 3, 5, 6, 18, 21. maddeler) boyutunda 7, kontrol (4, 10, 11, 12, 15, 19, 20. maddeler) boyutunda 7 ve meydan okuma (7, 8, 9, 13, 14, 16, 17. maddeler) boyutunda 7 madde bulunmaktadır. Ölçekte 2. ve 15. maddeler ters maddedir. Ölçekteki maddeler 5’li likert ölçeği olarak hazırlanmıştır. Katılımcıların ölçekteki maddelere verecekleri cevaplar; (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Ne katılıyorum ne katılmıyorum, (4) Katılıyorum (5) Kesinlikle katılıyorum biçimindedir. Alınan puanlar ile psikolojik dayanıklılık düzeyi doğru orantılıdır.

Işık’ın yaptığı çalışmada ölçeğin tamamı için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .76 bulunmuştur. Aynı çalışmada ölçeğin kendini adama alt boyutu için iç tutarlık katsayısı .62, kontrol alt boyutu için iç tutarlık katsayısı .69, meydan okuma alt boyutu için iç tutarlık katsayısı .74 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda her bir alt boyut için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .62 ile .74 arasında değer almıştır. Ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayısı .81’dir.

Bu çalışmada da ölçeğin tamamı ve alt boyutları için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .79 bulunmuştur. Kendini adama alt boyutu için iç tutarlık katsayısı .68, kontrol boyutu için .43, meydan okuma boyutu için ise .74 olarak bulunmuştur. Ölçekten 15. maddenin çıkmasıyla ölçeğin tamamının Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .79’dan .81’e yükselirken, kontrol boyutunun iç tutarlık katsayısı .43’ten .56’ya yükselmiştir. Kendini adama ve meydan okuma alt boyutlarının katsayıları, çıkarılan madde kontrol boyutunda olduğundan sabit kalmıştır.

Bu araştırmada ölçeğin faktör yapısına da doğrulayıcı faktör analiziyle bakılmıştır. Işık'ın geliştirdiği ölçekteki 21 madde birinci düzey doğrulayıcı faktör analizine dahil edilmiştir. Analiz sonucunda Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği için uyum iyiliği testlerine ilişkin değerler χ^2 621.98, df 148, χ^2/df =4.20, RMR 0.068, CFI 0.91, GFI 0.88, RMSEA 0.082 olarak tespit edilmiştir. Analizden elde edilen veriler literatürde belirtilen kabul görebilir uyum indeksleriyle (Hoelter, 1983; Anderson ve Gerbing, 1984; Cole, 1987) karşılaştırıldığında, ölçeğin kuramsal yapısına dayalı oluşturulan modelin yeterli uyum değerlerini sağladığı görülmüştür.

Ölçekteki 3 boyutun bir üst boyutu olan psikolojik dayanıklılıkla aralarındaki yapısal ilişkileri test etmek amacıyla ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda χ^2/df =4.20, p <.000, RMSEA = 0.082, GFI = 0.88, CFI = 0.91 olarak bulunmuştur. Birinci düzey ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarından hareketle PDÖ'nin bireylerin toplam psikolojik dayanıklılık, kendini adama, kontrol ve meydan okuma düzeylerini belirlemede kullanılabilecek bir ölçme aracı olduğunu söylenebilir. Ölçeğin 15. maddesi binişiklik gösterdiğinden maddeler içerisinde çıkarılmıştır.

3.4.2 Beş Faktör Kişilik Ölçeği

Araştırmada katılımcıların kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla “5 Faktör Kişilik Ölçeği” kullanılmıştır. Beş Faktör Ölçeği (The Big Five Inventory, BFI), John, Donahue ve Kentle (1991) tarafından geliştirilmiştir. 5 Faktör Kişilik Ölçeği doğrultusunda bireylerin kendini tanımlama profil ve örüntüleri konusunda 56 ülkeyi kapsayan çalışmanın (Schmitt, Allik, McCrae ve Benet- Martinez, 2007) Türkiye ayağını Sümer ve Sümer (2005) yürüterek ölçeği Türkçeye uyarlamıştır. Ölçekle ilgili pek çok geçerlik ve güvenirlik çalışması yürütülmüştür. Ölçek dışa dönüklük, uyumluluk/yumuşak başlılık, öz disiplin/sorumluluk, nevrozizm/duygusal dengesizlik ve deneyime açıklık olarak 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Dışa dönüklük alt boyutunda 8, uyumluluk alt boyutunda 9, öz disiplin alt boyutunda 9, nevrozizm alt boyutunda 8, deneyime açıklık alt boyutunda 10 madde olarak ölçekte toplam 44 madde bulunmaktadır. Ölçekteki maddeler 5'li likert ölçeği olarak hazırlanmıştır. Katılımcıların ölçekteki maddelere verecekleri cevaplar; (1) Hiç katılmıyorum, (2)

Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum (5) Kesinlikle katılıyorum biçimindedir.

John ve Srivastava (1999) envanterin tamamının Cronbach Alfa katsayısının .75 ile .90 arası değiştiğini bulmuştur. 3 ay sonra yürüttükleri test tekrar test ölçümlerinde ise ölçeğin Cronbach Alfa katsayısının .80 ile .90 arasında değiştiğini tespit etmişlerdir. Sümer, Lajunen ve Özkan (2005) tarafından Türkiye’de yürütülen çalışmalarda ölçeğin Cronbach Alfa katsayıları .66 ile .77 arasında değişmiştir.

Bu çalışmada ölçeğin tamamı için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .74 bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarının Cronbach Alfa güvenirlik değerleri nörotiklik için .74, dışadönüklük için .77, gelişime açıklık için .80, uyumluluk için .62 ve öz disiplin için .73 olarak tespit edilmiştir. Güvenirlik değerlerinin daha önce yürütülen çalışmalarda (Schmitt ve ark. 2007; Sümer, Lajunen ve Özkan 2005) bulgularan sonuçlarla yakın aralıkta olduğu görülmektedir.

3.4.3 Dini Atıf Ölçeği

Bireylerin dini atıf özelliklerini belirlemek amacıyla “Dini Atıf Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek Garey ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilmiş olup Türkçeye uyarlama çalışması Vural, Bakır, Ayten (2024) tarafından yürütülmektedir. Ölçek toplamda 14 madde olup olumlu dini atıflar, Tanrı’nın sorgulanması ve Tanrı’nın cezalandırması olarak 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Maddelerde bireylerin hayatlarında gerçekleşen olayları nasıl açıkladıklarına ilişkin ifadeler yer almaktadır. Katılımcılardan bu ifadeleri 1 ile 6 arasında puanlamaları istenmektedir. Maddeler bireylerin kişisel algılarını ifade etmelerine dayalı olarak "Kesinlikle katılmıyorum (1)" ve "Kesinlikle katılıyorum (6)" aralığında değişen 6’lı likert tipi şeklindedir.

Garey ve diğerleri Endonezya’da çoğunluğu Müslümanlardan oluşan örneklemelerde ölçeğin geçerlik güvenirlik çalışmalarını yapmıştır. Garey ve diğerlerinin (2018) çalışmasında Tanrı’ya yönelik olumlu atıflar alt boyutu için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .82, Tanrı’yı sorgulama alt boyutu için iç tutarlık katsayısı .70 ve Tanrı’nın cezalandırmasına yönelik alt boyut için alfa değeri .72 olarak bulunmuştur. Ölçeğin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uyum indeksleri için veriler Chi-square 15.35,

df 7, p .03, CFI= 0. 99, GFI= 0.99, RMSEA= 0.039 olarak bulunmuştur. Ölçeğin ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uyum indeksleri için veriler Chi-square 26.53, df 13, p .01, CFI= 1.00, GFI= 0.99, RMSEA= 0.037 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması Vural, Bakır, Ayten (2024) tarafından yapılmıştır. Vural, Bakır ve Ayten iki aşamalı (pilot çalışma ve ana çalışma) yürüttükleri çalışmada orijinal ölçekte olduğu gibi üç faktörlü yapının geçerliliğine kanıtlar elde etmişlerdir. Ancak orijinal ölçekten farklı olarak 1 madde (Madde-6) düşük faktör yüküne sahip olduğu için dışarıda tutulmuş, iki madde (Madde-1 ve Madde-3) orijinal ölçekten farklı boyutta kabul edilir faktör yükü üretmiştir. Araştırmacılar maddeler arasındaki ilişkisel bütünlüğü göz önüne alarak ölçeğin faktörlerini yeniden isimlendirmeyi tercih etmişlerdir. Araştırmacılar orijinal ölçekteki olumlu dini atıf alt boyutunu dini tatmin, Tanrı'nın cezalandırması boyutunu Tanrı'nın müdahalesi olarak yenilemiştir. Tanrı'nın sorgulanması boyutu ise orijinal ölçekte olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Araştırmacılar ölçeğin güvenirlik katsayısını gösteren Cronbach alfa değerleri birinci boyut için .93, ikinci boyut için .68 ve üçüncü boyut için .82 olarak tespit etmiştir. Ölçeğin faktör yapısını test etmek için yaptıkları doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde ettikleri uyum indeksleri ise $\chi^2/df= 4.058$, CFI= 0.94, GFI= 0.90, TLI= 0.92, AGFI= 0.84, NFI= 0.92, RMSEA= 0.078'dir.

Bu çalışmada Vural, Bakır ve Ayten'nin uyarlaması yapılan ölçeğin maddelerinin Türkçe'ye çevirisi kullanılmıştır. Ancak veriler toplandıktan sonra ölçek için doğrulayıcı faktör analizi ve Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .83 bulunmuştur. Alt boyutların güvenirlik katsayıları olumlu dini atıflar .89, Tanrı'nın sorgulanması .60 ve Tanrı'nın cezalandırması için .78 olarak bulunmuştur. Ölçekteki 14 madde doğrulayıcı faktör analizine dahil edilmiştir. Ölçek için yapılan doğrulayıcı faktör analizinde ise ölçeğin orinal formundaki madde dağılımının korunduğu görülmüştür. Vural, Bakır ve Ayten'in çalışmasında olduğu gibi 6. Madde'nin faktör yükü diğerlerine göre nispeten düşük olmakla birlikte ($r=0,35$) t değerinin manidar olmadığı ve hata varyansının yüksek olmadığı görülmüştür. Bu yüzden ölçek içinde tutulmuştur. Madde-1 ve Madde-3'te orijinal ölçekte olduğu gibi olumlu atıflar boyutu içinde kalmıştır. Buna göre ölçeğin orijinal formunda olduğu gibi 14 maddeli ve üç boyutlu ölçek doğrulayıcı

faktör analizinde kabul edilir uyum indeksleri üretmiştir. Analiz sonucunda Dini Atıflar Ölçeği için uyum iyiliği testlerine ilişkin değerler $\chi^2/df= 4.89$, $df= 71$, CFI= 0.96, GFI= 0.96, AGFI= 0.94, NFI= 0.96, RMSEA= 0.091 olarak tespit edilmiştir.

3.4.4 Sosyodemografik Bilgi Formu

Araştırmada katılımcıların bazı demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, meslek türü, aylık gelir vb.) ve dini durumlarıyla ilgili bilgi toplamak amacıyla araştırmacının geliştirdiği “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1 Araştırmaya Katılanların Kişilik Boyutları Düzeyleri

Tablo 4.1 Beş Faktör Kişilik Ölçeği için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.80	Kesinlikle katılmıyorum (1)
1.81-2.60	Katılmıyorum (2)
2.61- 3.40	Kararsızım (3)
3.41-4.20	Katılıyorum (4)
4.21- 5.00	Kesinlikle katılıyorum (5)

Tablo 4.2 Araştırmaya katılan bireylerin dışadönüklük boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	3,27	0,65

Tablo 4.2’de görüldüğü gibi katılımcıların dışadönüklük boyutu puan ortalamaları 3,27’dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.1’e göre “Kararsızım” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların dışadönüklük boyutları ortalama düzeydedir.

Tablo 4.3 Araştırmaya katılan bireylerin nörotizm boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	2,91	0,68

Tablo 4.3’te görüldüğü gibi katılımcıların nörotizm boyutu puan ortalamaları 2,91’dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.1’e göre “Kararsızım” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların nörotizm boyutları ortalama düzeydedir.

Tablo 4.4 Araştırmaya katılan bireylerin uyumluluk boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	3,77	0,48

Tablo 4.4’te görüldüğü gibi katılımcıların uyumluluk boyutu puan ortalamaları 3,77’dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.1’e göre “Katılıyorum” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların uyumluluk düzeyi yüksektir.

Tablo 4.5 Araştırmaya katılan bireylerin gelişime açıklık boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	3,69	0,59

Tablo 4.5’te görüldüğü gibi katılımcıların gelişime açıklık boyutu puan ortalamaları 3,69’dur. Bu puan ortalaması Tablo 4.1’e göre “Katılıyorum” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların gelişime açıklık düzeyi yüksektir.

Tablo 4.6 Araştırmaya katılan bireylerin özdenetim boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	3,83	0,54

Tablo 4.6’da görüldüğü gibi katılımcıların özdenetim boyutu puan ortalamaları 3,83’tür. Bu puan ortalaması Tablo 4.1’e göre “Katılıyorum” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların özdenetim düzeyi yüksektir.

4.2 Araştırmaya Katılanların Psikolojik Dayanıklılık Boyutları Düzeyleri

Tablo 4.7 Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.80	Kesinlikle katılmıyorum (1)
1.81-2.60	Katılmıyorum (2)
2.61- 3.40	Kararsızım (3)
3.41-4.20	Katılıyorum (4)
4.21- 5.00	Kesinlikle katılıyorum (5)

Tablo 4.8 Araştırmaya katılan bireylerin toplam psikolojik dayanıklılık düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	3,88	0,43

Tablo 4.8’de görüldüğü gibi katılımcıların toplam psikolojik dayanıklılık puan ortalamaları 3,88’dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.7’ye göre “Katılıyorum” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeyi yüksektir.

Tablo 4.9 Araştırmaya katılan bireylerin kendini adama boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	3,80	0,58

Tablo 4.9’da görüldüğü gibi katılımcıların kendini adama boyutu puan ortalamaları 3,80’dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.7’ye göre “Katılıyorum” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların kendini adama düzeyi yüksektir.

Tablo 4.10 Araştırmaya katılan bireylerin kontrol boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	3,76	0,54

Tablo 4.10’da görüldüğü gibi katılımcıların kontrol boyutu puan ortalamaları 3,76’dır. Bu puan ortalaması Tablo 4.7’ye göre “Katılıyorum” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların kontrol düzeyi yüksektir.

Tablo 4.11 Araştırmaya katılan bireylerin meydan okuma boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	4,07	0,52

Tablo 4.11’de görüldüğü gibi katılımcıların meydan okuma boyutu puan ortalamaları 4,07’dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.7’ye göre “Katılıyorum” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların meydan okuma düzeyi yüksektir.

4.3 Araştırmaya Katılanların Dini Atf Boyutlarının Düzeyleri

Tablo 4.12 Dini Atf Ölçeği için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılımcı düzeyi
1	Hiçbir zaman (1)
2	
3	
4	
5	
6	Her zaman (6)

Tablo 4.13 Araştırmaya katılan bireylerin Tanrı’ya yönelik olumlu atıflar boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	6	5,29	0,94

Tablo 4.13’te görüldüğü gibi katılımcıların Tanrı’ya yönelik olumlu atıflar boyutu puan ortalamaları 5,29’dur. Bu puan ortalaması Tablo 4.12’ye göre “Her zaman”

yanıtına yakındır. Buna göre katılımcıların Tanrı'ya yönelik olumlu atıf düzeyi yüksektir.

Tablo 4.14 Araştırmaya katılan bireylerin Tanrı'nın cezalandırması boyutu düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	6	3,88	1,42

Tablo 4.14'te görüldüğü gibi katılımcıların Tanrı'nın cezalandırmasına yönelik atıflar boyutu puan ortalamaları 3,88'dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.12'ye göre ortalama değerler arasındadır. Buna göre katılımcıların Tanrı'nın cezalandırmasına yönelik atıf düzeyi ortadır.

Tablo 4.15 Araştırmaya katılan bireylerin Tanrı'nın sorgulanması boyutları düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	6	2,40	1,17

Tablo 4.15'te görüldüğü gibi katılımcıların Tanrı'nın sorgulanmasına yönelik atıflar boyutu puan ortalamaları 2,40'tır. Bu puan ortalaması Tablo 4.12'ye göre "Hiçbir zaman" değerine daha yakındır. Buna göre katılımcıların Tanrı'nın sorgulanmasına yönelik atıf düzeyi düşüktür.

4.4 Araştırmaya Katılanların Dini Yaşam Göstergeleri

Tablo 4.16 "Din sizin için önemli midir?" (Dine atfedilen önem) sorusu için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.75	Hiç önemli değil (1)
1.76-2.50	Biraz önemli (2)
2.51-3.25	Önemli (3)
3.2-4.00	Çok önemli (4)

Tablo 4.17 Araştırmaya katılanların dine atfettikleri önem düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	4	3,64	0,68

Tablo 4.17'de görüldüğü gibi katılımcıların dine atfettikleri önem düzeyi puan ortalamaları 3,64'tür. Bu puan ortalaması Tablo 4.16'ya göre "Çok önemli" yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcıların dine atfettikleri önem yüksektir.

Tablo 4.18 ‘‘Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?’’ (Algılanan dindarlık) sorusu için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.75	Hiç dindar değilim (1)
1.76-2.50	Biraz dindarım (2)
2.51-3.25	Dindarım (3)
3.2-4.00	çok dindarım (4)

Tablo 4.19 Araştırmaya katılanların algılanan dindarlık düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	4	2,74	0,66

Tablo 4.19’da görüldüğü gibi katılımcıların algılanan dindarlık düzeyi puan ortalamaları 2,74’tür. Bu puan ortalaması Tablo 4.18’e göre ‘‘Dindarım’’ yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcılar kendilerini dindar hissetmektedir.

Tablo 4.20 ‘‘Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur’an okursunuz?’’ (Kur’an okuma sıklığı) sorusu için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.80	Hiç okumam (1)
1.81-2.60	Nadiren okurum (2)
2.61- 3.40	Bazen okurum (3)
3.41-4.20	Genellikle okurum (4)
4.21- 5.00	Sık sık okurum (5)

Tablo 4.21 Araştırmaya katılanların Kur’an okuma sıklığı düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	3,13	1,12

Tablo 4.21’de görüldüğü gibi katılımcıların Kur’an okuma sıklığı puan ortalamaları 3,13’tür. Bu puan ortalaması Tablo 4.20’ye göre ‘‘Bazen okurum’’ yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcılar Arapçasından veya Türkçe mealinden bazen Kur’an okumaktadır.

Tablo 4.22 ‘‘Dua eder misiniz?’’ (Dua etme sıklığı) sorusu için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.80	Hiç etmem (1)
1.81-2.60	Nadiren ederim (2)
2.61- 3.40	Bazen ederim (3)
3.41-4.20	Genellikle ederim (4)
4.21- 5.00	Sık sık ederim (5)

Tablo 4.23 Araştırmaya katılanların dua etme sıklığı düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	4,41	0,88

Tablo 4.23'te görüldüğü gibi katılımcıların dua etme sıklığı puan ortalamaları 4,41'dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.22'ye göre "Sık sık ederim" yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcılar sık sık dua etmektedir.

Tablo 4.24 "Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız?" (Beş vakit namaz kılma sıklığı) sorusu için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.75	Hiç kılmam (1)
1.76-2.50	Ara sıra kılarım (2)
2.51-3.25	Düzenli olmayıp genellikle kılarım (3)
3.26-4.00	Aksatmadan düzenli kılarım (4)

Tablo 4.25 Araştırmaya katılanların beş vakit namaz kılma sıklığı düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	4	2,87	1,01

Tablo 4.25'te görüldüğü gibi katılımcıların beş vakit namaz kılma sıklığı puan ortalamaları 2,87'dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.24'e göre "Düzenli olmayıp genellikle kılarım" yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcılar düzenli olmamakla beraber genellikle beş vakit namazlarını kılmaktadır.

Tablo 4.26 "Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız?" (Ramazan orucu tutma sıklığı) sorusu için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.75	Hiç tutmam (1)
1.76-2.50	Ara sıra tutarım (2)
2.51-3.25	Düzenli olmayıp genellikle tutarım (3)
3.26-4.00	Aksatmadan düzenli tutarım (4)

Tablo 4.27 Araştırmaya katılanların ramazan orucu tutma sıklığı düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	4	3,60	0,81

Tablo 4.27’de görüldüğü gibi katılımcıların Ramazan orucu tutma sıklığı puan ortalamaları 3,60’tır. Bu puan ortalaması Tablo 4.26’ya göre “Aksatmadan düzenli tutarım” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcılar her sene aksatmadan Ramazan oruçlarını tutmaktadır.

Tablo 4.28 “Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz?” (Algılanan günahkârlık) sorusu için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.80	Hiçbir zaman düşünmem (1)
1.81-2.60	Nadiren düşünürüm (2)
2.61- 3.40	Bazen düşünürüm (3)
3.41-4.20	Sık sık düşünürüm (4)
4.21- 5.00	Her zaman düşünürüm (5)

Tablo 4.29 Araştırmaya katılanların algılanan günahkârlık düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	3,17	1,12

Tablo 4.29’da görüldüğü gibi katılımcıların algılanan günahkârlık düzeyi puan ortalamaları 3,17’dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.28’e göre “Bazen düşünürüm” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcılar günahkâr olduklarını bazen düşünmektedir.

Tablo 4.30 “Dinin yasak ve haramlarından (alkol tüketme, faiz yeme, zina, fal baktırma vb.) kaçınır mısınız?” (Dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu) sorusu için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1.00-1.80	Hiçbir zaman kaçınmam (1)
1.81-2.60	Nadiren kaçınırım (2)
2.61- 3.40	Bazen kaçınırım (3)
3.41-4.20	Genellikle kaçınırım (4)
4.21- 5.00	Her zaman kaçınırım (5)

Tablo 4.31 Araştırmaya katılanların dinin yasak ve haramlarından kaçınma düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	5	4,13	0,96

Tablo 4.31’de görüldüğü gibi katılımcıların dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu puan ortalamaları 4,13’tür. Bu puan ortalaması Tablo 4.30’a göre “Genellikle

kaçınırım” yanıtını ifade etmektedir. Buna göre katılımcılar dinin yasak ve haramlarından genellikle kaçınmaktadır.

Tablo 4.32 “Sık hastalanır mısınız?” (Sık hastalanma) sorusu için değer aralıkları

Değer aralığı	Katılım düzeyi
1	Evet (1)
2	Hayır (2)

Tablo 4.33 Araştırmaya katılanların sık hastalanma düzeyleri

N	Min	Max	$\bar{X}$	Ss
472	1	2	1,82	0,38

Tablo 4.33’te görüldüğü gibi katılımcıların sık hastalanma durumu puan ortalamaları 1,82’dir. Bu puan ortalaması Tablo 4.32’ye göre “Hayır” yanıtına daha yakındır. Buna göre katılımcıların sık hastalanmadığı söylenebilir.

4.5 Demografik Değişkenlere Göre Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması

4.5.1 Cinsiyete Göre Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması

5 faktör kişilik boyutlarının demografik değişkenlere göre karşılaştırmada, MANOVA analizi yapılmadan önce MANOVA sayıltıları (normal dağılım, uç değerler olmaması, çoklu doğrusallığın olmaması, bağımlı değişkenler arası yüksek korelasyonun olmaması, varyans-kovaryans matrislerinin homojenliği) test edilmiştir. Grupların normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Tekli normallik için Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tüm değişken ve grupların Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5’i arasında olduğu, bu değerlerin dışına çıkmadığı görülmüştür. Tabachnick ve Fidell’e (2010, ss. 630-631) göre Skewness ve Kurtosis değerlerinin +1,5 ve -1,5 arasında olması normalliği karşılamaktadır. Uç değerler Mahalanobis uzaklığı ile test edilmiştir. Hesaplanan Mahalanobis uzaklık değerlerinin uç değer olup olmadığını belirlemek için yapılan p anlamlılık değeri hesaplamasında 0,01’in altında olan p değeri olmadığı tespit edilmiştir. Bağımlı değişkenler arasında hiç korelasyonun olması veya 0,8 üzerinde korelasyonun olması çoklu doğrusallığın olmadığına işaretler. MANOVA analizine dahil edilecek alt

boyutlar arasındaki korelasyon 0,309 ve 0,453 arasında değişmektedir. Bu bağımlı değişkenler arsında yüksek korelasyon olmadığını göstermektedir. Her grup için bağımlı değişkenlerin arasında korelasyon olup olmadığına ise Scatterplot grafiği ile bakılmıştır. Her bir grup (cinsiyet) için bağımlı değişkenler eliptik şekilde dağıldığı görülmüştür. Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine ise Box's M testi ve Levene's testi ile bakılmıştır.

Tablo 4.34 Cinsiyete göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Dışadönüklük	Kadın	218	26,09	5,36	0,257	0,612	-
	Erkek	254	26,34	5,19			
	Toplam	472	26,22	5,27			
Nörotizm	Kadın	218	24,15	5,11	9,364	0,002	-
	Erkek	254	22,62	5,68			
	Toplam	472	23,33	5,47			
Uyumluluk	Kadın	218	33,76	4,26	0,807	0,370	-
	Erkek	254	34,13	4,50			
	Toplam	472	33,96	4,39			
Gelişime açıklık	Kadın	218	37,16	5,76	0,680	0,410	-
	Erkek	254	36,70	6,15			
	Toplam	472	36,91	5,97			
Özdenetim	Kadın	218	34,34	5,12	0,586	0,444	-
	Erkek	254	34,69	4,76			
	Toplam	472	34,53	4,93			

Katılımcıların cinsiyetlerine göre 5 farklı kişilik boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(15-846476,339)} = 1,486$ $p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük

olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre beş grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre cinsiyet değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda = 0,975$, $F_{(5-466,000)} = 2,386$, $p<0,05$).

Cinsiyete göre dışa dönüklük $F_{(1-472)} = 0,257$ ($p>0,05$), uyumluluk $F_{(1-472)} = 0,807$ ($p>0,05$), gelişime açıklık $F_{(1-472)} = 0,680$ ($p>0,05$), özdenetim $F_{(1-472)} = 0,586$ ($p>0,05$), puanları farklılık göstermezken nörotizm $F_{(1-472)} = 9,364$ ($p<0,05$) puanı farklılık göstermiştir.

Nörotizm boyutunda kadınların ortalama puanı erkeklerden yüksektir. İstatistiki bakımdan nörotizm boyutunda görülen anlamlı farklılığın kadınların lehine farklılaştığı söylenebilir.

4.5.2 Medeni Duruma Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.35 Medeni duruma göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Dışadönüklük	Bekar	161	26,02	5,35	0,373	0,542	-
	Evli	311	26,33	5,23			
	Toplam	472	26,22	5,27			
Nörotizm	Bekar	161	24,24	5,57	6,925	0,009	-
	Evli	311	22,85	5,37			
	Toplam	472	23,33	5,47			
Uyumluluk	Bekar	161	32,91	4,39	14,368	0,000	-
	Evli	311	34,50	4,30			
	Toplam	472	33,96	4,39			
Gelişime açıklık	Bekar	161	37,73	6,23	4,586	0,033	-
	Evli	311	36,49	5,80			
	Toplam	472	36,91	5,97			
Özdenetim	Bekar	161	33,19	5,24	18,669	0,000	-
	Evli	311	35,23	4,62			

Toplam	472	34,53	4,93
--------	-----	-------	------

Katılımcıların medeni durumlarına göre 5 farklı kişilik boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(15-435062,984)} = 1,113, p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre beş grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p> 0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre medeni durum değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda = 0,907, F_{(5-466,000)} = 9,527, p<0,05$).

Medeni duruma göre dışa dönüklük ($F_{(1-472)} = 0,373, p>0,05$) puanları farklılık göstermezken; nörotizm ($F_{(1,472)} = 6,925, p<0,05$), uyumluluk ($F_{(1-472)} = 14,368, p<0,05$), gelişime açıklık ($F_{(1-472)} = 4,586, p<0,05$) ve özdenetim ($F_{(1-472)} = 18,669, p<0,05$) puanları farklılık göstermiştir.

Uyumluluk ve özdenetim boyutundaki ortalama puanlar evlilerde bekarlara göre daha yüksektir. Nörotizm ve gelişime açıklık boyutunda bekarların puan ortalaması evlilere göre daha yüksektir. İstatistiki bakımdan bu anlamlı farklılığın uyumluluk ve özdenetim boyutunda evlilerin lehine; nörotizm ve gelişime açıklıkta ise bekarların lehine olduğu söylenebilir.

4.5.3 Aylık Gelir Durumuna Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.36 Aylık gelir durumuna göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Aylık Gelir Durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Dışadönüklük	1	129	26,06	5,48	1,090	0,337	-
	2	260	26,06	5,27			
	3	83	27,00	4,94			
	Toplam	472	26,22	5,27			
Nörotizm	1	129	23,84	5,61	1,018	0,362	-
	2	260	23,24	5,31			
	3	83	22,78	5,74			
	Toplam	472	23,33	5,47			
Uyumluluk	1	129	33,45	4,67	2,016	0,134	-
	2	260	33,98	4,14			
	3	83	34,69	4,65			
	Toplam	472	33,96	4,39			
Gelişime Açıklık	1	129	36,71	6,43	1,291	0,276	-
	2	260	36,70	5,85			
	3	83	37,87	5,56			
	Toplam	472	36,91	5,97			
Özdenetim	1	129	34,96	4,87	0,855	0,426	-
	2	260	34,46	5,13			
	3	83	34,08	4,36			
	Toplam	472	34,53	4,93			

Tabloda aylık gelir durumundaki 1, 0-11400 TL aralığını; 2, 11401-23000 TL aralığını; 3, 23001-60000 TL aralığını temsil etmektedir.

Katılımcıların aylık gelir durumlarına göre 5 farklı kişilik boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(30-228090,155)} = 1,025$, $p > 0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen

p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre beş grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre aylık gelir durumu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim) herhangi biri anlamlı farklılık göstermemiştir (Wilks' $\lambda =0,972$, $F_{(10-930,000)} =1,348$, $p>0,05$).

4.5.4 Eğitim Düzeyine Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.37 Eğitim durumuna göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Eğitim Durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Dışadönüklük	1	19	25,63	3,56	0,827	0,479	-
	2	91	26,31	5,14			
	3	291	26,03	5,49			
	4	71	27,07	4,87			
	Toplam	472	26,22	5,27			
Nörotizm	1	19	22,84	4,62	0,293	0,830	-
	2	91	22,97	6,00			
	3	291	23,38	5,39			
	4	71	23,69	5,37			
	Toplam	472	23,33	5,47			
Uyumluluk	1	19	33,58	4,03	0,499	0,683	-
	2	91	33,49	4,72			
	3	291	34,10	4,40			
	4	71	34,08	4,02			
	Toplam	472	33,96	4,39			
Gelişime Açıklık	1	19	33,21	6,61	3,290	0,021	-
	2	91	36,97	6,56			
	3	291	36,87	5,91			
	4	71	38,01	4,87			
	Toplam	472	36,91	5,97			
	1	19	35,53	5,02			
	2	91	35,23	4,92			

Özdenetim	3	291	34,23	5,17	1,246	0,293	-
	4	71	34,62	3,76			
	Toplam	472	34,53	4,93			

Tabloda eğitim durumundaki 1, ilkokulu; 2, liseyi; 3, üniversiteyi; 4, yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyini temsil etmektedir.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre 5 farklı kişilik boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşılamadığı, p değerinin 0,05'ten küçük olduğu görülmüştür ($F_{(45-15956,366)} = 1,607$, $p < 0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre dört grubun (dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk, özdenetim) varyanslarının homojen olduğu ($p > 0,05$), bir grubun (gelişime açıklık) homojen olmadığı görülmüştür ($p < 0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre eğitim durumu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim) herhangi biri anlamlı farklılık göstermemiştir (Pillai's Trace = 0,49, $F_{(15-1398,0)} = 1,549$, $p > 0,05$).

4.5.5 Yaş Değişkenine Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.38 Yaşa göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Yaş	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
	18-28	111	25,66	5,33			
	29-39	196	26,63	5,48			

Dışadönüklük	40-50	115	26,49	4,77	1,422	0,236	-
	51+	50	25,30	5,28			
	Toplam	472	26,22	5,27			
Nörotizm	18-28	111	25,14	5,59			
	29-39	196	23,29	5,52			
	40-50	115	22,37	4,83	7,071	0,000	1-2,3,4
	51+	50	21,66	5,43			
	Toplam	472	23,33	5,47			
Uyumluluk	18-28	111	32,45	4,22			
	29-39	196	33,91	4,37			
	40-50	115	35,29	4,37	8,453	0,000	1-2,3
	51+	50	34,44	3,93			
	Toplam	472	33,96	4,39			
Gelişime Açıklık	18-28	111	37,28	6,17			
	29-39	196	37,03	6,21			
	40-50	115	36,75	5,20	0,562	0,640	-
	51+	50	36,02	6,30			
	Toplam	470	36,91	5,97			
Özdenetim	18-28	111	33,88	5,04			
	29-39	196	33,98	5,02			
	40-50	115	35,82	4,73	4,442	0,004	1-3 2-3
	51+	50	35,18	4,27			
	Toplam	472	34,53	4,93			

Tabloda 18-28 yaş arası 1. grubu, 29-39 yaş aralığı 2. grubu, 40-50 yaş aralığı 3. grubu, 51 yaş ve üstü 4. grubu oluşturmaktadır.

Katılımcıların yaş değişkenine göre 5 farklı kişilik boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda p değeri 0,05'ten küçük olduğundan yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşılamadığı görülmüştür ($F_{(45-141546,550)} = 1,387, p < 0,05$).

Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre beş grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Pillai's Trace =0,115, $F_{(15-1398,0)} = 3,723$, $p<0,05$).

Dışadönüklük ($F_{(3-472)} = 1,442$, $p>0,05$) ve gelişime açıklık ($F_{(3-472)} = 0,562$, $p>0,05$) ortalama puanları farklılık göstermediği; nörotizm ($F_{(3-472)} = 7,071$, $p<0,05$), uyumluluk ($F_{(3-472)} = 8,453$, $p<0,05$) ve özdenetim ($F_{(3-472)} = 4,442$ $p<0,05$) puanlarının farklılaştığı tespit edilmiştir. Nörotizm, uyumluluk ve özdenetim boyutlarının ortalama puanların hangi yaş grupları arasında farklılaştığını görmek için Post Hoc analizlerinden Scheffe testi yapılmıştır.

Nörotizm boyutunun 18-28, 29-39, 40-50 ve 51+ olarak tüm gruplarda farklılaştığı, yaşın artmasıyla birlikte nörotizm ortalama puanlarının düştüğü tespit edilmiştir. Dolayısıyla 18-28 yaş grubu diğer 3 gruba (29-39, 40-50, 51+) göre daha nörotiktir.

Uyumluluk boyutunun 18-28, 29-39 ve 40-50 yaş arası gruplarda farklılaştığı, bu gruplar arasında yaşın artmasıyla beraber uyumluluk ortalama puanlarının da arttığı görülmüştür. Verilerden hareketle 40-50 yaş grubunun 18-28 ve 29-39 yaş grubuna göre daha uyumlu olduğu söylenebilir.

Özdenetim boyutunun 18-28 ile 40-50 yaş grubunda ve 29-39 ile 40-50 yaş grubu arasında farklılaştığı tespit edilmiştir. 18-28 yaş grubunun özdenetim boyutu ortalama puanlarının en düşük, 40-50 yaş grubu puan ortalamalarının en yüksek olduğu görülmüştür. Verilerden hareketle 40-50 yaş grubunun 18-28 ve 29-39 yaş grubuna göre daha özdenetimli olduğu söylenebilir.

4.5.6 Meslek Grubu Değişkenine Göre 5 Faktör Kişilik Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.39 Meslek değişkenine göre kişilik boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Meslek Grubu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Dışadönüklük	Öğretmen	202	26,13	5,203	0,782	0,537	-
	Kamu personeli	120	26,07	5,454			
	Serbest meslek	78	26,97	5,522			
	Çalışmayan	33	25,21	5,085			
	İşçi	39	26,56	4,706			
	Toplam	472	26,22	5,271			
Nörotizm	Öğretmen	202	23,63	5,045	1,203	0,309	-
	Kamu personeli	120	22,72	5,751			
	Serbest meslek	78	22,82	6,283			
	Çalışmayan	33	24,67	4,648			
	İşçi	39	23,49	5,600			
	Toplam	472	23,33	5,475			
Uyumluluk	Öğretmen	202	34,00	4,259	2,014	0,091	-
	Kamu personeli	120	33,97	4,069			
	Serbest meslek	78	34,63	5,002			
	Çalışmayan	33	32,06	4,408			
	İşçi	39	33,97	4,522			
	Toplam	472	33,96	4,394			
Gelişime Açıklık	Öğretmen	202	37,74	5,578	2,987	0,019	1-2
	Kamu personeli	120	35,53	5,426			
	Serbest meslek	78	37,37	6,879			
	Çalışmayan	33	35,88	6,556			
	İşçi	39	36,79	6,542			
	Toplam	472	36,91	5,977			
Özdenetim	Öğretmen	202	34,12	5,022	4,260	0,002	4-5
	Kamu personeli	120	34,84	4,366			
	Serbest meslek	78	35,24	5,079			
	Çalışmayan	33	32,12	5,661			
	İşçi	39	36,33	4,349			
	Toplam	472	34,53	4,935			

Tabloda öğretmen 1. grubu, kamu personeli 2. grubu, serbest meslek 3. grubu, çalışmayan 4. grubu, işçi 5. grubu temsil etmektedir.

Katılımcıların meslek grubu değişkenine göre 5 farklı kişilik boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda p değeri 0,05'ten küçük olduğundan yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşılamadığı görülmüştür ($F_{(60-66770,893)} = 1,376, p < 0,05$).

Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara bir grubun (nörotizm) homojenliği sağlamadığı ($p < 0,05$), diğer dört grubun varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p > 0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre meslek grubu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Pillai's Trace = 0,090, $F_{(20-1864,0)} = 2,138, p < 0,05$).

Meslek grubu değişkenine göre dışadönüklük, nörotizm ve uyumluluk ortalama puanlarının farklılık göstermediği; gelişime açıklık ve özdenetim puanlarının farklılaştığı tespit edilmiştir. Gelişime açıklık ve özdenetim boyutları ortalama puanlarının hangi meslek grupları arasında farklılaştığını görmek için Post Hoc analizlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Gelişime açıklık boyutunda öğretmen ve kamu personeli grupları arasında puanların farklılaştığı, öğretmen ortalama puanlarının kamu personellerinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Özdenetim boyutunda çalışmayan grup ile işçilerin ortalama puanlarının farklılaştığı, işçi grubunun ortalama puanlarının çalışmayan gruba göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla

öğretmenlerin kamu personellerine göre gelişime daha açık olduğu ve işçilerin çalışmayan gruba göre daha özdenetimli olduğu söylenebilir.

4.6 Demografik Değişkenlere Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması

4.6.1 Cinsiyete Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması

Psikolojik dayanıklılık boyutlarını demografik değişkenlere göre karşılaştırmada, MANOVA analizi yapılmadan önce MANOVA sayıltıları test edilmiştir. Grupların normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Tekli normallik için Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tüm değişken ve grupların Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olduğu, bu değerlerin dışına çıkmadığı görülmüştür. Tabachnick ve Fidell'e (2010, ss. 630-631) göre Skewness ve Kurtosis değerlerinin +1,5 ve -1,5 arasında olması normalliği karşılamaktadır. Örneklem normallik dağılımını sağladığından parametrik olan MANOVA testi yapılmıştır. Uç değerler Mahalanobis uzaklığı ile test edilmiştir. Hesaplanan Mahalanobis uzaklık değerlerinin uç değer olup olmadığını belirlemek için yapılan anlamlılık değeri hesaplamasında 0,01'in altında olan p değeri olmadığı tespit edilmiştir. Bağımlı değişkenler arasında hiç korelasyonun olması veya 0,8 üzerinde korelasyonun olması çoklu doğrusallığın olmadığına işaret eder. MANOVA analizine dahil edilecek alt boyutlar arasındaki korelasyon 0,408 ve 0,527 arasında değişmektedir. Bu bağımlı değişkenler arasında yüksek korelasyon olmadığını göstermektedir. Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine ise Box's M testi ve Levene's testi ile bakılmıştır.

Tablo 4.40 Cinsiyete göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Kendini adama	Kadın	218	26,31	4,046	2,638	0,105	-
	Erkek	254	26,92	4,086			
	Toplam	472	26,64	4,074			
Kontrol	Kadın	218	22,40	3,087	1,162	0,282	-
	Erkek	254	22,72	3,416			

	Toplam	472	22,57	3,269			
Meydan okuma	Kadın	218	28,92	3,387			
	Erkek	254	28,15	3,881	5,274	0,022	-
	Toplam	472	28,50	3,678			

Katılımcıların cinsiyetlerine göre 3 farklı psikolojik dayanıklılık boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(6-1504927,016)} = 1,145$ $p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre üç grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre cinsiyet değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (kendini adama, kontrol, meydan okuma) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda = 0,964$, $F_{(3-468,000)} = 5,881$, $p<0,05$).

Cinsiyete göre kendini adama $F_{(1-472)}=2,638$ $p>0,05$) ve kontrol boyutu $F_{(1-472)}=1,162$ $p>0,05$) puanları farklılık göstermezken meydan okuma $F_{(1-472)}= 5,274$ $p<0,05$) puanı farklılık göstermiştir. Meydan okuma boyutunda kadınların puan ortalamaları erkeklerden yüksektir. İstatistiki bakımdan meydan okuma boyutunda görülen anlamlı farklılığın kadınların lehine olduğu söylenebilir.

4.6.2 Medeni Duruma Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.41 Medeni duruma göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması
MANOVA sonuçları

Değişken	Medeni durum	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
	Bekar	161	26,09	4,188			

Kendini adama	Evli	311	26,92	3,992	4,463	0,035	-
	Toplam	472	26,64	4,074			
Kontrol	Bekar	161	23,12	3,094			
	Evli	311	22,29	3,325	7,007	0,008	-
	Toplam	472	22,57	3,269			
Meydan okuma	Bekar	161	29,07	3,316			
	Evli	311	28,21	3,824	5,936	0,015	-
	Toplam	472	28,50	3,678			

Katılımcıların medeni durumlarına göre 3 farklı psikolojik dayanıklılık boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(6-693668,887)} = 1,556$ $p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre üç grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre medeni durum değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (kendini adama, kontrol, meydan okuma) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda = 0,949$, $F_{(3-468,000)} = 8,410$, $p<0,05$).

Medeni duruma göre kendini adama $F_{(1-472)}=4,463$, $p<0,05$), kontrol $F_{(1-472)}=7,007$, $p<0,05$), ve meydan okuma $F_{(1-472)}=5,936$, $p<0,05$) puanları anlamlı farklılık göstermiştir. Kendini adama boyutunda evlilerin puanları bekarlardan; kontrol ve meydan okuma boyutunda ise bekarların puanları evlilerden daha yüksektir.

İstatistiki bakımdan kendini adama boyutundaki farkın evlilerin lehine, kontrol ve meydan okuma boyutundaki farklılığın ise bekarların lehine olduğu söylenebilir.

4.6.3 Aylık Gelir Durumuna Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.42 Aylık gelir durumuna göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Aylık gelir durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Kendini adama	1	129	26,26	4,287	2,095	0,124	-
	2	260	26,58	3,979			
	3	83	27,41	3,976			
	Toplam	472	26,64	4,074			
Kontrol	1	129	22,87	3,547	0,897	0,408	-
	2	260	22,40	3,199			
	3	83	22,65	3,030			
	Toplam	472	22,57	3,269			
Meydan okuma	1	129	29,16	3,343	3,556	0,029	1-2
	2	260	28,12	3,734			
	3	83	28,69	3,879			
	Toplam	472	28,50	3,678			

Tabloda aylık gelir durumundaki 1, 0-11400 TL aralığını; 2, 11401-23000 TL aralığını; 3, 23001-60000 TL aralığını temsil etmektedir.

Katılımcıların aylık gelir durumuna göre 3 farklı psikolojik dayanıklılık boyutunu karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(12-312455,842)} = 1,289$ $p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu

anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre üç grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre aylık gelir durumu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (kendini adama, kontrol, meydan okuma) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda =0,968$, $F_{(6-934,000)} = 2,512$, $p<0,05$). Anlamlı farklılığın meydan okuma boyutunda ($F_{(2-472)}= 3,556$, $p<0,05$) olduğu tespit edilmiştir.

Meydan okuma boyutunun hangi gelir durumları arasında farklılaştığını görmek için Post Hoc analizlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Meydan okuma boyutunun 0-11400 TL ile 11401-23000 TL aralığındaki gruplarda farklılaştığı, gelir durumu düşük gruptaki puan ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Verilerden hareketle aylık 0-11400 TL gelire sahip olan grubun, aylık 11401-23000 TL gelire sahip gruba göre meydan okuma özelliğinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

4.6.4 Eğitim Düzeyine Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.43 Eğitim durumuna göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması
MANOVA sonuçları

Değişken	Eğitim durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Kendini adama	1	19	27,37	4,139	0,345	0,793	-
	2	91	26,58	4,211			
	3	291	26,68	4,123			
	4	71	26,34	3,718			
	Toplam	472	26,64	4,074			
Kontrol	1	19	22,74	3,798	0,541	0,655	-
	2	91	22,51	3,488			
	3	291	22,48	3,311			
	4	71	23,01	2,627			
	Toplam	472	22,57	3,269			
Meydan okuma	1	19	28,47	3,935	0,101	0,960	-
	2	91	28,69	3,626			
	3	291	28,47	3,770			
	4	71	28,42	3,345			

Toplam	472	28,50	3,678
--------	-----	-------	-------

Tabloda eğitim durumundaki 1, ilkokulu; 2, liseyi; 3, üniversiteyi; 4, yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyini temsil etmektedir.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre 3 farklı psikolojik dayanıklılık boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(18-19641,696)} = 1,113$ $p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre üç grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre eğitim durumu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (kendini adama, kontrol, meydan okuma) herhangi biri anlamlı farklılık göstermemiştir (Wilks' $\lambda = 0,990$, $F_{(9-1134,272)} = 0,547$ $p>0,05$).

4.6.5 Yaş Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.44 Yaş değişkenine göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması
MANOVA sonuçları

Değişken	Yaş	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Kendini adama	18-28	111	26,11	3,973	4,137	0,007	-
	29-39	196	26,20	4,165			
	40-50	115	27,37	3,928			
	51+	50	27,84	3,883			
	Toplam	472	26,64	4,074			
	18-28	111	23,32	2,832			

Kontrol	29-39	196	22,40	3,326	2,610	0,051	-
	40-50	115	22,36	3,434			
	51+	50	22,12	3,403			
	Toplam	472	22,57	3,269			
Meydan okuma	18-28	111	28,92	3,245	1,466	0,223	-
	29-39	196	28,63	3,731			
	40-50	115	27,94	3,855			
	51+	50	28,40	3,902			
	Toplam	472	28,50	3,678			

Tabloda 18-28 yaş arası 1. grubu, 29-39 yaş aralığı 2. grubu, 40-50 yaş aralığı 3. grubu, 51 yaş ve üstü 4. grubu oluşturmaktadır.

Katılımcıların yaş değişkenine göre 3 farklı psikolojik dayanıklılık boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(18-181651,640)} = 1,516$ $p > 0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruplardaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre üç grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p > 0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre yaş değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (kendini adama, kontrol, meydan okuma) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda = 0,923$, $F_{(9-1134,272)} = 4,245$, $p < 0,05$). Ancak Post Hoc analizlerinden Scheffe testi yapıldığında herhangi anlamlı farklılık oluşturan grup tespit edilememiştir.

4.6.6 Meslek Grubuna Göre Psikolojik Dayanıklılık Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.45 Meslek grubuna göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılması
MANOVA sonuçları

Değişken	Meslek grubu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Kendini adama	Öğretmen	202	26,91	4,081	1,133	0,340	-
	Kamu personeli	120	26,39	3,600			
	Serbest meslek	78	26,95	4,446			
	Çalışmayan	33	25,52	4,280			
	İşçi	39	26,31	4,432			
	Toplam	472	26,64	4,074			
Kontrol	Öğretmen	202	22,68	3,058	0,305	0,875	-
	Kamu personeli	120	22,34	2,912			
	Serbest meslek	78	22,76	3,686			
	Çalışmayan	33	22,61	3,799			
	İşçi	39	22,36	4,049			
	Toplam	472	22,57	3,269			
Meydan okuma	Öğretmen	202	28,51	3,611	1,430	0,223	-
	Kamu personeli	120	27,99	3,561			
	Serbest meslek	78	29,24	3,787			
	Çalışmayan	33	28,76	4,116			
	İşçi	39	28,36	3,696			
	Toplam	472	28,50	3,678			

Tabloda öğretmen 1. grubu, kamu personeli 2. grubu, serbest meslek 3. grubu, çalışmayan 4. grubu, işçi 5. grubu temsil etmektedir.

Katılımcıların meslek gruplarına göre 3 farklı psikolojik dayanıklılık boyutunu karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(24-83102,391)} = 1,024$ $p>0,05$). Sonrasında Levene testi

aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması tüm gruptaki varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre üç grubun da varyanslarının homojen olduğu görülmüştür ($p>0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre meslek grubu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (kendini adama, kontrol, meydan okuma) herhangi biri anlamlı farklılık göstermemiştir (Wilks' $\lambda = 0,977$, $F_{(12-1230,566)} = 0,922$, $p>0,05$).

4.7 Demografik Değişkenlere Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması

4.7.1 Cinsiyete Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.46 Cinsiyete göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Tanrı'nın cezalandırması	Kadın	218	10,93	3,789	11,946	0,001	-
	Erkek	254	12,28	4,566			
	Toplam	472	11,66	4,274			
Tanrı'nın sorgulanması	Kadın	218	7,31	3,341	0,262	0,609	-
	Erkek	254	7,15	3,667			
	Toplam	472	7,22	3,518			

MANOVA analizi yapılmadan önce MANOVA sayıtları test edilmiştir. Tekli normallik için skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'nın sorgulanması alt boyutları için; Skewness ve kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olduğu, bu değerlerin dışına çıkmadığı görülmüştür. Ancak olumlu dini atıflar boyutun çarpıklık ve basıklık değeri bu aralığın üstünde çıkmıştır. Tabachnick ve Fidell'e (2010, ss. 630-631) göre skewness ve kurtosis değerlerinin +1,5 ve -1,5 arasında olması normalliği karşılamaktadır. Bu sebeple örneklemin Tanrı'nın sorgulanması ve Tanrı'nın cezalandırıcılığı boyutları için normallik dağılımını sağladığı, ancak olumlu dini atıflar boyutu için normal dağılımı sağlamadığı söylenebilir. İki alt boyut için uç değerler Mahalanobis uzaklığı ile test edilmiştir. Hesaplanan Mahalanobis uzaklık değerlerinin uç değer olup olmadığını belirlemek için yapılan p anlamlılık değeri hesaplamasında 0,01'in altında

olan p değeri olmadığı tespit edilmiştir. Bağımlı değişkenler arasında 0,8 üzerinde korelasyonun olması çoklu doğrusallığın olmadığına işarettir. MANOVA analizine dahil edilecek iki alt boyut arasındaki korelasyon 0,115'tir. Bu bağımlı değişkenler arasında yüksek korelasyon olmadığını göstermektedir. Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine ise Box's M testi ve Levene's testi ile bakılmıştır.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre dini atıf boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşılamadığı görülmüştür ($F_{(3-154456765,1)} = 3,745$ $p < 0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre gruplardan birinin varyansı homojenken ($p > 0,05$) diğerinin homojen olmadığı tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre cinsiyet değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Pillai's Trace=0,030, $F_{(2,000-469,000)} = 7,242$, $p < 0,05$).

Cinsiyete göre Tanrı'nın cezalandırması $F_{(1-472)} = 11,946$ $p < 0,05$, boyutu farklılık gösterirken Tanrı'nın sorgulanması $F_{(1-472)} = 0,262$ $p > 0,05$ puanı farklılık göstermemiştir.

Tanrı'nın cezalandırması boyutunda erkeklerin puan ortalamaları kadınlardan daha yüksektir. İstatistiki bakımdan Tanrı'nın cezalandırması boyutunda görülen anlamlı farklılık erkeklerin lehine farklılaşmaktadır. Erkeklerin Tanrı'yı kadınlardan daha çok cezalandırıcı algıladıkları söylenebilir.

Tablo 4.47 Cinsiyete göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MWU sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p	Fark
Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	Kadın	218	222,01	48398,50	24527,50	0.031	-
	Erkek	254	248,94	63229,50			
	Toplam	472					

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için hangi testin uygun olduğunu belirlemek amacıyla, katılımcıların Dini Atıf Ölçeği'ndeki Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutundan aldıkları puanların normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Tekli normallik için Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutu için; Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olmayıp, bu değerlerin dışına çıktığı görülmüştür. Bu sebeple örneklem normallik dağılımını sağlamadığı tespit edilmiştir. Veriler normal dağılım sayıltısını karşılamadığı için iki bağımsız grup arasındaki karşılaştırmalarda T-Testi yerine Mann-Whitney U Testi (MWU), ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise MANOVA yerine Kruskal Wallis-H Testi (KWH) kullanılmıştır.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutunu karşılaştırmak amacıyla Mann-Whitney U Testi yapılmıştır. MWU Testi sonuçlarına göre Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık göstermektedir ($U=24527.50$, $p<0,05$). İstatistiki bakımdan Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda görülen anlamlı farklılık erkeklerin lehine farklılaşmaktadır. Erkeklerin sıra ortalaması kadınlardan yüksektir. Bu sebeple erkeklerin kadınlara göre Tanrı'yı daha çok olumlu algıladıkları söylenebilir.

4.7.2 Medeni Duruma Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.48 Medeni duruma göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Medeni durum	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Tanrı'nın cezalandırması	Bekar	161	11,61	4,231	0,031	0,861	-
	Evli	311	11,68	4,303			
	Toplam	472	11,66	4,274			
	Bekar	161	7,97	3,543			

Tanrı'nın sorgulanması	Evli	311	6,84	3,447	11,144	0,001	-
	Toplam	472	7,22	3,518			

MANOVA analizi yapılmadan önce MANOVA sayıtları test edilmiştir. Tekli normallik için skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'nın sorgulanması alt boyutları için; Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olduğu, bu değerlerin dışına çıkmadığı görülmüştür. Tabachnick ve Fidell'e (2010, ss. 630-631) göre Skewness ve Kurtosis değerlerinin +1,5 ve -1,5 arasında olması normalliği karşılamaktadır. Bu sebeple örneklemin normallik dağılımını sağladığı söylenebilir.

Katılımcıların medeni durumlarına göre dini atıf boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda yayılma matrisinin homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(3-2782829,508)} = 0,173$ $p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre her iki grubun da varyanslarının homojen olduğu tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Multivariate test sonuçlarına göre medeni durum değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda = 0,974$, $F_{(2-469,000)} = 6,339$, $p<0,05$).

Medeni durum göre Tanrı'nın cezalandırması $F_{(1-472)}=0,031$ $p>0,05$), boyutu farklılık göstermezken, Tanrı'nın sorgulanması $F_{(1-472)}= 11,244$ $p<0,05$) puanı farklılık göstermiştir.

Tanrı'nın sorgulanması boyutunda bekarların ortalama puanları evlilerden daha yüksektir. İstatistiki bakımdan Tanrı'nın sorgulanması boyutunda görülen anlamlı farklılığın bekarların lehine farklılaştığı söylenebilir. Dolayısıyla bekarlar evlilere göre Tanrı'ya yönelik daha fazla sorgulayıcı atıfta bulunmaktadır.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için hangi testin uygun olduğunu belirlemek amacıyla, katılımcıların Dini Atıf Ölçeği'ndeki Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutundan aldıkları puanların normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Tekli normallik için Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutu için; Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olmayıp, bu değerlerin dışına çıktığı görülmüştür. Bu sebeple örneklem normallik dağılımını sağlamadığı tespit edilmiştir. Veriler normal dağılım sayıltısını karşılamadığı için iki bağımsız grup arasındaki karşılaştırmalarda T-Testi yerine Mann-Whitney U Testi (MWU), ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise MANOVA yerine Kruskal Wallis-H Testi (KWH) kullanılmıştır.

Tablo 4.49 Medeni duruma göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MWU sonuçları

Değişken	Medeni Durum	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p	Fark
Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	Bekar	161	215,70	34728,0			
	Evli	311	247,27	76900,0	21687,0	0.016	-
	Toplam	472					

Katılımcıların medeni durumlarına göre Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutunu karşılaştırmak amacıyla Mann-Whitney U Testi yapılmıştır. MWU Testi sonuçlarına göre Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($U=21687,0$, $p<0,05$). İstatistiki bakımdan Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda görülen anlamlı farklılık evlilerin lehine farklılaşmaktadır. Evlilerin sıra ortalaması bekarlardan yüksektir. Bu sebeple evlilerin Tanrı'yı bekarlardan daha çok olumlu algıladıkları söylenebilir.

4.7.3 Aylık Gelir Durumuna Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.50 Aylık gelir durumuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Aylık gelir durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Tanrı'nın cezalandırması	1	129	12,70	4,105	5,362	0,005	1-2
	2	260	11,26	4,191			
	3	83	11,28	4,562			
	Toplam	472	11,66	4,274			
Tanrı'nın sorgulanması	1	129	7,47	3,758	0,494	0,611	-
	2	260	7,10	3,399			
	3	83	7,23	3,518			
	Toplam	472	7,22	3,518			

Tabloda aylık gelir durumundaki 1, 0-11400 TL aralığını; 2, 11401-23000 TL aralığını; 3, 23001-60000 TL aralığını temsil etmektedir.

Katılımcıların aylık gelir durumu değişkenine göre dini atıf boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda p değeri 0,05'ten büyük olup homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(6-680|189,140)}=1,068$, $p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre her iki grubun da varyanslarının homojen olduğu tespit edilmiştir ($p>0,05$). Multivariate test sonuçlarına göre aylık gelir durumu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda=0,977$, $F_{(4-936,000)}=2,683$, $p<0,05$).

Tanrı'nın cezalandırması boyutunun hangi aylık gelir durumları arasında farklılaştığını görmek için Post Hoc analizlerinden Scheffe Testi yapılmıştır. Scheffe

Testi verilerine göre Tanrı'nın cezalandırması boyutu 0-11400 TL (1. grup) aralığına sahip grup ile 11401-23000 TL (2. grup) aralığına sahip grup arasında farklılaşmaktadır. 1. grubun ortalama puanları 2. gruptan daha yüksektir. Verilerden hareketle birinci grubun Tanrı'yı 2. gruba göre daha fazla cezalandırıcı atıfta bulunduğu söylenebilir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için hangi testin uygun olduğunu belirlemek amacıyla, katılımcıların Dini Atıf Ölçeği'ndeki Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutundan aldıkları puanların normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Tekli normallik için Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutu için; Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olmayıp, bu değerlerin dışına çıktığı görülmüştür. Bu sebeple örneklem normallik dağılımını sağlamadığı tespit edilmiştir. Veriler normal dağılım sayıltısını karşılamadığı için iki bağımsız grup arasındaki karşılaştırmalarda T-Testi yerine Mann-Whitney U Testi (MWU), ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise MANOVA yerine Kruskal Wallis-H Testi (KWH) kullanılmıştır.

Tablo 4.51 Aylık gelir durumuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması KWH sonuçları

Değişken	Aylık Gelir Durumu	N	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	1	129	263,88	2	7,671	0.022	1-2
	2	260	223,67				
	3	83	234,15				
	Toplam	472					

Tabloda aylık gelir durumundaki 1, 0-11400 TL aralığını; 2, 11401-23000 TL aralığını; 3, 23001-60000 TL aralığını temsil etmektedir.

Katılımcıların aylık gelir durumlarına göre Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutunu karşılaştırmak amacıyla Kruskal Wallis-H Testi (KWH) yapılmıştır. KWH Testi sonuçlarına göre Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar aylık gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2(2)=7.671$, $p<0,05$). Dolayısıyla katılımcıların aylık gelir durumları Tanrı'ya yönelik olumlu atıflarını etkilemektedir.

Aylık gelir durumları arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için MWU Testi yapılmıştır. MWU Testi sonucuna göre gruplar arasındaki farkın 1. grup ile 2. grup arasında olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$). Diğer gruplar arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p > 0.05$). Aylık gelir durumuna göre en düşük gelire sahip olan 1. grubun Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar sıra ortalaması en yüksektir. Bu grubu sıra ortalamalarında 3. grup izlemektedir. Sıra ortalaması en düşük grup ise 2. gruptur. Verilerden hareketle 1. grubun; 2. gruba göre Tanrı'yı daha çok olumlu algıladığı söylenebilir.

4.7.4 Eğitim Durumuna Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.52 Eğitim durumuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Eğitim durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Tanrı'nın cezalandırması	1	19	12,37	4,139	9,972	0,000	2-3,4
	2	91	13,74	3,944			
	3	291	11,11	4,219			
	4	71	11,04	4,169			
	Toplam	472	11,66	4,274			
Tanrı'nın sorgulanması	1	19	6,89	3,230	0,755	0,520	-
	2	91	7,69	3,889			
	3	291	7,08	3,458			
	4	71	7,28	3,343			
	Toplam	472	7,22	3,518			

Tabloda eğitim durumundaki 1, ilkokulu; 2, liseyi; 3, üniversiteyi; 4, yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyini temsil etmektedir.

Katılımcıların eğitim durumu değişkenine göre dini atıf boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine

işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda p değeri 0,05'ten büyük olup homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F(9-29885, 142) = 0,474$, $p > 0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre her iki grubun da varyanslarının homojen olduğu tespit edilmiştir ($p > 0,05$). Multivariate test sonuçlarına göre eğitim durumu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda = 0,939$, $F(6-934,000) = 5,015$, $p < 0,05$).

Eğitim durumu değişkenine göre Tanrı'nın cezalandırması ortalama puanlarının farklılık gösterirken; Tanrı'nın sorgulanması puanlarının farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Tanrı'nın sorgulanması boyutları ortalama puanlarının hangi eğitim durumu grupları arasında farklılaştığını görmek için Post Hoc analizlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testi verilerine göre Tanrı'nın cezalandırması boyutunda lise puanlarının; üniversite ve yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyindeki puanlarla farklılaştığı; lise ortalama puanlarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Eğitim durumu değişkenine göre Tanrı'nın cezalandırması ortalama puanlarının en yüksek olduğu grup lisedir. Verilerden hareketle lise düzeyinde eğitim durumuna sahip bireylerin Tanrı'yı daha cezalandırıcı algıladığı söylenebilir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için hangi testin uygun olduğunu belirlemek amacıyla, katılımcıların Dini Atıf Ölçeği'ndeki Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutundan aldıkları puanların normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Tekli normallik için Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutu için; Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olmayıp, bu değerlerin dışına çıktığı görülmüştür. Bu sebeple örneklem normallik dağılımını sağlamadığı tespit edilmiştir. Veriler normal dağılım sayıltısını karşılamadığı için iki bağımsız grup arasındaki karşılaştırmalarda T-Testi yerine Mann-Whitney U Testi (MWU), ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise MANOVA yerine Kruskal Wallis-H Testi (KWH) kullanılmıştır.

Tablo 4.53 Eğitim durumuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması KWH sonuçları

Değişken	Eğitim Durumu	N	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	1	19	273,74	3	12,628	0.006	2-3,4
	2	91	276,91				
	3	291	225,67				
	4	71	219,14				
Toplam		472					

Tabloda eğitim durumundaki 1, ilkokulu; 2, liseyi; 3, üniversiteyi; 4, yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyini temsil etmektedir.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutunu karşılaştırmak amacıyla Kruskal Wallis-H Testi (KWH) yapılmıştır. KWH Testi sonuçlarına göre Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar eğitim durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2(3)=12.628, p<0,05$). Dolayısıyla katılımcıların eğitim durumları Tanrı'ya yönelik olumlu atıflarını etkilemektedir.

Eğitim durumları arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için MWU Testi yapılmıştır. MWU Testi sonucuna göre gruplar arasındaki farkın lise düzeyinde eğitime sahip bireylerle; üniversite ($p<0.05$) ve yüksek lisans ve üstü ($p<0.05$) eğitime sahip bireyler arasında olduğu belirlenmiştir. Diğer gruplar arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.05$). Lise grubu en yüksek sıra ortalamasına sahiptir. Bu grubu ilkokul grubu ve üniversite izlemektedir. Yüksek lisans ve üstü eğitime sahip grubun ise sıra ortalaması en düşüktür. Verilerden hareketle lise eğitimine sahip grubun; üniversite ve yüksek lisans ve üstü gruba göre Tanrı'yı yönelik daha çok olumlu atıfta bulunduğu söylenebilir.

4.7.5 Yaşa Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.54 Yaşa göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Yaş	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Tanrı'nın cezalandırması	18-28	111	11,90	4,182	2,858	0,037	-
	29-39	196	11,09	4,315			
	40-50	115	11,83	4,254			

	51+	50	12,94	4,123			
	Toplam	472	11,66	4,274			
Tanrı'nın sorgulanması	18-28	111	7,96	3,560			
	29-39	196	7,07	3,521			
	40-50	115	6,91	3,412	2,237	0,083	-
	51+	50	6,88	3,520			
	Toplam	472	7,22	3,518			

Tabloda 18-28 yaş arası 1. grubu, 29-39 yaş aralığı 2. grubu, 40-50 yaş aralığı 3. grubu, 51 yaş ve üstü 4. grubu oluşturmaktadır.

Katılımcıların yaş değişkenine göre dini atıf boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda p değeri 0,05'ten büyük olup homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(9-321893,526)}=0,637, p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre her iki grubun da varyanslarının homojen olduğu tespit edilmiştir ($p>0,05$). Multivariate test sonuçlarına göre eğitim durumu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda=0,966, F_{(6-934,000)}=2,713, p<0,05$).

Tanrı'nın cezalandırması boyutunun hangi yaş grupları arasında farklılaştığını görmek için Post Hoc analizlerinden Scheffe Testi yapılmıştır. Ancak Scheffe Testi'nde Tanrı'nın cezalandırması boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için hangi testin uygun olduğunu belirlemek amacıyla, katılımcıların Dini Atıf Ölçeği'ndeki Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutundan aldıkları puanların normal dağılım gösterip göstermediğine

bakılmıştır. Tekli normallik için Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutu için; Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olmayıp, bu değerlerin dışına çıktığı görülmüştür. Bu sebeple örneklem normallik dağılımını sağlamadığı tespit edilmiştir. Veriler normal dağılım sayıltısını karşılamadığı için iki bağımsız grup arasındaki karşılaştırmalarda T-Testi yerine Mann-Whitney U Testi (MWU), ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise MANOVA yerine Kruskal Wallis-H Testi (KWH) kullanılmıştır.

Tablo 4.55 Yaş'a göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması KWH sonuçları

Değişken	Yaş	N	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	18-28	111	230,96	3	6,633	0.085	-
	29-39	196	221,86				
	40-50	115	259,97				
	51+	50	252,18				
	Toplam	472					

Katılımcıların yaş değişkenine göre Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutunu karşılaştırmak amacıyla Kruskal Wallis-H Testi (KWH) yapılmıştır. KWH Testi sonuçlarına göre Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\chi^2(3)=6.633$, $p>0,05$). Katılımcıların yaşlarının Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflarla ilişkisi bulunmamaktadır. 40-50 yaş aralığı sıra ortalaması en yüksek olan gruptur. Bu grubu sıra ortalamalarında 51 yaş ve üzeri grup sonrasında 18-28 yaş aralığındaki grup izlemektedir. 29-39 yaş aralığı ise sıra ortalaması en düşük gruptur.

4.7.6 Meslek Grubuna Göre Dini Atıf Boyutlarının Karşılaştırması

Tablo 4.56 Meslek grubuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması MANOVA sonuçları

Değişken	Meslek grubu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
	Öğretmen	202	10,50	4,003			
	Kamu personeli	120	12,27	4,105			

Tanrı'nın cezalandırması	Serbest meslek	78	13,45	4,079	8,400	0,000	1-2,3
	Çalışmayan	33	11,55	4,280			
	İşçi	39	12,26	4,956			
	Toplam	472	11,66	4,274			
Tanrı'nın sorgulanması	Öğretmen	202	7,38	3,409			
	Kamu personeli	120	6,53	3,194			
	Serbest meslek	78	7,95	3,713	2,358	0,053	-
	Çalışmayan	33	7,58	3,742			
	İşçi	39	6,77	4,145			
	Toplam	472	7,22	3,518			

Tabloda öğretmen 1. grubu, kamu personeli 2. grubu, serbest meslek 3. grubu, çalışmayan 4. grubu, işçi 5. grubu temsil etmektedir.

Katılımcıların meslek değişkenine göre dini atıf boyutlarını karşılaştırmak amacıyla tek faktörlü MANOVA analizi yapılmıştır. MANOVA sonuçları yorumlanmadan önce Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğine bakılmıştır. Bu amaçla Box's M testi ve Levene testi kullanılmıştır. İlk olarak Box's M testi kullanılarak gruplar arası kovaryansın homojenliği kontrol edilmiştir. Box's M testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyans-kovaryans eşitliğine işaret etmektedir. Box's M testi sonucunda p değeri 0,05'ten büyük olup homojenlik sayıltısını karşıladığı görülmüştür ($F_{(12-135477,063)}=0,782$ $p>0,05$). Sonrasında Levene testi aracılığıyla her bir varyansın homojenliği test edilmiştir. Levene testinden elde edilen p değerinin 0,05'ten büyük olması varyansların homojen olduğu anlamına gelmektedir. Levene testindeki sonuçlara göre her iki grubun da varyanslarının homojen olduğu tespit edilmiştir ($p>0,05$). Multivariate test sonuçlarına göre meslek durumu değişkeni açısından bağımlı değişkenlerden (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması) en az biri anlamlı farklılık göstermiştir (Wilks' $\lambda=0,907$, $F_{(8-932,000)}=5,834$, $p<0,05$).

Tests of Between-Subjects Effects sonucunda meslek gruplarına göre Tanrı'nın cezalandırması ortalama puanlarının farklılık gösterirken; Tanrı'nın sorgulanması puanlarının farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Tanrı'nın cezalandırması boyutları ortalama puanlarının hangi meslek grupları arasında farklılaştığını görmek için Post

Hoc analizlerinden Scheffe testi yapılmıştır. Scheffe testi verilerine göre Tanrı'nın cezalandırması boyutunda öğretmen ile kamu personeli ve serbest meslek grubu puanlarının farklılaştığı tespit edilmiştir. Öğretmen ortalama puanları Tanrı'nın cezalandırması boyutunda diğer gruplara göre en düşük ortalamaya sahipken; serbest meslek grubu ilgili boyutta en yüksek puan ortalamasına sahiptir. Verilerden hareketle öğretmen grubunun kamu personeli ve serbest meslek grubuna göre Tanrı'yı daha az cezalandırıcı algıladığı söylenebilir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için hangi testin uygun olduğunu belirlemek amacıyla, katılımcıların Dini Atıf Ölçeği'ndeki Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutundan aldıkları puanların normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Tekli normallik için Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutu için; Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olmayıp, bu değerlerin dışına çıktığı görülmüştür. Bu sebeple örneklem normallik dağılımını sağlamadığı tespit edilmiştir. Veriler normal dağılım sayıltısını karşılamadığı için iki bağımsız grup arasındaki karşılaştırmalarda T-Testi yerine Mann-Whitney U Testi (MWU), ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise MANOVA yerine Kruskal Wallis-H Testi (KWH) kullanılmıştır.

Tablo 4.57 Meslek grubuna göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılması KWH sonuçları

Değişken	Meslek	N	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Fark
Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	Öğretmen	202	201,10	4	32,356	0.000	1-2,3,5 5-2,4
	Kamu personeli	120	255,93				
	Serbest meslek	78	269,98				
	Çalışmayan	33	219,76				
	İşçi	39	307,28				
	Toplam	472					

Tabloda öğretmen 1. grubu, kamu personeli 2. grubu, serbest meslek 3. grubu, çalışmayan 4. grubu, işçi 5. grubu temsil etmektedir.

Katılımcıların mesleklerine göre Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutunu karşılaştırmak amacıyla Kruskal Wallis-H Testi (KWH) yapılmıştır. KWH Testi sonuçlarına göre Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar meslek değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2(4)=32.356, p<0,05$). Dolayısıyla katılımcıların meslekleri Tanrı'ya yönelik olumlu atıflarını etkilemektedir.

Meslekler arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için MWU Testi yapılmıştır. MWU Testi sonucuna göre öğretmenler ile kamu personeli, serbest meslek ve işçi grupları arasındaki puanlar anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. İşçiler ile kamu personeli ve çalışmayan grubun puanları da anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($p<0.05$). Diğer gruplar arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.05$). İşçiler sıra ortalaması en yüksek olan gruptur. Bu grubu sıra ortalamalarında serbest meslek, kamu personeli ve çalışmayan grup izlemektedir. Sıra ortalaması en düşük grup ise öğretmenlerdir. Verilerden hareketle öğretmenler; kamu personeli, serbest meslek ve işçi gruplarına göre Tanrı'yı daha az olumlu algılamaktadır. İşçiler ise kamu personeli ve çalışmayanlara göre Tanrı'ya yönelik daha fazla olumlu dini atıfta bulunmuştur.

4.8 Değişkenler Arası İlişkilere Dair Korelasyonlar

Kişilik (dışadönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim), dini atıflar (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması, Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar) ve psikolojik dayanıklılık (kendini adama, kontrol, meydan okuma) değişkenleri arasındaki ilişkiyi bulmak amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Normallik sayıltısını karşılayan değişkenler (dışadönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim, Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması, kendini adama, kontrol, meydan okuma) için Pearson korelasyonu, normallik sayıltısını karşılamayan değişkenler (Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar) için Spearman korelasyonu testi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki korelasyonel ilişkiye dair tablolar aşağıda gösterilmiştir.

4.8.1 Kişilik Boyutları ve Psikolojik Dayanıklılık Boyutları Arası Korelasyonel İlişkiler

Tablo 4.58 Kişilik boyutları ve psikolojik dayanıklılık boyutları arası korelasyonel ilişkiler

Değişken		1	2	3	4	5	6	7	8
1.Dışadönüklük	P	1	-.315**	.313**	.453**	.309**	.308**	.275**	.365**
	R		.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000
2.Nörotizm	P	-.315**	1	-.440**	-.231**	-.386**	-.309**	-.161**	-.150**
	R	.000		.000	.000	.000	.000	.000	.001
3.Uyumluluk	P	.313**	-.440**	1	.254**	.317**	.375**	.159**	.203**
	R	.000	.000		.000	.000	.000	.001	.000
4.Gelişime Açıklık	P	.453**	-.231**	.254**	1	.359**	.404**	.476**	.474**
	R	.000	.000	.000		.000	.000	.000	.000
5.Özdenetim	P	.309**	-.386**	.317**	.359**	1	.404**	.328**	.273**
	R	.000	.000	.000	.000		.000	.000	.000
6.Kendini Adama	P	.308**	-.309**	.375**	.404**	.404**	1	.423**	.408**
	R	.000	.000	.000	.000	.000		.000	.000
7.Kontrol	P	.275**	-.161**	.159**	.476**	.328**	.423**	1	.527**
	R	.000	.000	.001	.000	.000	.000		.000
8.Meydan Okuma	P	.365**	-.150**	.203**	.474**	.273**	.408**	.527**	1
	R	.000	.001	.000	.000	.000	.000	.000	

Dışadönüklük ile; kendini adama ($r=.308$, $p<0.05$), kontrol ($r=.275$, $p<0.05$) ve meydan okuma ($r=.365$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Nörotizm ile; kendini adama ($r=-.309$, $p<0.05$), kontrol ($r=-.161$, $p<0.05$) ve meydan okuma ($r=-.150$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Uyumluluk ile; kendini adama ($r=.375$, $p<0.05$), kontrol ($r=.159$, $p<0.05$) ve meydan okuma ($r=.203$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Gelişime açıklık ile; kendini adama ($r=.404$, $p<0.05$), kontrol ($r=.476$, $p<0.05$) ve meydan okuma ($r=.474$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Özdenetim ile; kendini adama ($r=.404$, $p<0.05$), kontrol ($r=.328$, $p<0.05$) ve meydan okuma ($r=.273$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

4.8.2 Kişilik ve Dini Atıf Boyutları Boyutları Arası Korelasyonel İlişkiler

Tablo 4.59 Kişilik boyutları ve dini atıf boyutları arası korelasyonel ilişkiler

Değişken		1	2	3	4	5	6	7
1.Tanrı'nın cezalandırması	p	1	.288**	-.132*	.102*	-.073	-.116*	-.054
	r		.000	.004	.026	.111	.011	.241
2.Tanrı'nın sorgulanması	p	.288**	1	-.059	.254**	-	.055	-.067
	r	.000		.200	.000	.191**	.235	.147
3.Dışadönüklük	p	-	-.059	1	-	.313**	.453**	.309**
	r	.132**			.315**	.000	.000	.000
4.Nörotizm	p	.102*	.254**	-	1	-	-	-
	r	.026	.000	.315**		.440**	.231**	.386**
5.Uyumluluk	p	-.073	-	.313**	-	1	.254**	.317**
	r	.111	.191**	.000	.440**		.000	.000
6.Gelişime Açıklık	p	-.116*	.055	.453**	-	.254**	1	.359**
	r	.011	.235	.000	.231**	.000		.000
7.Özdenetim	p	-.054	-.067	.309**	-	.317**	.359**	1
	r	.241	.147	.000	.386**	.000	.000	

Tanrı'nın cezalandırması ile; Tanrı'nın sorgulanması ($r=.288$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif, dışa dönüklük arasında ($r=-.132$, $p<0.05$) anlamlı ve negatif, nörotizm arasında ($r=.102$, $p<0.05$) anlamlı ve pozitif, gelişime açıklık ($r=-.116$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif ilişki bulunmaktadır.

Tanrı'nın sorgulanması ile; nörotizm ($r=.254$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif, uyumluluk ($r=-.191$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilmiştir.

Dışadönüklük ile; nörotizm ($r=-.315$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif, uyumluluk ($r=.313$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif, gelişime açıklık ($r=.453$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif, özdenetim ($r=.309$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Nörotizm ile; uyumluluk ($r=-.440$, $p<0.05$), gelişime açıklık ($r=-.231$, $p<0.05$) ve özdenetim ($r=-.386$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif ilişki bulunmaktadır. Uyumluluk ile; gelişime açıklık ($r=.254$, $p<0.05$) ve özdenetim ($r=.317$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Gelişime açıklık ile özdenetim ($r=.359$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4.60 Kişilik boyutları ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arası korelasyonel ilişkiler

Değişken		1	2	3	4	5	6	7	8
1. Tanrı'nın cezalandırması	p	1	.277**	.396**	-	.102*	-.077	-	-.082
	r		.000	.000	.126**	.027	.097	.135**	.076
2. Tanrı'nın sorgulanması	p	.277**	1	-.080	-.064	.234**	-	.048	-.052
	r	.000		.083	.164	.000	.179**	.297	.256
3. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	p	.396**	-.080	1	-.040	-.019	.127**	-.035	.103*
	r	.000	.083		.383	.681	.006	.454	.025
4. Dışadönüklük	p	-	-.064	-.040	1	-	.314**	.457**	.312**
	r	.126**	.006	.164	.383	.302**	.000	.000	.000
5. Nörotizm	p	.102*	.234**	-.019	-	1	-	-	-
	r	.027	.000	.681	.302**	.000	.430**	.246**	.378**
6. Uyumluluk	p	-.077	-	.127**	.314**	-	1	.281**	.304**
	r	.097	.179**	.006	.000	.430**	.000	.000	.000
7. Gelişime Açıklık	p	-	.048	-.035	.457**	-	.281**	1	.349**
	r	.135**	.003	.454	.000	.246**	.000	.000	.000
8. Özdenetim	p	-.082	-.052	.103*	.312**	-	.304**	.349**	1
	r	.076	.256	.025	.000	.378**	.000	.000	.000

Tanrı'nın cezalandırması ile; Tanrı'nın sorgulanması arasında anlamlı ve pozitif ($r=.277, p<0.05$), Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arasında ($r=.396, p<0.05$) anlamlı ve pozitif, dışadönüklük arasında anlamlı ve negatif ($r=-.126, p<0.05$), nörotizm arasında ($r=.102, p<0.05$) anlamlı ve pozitif, gelişime açıklık arasında anlamlı ve negatif ($r=-.135, p<0.05$) ilişki tespit edilmiştir.

Tanrı'nın sorgulanması ile; nörotizm arasında anlamlı ve pozitif ($r=.234, p<0.05$), uyumluluk arasında anlamlı ve negatif ilişki ($r=-.179, p<0.05$) bulunmuştur.

Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ile; uyumluluk ($r=.127, p<0.05$) ve özdenetim ($r=.103, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur.

Dışadönüklük ile; nörotizm arasında ($r=-.302, p<0.05$) anlamlı ve negatif ilişki, uyumluluk ($r=.314, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki, gelişime açıklık ($r=.457, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki, özdenetim ($r=.312, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Nörotizm ile; uyumluluk ($r=-.430, p<0.05$), gelişime açıklık ($r=-.246, p<0.05$) ve özdenetim ($r=-.378, p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilmiştir. Uyumluluk ile; gelişime açıklık ($r=.281, p<0.05$) ve özdenetim ($r=.304, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Gelişime açıklık ve özdenetim ($r=.349, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir.

4.8.3 Psikolojik Dayanıklılık Boyutları ve Dini Atıf Boyutları Boyutları Arası Korelasyonel İlişkiler

Tablo 4.61 Dini atıf boyutları ve psikolojik dayanıklılık boyutları arası korelasyonel ilişkiler

Değişken		1	2	3	4	5
1.Tanrı'nın cezalandırması	p	1	.288**	-.075	-.118*	-.141**
	r		.000	.104	.010	.002
2.Tanrı'nın sorgulanması	p	.288**	1	-.116*	-.037	.015
	r	.000		.012	.418	.746
3.Kendini Adama	p	-.075	-.116*	1	.423**	.408**
	r	.104	.012		.000	.000

4.Kontrol	p	-.118*	-.037	.423**	1	.527**
	r	.010	.418	.000		.000
5.Meydan Okuma	p	-.141**	.015	.408**	.527**	1
	r	.002	.746	.000	.000	

Tanrı'nın cezalandırması ile; kontrol ($r=-.118$, $p<0.05$) ve meydan okuma ($r=-.141$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmaktadır.

Tanrı'nın sorgulanması ile kendini adama ($r=-.116$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmaktadır.

Kendini adama ile; kontrol ($r=.423$, $p<0.05$) ve meydan okuma ($r=.408$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Kontrol ile meydan okuma arasında ($r=.527$, $p<0.05$) anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Tablo 4.62 Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ve psikolojik dayanıklılık boyutları arası korelasyonel ilişkiler

Değişken		1	2	3	4
1.Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	p	1	-.018	-.032	.083
	r		.689	.488	.071
2.Meydan Okuma	p	-.018	1	.506**	.377**
	r	.689		.000	.000
3.Kontrol	p	-.032	.506**	1	.406**
	r	.488	.000		.000
4.Kendini Adama	p	.083	.377**	.406**	1
	r	.071	.000	.000	

Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ile psikolojik dayanıklılığın meydan okuma, kontrol ve kendini adama boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>.05$).

Meydan okuma ile kontrol ($r=.506$, $p<0.05$); meydan okuma ile kendini adama ($r=.377$, $p<0.05$); kontrol ile kendini adama ($r=.406$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki tespit edilmiştir.

4.8.4 Kişilik Boyutları ve Dini Yaşam Göstergelerinin Korelasyonel İlişkisi

Tablo 4.63 Kişilik boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi

Değişken		1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.Dışadönüklük	p	1	-	.313*	.453*	.309*	.042	.039	-.008	-
	r		.315*	.000	.000	.000	.361	.400	.857	.118*
2.Nörotizm	p	-.315*	1	-.440*	-.231*	-.386*	-.177*	-.183*	-.119	.106*
	r	.000		.000	.000	.000	.000	.000	.010	.021
3.Uyumluluk	p	.313*	-.440*	1	.254*	.317*	.151*	.176*	.168*	-.048
	r	.000	.000		.254*	.000	.001	.000	.000	.302
4.Gelişime Açıklık	p	.453*	-.231*	.000	1	.359*	.001	.041	-.075	-
	r	.000	.000	.317*		.000	.981	.372	.103	.035
5.Özdenetim	p	.309*	-.386*	.000	.359*	1	.207*	.210*	.139*	-
	r	.000	.000	.151*	.000		.000	.000	.002	.024
6. Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?	p	.042	-.177*	.151*	.001	.207*	1	.512*	.554*	.131*
	r	.361	.000	.001	.981	.000		.000	.000	.004
7. Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur'an okursunuz?	p	.039	-.183*	.176*	.041	.210*	.512*	1	.680*	.131*
	r	.400	.000	.000	.372	.000	.000		.000	.004
8. Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız?	p	-.008	-.119*	.168*	-.075	.139*	.554*	.680*	1	.167*
	r	.857	.010	.000	.103	.002	.000	.000		.000
9. Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz?	p	-.118*	.106*	-.048	-.097*	-.104*	.131*	.131*	.167*	1
	r	.010	.021	.302	.035	.024	.004	.004	.000	

Algılanan dindarlık ile; nörotizm ($r=-.177$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif, uyumluluk ($r=.151$, $p<0.05$) ve özdenetim ($r=.207$, $p<0.05$) arasında ise anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Arapçasından veya Türkçe mealinden Kur'an okuma sıklığı ile; nörotizm ($r=-.183$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif, uyumluluk ($r=.176$, $p<0.05$) ve özdenetim ($r=.210$, $p<0.05$) arasında ise anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Beş vakit namaz kılma sıklığı ile; nörotizm ($r=-.119$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif, uyumluluk ($r=.168$, $p<0.05$) ve özdenetim ($r=.139$, $p<0.05$) arasında ise anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Günahkâr olduğunu düşünme ile nörotizm ($r=.106$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır. Günahkâr olduğunu düşünme ile; dışadönüklük ($r=-.118$, $p<0.05$), gelişime açıklık ($r=-.097$, $p<0.05$) ve özdenetim ($r=-.104$, $p<0.05$) arasında ise anlamlı ve negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 4.64 Kişilik boyutları ve din ve maneviyata yönelik soruların korelasyonel ilişkisi

Değişken		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Dışadönüklük	p	1	-	.314*	.457*	.312*	.025	.111*	-.005	.030	.095*
	r		.302*	.000	.000	.000	.588	.016	.921	.516	.038
2.Nörotizm	p	-.302*	1	-.430*	-.246*	-.378*	-.104*	-.168*	-.137*	-.234*	-.101*
	r	.000		.000	.000	.000	.024	.000	.003	.000	.028
3.Uyumluluk	p	.314*	-.430*	1	.281*	.304*	.150*	.220*	.111*	.251*	.078
	r	.000	.000		.000	.000	.001	.000	.016	.000	.089
4. Gelişime Açıklık	p	.457*	-.246*	.281*	1	.349*	-.052	.115*	-.011	.096*	.016
	r	.000	.000	.000		.000	.261	.012	.809	.038	.726
5.Özdenetim	p	.312*	-.378*	.304*	.349*	1	.154*	.275*	.084	.236*	.016
	r	.000	.000	.000	.000		.001	.000	.069	.000	.722

6. Din sizin için önemli midir?	p	.025	- .104*	.150*	-.052	.154*	1	.496*	.390*	.448*	- .011
	r	.588	.024	.001	.261	.001		.000	.000	.000	.816
7. Dua eder misiniz?	p	.111*	- .168*	.220*	.115*	.275*	.496*	1	.336*	.435*	- .092*
	r	.016	.000	.000	.012	.000	.000		.000	.000	.045
8. Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız?	p	-.005	- .137*	.111*	-.011	.084	.390*	.336*	1	.370*	.085
	r	.921	.003	.016	.809	.069	.000	.000		.000	.066
9. Dinin yasak ve haramlarında kaçınırsınız?	p	.030	- .234*	.251*	.096*	.236*	.448*	.435*	.370*	1	.093*
	r	.516	.000	.000	.038	.000	.000	.000	.000		.044
10. Sık hastalanırmısınız?	p	.095*	- .101*	.078	.016	.016	-.011	- .092*	.085	.093*	1
	r	.038	.028	.089	.726	.722	.816	.045	.066	.044	

Dine atfedilen önem ile; nörotizm ($r=-.104$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif, uyumluluk ($r=.150$, $p<0.05$) ve özdenetim ($r=.154$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Dua etme sıklığı ile; dışadönüklük ($r=.111$, $p<0.05$), uyumluluk ($r=.220$, $p<0.05$), gelişime açıklık ($r=.115$, $p<0.05$) ve özdenetim ($r=.275$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır. Dua etme sıklığı ile nörotizm ($r=-.168$, $p<0.05$) arasında ise anlamlı ve negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Ramazan orucu tutma sıklığı ile nörotizm ($r=-.137$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ramazan orucu tutma sıklığı ile uyumluluk ($r=.111$, $p<0.05$) arasında ise anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

Dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu ile; nörotizm ($r=-.234$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu ile uyumluluk ($r=.251$, $p<0.05$), gelişime açıklık ($r=.096$, $p<0.05$) ve özdenetim ($r=.236$, $p<0.05$) arasında ise anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

Sık hastalanma ile; dışadönüklük ($r=.095$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif, nörotizm ($r=-.101$, $p<0.05$), arasında anlamlı ve negatif ilişki bulunmaktadır.

4.8.5 Psikolojik Dayanıklılık Boyutları ve Dini Yaşam Göstergelerinin Korelasyonel İlişkisi

Tablo 4.65 Psikolojik dayanıklılık boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi

Değişken		1	2	3	4	5	6	7
1.Meydan Okuma	p	1	.527**	.408**	-.023	.020	-.057	-.067
	r		.000	.000	.626	.659	.219	.143
2.Kontrol	p	.527**	1	.423**	-.045	-.034	-.101*	-
	r	.000		.000	.327	.465	.027	.149**
3.Kendini Adama	p	.408**	.423**	1	.188**	.227**	.105*	-.076
	r	.000	.000		.000	.000	.023	.098
4. Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?	p	-.023	-.045	.188**	1	.512**	.554**	.131**
	r	.626	.327	.000		.000	.000	.004
5. Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur'an okursunuz?	p	.020	-.034	.227**	.512**	1	.680**	.131**
	r	.659	.465	.000	.000		.000	.004
6. Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız?	p	-.057	-.101*	.105*	.554**	.680**	1	.167**
	r	.219	.027	.023	.000	.000		.000
7. Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz?	p	-.067	-	-.076	.131**	.131**	.167**	1
	r	.143	.001	.098	.004	.004	.000	

Algılanan dindarlık ile; kendini adama ($r=.188$, $p<0.05$) boyutu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Arapçasından veya Türkçe mealinden Kur'an okuma sıklığı ile kendini adama ($r=.227$, $p<0.05$) boyutu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Beş vakit namaz kılma sıklığı ile kontrol ($r=-.101$, $p<0.05$) boyutu arasında anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır. Beş vakit namaz kılma sıklığı ve kendini adama ($r=.105$, $p<0.05$) boyutu arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Günahkâr olduğunu düşünme ile kontrol ($r=-.149$, $p<0.05$) boyutu arasında anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4.66 Psikolojik dayanıklılık boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi

Değişken		1	2	3	4	5	6	7	8
1.Meydan Okuma	p	1	.506*	.377*	-.059	.104*	-.080	-.039	.038
	r		.000	.000	.203	.024	.083	.392	.412
2.Kontrol	p	.506*	1	.406*	-.072	.017	-.114*	-.008	.055
	r	.000		.000	.120	.710	.013	.855	.231
3.Kendini Adama	p	.377*	.406*	1	.113*	.233*	.082	.181*	.080
	r	.000	.000		.014	.000	.075	.000	.081
4. Din sizin için önemli midir?	p	-.059	-.072	.113*	1	.496*	.390*	.448*	-.011
	r	.203	.120	.014		.000	.000	.000	.816
5. Dua eder misiniz?	p	.104*	.017	.233*	.496*	1	.336*	.435*	-
	r	.024	.710	.000	.000		.000	.000	.092*
6. Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız?	p	-.080	-.114*	.082	.390*	.336*	1	.370*	.085
	r	.083	.013	.075	.000	.000		.000	.066
7. Dinin yasak ve haramlarında kaçınırmısınız?	p	-.039	-.008	.181*	.448*	.435*	.370*	1	.093*
	r	.392	.855	.000	.000	.000	.000		.044
8. Sık hastalanırmısınız?	p	.038	.055	.080	-.011	-.092*	.085	.093*	1
	r	.412	.231	.081	.816	.045	.066	.044	

Dine atfedilen önem ile; dua etme sıklığı ($r=.496, p<0.05$), ramazan orucu tutma sıklığı ($r=.390, p<0.05$), dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı ($r=.448, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Dua etme sıklığı ile; ramazan orucu tutma sıklığı ($r=.336, p<0.05$), dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı ($r=.435, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Ramazan orucu tutma sıklığı ile; dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı ($r=.370, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı ile; sık hastalanma ($r=.093, p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Dua etme sıklığı ve sık hastalanma ($r=-.092, p<0.05$) arasında ise anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

Dine atfedilen önem ile kendini adama ($r=.113, p<0.05$) boyutu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Dua etme sıklığı ile meydan okuma ($r=.104, p<0.05$) ve kendini adama ($r=.233, p<0.05$) boyutu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Ramazan orucu tutma sıklığı ile kontrol ($r=-.114, p<0.05$) boyutu arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

Dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı ile kendini adama ($r=.181, p<0.05$) boyutu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Sık hastalanma ile psikolojik dayanıklılığın herhangi boyutu ($p>0.05$) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

4.8.6 Dini Atıf Boyutları ve Dini Yaşam Göstergelerinin Korelasyonel İlişkisi

Kişilik (dışadönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim), dini atıflar (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması, Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar), psikolojik dayanıklılık (kendini adama, kontrol, meydan okuma) değişkenleri ile dini yaşam göstergeleri arasındaki ilişkiyi bulmak amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Normallik sayıltısını karşılayan ölçek boyutları (dışadönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim, Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın

sorgulanması, kendini adama, kontrol, meydan okuma) ile din ve maneviyata yönelik sorular (Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?, Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur'an okursunuz?, Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız?, Günahkar olduğunuzu düşünüyor musunuz?) için Pearson korelasyonu testi yapılmıştır. Normallik sayıltısını karşılamayan değişken (Tanrı'ya yönelik olumlu dini atıflar) ve din ve maneviyata yönelik sorular (Din sizin için önemli midir?, Dua eder misiniz?, Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız?, Dinin yasak ve haramlarından kaçınır mısınız?, Sık hastalanır mısınız?) için Spearman korelasyonu testi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki korelasyonel ilişkiye dair tablolar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 4.67 Dini atıf boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi

Değişken		1	2	3	4	5	6
1. Tanrı'nın cezalandırması	p	1	.288**	.227**	.087	.149**	.325**
	r		.000	.000	.058	.001	.000
2. Tanrı'nın sorgulanması	p	.288**	1	-.028	-.043	-.088	.137**
	r	.000		.547	.356	.057	.003
3. Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?	p	.227**	-.028	1	.512**	.554**	.131**
	r	.000	.547		.000	.000	.004
4. Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur'an okursunuz?	p	.087	-.043	.512**	1	.680**	.131**
	r	.058	.356	.000		.000	.004
5. Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız?	p	.149**	-.088	.554**	.680**	1	.167**
	r	.001	.057	.000	.000		.000
6. Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz?	p	.325**	.137**	.131**	.131**	.167**	1
	r	.000	.003	.004	.004	.000	

Algılanan dindarlık ile; Tanrı'nın cezalandırması ($r=.227$, $p<0.05$), Arapçasından veya Türkçe mealinden Kur'an okuma sıklığı ($r=.512$, $p<0.05$), beş vakit namaz kılama sıklığı ($r=.554$, $p<0.05$) ve günahkâr olduğunu düşünme ($r=.131$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Arapçasından veya Türkçe mealinden Kur'an okuma sıklığı ile; beş vakit namaz kılma sıklığı ($r=.680$, $p<0.05$) ve günahkâr olduğunu düşünme ($r=.131$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Beş vakit namaz kılma sıklığı ile; Tanrı'nın cezalandırması ($r=.149$, $p<0.05$) ve günahkâr olduğunu düşünme ($r=.167$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Günahkâr olduğunu düşünme ile; Tanrı'nın cezalandırması ($r=.325$, $p<0.05$) ve Tanrı'nın sorgulanması ($r=.137$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 4.68 Dini atıf boyutları ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi

Değişken		1	2	3	4	5	6	7	8
1.Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	p	1	.396**	-.080	.470**	.317**	.211**	.275**	-.006
	r		.000	.083	.000	.000	.000	.000	.892
2.Tanrı'nın cezalandırması	p	.396**	1	.277**	.347**	.136**	.157**	.122**	-.051
	r	.000		.000	.000	.003	.001	.008	.266
3.Tanrı'nın sorgulanması	p	-.080	.277**	1	-.039	-.012	-.012	-.085	-
	r	.083	.000		.402	.787	.801	.065	.151**
4. Din sizin için önemli midir?	p	.470**	.347**	-.039	1	.496**	.390**	.448**	-.011
	r	.000	.000	.402		.000	.000	.000	.816
5. Dua eder misiniz?	p	.317**	.136**	-.012	.496**	1	.336**	.435**	-.092*
	r	.000	.003	.787	.000		.000	.000	.045
6. Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız?	p	.211**	.157**	-.012	.390**	.336**	1	.370**	.085
	r	.000	.001	.801	.000	.000		.000	.066
7. Dinin yasak ve haramlarından kaçınır mısınız?	p	.275**	.122**	-.085	.448**	.435**	.370**	1	.093*
	r	.000	.008	.065	.000	.000	.000		.044
	p	-.006	-.051	-	-.011	-.092*	.085	.093*	1
				.151**					

8. Sık hastalanır mısınız?	r	.892	.266	.001	.816	.045	.066	.044
----------------------------	----------	------	------	------	------	------	------	------

Dine atfedilen önem ile; Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ($r=.470$, $p<0.05$), Tanrı'nın cezalandırması ($r=.347$, $p<0.05$), dua etme sıklığı ($r=.496$, $p<0.05$), ramazan orucu tutma sıklığı ($r=.390$, $p<0.05$), dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı ($r=.448$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Dua etme sıklığı ile; Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ($r=.317$, $p<0.05$), Tanrı'nın cezalandırması ($r=.136$, $p<0.05$), dine atfedilen önem ($r=.496$, $p<0.05$), ramazan orucu tutma sıklığı ($r=.336$, $p<0.05$), dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı ($r=.435$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Dua etme sıklığı ve sık hastalanma ($r=-.092$, $p<0.05$) arasında ise anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

Ramazan orucu tutma sıklığı ile; Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ($r=.211$, $p<0.05$), Tanrı'nın cezalandırması ($r=.157$, $p<0.05$), dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı ($r=.370$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı ile; Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ($r=.275$, $p<0.05$), Tanrı'nın cezalandırması ($r=.122$, $p<0.05$), sık hastalanma ($r=.093$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Sık hastalanma ile; Tanrı'nın sorgulanması ($r=-.151$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4.69 Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ve dini yaşam göstergelerinin korelasyonel ilişkisi

Değişken		1	2	3	4	5
1. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar	P	1	.331**	.262**	.288**	.244**
	R		.000	.000	.000	.000
2. Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?	P	.331**	1	.485**	.512**	.099*
	R	.000		.000	.000	.031
	P	.262**	.485**	1	.682**	.123*

3. Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur'an okursunuz?	R	.000	.000		.000	.007
4. Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız?	P	.288**	.512**	.682**	1	.156**
	R	.000	.000	.000		.001
5. Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz?	P	.244**	.099*	.123**	.156*	1
	R	.000	.031	.007	.001	

Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ile; algılanan dindarlık ($r=.311$, $p<0.05$), Arapçasından veya Türkçe mealinden Kur'an okuma sıklığı ($r=.262$, $p<0.05$), beş vakit namaz kılma sıklığı ($r=.288$, $p<0.05$) ve günahkâr olduğunu düşünme ($r=.244$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Algılanan dindarlık ile; Arapçasından veya Türkçe mealinden Kur'an okuma sıklığı ($r=.485$, $p<0.05$), beş vakit namaz kılma sıklığı ($r=.512$, $p<0.05$) ve günahkâr olduğunu düşünme ($r=.099$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Arapçasından veya Türkçe mealinden Kur'an okuma sıklığı ile; beş vakit namaz kılma sıklığı ($r=.682$, $p<0.05$) ve günahkâr olduğunu düşünme ($r=.123$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Beş vakit namaz kılma sıklığı ile günahkâr olduğunu düşünme ($r=.156$, $p<0.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

4.9 Kişilik ve Dini Atıfların Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Yordayıcı Etkisi

Kişilik ve dini atıfların, psikolojik dayanıklılığı ne derece yordadığının tespiti için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analiz öncesinde çoklu regresyon analizinin varsayımları test edilmiştir. Veriler normallik sayıltısı açısından incelenmiştir. Bağımlı değişken olan psikolojik dayanıklılığın; bağımsız değişkenlerden kişiliğin boyutların tamamının ve Tanrı'ya yönelik atıflardan Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'nın cezalandırması alt boyutlarının normallik sayıltısını karşıladığı görülmüştür. Dini Atıf Ölçeği'nin Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar alt

boyutunun ise Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5'i arasında olmayıp, bu değerlerin dışına çıkarak normallik dağılımını sağlamadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple sadece Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutu regresyon analizine dahil edilmemiştir (S=-2.601, K=7.858).

Çoklu regresyon analizinin bir diğer varsayımı yordayıcı değişkenler arasında çok yüksek bir ilişkinin yani çoklu bağlantılılığın olmamasıdır. Bağımsız değişkenler arasında yapılan korelasyon analizinde değişkenlere ilişkin korelasyon değerlerinin 0,80'nin altında olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bağımsız değişkenler arasında yüksek ilişki anlamına gelen çoklu bağlantılılık yoktur (Bkz. Tablo 4.58, Tablo 4.59, Tablo 4.60, Tablo 4.61, Tablo 4.62).

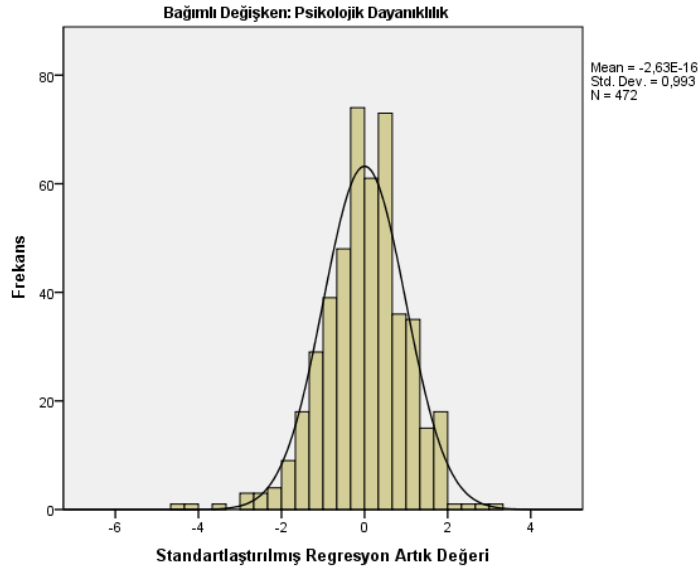
Varyans artış faktörü (VIF = Variance Inflation Factors), çoklu doğrusallığı test etmenin başka bir yoludur. Değişkenlerin Varyans artış faktörlerine bakıldığında, VIF değerinin 10'un üzerine çıkmadığı görülmüştür. Bağımsız değişkenlerin VIF değerleri dışadönüklük (1.385), nörotizm (1.444), uyumluluk (1.345), gelişime açıklık (1.393), özdenetim (1.326), Tanrı'nın cezalandırması (1.118), Tanrı'nın sorgulanması (1.198) şeklindedir.

Yordanan değişken ile yordayıcı değişkenler arasında doğrusal ilişkinin olması, çoklu doğrusal regresyon analizi için sağlanması gereken varsayımlardan bir diğeridir. Yordanan değişken için bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olup olmadığını tespit etmek için saçılım grafiğine bakılmıştır. Grafik incelendiğinde bağımsız değişkenlerle yordanan değişken arasında doğrusal ilişkinin olduğu görülmüştür.

Uç değerler Mahalanobis uzaklıkları hesaplanarak kontrol edilmiştir. Pearson ve Hartley (1958) 7 yordayan değişken için Mahalanobis uzaklık değeri için 24,32'nin dikkate alınmasını önermiştir. Bu çalışmada 7 yordayan değişken atandığı için 24,32 kritik değeri baz alınmıştır. Mahalanobis Uzaklık Katsayıları hesaplanıp değerlere bakıldığında uç değer olmadığı görülmüştür.

Hataların normal dağılımı, çoklu doğrusal regresyon analizinin bir diğer varsayımdır. Aşağıdaki grafik standartlaştırılmış regresyon artık değerlerini vermektedir. Grafik

incelendiğinde, standardize edilmiş yordanan değerler için oluşturulan histogram grafiklerinin normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

Şekil 4.1 Regresyon değer grafiği

Çoklu doğrusal regresyon varsayımları test edildikten sonra kişiliğin boyutları olan dışadönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetimin ve Tanrı'ya yönelik atıfların boyutları olan Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanmasının psikolojik dayanıklılığı ne derece yordadığı test edilmiştir.

Tablo 4.70 Kişilik ve dini atıfların psikolojik dayanıklılığı yordamasına ilişkin regresyon analizi

Değişken	B	Standart Hata	B	T	P	İkili r	Kısmi r
Sabit	32,596	4,654		7,004			
Dışadönüklük	.180	.070	.108	2.556	.011	.118	.092
Nörotizm	.002	.069	.001	.025	.980	.001	.001
Uyumluluk	.213	.083	.107	2.565	.011	.118	.092
Gelişime Açıklık	.602	.062	.410	9.688	.000	.410	.347
Özdenetim	.365	.073	.205	4.976	.000	.225	.178

Tanrı'nın cezalandırması	-.099	.078	-.048	-.1.277	.202	-.059	-.046
Tanrı'nın sorgulanması	-.074	.098	-.030	-.760	.448	-.035	-.027
R=,635	AdR ² =,403						
F=44,806	p<0,05						

Kişiliğin alt boyutları olan dışadönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim ile Tanrı'ya yönelik atıfların boyutları olan Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'nın sorgulanmasının psikolojik dayanıklılığı ne ölçüde yordadığının tespiti için çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda anlamlı bir regresyon modeli elde edilmiştir [F (44,806) = 2089,691, p<0,05]. Analize katılan bağımsız değişkenlerin, psikolojik dayanıklılık bağımlı değişkenindeki varyansın %40'ını (R2 Adjusted =,40) açıkladığı görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre kişiliğin dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim boyutları psikolojik dayanıklılığın anlamlı birer yordayıcıdır (p<0,05). Psikolojik dayanıklılığı; kişiliğin boyutları olan dışadönüklük [$\beta = ,108$; t (471)= 2,556, p<0,05], uyumluluk [$\beta = ,107$; t (471)= 2,565, p<0,05], gelişime açıklık [$\beta = ,410$; t (471)= 9,688, p<0,05] ve özdenetim [$\beta = ,205$; t (471)= 4,976, p<0,05] olumlu ve anlamlı olarak yordamaktadır. Kişiliğin nörotizm boyutu ile Tanrı'ya yönelik atıfların boyutları olan Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'nın sorgulanması boyutlarının ise psikolojik dayanıklılığın anlamlı birer yordayıcısı olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05). Buna göre kişiliğin 4 boyutu ile kurulan model, psikolojik dayanıklılık puanları arasındaki değişimin %40,3'ünü açıklamaktadır. Psikolojik dayanıklılığın %59,7'sinin ise araştırma kapsamında olmayan başka değişkenlerce açıklanabileceği söylenebilir.

5. TARTIŞMA ve YORUM

5.1 Kişilik ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların kişilik boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında sadece kişiliğin nörotizm alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların kişilikleri, cinsiyete göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu çalışmada kadınların nörotizm düzeyi erkeklere göre daha yüksektir. Literatürde bu bulgulara ulaşan benzer çalışmalar bulunmaktadır (Lynn ve Martin, 1997; Tosunoğlu, 2008; Tatar, 2009; Ulucan, Bahadır, 2011; Tosunoğlu, Gökyürek, 2012; Tekin, 2012; Tatlılıoğlu, 2013; Uğurlu, Çelebi, 2014; Tunç, Aliyev, 2015; Güvendi ve diğ., 2016; Keskin, 2016; Bilgin, 2017; Çakan, 2019; Ganjayeve, 2019; Oktay, 2021; Karayol, Yavuz Eroğlu, 2022; Ünal, 2024;). Bununla birlikte literatürde erkeklerin nörotizm düzeyinin kadınlardan daha fazla olduğunu bulgulayan çalışmalar da mevcuttur (Keskin, Gündoğan, 2019; Turan, 2020; Behti, 2020). Son olarak erkekler ve kadınlar arasında nörotizm boyutunda fark olmadığını gösteren çalışmalar da vardır (Deniz, Kesicioğlu, 2012; Çetin, Yeloğlu, Basım, 2015; Yeni, 2015; Öngün, 2016; Menteşe, 2017; Çivilidağ, 2017; Lajunen, 2018; Alan, Baykal, 2018; Yurdakul, 2019; Yıldırım, Oruç, 2020; Deveci, 2020; Serinikli, 2021; Göksal, 2022).

Kadınların nörotizm düzeyinin erkeklerden yüksek olduğunu bulgulayan çalışmalar için kadınların fizyolojik özellikleri, sosyal yaşamdaki statüsü, toplumsal cinsiyet rolleri gibi unsurlar göz önünde bulundurulmalıdır. Ergenliğe kadar erkek ve kız çocuklarının yaşama dair bakış açılarında belirgin farklılıklar yoktur. Ergenlikle birlikte kadınlara yüklenen geleneksel cinsiyet rolleri (uyumlu, sıcakkanlı olma, diğergam olma, daha içsel olma, ev işlerini yerine getirme, toparlayıcı olma, ön planda olmama vb.) kadınların daha nörotik özellikler göstermesine zemin hazırlıyor olabilir. Erkeklerin dışa dönük ve girişimci olma nitelikleri desteklenirken kız çocuklarının içe dönük duygusal olması desteklenmektedir. Sonrasında iş hayatına atılan veya evlenen kadının hayatında nörotik özellikleri besleyen pek çok stresörün (bebek bakımı, evlilikteki sorumluluklarla birlikte kariyeri sürdürme zorluğu, iş hayatındaki zorluklar,

rekabet vb.) artması da söz konusudur. Kadın ve erkeklerin hormonal ve fiziksel özellikleri de farklıdır. Erkeklerin ve kadınların fiziksel güç durumunun farklı olması farklı görevleri üstlenmelerine ve farklı korunma mekanizmaları geliştirmelerine zemin oluşturmuştur. Fiziksel güç bakımından üstün olan erkekler tehlike ve kaygı durumunda doğrudan müdahale imkânı bulabilirken kadınlar daha çok pasif yollarla çözüm bulma eğiliminde olmuştur. Diğer yandan geçmişten günümüze kadın ve erkekler çeşitli görevleri paylaşmakla beraber bebek bakımı gibi hayati bir konuda kadınlar bakım görevini üstlenen ana ebeveyn olmaktadır. Bu durum karşılaşılan problemlerde hem kendini hem de diğer bir canlının varlığını, iyiliğini düşünme zorunluluğu getirmektedir. Dolayısıyla kadınlar erkeklere nazaran pek çok durumun önünü arkasını, iyi kötü yanlarını, olasılıklarını düşünmek durumundadır. Tüm bu sebeplerle de erkeklerden kaygılı olmaları ve nörotizm düzeylerinin daha yüksek olması anlaşılır görünmektedir.

Nörotizmdeki farklılığı hormonal farklılıklar ve cinsiyet rollerinin farklılaşmasıyla açıklayan çalışmalar da mevcuttur (Broverman ve ark. 1970; Ormel ve ark., 2015). Bu araştırmadaki bulguların aksine erkekler ve kadınlar arasında nörotizm boyutunda fark olmadığını gösteren çalışmalar da vardır. Kadınların sosyal yaşamdaki rollerine, geleneksel normlara, cinsiyet rollerine daha az uyup bağlı olmalarıyla birlikte daha hoşgörülü olmaları bu durumu açıklayan unsurlardandır (Lajunen, 2018).

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların kişilik boyutları ile medeni durum değişkeni arasında kişiliğin nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < .05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların kişilikleri, medeni duruma göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu araştırmada bekarların nörotizm ve gelişime açıklık puanları evlilere göre daha yüksektir. Evlilerin uyumluluk ve özdenetim boyutundaki puanları ise bekarlardan daha yüksektir. Literatürde bu bulgulara ulaşan benzer çalışmalar bulunmaktadır (Sevi, 2009; Uğurlu, Çelebi, 2014; Yılmaz, 2016; Alan, Baykal, 2018; Yıldırım, Oruç, 2020). Sevi (2009) çalışmasında evlilerin bekarlara göre daha az nörotik olduğunu bulgulamıştır. Diğer yandan medeni durum ile kişilik arasında ilişki olmadığını bulgulayan çalışmalar da bulunmaktadır (Yeni, 2015; Keskin, 2016;

Keskin, Gündoğan, 2019; Özdemir, 2019; Deveci, 2020; Karayol, Yavuz Eroğlu, 2022).

Evli bireylerin bekarlara göre daha az nörotik; daha yüksek uyumluluk ve özdenetime sahip olmalarında içinde bulundukları sosyal çevrenin etkisi olabilir. Yüksek nörotizm özünde kaygıyı yönetememe, öfke, özgüvensizlik, kararsızlık, yalnızlık gibi olumsuz durumlarla özetlenebilir. Bireyin aile bağlarıyla kurduğu yakın ilişkiler olumsuz duygu ve düşüncelerin daha gerçekçi ve olumlu yönde evrilmesine katkı sunabilir. Aile bağı içinde bireyin yüklendiği sorumluluk ve görevler bireyin çevreyi ve kendisini şartlara uygun olarak yönetme becerisi olan özdenetimini geliştirebilir. Basit anlamda çöp atma gibi günlük işlerden sorumluluk alma, ailenin önceliklerinden dolayı kendi eğlencelerini erteleme özverisi, etik ve ahlaki değerleri gözetme, karar vermeden önce kapsamlı değerlendirme yapma, organize olabilme gibi pek çok durum özdenetimi destekler görünmektedir. Özdenetim boyutu bireyin daha çok bilişsel kapasitesini yansıtırken kişilerarası bir alan olan uyumluluk, duyguların daha baskın olduğu bir boyuttur. Uyumlu bireyler yakınlarına ve çevrelerine karşı daha naif, düşünceli, destekleyici ve affedici olma gibi pek çok istedik tutum sergilerler. Aile yaşantısında bu boyutla ilişkilendirilen özellikler çiftlerin kendi aralarındaki ilişki, ebeveyn çocuk arasındaki ilişki ve diğerleriyle olan ilişki ağı açısından oldukça önemlidir. Çiftlerin karşılıklı gösterdikleri uyumlu özellikler ortak yaşamın sürdürülmesini, iletişimi, sorunların çözümünü kolaylaştırabilir. Elde edilen olumlu dönütler dolayısıyla da çiftler uyumlu olma özelliklerini sürdürme ve geliştirmede istekli olabilirler. Bu çalışmada bekarların evlilerden daha nörotik ve gelişime açık oldukları tespit edilmiştir. Gelişime açıklık meraklılık, bağımsız olma, her türlü deneyime açık olmayı içeren bir boyuttur. Henüz kendi çekirdek aile düzenini kurmamış olan bekarların yeni romantik ve sosyal ilişkilere açık olması, alınabilecek her türlü kararda bağımsız olması, entelektüel ve sanatsal yönlerini geliştirmede istekli olma gibi yönleri baskın olabilir. Günümüzde evlilik yaşının artması da bekarların evlilere göre daha gelişime açık olmasında etkili bir neden olabilir. Orta yaşa kadar hayatı deneyimleyen birey bu yaşa gelip evlendiğinde hayata dair nispeten belli bir çerçeve edinmiştir. Hobileri, iş yaşamı, sosyal çevresi gibi hayattaki pek çok unsur şekillenmiştir. Dolayısıyla genç yaşlardaki hayatı deneyimleme isteği yerini daha güvenli ama daha sabit bir yaşam stili olan aile ortamına bırakmış olabilir. Diğer yandan bekarların nörotizm düzeyinin

evlilerden daha yüksek olması aile içinde var olan güven, huzur ve destekleyici ortamın yokluğu olabilir. Evliler yanlarında kendilerini dinleyebilecek, onlara arkadaşlık edebilecek bir partner olduğu sürece kaygı, stres gibi durumlardan daha korunaklıdır. Diğer yandan bekarların bu gibi sosyal ilgi ve desteğe evlilere göre daha az ulaşabilmeleri veya bu desteğin daha değişken olması olasıdır.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların kişilik boyutları ile aylık gelir düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0,5$). Bu sonuca göre “Katılımcıların kişilikleri, aylık gelir düzeyi değişkenine göre farklılık göstermektedir” hipotezi desteklenmemiştir. Bireylerin kişilikleri ile aylık gelir düzeyleri arasında ilişkinin olmadığını bulgulayan farklı çalışmalar da bulunmaktadır (Yeni, 2015; Keskin, Gündoğan, 2019; Karayol, Yavuz Eroğlu, 2022). Diğer yandan kişilik boyutları ile aylık gelir düzeyi arasında ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Tatlilioğlu, 2013; Öngün, 2016; Yurdakul, 2019; Turhan, 2019). Yılmaz (2016) çalışmasında gelir düzeyinin arttıkça gelişime açıklık boyutunu da arttığını bulgulamıştır. Yıldırım, Oruç (2020) çalışmalarında gelir düzeyinin düşmesiyle nörotizmin arttığını tespit etmiştir.

Bu çalışmada aylık gelir durumu 0 TL ile 60000 TL gibi oldukça geniş bir aralıkta değişmesine rağmen kişiliğin herhangi boyutuyla arasında bir ilişki bulunmamıştır. Bu durum kişilik boyutlarına etki eden daha baskın unsurlar olduğu ve aylık gelir durumunun daha geri planda kalan bir faktör olmasıyla açıklanabilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların kişilik boyutları ile eğitim düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0,5$). Bu sonuca göre “Katılımcıların kişilikleri, eğitim düzeyi değişkenine göre farklılık göstermektedir” hipotezi desteklenmemiştir. Bireylerin kişilikleri ile eğitim düzeyleri arasında ilişkinin olmadığını bulgulayan farklı çalışmalar da bulunmaktadır (Yıldırım, Oruç, 2020; Deveci, 2020; Karayol, Yavuz Eroğlu, 2022). Diğer yandan ilgili alan yazında kişilik boyutları ile eğitim düzeyi arasında ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar da vardır (Yeni, 2015; Yılmaz, 2016; Alan, Baykal, 2018; Turhan, 2019; Keskin, Gündoğan, 2019; Özdemir, 2019; Yurdakul, 2019; Göksal, 2022). Keskin (2016) çalışmasında lise mezunlarının yüksek lisans mezunlarına göre daha yüksek düzeyde nörotizme sahip

olduklarını; diğer yandan yüksek lisans mezunlarının önlisans mezunlarına göre daha düşük düzeyde gelişime açıklık boyutuna sahip olduklarını bulgulamıştır.

Bu araştırmada bireylerin eğitim düzeyleri ilkokul, lise, üniversite, yüksek lisans ve üstü olarak değişmektedir. Bireylerin genel itibarıyla sadece mezun oldukları kademeyle ilgili bilgi alınmıştır. Eğitim düzeyleri ile kişilik boyutları arasında anlamlı ilişkinin olmaması mezun olunan kademe dışında bireylerin hangi alan/dal veya bölümde eğitim alındığının bilinmemesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bireylerin tercih ettikleri bölümlere göre kişilik boyutları arasında ilişki çıkmasının daha olası olabileceği söylenebilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların kişilik boyutları ile yaş değişkeni arasında kişiliğin nörotizm, uyumluluk ve özdenetim alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların kişilikleri yaşa göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu çalışmada nörotizm boyutunun tüm gruplarda (18-28, 29-39, 40-50 ve 51+) farklılaştığı, yaşın artmasıyla birlikte nörotizm ortalama puanlarının düştüğü tespit edilmiştir. En düşük yaş aralığına sahip olan grup (18-28) diğer gruplardan daha nörotiktir. Uyumluluk boyutunun 3 grup arasında (18-28, 29-39 ve 40-50) farklılaştığı, bu gruplar arasında yaşın artmasıyla beraber uyumluluk ortalama puanlarının da arttığı görülmüştür. 40-50 yaş grubunun uyumluluk puanları 18-28 ve 29-39 yaş grubuna göre daha yüksektir. 40-50 yaş grubunun özdenetim puanları 18-28 ve 29-39 yaş grubuna göre daha yüksektir. Bireylerin kişilikleri ile yaşları arasında ilişki olduğunu bulgulayan farklı çalışmalar da bulunmaktadır (Sevi, 2009). Bireylerin yaşlarının artmasıyla birlikte nörotizmin düştüğünü tespit eden çalışmalar (Dickman, Meyer, 1988; Terrell, Hill, Nagoshi, 2008; Sevi, 2009; Uğurlu, Çelebi, 2014; Tunç, Aliyev, 2015; Keskin, 2016; Yıldırım, Oruç, 2020; Ünal, 2024) mevcuttur. Diğer yandan Baş Atik (2018) çalışmasında nörotizmle yaşın ilişkisiz olduğunu bulgulamıştır. Yaşın artmasıyla birlikte uyumluluk boyutunun arttığını tespit eden çalışmalar (Dickman ve ark., 1988; Srivastava, Gosling ve Potter, 2003; Terrell, Hill, Nagoshi, 2008; Sevi, 2009; Menteşe, 2017; Baş Atik, 2018; Alan, Baykal, 2018; Yurdakul, 2019) literatürde yer almaktadır. Diğer yandan Keskin, Gündoğan (2019) çalışmalarında 20-25 yaş grubunun 46+ yaş grubuna göre uyumluluk boyutunun daha yüksek olduğunu bulgulamıştır. Bu araştırmanın

sonuçlarında olduğu gibi 40-50 yaş grubunun daha düşük yaşa sahip gruplara göre daha özdenetimli olduğunu tespit eden çalışmalar vardır (Dickman, Meyer, 1988; Terrell, Hill, Nagoshi, 2008; Sevi, 2009; Uğurlu, Çelebi, 2014; Yıldırım, Oruç, 2020; Karayol, Yavuz Eroğlu, 2022). Son olarak kişilik boyutları ile yaş arasında ilişki olmadığını bulgulayan çalışmalar da vardır (Ulucan, Bahadır, 2011; Yeni, 2015; Karabatak, 2018; Özdemir, 2019; Deveci, 2020).

Bireylerin yaşlarının artmasıyla birlikte olağan şartlarda yaşamlarına risk faktörleriyle birlikte koruyucu faktörler de eklenmektedir. Yaşın artmasıyla birlikte nörotizm düzeyinin azaldığı değerlendirildiğinde bu durumun koruyucu faktörlerin lehine olduğu söylenebilir. Yaşla birlikte problem çözme becerisinin artması, bireyin psikolojik dayanıklılığını güçlendiren unsurların eklenmesi, deneyim sahibi olmasıyla stresli yaşam olaylarını (kayıp, ayrılık, hastalık, ruhsal sıkıntılar vb.) daha sükûnetli karşılayabilmesi, duygularını kontrol edebilme becerisinin artması, din ve manevi unsurlarla anlam ihtiyacının belli düzeyde tatmini, gelecek için planladığı hedeflere erişme, kendine daha hoşgörülü olma gibi pek çok unsur sayılabilir. Bireyin yaş almasıyla birlikte daha iyimser, özgüvenli, rahat, güvenli bir tutum edinmesi bunlarla beraber yeterli sosyal destek, entelektüel kapasite gibi ögelere sahip olması düşük nörotizmle ilişkili olabilir.

Uyumluluk ve özdenetim yaşla birlikte artan kişilik boyutlarıdır. Uyumluluk daha çok bireyin diğerleriyle ilişkilerinde etkili olan bir kişilik boyutudur. Yaşla birlikte iletişim becerilerinin, empati ve sempati yeteneğinin, birlikte hareket etme yetisinin geliştiği söylenebilir. Diğer yandan yüksek uyumluluk ait olunan grubun içinde kalmaya ve gruptan destek görmeye yönelik bir işlev de görüyor olabilir. İleri yaşlarda bireyler yenilikler yerine nispeten kalıcı ilişki ağlarını tercih edebilir bu sebeple de çevreleriyle daha uyumlayıcı davranıyor olabilirler. Özdenetimin 40-50 yaş grubunda diğer gruplardan daha yüksek olması ileriki yaşlardaki bireylerin daha güvenilir olmasıyla ilgili bize ipucu veriyor olabilir. Özdenetimi yüksek olan bireyler sorumluluklarını ve verdikleri sözleri yerine getirmede, iş yaşamlarında titizdir; anlık kararlar yerine şartları yönetmede uzadırlar. Tüm bu ögelerin yaş almanın getirdiği deneyimlerle pekiştirilmesiyle birlikte uzun yıllar hayat, iş yaşamı, ilişki durumlarının da belli düzeyde özdenetimi zorunlu kılması özdenetimin yüksek olmasında etkili olabilir.

Diğer yandan 40-50 yaş pek çok bireyin çocuk sahibi olduğu hatta torun sahibi olduğu bir yaş aralığıdır. Bu yaşa gelmiş bireyler kendi yaşamlarıyla birlikte yakın aile bireylerinin de yaşamında söz ve sorumluluk sahibidir. Yaşam evresinin getirdiği bu görevle birlikte bireyler belki istedik olarak belki şartlar doğrultusunda daha özdenetimli olmaktadır.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların kişilik boyutları ile meslek grubu değişkeni arasında kişiliğin gelişime açıklık ve özdenetim alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların kişilikleri meslek gruplarına göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu araştırmada öğretmenlerin gelişime açıklık puanları kamu personellerine göre daha yüksektir. İşçilerin özdenetim puanları ise çalışmayan gruptan daha yüksektir. Bireylerin kişilikleri ile meslekleri arasında ilişki olduğunu bulgulayan farklı çalışmalar da bulunmaktadır (Kline, Lapham, 1992; Rubinstein, 2005; Rubinstein, Strul, 2007; Aliyev, 2008; Tunç, Aliyev, 2015; Boz ve diğ., 2016; Arslan, Güripek, Özdemir, 2019; Yıldırım, Oruç, 2020; Ünal, 2024). Diğer yandan literatürde kişilik boyutları ile meslekler arasında herhangi ilişkinin olmadığını tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Yeni, 2015; Keskin, 2016; Yurdakul, 2019).

Bu araştırmada meslek grupları öğretmen, kamu personeli, serbest meslek, çalışmayan ve işçi olarak sınıflandırılmıştır. Okullarda ruh sağlığı alanında hizmet veren psikolojik danışmanlar da öğretmenler grubunun içerisinde yer almıştır. Öğretmenler farklı yaş gruplarıyla çalışmakta (ilkokul, lise, anaokulu vb.), mesleki becerilerini çağa ve şartlara göre geliştirmesi gerekmekte olup (teknoloji kullanımı, müfredat değişikliklerine uyum sağlama, sınav usullerinin değişimi vb.) öğretmenlerin kariyer basamaklarında yükselme imkânı bulunmaktadır. Okullarda çalışan psikolojik danışmanlar da kendi alanlarındaki kuramsal ve pratikte yer alan gelişmeleri takip etmek durumundadır. Eğitim sisteminde değişen veya gelişen herhangi bir durum karşısında öğretmenler bunu araştırma öğrenme yoluna gitmektedir. Öğretmenlerin işlediği temel cevherin birey olması da onlara zengin deneyim imkânı sunmaktadır. Her farklı öğrenci grubunda yeni deneyimler edinebilmektedirler. Tüm bu durumlar mesleğin doğası gereği öğretmenleri gelişime açık olmaya yöneltmektedir. Uzaktan veya yüz yüze verilen hizmet içi eğitimler, kurslar da öğretmenleri meslekte gelişme

anlamında desteklemektedir. Öğretmenlerin gelişime açıklık boyutunun diğer meslek gruplarına göre daha yüksek olması tüm bu sebeplerle açıklanabilir görünmektedir.

Bu çalışmada işçiler çalışmayanlara göre daha yüksek özdisipline sahiptir. İşçilerin çalışma şartlarının diğer meslek gruplarına göre daha güvensiz olması, iş kurallarına uymada gösterilen herhangi bir aksaklığın bedelinin büyük olması (işten çıkarılma, ücret kesimi gibi, kazalar), günümüzde işsizlik sıkıntısının olması gibi pek çok sebep işçilerin yüksek özdenetim puanlarının nedeni olabilir. İşçilerin ortamındaki rekabet sistemi (çok iş çok ücret) de onları daha dakik, sorumluluk sahibi, titiz olma; görevi hemen yerine getirme gibi davranışlara teşvik ediyor olabilir. Aksi takdirde sistemin beklediği özdisipline sahip olmayan bir işçinin iş hayatını sürdürmesi zorlaşacaktır. Diğer yandan çalışmayan grubun zamanını yönetme, belli kurallara uyma, sorumluluk alma gibi faktörleri olmadığından özdenetimleri daha düşük olabilir. Belki de tüm hayatları boyunca sahip oldukları düşük özdenetim dolayısıyla belli bir meslek veya iş edinmemiş olabilirler.

5.2 Psikolojik Dayanıklılık ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları ile cinsiyet değişkeni arasında psikolojik dayanıklılığın meydan okuma alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları cinsiyete göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu çalışmada kadınların meydan okuma boyutundan aldıkları puanlar erkeklerden daha yüksektir. Toplam psikolojik dayanıklılık puanları arasında ise cinsiyete göre farklılık bulunmamaktadır. Literatürde psikolojik dayanıklılık ile cinsiyet arasında fark olmadığını bulgulayan pek çok çalışmaya ulaşılmıştır (Benishek ve Lopez, 1997; Rew, Taylor-Seehafer ve diğ., 2001; Chan, 2003; Özcan, 2005; Maddi ve diğ., 2006; Terzi, 2008; Serbest, 2010; Eryılmaz, 2012; Sezgin, 2012; Bolat, 2013; Balcı Çelik, 2013; Tümlü ve Recepoğlu, 2013; Altundağ, 2013; Aydoğdu, 2013; Özer, 2013; Gökmen, 2014; Gürkan, 2014; Kararımak, ve Güloğlu, 2014; Gökçen, 2015; Bektaş, Özben, 2016; Ergün, 2016; Topçu, 2017; Yağbasanlar, 2018; Can, Cantez, 2018; Aydın, Egemberdiyeva, 2018; Özkapu, 2019; Beyazkılınç, 2019; Parmaksız,

2019; Arslan, Ayas, 2019; Işık, Çelik, 2020; Karal ve Biçer, 2020; Özbek, Akyüz, 2022; Adıgüzel ve diğ., 2022; Çınar, 2022).

Diğer yandan psikolojik dayanıklılık ile cinsiyet arasında fark olduğunu tespit eden çalışmalar da mevcuttur. Literatürde kadınların psikolojik dayanıklılık düzeyinin erkeklerden yüksek olduğu çalışmalar vardır (Cole, Feild, Harris, 2004; Werner, 2005; Oktan, 2008; Sipahioğlu, 2008; Önder, Gülay, 2008; Toprak, 2014; Uçar, 2014; Turgut, 2015; Güngörmüş, Okanlı, Kocabeyoğlu, 2015; Koç Yıldırım ve diğ., 2015; Özden, 2015; Çutuk ve diğ., 2017; Durmuş, Okanlı, 2018; Atan ve Ünver, 2019). Ayrıca erkeklerin kadınlara göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğunu tespit eden çalışmalar da vardır (Hannah ve Morrissey, 1987; Clark, 1995; Dayioğlu, 2008; Lee, Shen ve Tran, 2008; Oktan, 2008; Bahadır, 2009; Campbell-Sills, Forde ve Stein, 2009; Tümlü ve Recepoğlu, 2013; Kılıç, 2014; Erdoğan, Özdoğan, Erdoğan, 2015; Sezgin, 2016; Açıkgöz, 2016; Taşgın ve ark., 2017; Kılıç ve Alver, 2017; Nernekli, 2017; Hoşoğlu ve diğ., 2018; Aydın ve diğ., 2019; Karakış, 2019; Güven, 2019; Kımtır, 2020; Yazıcı Çelebi, 2020; Erkoç, Danış, 2020; Deniz ve ark., 2020; Acar, Han, 2022).

Bu çalışmada cinsiyet ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Sadece kadınların meydan okuma boyutundan aldıkları puanlar erkeklerden daha yüksektir. Cinsiyet ile dayanıklılık arasında ilişkinin bulunmaması dayanıklılık üzerinde cinsiyet dışında pek çok faktörün etkisi olduğunu göstermektedir. Psikolojik dayanıklılıkta cinsiyet dışında bireylerin yetiştirme biçimleri, yaşamsal şartlar, yaş, sağlık ve zekâ durumları, sosyal destek durumu, koruyucu etmenler ve risk etmenleri gibi başka pek çok etkili söylenebilir. Kadınların meydan okuma boyutunda erkeklerden daha yüksek puan alması aldıkları sorumluluklardan dolayı yeniliklere daha açık olmaları, kendilerini geliştirmeye açık olmaları, toplumsal cinsiyet rollerine rağmen kısıtlamalara karşı dirençli olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Diğer yandan kadınların hayatın her alanında (iş, aile, cinsiyet rolleri, bebek bakımı gibi) yüklendiği sorumluluk erkeklerden daha fazladır. Daha çok sorumlulukla birlikte sorunlarla daha sık karşılaşan kadınların meydan okuma becerisi de daha yüksek olabilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların dayanıklılıkları ile medeni durum değişkeni arasında kendini adama, kontrol, meydan okuma alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları medeni duruma göre farklılık göstermektedir” hipotezi desteklenmiştir. Bu çalışmada bekarların kontrol ve meydan okuma boyutundan aldıkları puanlar evlilerden daha yüksektir. Evlilerin kendini adama boyutundan aldıkları puanlar ise bekarlardan daha yüksektir. Toplam psikolojik dayanıklılık puanları arasında ise medeni duruma göre farklılık bulunmamaktadır. Psikolojik dayanıklılığın medeni durumla ilişkili olmadığını belirten benzer çalışmalara ulaşılmıştır (Wagnild ve Young, 1993; Min, Yu, Lee ve Chae, 2013; Şaşmaz, 2016; Polatçı ve diğ., 2017). Literatürde evlilerin psikolojik dayanıklılık düzeyinin bekarlardan daha yüksek olduğunu tespit eden çalışmalar da vardır (Lazarus, 1993; Violanti ve diğ., 1995; Davey, Eaker ve Walters, 2003; Nakaya, Oshio ve Kaneko, 2006; Fayombo, 2010; Liu, Wang ve Li, 2012; Tansel, Gökçakan ve Çelikkaleli, 2012; Dane, 2015; Liu ve diğerleri, 2015; Cengiz, 2017; Reisoğlu ve Yazıcı, 2017; Türker, 2018; Büyükebeş, Çavuşoğlu ve Okun, 2018; Üzar Özçetin, Sarıoğlu ve Dursun, 2019; Parmaksız, 2019; Kımter, 2020; Çelebi, Yazıcı, 2021; Eroğlu, 2022; Çınar, 2022; Özbek, Akyüz, 2022). Son olarak bekarların psikolojik dayanıklılık düzeyinin evlilerden daha yüksek olduğunu bulgulayan çalışmalar da vardır (Tümlü ve Recepoğlu, 2012; Argun, 2019).

Bu çalışmada toplam psikolojik dayanıklılık puanları arasında medeni duruma göre farklılık bulunmamaktadır. Bu durum dayanıklılık üzerinde medeni durum dışında daha ve farklı baskın faktörlerin yer almasından kaynaklanıyor olabiliyor. Bireyin evli veya bekar olması sanılanın aksine onun hayatında önemli değişiklikler meydana getirmiyor olabilir. Bu sebeple dayanıklılık durumları da evli veya bekar olma durumundan etkilenmemektedir.

Bu çalışmada bekarların kontrol ve meydan okuma boyutundan aldıkları puanlar evlilerden daha yüksektir. Psikolojik dayanıklılığın kontrol boyutu sorunları önceden kestirebilme, kaderi değiştirebilmeye olan inanç, kendi kararlarına güvenme, kişisel sınırların önemli olması gibi durumlarla ilişkilidir. Bekarların daha bireysel kararlar verebilme, hayatını sadece kendi istekleri doğrultusunda yönetme seçeneği evlilere

göre daha yüksektir. Dolayısıyla bekarların kendi hayatına istediği gibi yön verebilme kapasitesi ve buna dair inancı kontrol boyutunu güçlendiriyor olabiliyor. Diğer yandan evli bireyler karar almada kendileri dışında eş, çocuk, eşinin ailesi, çevre gibi pek çok faktörü değerlendirmek durumundadır. Bu da onları kontrol boyutunda kısıtlıyor olabilir. Meydan okuma kendini revize edebilme, gelişme, zorlukları fırsat olarak görme gibi özellikler içerir. Bekar bireyler evliliğin beraberinde getirdiği zorluklarla karşılaşmadıklarından bu boyutta daha yüksek puana sahip olabilirler. Bekarların hayatın her alanında ipler hemen hemen tamamen kendi elindedir. Diğer yandan evliler, evliliğin getirdiği sorumluluk ve zorluklardan dolayı hayata karşı bekarlardan daha az cüretkâr olabilirler. Kendini adama boyutu var olan durumlara yönelik olumlu duygu, sürdürülen şeylere bağlılıkla ilişkilidir. Evlilerin hayatında belli düzen ve rutinler bekarlara göre daha önemlidir. Bundan dolayı iş, aile, keyif alınan etkinliklere, yenilikler yerine rutine bağlılık ve sürdürme bekarlara göre daha önemli olabilir. İçinde bulunulan evlilik hayatı da evlilere dah çok anlam oluşturma fırsatı sağlayabilir. Zorluklarla karşılaşıldığında evlilik, sunduğu anlam sistemiyle bile tek başına dayanak olabilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları ile aylık gelir düzeyi değişkeni arasında meydan okuma boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları aylık gelir durumuna göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu çalışmada aylık 0-11400 TL gelire sahip olan grubun meydan okuma boyutundan aldığı puanlar aylık 11401-23000 TL gelire sahip gruptan daha yüksektir. Gelir durumu daha düşük olan gruptaki meydan okuma puanları daha yüksektir. Toplam dayanıklılık puanları arasında ise aylık gelir durumuna göre farklılık bulunmamaktadır. Psikolojik dayanıklılık ile gelir durumu arasında fark olmadığını bulgulayan farklı çalışmalar da vardır (Bahadır, 2009; Taş, 2013; Gökçen, 2015; Açıkgöz, 2016; Ak, 2016; Soysal, 2016; Çutuk ve diğ., 2017; Topçu, 2017; Parmaksız, 2019; Taşgın ve ark., 2019; Kımtır, 2020; Acar, Han, 2022).

Diğer yandan gelir durumu ile psikolojik dayanıklılık arasında ilişki olduğunu bulgulayan çalışmalar da vardır (Güngörmüş, Okanlı, Kocabeyoğlu, 2015; Ergün, 2016; Bektaş ve Özben, 2016; Hoşoğlu ve diğ., 2018; Eroğlu, 2022). Çınar (2022)

çalışmasında alt ve ortanın altı gelir gurubu ile üst gelir grubu arasında psikolojik dayanıklılığın üst grubun lehine farklılaştığını bulgulamıştır.

Bu araştırmada aylık 0-11400 TL gelire sahip olan grubun meydan okuma puanları aylık 11401-23000 TL gelire sahip gruptan daha yüksektir. 11401-23000 TL gelire sahip grup en düşük memur maaşıyla çalışan grubu içermektedir. 0-11400 TL arası gelir en fazla asgari ücretle çalışan grubu kapsamaktadır. Bireyler asgari ücretli, günlük yevmiyeli veya değişken gelirli işlerde çalışıyor olabilir. En yüksek asgari ücretle çalışan grubun, memur maaşıyla çalışan gruba göre işlerinin daha güvensiz ve riskli olduğu söylenebilir. Bu sebeple meydan okumanın içerdiği risk alma, yeni deneyimler, hatalarından ders çıkarma, zorluklardan yılmama, önemli değişiklikleri fırsata çevirme gibi özelliklere daha çok sahip olabilirler. Diğer yandan toplam psikolojik dayanıklılık puanları arasında ise aylık gelir durumuna göre farklılık bulunmamaktadır. Bu da aylık gelir durumunun dayanıklılık üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığına yorulabilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları ile eğitim düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0,5$). Bu sonuca göre “Katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları, eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir” hipotezi desteklenmemiştir. Bireylerin psikolojik dayanıklılıkları ile eğitim düzeyleri arasında ilişkinin olmadığını bulgulayan farklı çalışmalar da bulunmaktadır (Parmaksız, 2019; Karal ve Biçer, 2020; Kımtır, 2020; Deniz, Çimen ve Yüksel, 2020; Çelebi Yazıcı, 2021; Çınar, 2022).

Diğer yandan bireylerin psikolojik dayanıklılıkları ile eğitim düzeyleri arasında ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Koç Yıldırım ve ark., 2015; Bektaş, Özben, 2016). Soysal’ın (2016) çalışmasında üniversite mezunu katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin, lise mezunu olanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Çakır’ın (2009) kadınlar üzerinde yürüttüğü çalışmada orta ve yüksek seviyede eğitim düzeyine sahip olmanın, yüksek dayanıklılık ile ilişkili olduğunu bulgulanmıştır. Özbek, Akyüz (2022) futbolcular üzerinde yürüttükleri çalışmada üniversite mezunu bireylerin, lise mezunlarına göre daha yüksek psikolojik dayanıklılık düzeyine sahip olduğunu tespit etmiştir. Son olarak düşük eğitim düzeyi

ile yüksek dayanıklılık arasında ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar da vardır. Eroğlu (2022) çalışmasında ilköğretim mezunlarının yüksek lisans mezunlarına göre daha yüksek psikolojik dayanıklılık düzeyine sahip olduğunu tespit etmiştir.

Bu çalışmada bireylerin psikolojik dayanıklılıkları ile eğitim düzeyleri arasında ilişki bulunmamıştır. Eğitim, günümüzde bireylerin hayatı boyunca devam eden bir süreçtir. Eğitim imkanlarının artması, eğitime verilen önemin giderek artması gibi sebeplerle bireylerin eğitim düzeyi giderek artmaktadır. Ülkemizde lise eğitimi zorunlu olmakla birlikte liseden sonra iş edinme imkânı kısıtlı olduğundan üniversite eğitimi de ihtiyaç haline gelmektedir. Diğer yandan eğitim sadece iş edinmek için katılınan bir süreç değildir. Bireyler kültür seviyelerini yükseltmek, kendilerini geliştirmek için de eğitim süreçlerine katılabilmektedir. Bu gibi durumlar bireyler arasındaki eğitim düzeyi farkını azaltmaktadır. Bireylerin temel eğitimde benzer süreçlerden geçmesi, benzer şartlarda eğitim görme gibi sebeplerle bu çalışmada eğitim düzeyinin dayanıklılık üzerinde herhangi etkisi ortaya çıkmamış olabilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları ile yaş değişkeni arasında değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0,5$). Bu sonuca göre “Katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları, yaşa göre farklılık göstermektedir” hipotezi desteklenmemiştir. Bireylerin dayanıklılıkları ile yaşları arasında ilişkinin olmadığını bulgulayan farklı çalışmalar da bulunmaktadır (Chan, 2003; Maddi vd., 2006; Sezgin, 2012; Tekin, 2011; Ellison ve diğ., 2012; Tümlü ve Recepoğlu, 2013; Bayrakdaroğlu, 2014; Bildirici, 2014; Genç, 2014; Gökmen, 2014; Bektaş ve Özben, 2016; Soysal, 2016; Beyazkılınç, 2019; Özkapu, 2019; Çimen, Yüksel, 2020; Yazıcı Çelebi, 2021).

Diğer yandan psikolojik dayanıklılığın yaşa göre farklılık anlamlı farklılık gösterdiğini bulgulayan çalışmalar da vardır. Bazı çalışmalarda yaşın artmasıyla birlikte psikolojik dayanıklılığın da arttığını tespit edilmiştir (Atik, 2013; Aydın ve Egemberdiyeva, 2018; Aydın ve diğ., 2019; Kımter, 2020; Çınar, 2022; Eroğlu, 2022). Aksi yönde yaşın artmasıyla beraber psikolojik dayanıklılığın azaldığını tespit eden çalışmalar da vardır (Çutuk ve diğ., 2017; Karal, Biçer, 2020). Bazı çalışmalar 14 ile 15 yaş grubu

ergenlerin dayanıklılık düzeylerinin 16 ile 18 yaş ergenlere göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir (Kurt, 2013; Turgut, 2015; Ergün, 2016; Saka ve Ceylan, 2018).

Bu çalışmada yaş aralığı 18'den 51 ve üzeri olarak oldukça geniştir. Buna rağmen dayanıklılıkla yaş arasında herhangi ilişki bulunmamıştır. Psikolojik dayanıklılıkla ilgili unsurların nispeten daha küçük yaşlarda edinilmesi ve ilerleyen yaşam dönemlerinde de nispeten kalıcı olması buna sebep olmuş olabilir. Pek çok etkiyle psikolojik dayanıklılık güçlendirilebilir olsa bile erken yaşlarda var olan koruyucu faktörler ve risk faktörleri daha önemlidir. Bireyin kendi kişilik özellikleri, çevresi, hayat görüşü, sorunlara dair algısı gibi pek çok faktör yaşam boyu değişmeden ve gelişmeden varlığını koruyabilir. Bu sebeple de daha küçük yaşlardaki dayanıklılık ile ilerleyen yaşlardaki dayanıklılık düzeyi farklılık göstermeyebilir. Örneğin bireyin kişiliğinde yerleşmiş olan nevrotikliği yaşam boyu risk faktörü olarak varlığını sürdürürken bireyin destekleyici bir sosyal ortama sahip olması da yaşam boyu olumlayıcı etki edebilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları ile meslek grubu değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0,5$). Bu sonuca göre “Katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları, meslek grubu değişkenine göre farklılık göstermektedir” hipotezi desteklenmemiştir. Farklı meslek gruplarının psikolojik dayanıklılık açısından incelendiği sınırlı çalışmaya ulaşılmıştır (Kımtır, 2020). Kımtır (2020) çalışmasında memurların öğrencilere göre, emeklilerin çalışmadaki diğer meslek gruplara göre daha yüksek dayanıklılık düzeyine sahip olduğunu tespit etmiştir. Bektaş ve Özben (2016) bir işte çalışma ve herhangi bir işte çalışmama durumuna göre psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir.

Literatürde tek meslek grubu üzerinden psikolojik dayanıklılık düzeyinin incelendiği çalışmalara ulaşılmıştır. Uzun, Tortumlu (2022) sağlık çalışanları; Türk, Kaya (2023) sosyal hizmet uzmanları; Arslan (2018) psikolojik danışmanlar; Tufan (2019) emekli özel harekât polisleri; Gönen (2020), özel okullarda çalışan öğretmenler; Hökkaş, Gördeles Beşer (2019), hemşireler üzerinde psikolojik dayanıklılıkla ilgili çalışma yürütmüşlerdir.

Bu çalışmada psikolojik dayanıklılık ile meslek grubu (öğretmen, kamu personeli, serbest meslek, çalışmayan, işçi) değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Literatürde ise farklı meslek gruplarının psikolojik dayanıklılıklarını karşılaştıran sınırlı çalışma mevcuttur (Kımtır, 2020). Kımtır'ın çalışmasında (2020) memurların öğrencilere göre psikolojik dayanıklılıkları daha yüksektir. Emeklilerin ise öğrenci, ev hanımı ve diğer grubundakilere göre dayanıklılıkları daha yüksektir. Konuyla ilgili araştırmaların artması daha çok bulgu ve yorumlama olanağı sağlayacaktır. Bu çalışmada meslekler gruplar halinde sınıflandırılarak karşılaştırılmıştır. Her mesleğin müstakil olarak incelendiği çalışmalar yerine mesleklerin dayanıklılıklarının karşılaştırmalı olarak incelendiği çalışmalara ihtiyaç vardır.

5.3 Dini Atıflar ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların dini atıfları ile cinsiyet değişkeni arasında Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların dini atıfları cinsiyete göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu araştırmada Tanrı'nın cezalandırması boyutunda erkeklerin puanları kadınlardan daha yüksektir. Erkekler Tanrı'yı kadınlardan daha çok cezalandırıcı algılamaktadır. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda erkeklerin sıra ortalaması kadınlardan daha yüksektir. Erkekler Tanrı'nın olumlu taraflarına kadınlardan daha çok atıfta bulunmuştur. Dolayısıyla erkekler Tanrı'nın hem cezalandırıcı hem de olumlu yönlerine kadınlardan daha çok atıfta bulunmuştur. Literatürde bu bulgulara benzer çalışmalar mevcuttur. Kuşat (2006) ve Mehmedoğlu'nun (2011) çalışmalarında erkeklerin kadınlara göre Tanrı'ya daha cezalandırıcı ve intikam alıcı olarak atıfta bulundukları tespit edilmiştir. Aynı çalışmalarda kadınların erkeklere göre Tanrı'ya yönelik atıflarının daha olumlu olduğu bulgulanmıştır. Dınvar (2011) çalışmasında erkeklerin kadınlara göre Tanrı'yı daha olumsuz algıladıklarını ancak cinsiyete göre olumlu Tanrı algısında herhangi farklılaşma olmadığını tespit etmiştir. Erkeklerin kadınlara kıyasla korku odaklı Tanrı imajında daha yüksek puanlara sahip olduğu çalışmalar vardır (Dınvar, 2011; Yıldırım, 2018; Taşlıca, Özgenel, 2019; Çifçi, 2019).

Kadınların erkeklere göre Tanrı'ya yönelik daha çok olumlu atıfta bulunduklarını tespit eden pek çok çalışma vardır (Larsen ve Knapp, 1964; Nelsen, Cheek, Au, 1985; Roberts, 1989; Dickie ve diğ., 2006; Akyüz, 2010; Mehmedoğlu, 2011; Kula, 2012; Seyhan, 2014b; Apak, 2016; Anuştekin, 2018). Yıldız, Ünal (2017) örneklemini üniversite öğrencilerinden oluşan çalışmalarında kadın katılımcıların erkeklerden daha olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olduğunu saptamıştır. Kadınların erkeklere göre daha sevgi odaklı bir Tanrı imajı sergilediğini tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Kula, 2012; Uysal ve diğ., 2014; Özdoğan, Balcı Çelik, 2016; Apak, 2016; Doğan, 2016; Arıcı, Tokur, 2017; Yıldız, Ünal, 2017; Kaya, 2018; Kalgı, 2018; Dilek, 2019; Kırac, 2021). Beyazkılınç (2019) çalışmasında erkeklerin Allah'a yönelik negatif algılarının kızlardan daha yüksek olduğunu bulgulamıştır.

Diğer yandan kızların korku ve kaygı yönelimli Tanrı algısının erkeklerden daha yüksek olduğunu bulgulayan çalışmalar da vardır (Nelsen- Krolizack, 1984; Serim, 2010; Göregen, Yıldız, 2021). Aydın (2018) kadınlarda erkeklere göre daha düşük sevgi yönelimli Tanrı imajı ve daha yüksek korku odaklı Tanrı imajı olduğunu tespit etmiştir. Benzer biçimde Ceylan (2018) da korku odaklı Tanrı imajı için kadınlarda daha yüksek puanlar bulmuştur.

Son olarak Tanrı'ya yönelik atıflarda ve Tanrı imajında anlamlı bir cinsiyet ayrımı olmadığını bulgulayan çalışmalar da vardır (Roof ve Roof, 1984; Greeley, 1988; Krejci, 1998; Güler, 2007a; Karakaş, 2013; Erdoğan, 2014; Gençdoğan, 2015; Orak ve diğ., 2015; Kış, 2018; Kılınç ve diğ., 2018; Anuştekin, 2018; Öztürk, 2019; Kekik, 2019; Taşlıca, Özgenel, 2019; Yakut, 2019; Angın, 2020; Asar, 2020; Yılmaz, 2020; Çolak, 2021; Güzel, 2021). Güler (2007b) çalışmasında Tanrı algısının, Oktay (2021) dini bilişin cinsiyete göre farklılaşmadığını bulgulamıştır. Güngördü'nün (2001) öğrenciler üzerinde yürüttüğü çalışmasında Tanrı'ya atfedilen özelliklerde cinsiyet farklılığı bulunmamıştır.

Bu çalışmada Tanrı'nın cezalandırmasına yönelik atıflar ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar cinsiyete göre erkeklerin lehine farklılaşmaktadır. Erkeklerin kadınlara göre Tanrı'ya yönelik daha cezalandırıcı atıfta bulunmasında çocukluk döneminde kızlara nazaran karşılaştıkları daha sert disiplin biçimleri etkili olabilir. Diğer yandan erkek

çocuklarına kız çocuklarına göre pek çok konuda kültürel olarak daha toleranslı davranılabilmektedir. Bu da erkeklerin kadınlara göre Tanrı'yı hem daha cezalandırıcı algılamasını hem de Tanrı'ya yönelik daha fazla olumlu atıfta bulunmasını açıklayabilir. Konuyla ilgili çalışmalar değerlendirildiğinde ulaşılan bulguların birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Tanrı'ya yönelik atıflarda sadece cinsiyet faktörüne dayalı olarak doğrudan bir ayrışmaya gidilmesi çok anlamlı gözükmemektedir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların dini atıfları ile medeni durum değişkeni arasında Tanrı'nın sorgulanması ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların dini atıfları, medeni duruma göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu araştırmada bekarların Tanrı'nın sorgulanması boyutundan aldıkları puanlar evlilerden daha yüksektir. Bekarlar evlilere göre Tanrı'ya yönelik daha fazla sorgulayıcı atıfta bulunmuştur. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda evlilerin sıra ortalaması bekarlardan daha yüksektir. Evliler bekarlara göre Tanrı'yı daha olumlu algılamaktadır. Literatürde dini atıf ve medeni durum ilişkisini inceleyen tek bir çalışmaya ulaşılmıştır (Dınvar, 2011).

Dınvar (2011) çalışmasında olumlu Tanrı algısının medeni duruma göre farklılaşmazken; bekarların evlilere göre Tanrı'yı daha olumsuz algıladıklarını bulgulamıştır.

Evlilerin bekarlara göre Tanrı'yı daha olumlu algılaması yürütülen evliliğin özellikleriyle ve toplumda algılanan kader algısıyla bağlantılı olabilir. Bireyin içinde bulunduğu evliliğin sunduğu olumlu özellikler (eşle birlikte yürütülen dini ritüeller, paylaşılan manevi ortam, sorunlara çözüm bulunması vb.) kader çerçevesinde (Tanrı'nın lütfu gibi) değerlendirerek Tanrı'yı daha çok olumlu algılamaya çerçeve sunabilir. Bekarların Tanrı'ya yönelik daha çok sorgulayıcı atıflarda bulunması din ve maneviyatla ilgili konularda evlilere göre daha çok arayışta olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Evlilikle birlikte bireyler doğrudan olmamakla beraber din ve maneviyatla ilgili çeşitli arayışlarına cevap bulabilmektedir. Dolayısıyla evliler Tanrı'ya yönelik daha az sorgulayıcı olabilir. Evlilik yaşı da Tanrı'ya yönelik

sorgulayıcı tutumu etkiliyor olabilir. Evlenene kadar geçen sürede bireyler Tanrı'ya yönelik sorularını tatmin edici düzeyde cevaplandırmış olabilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların dini atıfları ile aylık gelir düzeyi değişkeni arasında Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre "Katılımcıların dini atıfları, aylık gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir" hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu çalışmada aylık 0-11400 TL gelire sahip grubun Tanrı'nın cezalandırması boyutundan aldıkları puanlar, aylık 11401-23000 TL gelire sahip gruptan daha yüksektir. Daha düşük gelire sahip bireyler, daha yüksek gelire sahip bireylere göre Tanrı'nın cezalandırıcı olmasına yönelik daha çok atıfta bulunmuştur. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda aylık 0-11400 TL gelire sahip grubun sıra ortalaması, aylık 11401-23000 TL gelire sahip gruptan daha yüksektir. Dolayısıyla diğerine göre daha az gelire sahip grup Tanrı'nın cezalandırmasına ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıfta daha fazla bulunmuştur. Literatürde bu bulgulara ulaşan benzer çalışmalar bulunmaktadır. Erdal'ın (2019) çalışmasında gelir düzeyi ve sevgi odaklı Tanrı imajı arasında negatif bir ilişki gözlenmiştir. Kırac (2021) çalışmasında da gelir düzeyi ile Tanrı imajı arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir. Benzer biçimde Kekik (2019) tarafından yapılan çalışmada gelir düzeyi en yüksek grubun Tanrı tasavvurunun diğer gruplara göre önemli ölçüde daha olumsuz olduğu tespit edilmiştir.

Diğer yandan aksi sonuçlara ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Kula (2012) ve Güler Aydın (2021) çalışmalarında çok düşük gelirli bireylerin Tanrı imajı puanlarının da orta ve üst gelir grubundakilere göre daha düşük olduğunu bulgulamışlardır. Benzer biçimde Güler Aydın'ın (2011) çalışmasında gelir düzeyi ile Tanrı imajı arasında da pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Tanrı'ya yönelik atıflar ve gelir durumuyla ilgili çelişkili sonuç içeren çalışmalar da mevcuttur. Kalıç (2021) çalışmasında "gelirim yeterli" ve "gelirim yeterli değil" diyenlerin korku yönelimli Tanrı imajı puanları "gelirim yeterli ve tasarruf yapıyorum" diyenlerden daha yüksektir. Diğer yandan Ceylan'ın (2018) çalışmasında "Gelirim yeterli" diyenlerin korku odaklı Tanrı imgesi puanları, "gelirim yeterli ve tasarruf yapıyorum" diyenlerden daha düşüktür.

Son olarak Tanrı'ya yönelik atıflar ile gelir durumu arasında anlamlı bir farkın olmadığını bulgulayan çalışmalar da vardır (Kıraç, 2013; Uysal vd., 2014; Uysal ve diğ., 2014; Doğan, 2016; Gök Uğur ve diğ., 2017; Kalgı, 2018; Kaya, 2018; Kış, 2018; Anuştekin, 2018; Öztürk, 2019; Erdal, 2019; Dilek, 2019; Yakut, 2019; Yılmaz, 2020; Angın, 2020; Baytemur, 2020; Güzel, 2021; Göregen, Yıldız, 2021). Erdal (2019) özel gereksinimli çocuğa sahip annelerle yürüttükleri çalışmada sevgi yönelimli Tanrı algısı ve korku yönelimli Tanrı algısının aylık gelire göre farklılaşmadığını bulgulamıştır. Erdal (2019) çalışmasında gelir düzeyi ile toplam Tanrı imajı puanı arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Gelir durumu düşük bireyler Tanrı'yı hem daha cezalandırıcı hem de diğer gruplara göre daha olumlu algılamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında bireylerin içinde bulundukları düşük gelir seviyesine yükledikleri anlam rol oynayabilir. Düşük gelir pek çok noktada hayatı zorlaştıran engellere sebep olur. Bireyler bu durumları Tanrı'nın kendilerine günahlarının sonucu gönderdiği ceza olarak algılayabilir. Dolayısıyla Tanrı cezalandırma aracı olarak nimetlerini kısıtlar. Diğer yandan düşük gelir sahipleri yetersiz maddi imkânı Tanrı'nın cezası olması yanında kendilerine gelen bir uyarı (hallerini düzeltmeleri yolunda) olarak da görebilir. Bu durumda ceza, Tanrı'nın kendileriyle kurduğu bir iletişim aracı işlevi görür. Diğer yandan düşük gelir sahipleri elde ettikleri küçük nimetlere de diğer gruplara göre daha çok minnettarlık duyabilir. Diğerlerine Tanrı'nın lütfu gelmeyen durumlar düşük gelirlere göre öyle olabilir. Dolayısıyla Tanrı onlara göre hem daha cezalandırıcı hem de daha olumlu özelliklere sahip görünebilir.

Gelir durumu bireyin yaşadığı çevreyi, kültürel özellikleri de etkileyen bir unsurdur. Düşük gelir seviyesinde Tanrı, bireyler için sınırlanacak bir liman veya aksi yönde günlük hayatta çok yer almayan bir unsur olabilir. Yüksek gelire sahip gruplarda ise maneviyat yerini daha seküler yaşam tarzlarına bırakabilir. Bu durumda ise bireylerin Tanrı'ya yönelik atıfları farklı şekillenecektir. Diğer yandan gelir durumu bireyin yaşamında kısıtlı bir önem de arz ediyor olabilir. Din ve maneviyata daha duyarlı bir yaşam sürdüren veya din ve maneviyata duyarlı olmayan bireylerin de Tanrı'ya yönelik atıflarının gelir durumlarından bağımsız şekillenmesi de olasıdır.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların dini atıfları ile eğitim düzeyi değişkeni arasında Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların dini atıfları, eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu araştırmada lise eğitimine sahip bireylerin Tanrı'nın cezalandırması boyutundan aldıkları puanlar, üniversite ve yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyindeki bireylerden daha yüksektir. Lise düzeyinde eğitim durumuna sahip bireyler diğer gruplara göre Tanrı'nın cezalandırıcı olmasına yönelik daha çok atıfta bulunmuştur. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda lise düzeyinde eğitime sahip olan grubun sıra ortalaması üniversite, yüksek lisans ve üstü grubunkinden daha yüksektir. Lise seviyesindeki grup üniversite, yüksek lisans ve üstü gruba göre Tanrı'nın olumlu özelliklerine daha çok atıfta bulunmuştur. Literatürde eğitim düzeyi ile Tanrı'ya yönelik atıflar arasında anlamlı bir fark olduğunu bulgulayan benzer çalışmalar bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda ilkökul eğitimi almış bireylerin olumlu Tanrı imajının diğer eğitim gruplarından daha yüksek olduğu görülmüştür (Erdal, 2019; Kalış, 2021). Eğitim düzeyi ile sevgi odaklı Tanrı imajı arasında negatif ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar da vardır (Ceylan, 2018; Öztürk, 2019; Özasma, 2021). Ceylan'ın (2018a) çalışmasında eğitim düzeyi ve korku odaklı Tanrı imajı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Diğer yandan Tanrı'ya yönelik atıflar ile eğitim düzeyi arasında bir farklılaşmanın olmadığını gösteren çalışmalar da vardır. Bazı çalışmalarda Tanrı imajı puanları ve eğitim seviyesi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir (Güler, 2007; Dınvar, 2011; Güler Aydın, 2011; Kırac, 2013; Yılmaz, 2020; Angın, 2020; Başar, 2021). Dınvar (2011) çalışmasında olumlu Tanrı algısı ve olumsuz Tanrı algısının eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını bulgulamıştır. Güler (2007b) çalışmasında Tanrı algısının eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını bulgulamıştır. Akyüz'ün (2010) çalışmasında Tanrı tasavvuru ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Erdal (2019) özel gereksinimli çocuğa sahip annelerle yürüttükleri çalışmada sevgi yönelimli Tanrı algısı ve korku yönelimli Tanrı algısının eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını bulgulamıştır.

Bu araştırmada lise düzeyindeki grup diğerk gruplara göre Tanrı'nın cezalandırıcı ve olumlu özelliklerine daha çok atıfta bulunmuştur. Lise düzeyi bireylerin bilişsel özelliklerinin gelişimiyle birlikte hayatın hemen her alanının sorgulandığı, ergenin kendine yer edinmek için denemelerden geçirdiğı bir dönemdir. Bu dönemde Tanrı'nın özellikleri de ergen için merak konusudur. Hayatı keskin çizgilerde gören ergen Tanrı'yı da aynı biçimde değerlendirebilir. Ergen bir duasının kabul olduğunu düşünmesiyle Tanrı'ya yönelik olumlu özellikleri sıralarken, istemediğı bir durum karşısında Tanrı'nın cezalandırıcı olduğunu diğerk eğitim seviyesindekilere göre daha çok vurgulayabilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların dini atıflar ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0,5$). Bu sonuca göre “Katılımcıların dini atıfları, yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir” hipotezi desteklenmemiştir. Bireylerin dini atıfları ile yaşları arasında ilişkinin olmadığını bulgulayan farklı çalışmalar da bulunmaktadır (Noffke ve McFadden, 2001; Güler Aydın, 2011, 2021; Kıracı, 2013; Gençdoğan, 2015; Özdoğan, Balcı Çelik, 2016; Doğan, 2016; Gök Uğur ve diğ., 2017; Aydın, 2018; Kalgı, 2018; Kış, 2018; Öztürk, 2019; Erdal, 2019; Asar, 2020; Başar, 2021; Çolak, 2021; Özasma, 2021). Güler (2007b) yetişkin örnekleme yürüttüğü çalışmada Tanrı algısının yaşa göre farklılaşmadığını bulgulamıştır. Erdal, Efiltili (2021) özel gereksinimli çocuğa sahip annelerle yürüttükleri çalışmada sevgi yönelimli Tanrı algısı ve korku yönelimli Tanrı algısının yaşa göre göre farklılaşmadığını bulgulamıştır. Noffke ve McFadden' ın (2001) çalışmasında da Tanrı algısı ile yaş arasında farklılık saptanmamıştır. Alçelik'in (2013) çalışmasında Tanrı tasavvuru alt boyutları ile yaş arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Beyazkılınç (2019) lisans öğrencileri üzerinde yürüttüğü çalışmada yaşa göre Allah'a yönelik pozitif algı ve Allah'a yönelik negatif algı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur.

Bu çalışmanın bulgularının aksine dini atıflarla yaş arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğunu tespit eden çalışmalar da vardır. Bazı çalışmalarda sevgi odaklı Tanrı tasavvuru ile yaş arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit edilmiştir (Yılmaz, 2011; Yıldırım, 2018; Aydın, 2018; Ceylan, 2018; Kaya, 2018; Kılınç ve diğ., 2018; Yılmaz, 2020; Angın, 2020; Kıracı, 2021). Yaşın artmasıyla korku odaklı Tanrı

imgesinin azaldığını bulgulayan çalışmalar vardır (Çifçi, 2019; Dınvar, 2011). Dınvar (2011) çalışmasında olumsuz Tanrı algısının genç yaş grubunda yetişkin gruba göre daha yüksek olarak farklılaştığını bulgulamıştır. Güngördü'nün (2001) 17- 36 yaş arasındaki öğrencilerle yaptığı çalışmada 20 yaş altı gruptakiler 23 yaş üstü gruptan daha olumsuz bir Tanrı algısına sahip çıkmıştır.

Tanrı algısı ile yaş arasında negatif bir ilişkinin olduğunu tespit eden çalışmalar da vardır. Güzel (2021) çalışmasında 15 yaşındakilerin Tanrı imgesi puanlarının 16-17 yaşındakilere göre daha yüksek olduğunu bulgulamıştır. Kalıcı'nın (2021) çalışmasında 18-25 yaş grubundakilerin sevgi odaklı Tanrı imgesi puanlarının 46-55 yaş grubundakilere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Bu araştırmada yaş aralığı 18 ile 51 yaş ve üzeri olarak değişmesine karşın Tanrı'ya yönelik atıflarda yaşa göre anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Tanrı'ya yönelik atıflar bireyin deneyimlerine yüklediği anlam, bakış açısı, ebeveyn tutumu, kişisel özellikler, yetiştiği çevre, inanç sisteminin yapısı gibi pek çok unsurdan etkilenir. Aynı yaşa sahip benzer bir yaşam sürdüren bireylerin Tanrı'ya yönelik atıfları birbirinden çok farklı olabilir. Dolayısıyla yaş dini atıfları şekillendiren başlıca unsur olmayabilir.

Bireyin yaş almasıyla birlikte yaşamdaki deneyimleri artar ve daha esnek bir bilişsel bakış açısına sahip olabilir. Deneyimlerin getirdiği hoşgörü ve esnek bakış açısıyla olayları daha geniş çerçevede değerlendirip farklı yorumlar getirebilir, olayların arkasındaki hikmete daha duyarlı olabilir. Gençlere anlık bir olay olarak görünen pek çok durum daha yaşlılar açısından Tanrı'nın bir planı olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan birey yaş aldıkça kendinden daha aşkın bir varlığa bağlanma ihtiyacı duyabilir. Günlük hayattaki anlam yitimi bireyi, onun anlam sunan Tanrı'ya yönelimini arttırabilir. Dolayısıyla plan kurup işleten, adaleti sağlayan, koruyan ve anlam veren Tanrı imajı yaş arttıkça artabilir. Aksi yönde yaşla birlikte bireyin manevi dünyası giderek daralıp ilgili unsurlar kötü veya gereksiz görülebilir. Din ve manevi alandaki boşluklar maddi öğelerle dolabilir. Bireyin yaşamında Tanrı sadece otorite figürlerini hatırlatan olumsuz bir imaj olarak da kalabilir ve yaş bu figürü daha da katı hale getiren bir rol üstlenebilir. Bireyin kişilik özelliklerinin yaşla birlikte daha belirginleşip kalıcı olması da farklı bir etkidir. Genç yaşlardaki özellikler (sevincenlik, huysuzluk,

kötümserlik, affedicilik gibi) ilerleyen yaşlarda daha da belirginleşebilir. Dolayısıyla sevecen biri daha sevecen intikamcı biri daha kinci olabilir. Belli miktarda bireyin kendi yansımasını içeren Tanrı imajı da bundan etkilenir. İntikamcı bireyin yaşlılıktaki Tanrı imajı gençliğindekine göre daha da cezalandırıcı olabilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların dini atıfları ile meslek grubu değişkeni arasında Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < .05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların dini atıfları, meslek grubuna göre farklılık göstermektedir” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu çalışmada öğretmenlerin Tanrı'nın cezalandırması boyutundan aldıkları puanlar, kamu personeli ve serbest meslek grubunun puanlarında daha düşüktür. Öğretmenler; kamu personeli ve serbest meslek grubuna göre Tanrı'ya daha az cezalandırıcı atıfta bulunmuştur. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda öğretmenlerin sıra ortalaması kamu personeli, serbest meslek ve işçi gruplarından daha düşüktür. İşçilerin sıra ortalamaları ise kamu personeli ve çalışmayanlara göre daha yüksektir. Dolayısıyla öğretmenler; kamu personeli ve serbest meslek grubuna göre Tanrı'ya yönelik daha az olumlu atıfta bulunmuştur. İşçiler ise kamu personeli ve çalışmayanlara göre Tanrı'ya yönelik daha fazla olumlu dini atıfta bulunmuştur. Bireylerin dini atıfları ile meslek grupları arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı çalışmaya ulaşılmıştır.

Erdal (2019), çalışmayan annelerin Tanrı imajının çalışan annelere göre daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Aynı çalışmada ev hanımlarının sevgi yönelimli Tanrı imajı puanları öğrenci, işçi ve emeklilerden daha yüksektir. Erdal (2019) özel gereksinimli çocuğa sahip annelerle yürüttükleri çalışmada çalışmayan annelerin sevgi yönelimli Tanrı algısı çalışan annelere göre daha yüksek çıkmıştır.

Öğretmenlik mesleğinde kamu personeli ve serbest meslek grubuna göre yardımseverlik, şefkat, empati, sevgi, sabır, sebat, hoşgörü, sorumluluk gibi özellikler daha çok ön plandadır. Öğretmenlerin eğitim aşamasında da bu özellikleri geliştirecek uygulamalar vardır. Tüm bu özellikler eğitim-öğretim süreçlerinde bireyin gelişiminin takibi ve desteklenmesi için oldukça gereklidir. Her bir öğrenciye hassasiyetle yaklaşım sürece katan öğretmenler istenmeyen davranışlarda ceza yerine öğrencinin sorumluluk

olarak kendini geliştirmesine, denetim odağının kendisi olmasına destek sunarlar. Uzun süreler görev alan öğretmenlerin bu tutumu içselleştirmiş bir yaşam sürmesi oldukça doğaldır. Denetim odağı kendi olan birey iyi ve kötü davranışlarının sorumluluğunu alarak kendi davranışları doğrultusunda bir sonuçla karşılaştığını benimser. Aynı tutum bireyin dini atıflarına da yansıyabilir. Karşılaşılan durumları açıklamada farklı bir varlığa atıf yerine bireyin kendi davranışları daha önemlidir. Dolayısıyla öğretmenler Tanrı'ya daha az cezalandırıcı ve olumlu özellikler atfedebilir.

İşçilerin çalışma şartları kamu personeli ve çalışmayanlara göre göreceli olmakla birlikte daha zordur. Fazla mesai, düşük ücret, psikolojik yorgunluk gibi pek çok olumsuz durumla karşılaştıklarından çözmeleri gereken daha çok problem vardır. Hayata ve Tanrı'ya dair olumlu atıflar sorunlarla baş etmede destek sağlayabilir. İşçilerin hayat mücadelesinde teslimiyet, Tanrı'nın yaratıklarını sevmesi, her şeyin kaderin parçası olduğuna dair olumlu atıflara daha çok başvurması kamu personeli ve çalışmayanlara göre daha işlevsel olabilir.

5.4 Kişilik ve Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların kişiliğin alt boyutları ve psikolojik dayanıklılık alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların psikolojik dayanıklılıkları ile kişilikleri arasında bir ilişki vardır” hipotezi desteklenmiştir. Kişiliğin dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim boyutlarıyla dayanıklılığın tüm alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır. Kişiliğin nörotizm boyutuyla psikolojik dayanıklılığın tüm alt boyutları arasında ise anlamlı ve negatif ilişki vardır. Literatürde bu bulgulara ulaşan benzer çalışmalar bulunmaktadır.

Kişiliğin dışa dönüklük boyutuyla psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu bulgulayan pek çok çalışma vardır (Davey, Eaker ve Walters, 2003; Rioli, Savicki ve Cepani, 2002; Friberg ve diğerleri, 2005; Campbell-Sills, Cohan ve Stein, 2006; Fayombo, 2010; Liu, Wang ve Li, 2012; Topçu, 2017; Eroğlu, 2022).

Kişiliğin dışa dönüklük boyutunda öne çıkan olumlu duygular, başkalarıyla daha sık ve kaliteli iletişim, iyimser olma, enerjik olma gibi özelliklerin psikolojik dayanıklılığı desteklediği söylenebilir. Başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurma, sosyal becerilere sahip olma, sorunlar karşısında eyleme geçme yetisine sahip olma gibi unsurlar psikolojik dayanıklılık için koruyucu etkenler arasındadır.

Kişiliğin uyumluluk alt boyutu ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu bulgulayan pek çok çalışma vardır (Riolli ve diğerleri, 2002; Davey, Eaker ve Walters, 2003; Friberg vd., 2005; Campbell-Sills, Cohan ve Stein, 2006; Fayombo, 2010; Liu, Wang ve Li, 2012; Çetin, Yeloğlu, Basım, 2015; Topçu, 2017). Kişiliğin uyumluluk alt boyutu ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı ve negatif ilişki olduğunu tespit eden çalışmalara da ulaşılmıştır (Eroğlu, 2022).

Kişiliğin uyumluluk alt boyutunda öne çıkan kişiler arası ilişkileri sürdürme becerilerinden empati kurabilme, hoşgörülü olma, güvenilir ve istendik özelliklere sahip olma gibi özellikler psikolojik dayanıklılığı destekliyor görünmektedir. Empatik ve iş birliğine yatkın olan, başkalarıyla derin ve doyurucu ilişkiler kurabilen birey, karşılaştığı sorunlara karşı daha fazla destek görebilir. Birey kişiler arası ilişkilerde gelişen becerilerini problem çözmede de kullanabilir. Dolayısıyla uyumluluk dayanıklılıkta koruyucu bir etkidir. Her kişilik özelliği yaşam için gerekli ve değerlidir. Bununla birlikte kişilik özelliklerinin baskınlığı veya az olması onun işlevselliğinde önemli bir ölçüyü oluşturur. Aşırı uyumlayıcı özellikler (hayır diyememe, sürekli gruba uyma, özerklik gösterememe vb.) bireyin diğerlerinden bağımsız hareket etmesini kısıtlayarak onu bağımlı bir duruma getirebilir. Kendi fikirleriyle hayatını şekillendiremeyen bireyin ise zamanla özgüveni, kendi başına sorun çözme ve karar verme becerisi düşebilir. Tüm bu durumlardan dayanıklılık olumsuz etkilenebilir.

Kişiliğin gelişime açıklık alt boyutu ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu bulgulayan pek çok çalışma vardır (Cederblad, Dahlin, Hagnell ve Hansson, 1995; Riolli, Savicki ve Cepani, 2002; Davey, Eaker ve Walters, 2003; Friberg ve diğerleri, 2005; Campbell-Sills, Cohan ve Stein, 2006; Nakaya, Oshio ve

Kaneko, 2006; Fayombo, 2010; Liu, Wang ve Li, 2012; Topçu, 2017; Polatçı vd., 2017; Eroğlu, 2022).

Kişiliğin gelişime açıklık alt boyutunda yeniliklere açık olma, farklılıktan hoşlanma, meraklı olma, geniş bakış açısına sahip olma gibi özellikler ön plandadır. Bireyin durağan bir hayat yerine çeşitliliği tercih etmesi, fırsat buldukça yeni deneyimler yaşaması onun istenmedik sürprizlerle karşılaşma olasılığını azaltabilir. Çünkü her yeni deneyim beraberinde getirdiği farklılıkla ve hazla birlikte belli miktarda problem durumu da içerecektir. Örneğin yeni bir sporu öğrenmeye başlamada bile sporla ilgili materyallerin kullanımının çözülmesi ve öğrenilmesi sorundur. Bu sebeple günlük hayatta hem olumlu hem de olumsuz durumlarla sık karşılaşan ve bunlara açık olan bireyin kriz durumlarına karşı pek çok öngörüsü, hazırlığı, stratejisi olabilir. Özellikle kriz durumlarında bireyi koruyan psikolojik dayanıklılıksa bu sebeple güçleniyor olabilir.

Kişiliğin özdenetim alt boyutu ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu bulgulayan pek çok çalışma vardır (Cederblad ve diğ., 1995; Davey, Eaker ve Walters, 2003; Nakaya, Oshio ve Kaneko, 2006; Fayombo, 2010; Liu, Wang ve Li, 2012; Reisoğlu ve Yazıcı, 2017; Topçu, 2017; Eroğlu, 2022).

Kişiliğin özdenetim alt boyutunda hayatı her alanda yönetebilme becerisi, mantıklı olma, şartlara göre hareket edebilme, bir şeyi planlama ve sürdürme yetisi ön plandadır. Dürtülerini, isteklerini mevcut koşullara uydurabilme; herhangi bir şeyi sonuca götürene kadar sürdürebilme günlük hayatın herhangi alanında başarılı olmak için oldukça gerekli özelliklerdir. Özdenetimi yüksek bireylerin bu tip özellikleri onları yaşamlarında daha başarılı, toplumda daha saygın, güvenilir kılıyor olabilir. Başarıyla birlikte bireyin benlik saygısı da desteklenir. Tüm bu faktörler psikolojik dayanıklılığı arttırıcı, zor zamanlara karşı direnebilme yetisini destekleyen potansiyellerdir.

Kişiliğin nörotizm boyutuyla psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı ve negatif ilişki olduğunu bulgulayan pek çok çalışma vardır (Masten, Best ve Garmezy, 1990; Davey, Eaker ve Walters, 2003; Friborg ve diğerleri, 2005; Campbell-Sills, Cohan ve Stein,

2006; Nakaya, Oshio ve Kaneko, 2006; Fayombo, 2010; Liu, Wang ve Li, 2012; Çetin, Yeloğlu ve Basım, 2015; Topçu, 2017). Kişiliğin nevrotizm alt boyutu ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu tespit eden çalışmalara da ulaşılmıştır (Eroğlu, 2022).

Kişiliğin nörotizm boyutunda duygularla harekete geçme, yüksek olumsuz duygular hissetme (kaygı, stres, öfke gibi), kendini küçümseme gibi özellikler vardır. Nörotizm boyutu yüksek olan bireyler diğerlerini hafif bir rüzgâr etkisi bırakan olaylardan fırtınaya yakalanmış gibi etkilenebilir. Başına gelen olayların esintisi onlar da daha çok kalır. Çözüme dair eyleme geçmek yerine olumsuz duygu ve durumlar üzerinde çok düşünme ve kalma ise psikolojik dayanıklılığı yıpratıcı bir etki yaratır. Nörotizmi yüksek olan bireyler kriz durumlarında daha kolay pes etme ve olumsuz ruh halinden kaynaklı daha çok somatik rahatsızlık yaşayabilir. Tüm bu durumlar birleştiğinde nörotik olma psikolojik dayanıklılıkta risk faktörlerinden biri haline gelir. Diğer yandan nörotizm psikolojik dayanıklılığı destekleyebilir. Bireyin var olduğu çevrede kendini ortaya koyabilmesi, varlığını sürdürebilmesi için koruyucu faktör görevi de üstlenebilir. Farklı ortam ve koşullarda işlevsiz olan nörotizm ihtiyaç olan ortamlarda bireyin hayatta işlevselliğini sürdürmesine katkı sunabilir. Örneğin riskli, rekabetçi bir ortamda çalışan bireyin her an tetikte olması, ince eleyip sık dokuması, şüphecililiği işini elde tutması için gerekli olabilir.

5.5 Kişilik ve Dini Atıf Arasındaki İlişki

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların kişiliğin alt boyutları ve dini atıf alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların kişilikleri ile dini atıfları arasında bir ilişki vardır” hipotezi desteklenmiştir. Tanrı’nın cezalandırması ile dışa dönüklük ve gelişime açıklık arasında anlamlı ve negatif; nörotizm arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır. Tanrı’nın sorgulanması ile; nörotizm arasında anlamlı ve pozitif, uyumluluk arasında anlamlı ve negatif ilişki vardır. Tanrı’ya yönelik olumlu atıflar ile; uyumluluk ve özenetim arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır. Literatürde kişilik ile Tanrı’ya yönelik atıf, Tanrı algısı, Tanrı tasavvuru arasında ilişki olduğunu bulgulayan pek çok

çalışma vardır (Şentepe, Güven, 2015; Gürses, 2010; Turan, 2009; Öztürk, 2019; Hacıkeleşoğlu, 2020; Oktay, 2021).

Oktay (2021) çalışmasında nörotizm ile olumsuz Tanrı algısı ve Tanrı'ya yönelik olumsuz duygular arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Dışa dönüklük ile olumlu Tanrı algısı, seven Tanrı, Tanrı'ya yönelik olumlu duygular arasında pozitif bir ilişki; olumsuz Tanrı algısı arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Uyumluluk ve sorumluluk boyutları ile olumlu Tanrı algısı, seven Tanrı, Tanrı'ya yönelik olumlu duygular arasında pozitif ilişki; olumsuz Tanrı algısı, umursamaz Tanrı, cezalandıran Tanrı, Tanrı'ya yönelik olumsuz duygular arasında negatif ilişki bulmuştur. Katılımcıların nörotizm düzeyi arttıkça Tanrı'ya yönelik atfedilen olumsuz özellikler de artmıştır. Kişiliğin gelişime açıklık boyutu ile Tanrı algısı arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Hacıkeleşoğlu (2020) dengeli ve sevgi yönelimli Tanrı tasavvuru ile kişiliğin gelişime açıklık, dışadönüklük, uyumluluk ve özdenetim alt boyutları arasında pozitif ilişki bulmuştur. Korku-ceza yönelimli ve ilgisiz Tanrı tasavvuru ile kişiliğin uyumluluk ve özdenetim alt boyutları arasında negatif yönlü ilişki tespit etmiştir. Son olarak nevrotizm alt boyutu ile korku-ceza yönelimli ve ilgisiz Tanrı tasavvuru arasında pozitif bir ilişki; sevgi yönelimli Tanrı tasavvuru arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğunu bulgulamıştır. Ayrıca kişiliğin Tanrı tasavvuru üzerinde yordayıcı bir etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Oktay, Şentepe Lokmanoğlu'nun (2020) üniversitelilerden oluşan örnekleme yürüttükleri çalışmada sevgi yönelimli Tanrı algısı ile özdenetim, dışadönüklük ve uyumluluk arasında pozitif yönlü; korku yönelimli Tanrı algısı ile nörotizm arasında pozitif yönlü ilişkili olduğu saptanmıştır.

Her bireyin kişiliği kendine özgü olduğu gibi dini atıfları da bireye has bir yapıya sahiptir. Kimi bireyler Tanrı'nın daha çok cezalandırma gibi olumsuz özelliklerini kimileri Tanrı'nın daha çok olumlu özelliklerini ön planda tutar. Farklı bir alternatif olarak bazı bireyler ise yaşadıkları durumlar üzerinde daha çok Tanrı'nın etkisini sorgular. Bu araştırmada Tanrı'nın cezalandırması ile dışa dönüklük ve gelişime

açıklık arasında negatif; nörotizm ile pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Tanrı'nın sorgulanması ile nörotizm arasında pozitif; uyumluluk ile negatif ilişki vardır. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflarla uyumluluk ve özdenetim arasında ise pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Dışa dönüklük özellikleri (olumlu, cana yakın, yardımsever olma gibi) bireyin diğerleriyle olan etkileşimini güçlendirdiği gibi Tanrı'ya yönelik ilişkisini de olumluyor olabilir. Gelişime açık bireyler çevreye karşı orijinal, duyarlı, sanatsal bir bakış açısına sahiptir. Bu gibi özelliklere sahip bireyler yaşadıkları durumları da Tanrı'nın bir sanatı, kendine özgü bir planı olarak değerlendirebilir. Dolayısıyla dışa dönük ve gelişime açıklık arttıkça Tanrı'ya yönelik cezalandırıcı bakış açısı azalır. Nörotik özellikleri yüksek bireyler korku, kaygı, stres, şüpheli olma gibi olumsuz duyguları yaşamaya daha yatkındır. Bu tip yatkınlıklarından dolayı başlarına gelen ve gelebilecek durumları Tanrı'nın bir cezası olarak algılama ve Tanrı'ya yönelik sorgulayıcı bir tarzda olma eğilimleri de yüksektir. Uyumluluk müsamahalı olma, affedicilik, naiflik, işbirlikçi olma, başkalarına kolay güvenebilme, merhametli olma gibi özelliklerle bağlantılıdır. Bu özellikleri baskın olanlar Tanrı'ya yönelik daha az sorgulayıcı olurken Tanrı'nın olumlu özelliklerini algılamaya daha açık olabilirler. Günlük hayatta yaşadıkları olumlu duygu ve düşünceleri Tanrı'ya da yansıtırlar. Kişiliğin özdenetim boyutu planlı, kararlı ve düzenli olmayı içinde barındırır. Bireyin kendine ve başkalarına karşı görevlerini yerine getirmeyi içerir. Bu tip özelliklere sahip bireylerin Tanrı'yı da kendileri gibi sorumluluk sahibi, kulunu düşünen aşkın bir varlık olarak tasvir etmeleri oldukça beklenen bir sonuçtur.

5.6 Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Atf Arasındaki İlişki

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların psikolojik dayanıklılık alt boyutları ve dini atf alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların psikolojik dayanıklılık alt boyutları ile dini atıfları arasında bir ilişki vardır” hipotezi kısmen desteklenmiştir. Tanrı'nın cezalandırması ile; kontrol ve meydan okuma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmaktadır. Tanrı'nın sorgulanması ile kendini adama arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ile psikolojik dayanıklılığın alt boyutları arasında anlamlı bir

ilişki bulunmamıştır ($p > .05$). Literatürde dini atıf ve psikolojik dayanıklılık ilişkisini inceleyen farklı çalışmalar da bulunmaktadır (Erdoğan, 2015; Dilmaç ve Çifci, 2019).

Dilmaç ve Çifci (2019) 14-18 yaş grubu ergenlerle yürüttükleri çalışmada ergenlerin psikolojik dayanıklılıkları ve Tanrı algıları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Diğer yandan çalışmada dayanıklılığın uyum ve empati alt boyutları ile Tanrı algısının korkutan ve cezalandıran alt faktörleri arasında herhangi ilişki bulunmamıştır.

Erdoğan'ın (2015) üniversite öğrencilerinden oluşan örnekleminde Tanrı algısı ile psikolojik dayanıklılık düzeyi arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Bireylerin dayanıklılığı yükseldikçe Allah'ı daha fazla “seven”, “bağışlayan”, “kullarına karşı çok merhametli” olarak ve sevgi yönelimli algılamışlardır. Çalışmada psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile sorgulayıcı dini yönelim arasında ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Psikolojik dayanıklılık, psikolojik sağlık ile de ilişkilidir. Psikolojik sağlık ve Tanrı algısı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar da vardır. Seyhan'ın (2014b) çalışmasında olumsuz Tanrı algısı ile psikolojik iyi olma arasında negatif, olumlu Tanrı algısı ile pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Maton (1989) olumlu Tanrı algısı ile psikolojik sağlık arasında pozitif bir ilişki bulmuştur.

Bu çalışmada psikolojik dayanıklılığın kontrol ve meydan okuma boyutu ile Tanrı'nın cezalandırması arasında; kendini adama ile Tanrı'nın sorgulanması arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılığın kontrol boyutu durumları değiştirebilme, kendi seçimleri dahilinde bir hayat sürdürebilme, kendi kararlarına güvenme ile ilgilidir. Meydan okuma boyutu yeni deneyimlere açık olma ve bunu zenginlik olarak görme, zorlukları gelişim için fırsat görmeyi içerir. Diğer yandan Tanrı'nın cezalandırmasına yönelik atıflar, yaşanan olumsuzlukları Tanrı'nın seçimine yükler. Kontrol ve meydan okuma düzeyleri yükseldikçe bireyler yaşanan olaylar ve sonuçları (iyi veya kötü olsun) kendileri üstlenir. Çaresizlik hissi yerini eyleme geçmeye bırakır. Durumlar üzerinde daha çok öngörü ve müdahale yetisine sahip olduklarına güvenirler. Dolayısıyla da karşılaşılan olumsuz durumlar Tanrı'nın bir

cezası olarak değil kendi eylemlerinin bir sonucu olarak görülür. Aksi yönde psikolojik dayanıklılığın bu boyutları zayıfladıkça bireyin kendini kadere karşı savunmasız ve etkisiz bir figür olarak görme eğilimi artar. Psikolojik dayanıklılığın kendini adama boyutu belli bir düzene anlam yükleme ve bağlı olma, oluşturulan rutine dair istekliliği ifade eder. Tanrı'nın sorgulanmasında ise yaşanan durumlara yönelik Tanrı'nın neden böyle bir yol çizdiği merak edilir. Birey var olan durumların neden onun başına geldiğini, neden Tanrı'nın böyle bir yol çizdiğini sorgular. Yani birey içinde bulunduğu durumlara bağlılık ve sürdürme isteği yerine durumların nedenlerine odaklanır. Kendini adama güçlendikçe ise bireyin bulunduğu konuma dair hoşnutluğu beslenir ve Tanrı'nın düzenine dönük sorgulamaları, ikilemleri azalır.

Başka bir deyişle dayanıklılığın tüm boyutları güçlendikçe birey yaşamı daha kontrol edilebilir ve kendini daha aktif görebilir, güçlükler onun kendini sınaması için bir fırsata dönüşür ve bulunduğu konumu eksikleriyle birlikte kabul edebilme yetisi gelişir. Tüm bu özellikler Tanrı'yı işbirlikçi ve destekçi gibi görmeyi sağlayabilir ve Tanrı'ya yönelik olumsuz atıf yapma eğilimi azalabilir.

5.7 Kişilik ve Dini Yaşam Göstergeleri İlişkisi

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların kişilik alt boyutlarıyla dini yaşam göstergeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların kişilik alt boyutları ile din ve maneviyatla ilgili sorular arasında bir ilişki vardır” hipotezi desteklenmiştir. “Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz? (Algılanan dindarlık), Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur'an okursunuz? (Kur'an okuma sıklığı), Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız? (Beş vakit namaz kılma sıklığı), Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz? (Algılanan günahkârlık), Din sizin için önemli midir? (Dine atfedilen önem), Dua eder misiniz? (Dua etme sıklığı), Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız? (Ramazan orucu tutma sıklığı), Dinin yasak ve haramlarından kaçınır mısınız? (Dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu), Sık hastalanır mısınız? (Sık hastalanma)” soruları ile kişiliğin farklı alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Kişiliğin alt boyutlarından dışadönüklük ile; algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve negatif ilişki, dua etme sıklığı arasında anlamlı ve pozitif ilişki, sık hastalanma arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

Kişiliğin alt boyutlarından nörotizm ile; algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu, sık hastalanma arasında anlamlı ve negatif ilişki varken algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

Kişiliğin alt boyutlarından uyumluluk ile; algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı arasında, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

Kişiliğin alt boyutlarından gelişime açıklık ile; algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve negatif ilişki, dua etme sıklığı arasında ve dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

Kişiliğin alt boyutlarından özdenetim ile; algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu arasında anlamlı ve pozitif ilişki varken algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve negatif ilişki bulunmaktadır.

Literatürde kişilik ve dini göstergeler ilişkisini araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır (Uysal, 1996; Mehmedoğlu, 1999; Gürses, 1999; Kötehne, 1999; Aygün, 2000; Apaydın, 2001; Saroglou, 2002; Akto, 2005; Karabulut, 2007; Türkyılmaz, 2008; Turan, 2009; Yüce, 2009; Gürses, 2010; Karabulut, 2010; Piedmont, 2013; Emmons, 2014; Ulu, 2018). Literatürde bu çalışmada olduğu gibi dindarlığı 5 Faktör Kişilik Modeli ile de ele alan ise sınırlı çalışmaya ulaşılmıştır (Kötehne, 1999; Uysal, 2006; Turan, 2009; Yüce, 2009; Ok, 2011).

Şentepe ve Güven (2015) lisans öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmada kişilik ve dindarlığın pek çok boyutu arasında ilişki tespit etmişlerdir. Kişiliğin nörotizm düzeyi

yükseldikçe dindarlık düzeyi düşmektedir. Uyumluluk ve özdenetim arttıkça dindarlık da artmaktadır. Dışadönüklük boyutu ile toplam dindarlık ve dindarlığın inanç-etki boyutları arasında pozitif bir ilişki vardır. Kişiliğin gelişime açıklık boyutu ile dindarlığın herhangi boyutu ve dinsel eğilim arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur.

Kurnaz'ın (2019) çalışmasında içedönük-dışadönük kişilik yapısı algılanan dindarlığa göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Dışadönüklük arttıkça dışsal ve sosyal dini yönelim de artmaktadır.

Kalgı ve Kayıklık (2020) örneklemleri ergenlerden oluşan çalışmalarında dindarlığın inanç boyutu arttıkça kişiliğin kişisel, sosyal ve genel uyum boyutlarının da arttığı görülmüştür. Diğer yandan dindarlığın ahlak ve ibadet boyutları ile kişiliğin kişisel, sosyal ve genel uyum boyutları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Bu araştırmada olduğu gibi dindarlık ile kişiliğin nörotizm boyutu arasında ilişki olduğunu gösteren pek çok çalışma vardır (Saroglou, Munoz-Garcia, 2008; Francis, Pearson, Carter, Kay, 2010; Abdel-Khalek, 2010; Gürses, 2010; Lewis, Francis, 2014). Turan'ın (2009) çalışmasında nörotizm ile dindarlığın sosyal etki alt göstergesi arasında pozitif; inanç boyutu arasında negatif ilişki bulunmuştur. Aksi yönde dindarlık ve nevrotizm arasında herhangi ilişki bulunmadığını tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Schwab, Petersen, 1990; Francis, Pearson, 1991; Saroglou, Fiasse, 2003; Kalgı ve Kayıklık, 2020). Yüce'nin (2009) çalışmasında da nörotizm ile dini yönelim arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir.

Yüce'nin (2009) çalışmasında öznel dindarlık algısı arttıkça kişiliğin sorumluluk, uyum ve düzen boyutu da artmaktadır. Dini yönelim ölçeğinin bilgi, ibadet ve dini etkinlik boyutları ile kişiliğin sorumluluk boyutu arasında pozitif bir ilişki vardır. Gençlerin Allah, peygamber, cennet ve cehenneme olan inançları arttıkça sorumluluk düzeyleri de artmıştır. Kişiliğin dışa dönüklük boyutu ile dini yönelimin bilgi, ibadet ve dini etkinlik boyutları arasında pozitif ilişki vardır. Dine yönelik ilgileri yüksek bireylerin dışa dönüklük özelliklerinin de yüksek olduğu görülmüştür. Kişiliğin gelişime açıklık boyutunun artmasıyla dini yönelimin bilgi, ibadet ve dini etkinlik boyutları da artarken; ahlaki-dini davranım azalmıştır.

Apaydın'ın (2001) çalışmasında ibadetleri yerine getirme durumlarına (namaz ibadetini kılma, oruç tutma ve dua etme) göre kişilik özelliklerinin farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Dışa dönük bireylerin dini tutumlarının içe dönüklerden daha düşük olduğu bulunmuştur.

Turan'ın (2009) çalışmasında dini inanç artarken dışa dönüklük azalmıştır. Özdisiplin ile dindarlığın bireysel etki boyutu arasında pozitif; dindarlığın inanç boyutu arasında negatif ilişki vardır. Deneyime açıklık ile dindarlığın sosyal etki ve bilgi/ibadet boyutları arasında pozitif, dindarlığın inanç alt göstergesi arasında negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Kişiliğin uyumluluk alt boyutu ile dindarlığın inanç alt göstergesi arasında negatif, dindarlığın sosyal etki alt göstergesi arasında pozitif ilişki vardır.

Aslan ve Kartopu (2021) çalışmalarında dindarlık eğilimi arttıkça karanlık üçlü (narsist, makyavelist ve psikopatik) kişilik özelliklerinin azaldığını bulgulamışlardır. Namaz kılanların, Ramazan orucunu tutanların bu ibadetleri daha az yerine getirenlere göre karanlık üçlü düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Dini göstergelerin farklı değişkenlerle de ilişkisi araştırma konusudur. Hayta (2000) yaptığı çalışmada dinin pratik boyutları ile (namaz, oruç, dua, tevbe) ile psiko-sosyal uyum boyutları (kendini ifade etme, kendini kabullenme, kaygı, etkinlik, sosyallik, sorumluluk) arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Kaya ve Küçük'ün (2017) araştırma sonuçlarına göre oruç ibadeti psikolojik iyi olma durumuna olumlu bir etki yapmaktadır.

Bu çalışmada kişiliğin her alt boyutuyla farklı dini göstergeler arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Dışadönüklük arttıkça dua etme sıklığı artmaktayken algılanan günahkârlık düşmektedir. Dışa dönük bireyler çevreleriyle daha geniş, samimi ilişkilere sahiptir. Kendi içlerinde ise daha yüksek olumlu duygular (güven, huzur, güç gibi) taşırlar. Dışa dönüklüğü yüksek bireylerin çevrelerinden iyi bir insan olduklarına dair dönüt almaları oldukça olasıdır. Hem kendi içlerindeki olumlu duyguların yüksek olması hem de çevreden alınan olumlu dönütler günahkârlık algısını azaltıyor olabilir. Dua, Tanrı ile iletişimde olma halidir. Dışadönük bireyler ise başkalarıyla iletişimde

olmaya isteklidir. Bu özelliklerinden dolayı diğer ibadetler yerine daha çok dua ediyor olabilirler.

Nörotizm ile algılanan dindarlık ve dini yaşam göstergeleri (Kur'an okuma, namaz kılma, dine atfedilen önem, dua etme, ramazan orucu tutma, dinin yasak ve haramlarından kaçınma) arasında anlamlı ve negatif; algılanan günahkârlık arasında ise pozitif ilişki tespit edilmiştir. Her dini inanış biçiminde uyulması gereken kurallar, yerine getirilmesi gereken ibadet ve ritüeller vardır. Belli ibadetlerin yerine getirileceği hazırlık, şekil, zaman aralığı dahi belirlenmiştir. Dolayısıyla dindarlığı yüksek bireylerin kendi davranış ve duygularını da bu çerçevede yönetmesi gereklidir. Gerçekleştirdiği ibadetlerle birlikte kendini kontrol edebilme becerisi artan birey öfke, korku, kızgınlık, nefret gibi olumsuz duygularını da daha kolay yönetebilir hale gelebilir. İbadetlerle duygusal rahatlama imkanına da kavuşur. Dolayısıyla nörotizmin belirtileri azalır. Aksi yönde ibadetlerden uzak bireyler nörotizmin olumsuz duygularına daha çok kapılırlar. Sahip oldukları olumsuz duygular ise kendilerine ve çevrelerine yönelir. Pek çok bakımdan korku, kaygı, tedirginlik düzeyi yüksek olan bireyin ise kendini günahkâr olarak algılaması oldukça anlaşılırdır.

Uyumluluk ile; algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır. Uyumlu bireyler dost canlısı, sempatik, kibar, diğerlerini düşünen özellik sergiler. Dini yaşam göstergeleri tek başına yapılan ibadetler olsa dahi diğerlerine yönelik empatiyi, yardımlaşmayı, hoşgörüyü de içerir. İbadetlerin (zekât, sadaka, toplu kılınan namazlar vb.) sıklığı arttıkça da bireylerin uyumluluk özellikleri de çoğalır. Örneğin ramazan ayında tutulan oruç; rızıkları daha dar olan bireyleri anlama, elde olanı paylaşma, diğerlerinin ihtiyaçlarını gidermeye istekli olma gibi pek çok uyumlayıcı duygu ve davranışı da içerir. Diğer yandan bireyi uyumlu olmaya teşvik eden dini göstergeler zayıfladıkça bencil, kıskanç, diğerlerine ilgisiz olma nitelikleri artacaktır.

Gelişime açıklık arttıkça algılanan günahkârlık azalmakta; dua etme sıklığı ve dinin yasak ve haramlarından kaçınma artmaktadır. Gelişime açıklık düzeyi yüksek bireylerin hayal gücü, içgörüsü, yeniliklere istekliliği ve ilgi alanları yüksektir.

Yeniliklere açık olmaları ve geniş fikir dünyaları sayesinde kısıtlı bir alan olan haram ve yasaklar yerine kendilerine helal dairede farklı etkinlikler edinmeleri onları günahlardan uzaklaştırabilir. Diğer yandan yaptıkları hatalardan içgörülerini sayesinde daha kolay kurtuluyor olabilirler. Hata ve günahları kendi gelişimlerini daha iyiye götürmek için kullanmaları, duayı bu konuda destekleyici bir ibadet olarak seçmeleri mümkündür.

Özdenetim ile; algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu arasında anlamlı ve pozitif ilişki varken algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve negatif ilişki vardır.

Özdenetimli olma ibadetleri yerine getirme detaylara dikkat etme, belli bir düzene uyma, duygu ve davranış kontrolünü sağlama, planlı olma gibi unsurlar içerir. Dolayısıyla ibadetleri yerine getirme arttıkça özdenetimin artmasını, özdenetimin artması da ibadetleri yerine getirmeyi kolaylaştıracaktır. Bunlarla birlikte ibadetleri yerine getirmede titiz olan bireyin günahkârlık duygusu yerine kendinden hoşnutluğu beslenecektir.

5.8 Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Yaşam Göstergeleri İlişkisi

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların psikolojik dayanıklılık alt boyutlarıyla dini yaşam göstergeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların psikolojik dayanıklılık alt boyutları ile din ve maneviyatla ilgili sorular arasında bir ilişki vardır” hipotezi desteklenmiştir. “Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz? (Algılanan dindarlık), Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur'an okursunuz? (Kur'an okuma sıklığı), Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız? (Beş vakit namaz kılma sıklığı), Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz? (Algılanan günahkârlık), Din sizin için önemli midir? (Dine atfedilen önem), Dua eder misiniz? (Dua etme sıklığı), Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız? (Ramazan orucu tutma sıklığı), Dinin yasak ve haramlarından kaçınır mısınız? (Dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu)”soruları ile psikolojik dayanıklılığın farklı alt boyutları arasında anlamlı

ilişkiler tespit edilmiştir. ‘‘Sık hastalanır mısınız? (Sık hastalanma)’’ sorusu ile kişiliğin herhangi alt boyutu arasında ilişki yoktur.

Psikolojik dayanıklılığın meydan okuma boyutu ile; dua etme sıklığı arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır. Psikolojik dayanıklılığın kontrol boyutu ile; beş vakit namaz kılma sıklığı, algılanan günahkârlık, ramazan orucu tutma sıklığı anlamlı ve negatif ilişki bulunmaktadır. Psikolojik dayanıklılığın kendini adama boyutu ile; algılanan dindarlık, Kur’an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Literatürde psikolojik dayanıklılık ile dini ve manevi yaşam göstergeleri arasındaki ilişkiyi araştıran farklı çalışmalar da vardır. Acar ve Han’ın (2022) çalışmalarında bireylerin maneviyat düzeyleri arttıkça dayanıklılık düzeylerinin de arttığı saptanmıştır. Sezgin (2016)’in çalışmasında dindarlığın duygu boyutu ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif yönlü bir ilişki görülürken; dindarlığın inanç, davranış ve bilgi boyutları ile dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Yıldırım ve Gürsu’nun (2021) çalışmalarında motivasyonel dindarlık ile dayanıklılığın tüm alt boyutları (kendilik algısı, gelecek algısı, sosyal yeterlilik, yapısal stil, aile uyumu ve sosyal kaynaklar) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkinin olduğu bulunmuştur. Öziş’in (2016) çalışmasında dinsel inanç gücü düzeyi ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif ilişki saptanmıştır. Yakut (2020) ve İnce’nin (2019) çalışmalarında dayanıklılık ile dindarlık arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkinin varlığı bulgulamıştır.

Beyazkılınç (2019) lisans öğrencileri üzerinde yürüttüğü çalışmasında dindarlık ve maneviyat algılarının psikolojik dayanıklılığı etkilemediğini ortaya koymuştur. Diğer yandan öğrencilerin içsel dini yönelim puanları artıkça dayanıklılık puanlarının da arttığı gözlenmiştir.

Kınter (2020) algılanan dindarlık ve dua etme sıklığı yüksek olan bireylerin psikolojik dayanıklılıklarının da yüksek olduğunu bulgulamıştır. Çalışmada düzenli olarak ibadet edenlerin dayanıklılıkları ‘‘pek ibadet etmeyen’’, ‘‘ara sıra ibadet eden’’ ve ‘‘sık sık ibadet eden’’ bireylerden anlamlı derecede daha yüksek çıkmıştır. Hiç ibadet

etmeyenlerin pek ibadet etmem diyenlere göre ise psikolojik dayanıklılıkları daha yüksektir.

Yağbasanlar'ın (2018) üniversite öğrencilerinden oluşan araştırmasında; dini yönelim ve psikolojik dayanıklılık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Öğrencilerin dini yönelimleri arttıkça psikolojik dayanıklılık düzeyleri de artmaktadır. Korkmaz'ın (2018) çalışmasında dindarlığın arttıkça ego sağlamlığının arttığı tespit edilmiştir. Dindarlığın, ego sağlamlığını pozitif yönde yordadığı da tespit edilmiştir. Erdoğan 2015'te üniversite öğrencileri üzerinde yürüttüğü çalışmada öznel dindarlık arttıkça dayanıklılık düzeyinin de arttığını tespit etmiştir.

Yurtdışındaki bir çalışma kiliseye gitme, tören ve ayinlere katılma gibi dini katılımın bireylerin stres durumlarıyla başa çıkma becerisini arttırdığını bulgulamıştır (Levin, Vanderpool, 1987). Reutter ve Bigatti (2014)'nin dindarlık ve maneviyatla psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi incelemek için yaptıkları bir araştırmada, dindarlık ve maneviyatın psikolojik dayanıklılık için etkili bir faktör olduğunu, özellikle de dini organizasyonlara ve faaliyetlere katılmanın beraberinde getirdiği sosyal destek sebebiyle dindarlığın dayanıklılık için önemli bir kaynak olabileceğini ortaya koymuşlardır. Long (2011), Siddiqa ve Jahan (2018)'in çalışmalarında maneviyat ve dindarlık düzeyi yüksek bireylerin psikolojik dayanıklılıklarının da yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Psikolojik dayanıklılık, psikolojik sağlıkla da ilişkili bir kavramdır. Psikolojik dayanıklılık ve psikolojik sağlık pek çok noktada karşılıklı olarak birbirlerini beslerler. Öte yandan iki kavramdan birinin zarar görmesi diğerini de olumsuz etkiler. Dindarlığın olumlu psikolojik sağlık ile ilişkisini ortaya koyan pek çok çalışma vardır (Stack 1983; Kevin ve Hill, 2001; Braam vd., 2001; Strawbridge vd. 2001; Francis ve Kaldor 2002; Alcorta, 2006).

Bu çalışmada psikolojik dayanıklılığın meydan okuma ve kendini adama alt boyutları ile çeşitli dini yaşam göstergeleri arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılığın kontrol boyutuyla ise çeşitli dini yaşam göstergeleri arasında negatif ilişki bulunmuştur. Meydan okuma boyutu daha çok yeni durumları kolay kabul

edebilme, uyum sağlama, aksaklıkları gelişim için fırsat görme ile özelliklerini içerir. Dua, ibadetler içinde belki de Tanrı ile en kolay iletişime geçme yollarından biridir. Birey hayatını iyileştirme, derdini paylaşma, kendini düzeltme, şükür, affedilme, istek ve arzularının gerçekleşmesi için duaya başvurabilir. Var olan veya olabilecek durumlara yönelik dua etme bireyin her an onu dinlemeye hazır aşkın bir varlığın olduğuna işaret eder. Bireyin dua yoluyla zamandan ve mekândan bağımsız bir dinleyicisi ve destekçisinin olduğunu hissetmesi ise zorlayıcı durumlarda yalnız olmadığını hissettirir. Dolayısıyla yapılan her duada birey Tanrı ile olan bağı güçlendirir ve olası kötü senaryolara karşı daha az savunmasız olur. Psikolojik dayanıklılığın kendini adama boyutu yürütülen düzene yönelik istekliliği, duygusal bağlılığı ifade eder. Dini ve manevi dünyası yüksek bireylerin anlam bulduğu, kendini adadığı alan dini öğeler olabilir. Bireyin dini yaşama atfettiği önem doğrultusunda gösterdiği itina, sadece ölümden sonraki yaşam için değil hali hazırda yaşam için de bir katkı olarak kendini gösterir. İbadetler arttıkça bireyin anlam duyduğu alan ve dolayısıyla kriz durumlarında koruyucu bir öge olan kendini adama güçlenir. Gerçekleştirilen ibadetler (Kur'an okuma, beş vakit namaz kılma, dua etme vb.), inanılan dinin yerine getirilen buyrukları (dinin yasak ve haramlarından kaçınma, güzel ahlaklı olma, vb.) bireyin Tanrı'ya karşı sorumluluğunu yerine getirdiği hissiyatıyla hayatla baş etme kapasitesini arttırabilir. Aksi yönde dini önemseyen bireyler için, dini göstergeler zayıfladıkça kendini adama boyutu da zayıflayacaktır. Bireyin duygusal bağ kurduğu alan zayıflayarak yerini sorgulamaya veya yeni bir arayışa bırakacaktır. Psikolojik dayanıklılığın kontrol boyutu bireyin yaşamını kendi gayretiyle şekillendirebileceğine dair inancı içerir. Bu çalışmada namaz kılma, ramazan orucu tutma düzeyleri yüksek bireylerin kontrol boyutu puanları düşüktür. Günahkâr olduğunu düşünen bireylerin de kontrol puanları düşüktür. İbadetlerini sıklıkla yerine getiren bireylerin tevekkül algısı gelişmiş olabilir. Bu sebeple de olayların yönetiminde kendilerini belli noktadan sonra etkisiz görüp asıl hâkimin Tanrı olduğuna, her şeyin nihayetinde onun himayesinde olduğuna inanabilirler. Bu doğrultuda hayatlarında değişimi de yine Tanrı'dan beklerler. Bireylerin kendilerini günahkâr olarak algılaması onların belli bir dini inanışa sahip olup bu doğrultuda bir yaşayış sergilemediklerini gösterir. Birey kendi davranışlarında istediği kontrol sağlayamadığından da psikolojik dayanıklılığı bundan olumsuz etkilenebilir.

5.9 Dini Atıflar ve Dini Yaşam Göstergeleri İlişkisi

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların dini atıflar alt boyutlarıyla dini yaşam göstergeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre “Katılımcıların dini atıf alt boyutları ile dini yaşam göstergeleri arasında bir ilişki vardır” hipotezi desteklenmiştir. “Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz? (Algılanan dindarlık), Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur’an okursunuz? (Kur’an okuma sıklığı), Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarıyorsunuz? (Beş vakit namaz kılma sıklığı), Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz? (Algılanan günahkârlık), Din sizin için önemli midir? (Dine atfedilen önem), Dua eder misiniz? (Dua etme sıklığı), Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız? (Ramazan orucu tutma sıklığı), Dinin yasak ve haramlarından kaçınır mısınız? (Dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu), Sık hastalanır mısınız? (Sık hastalanma)” soruları ile dini atıfların farklı alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Dini atıfların Tanrı’nın cezalandırması alt boyutu ile; algılanan dindarlık, beş vakit namaz kılma sıklığı, algılanan günahkârlık, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Dini atıfların Tanrı’nın sorgulanması alt boyutu ile; algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki, sık hastalanma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmaktadır.

Dini atıfların Tanrı’ya yönelik olumlu dini atıflar alt boyutu ile; algılanan dindarlık, Kur’an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, günahkâr olduğunu düşünme, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Literatürde dini atıf ve manevi gösterge ilişkisini araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Güler 2007 yılında gerçekleştirdiği çalışmada Tanrı’ya yönelik atıfların arttıkça günahkârlık duygusunun azaldığını tespit etmiştir. Bazı çalışmalar Tanrı imajı puanları ve öznel dindarlık arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 2014; Güler Aydın, 2021; Güzel, 2021). Güler Aydın’ın

(2011) çalışmasında sevgi yönelimli Tanrı imajı arttıkça öznel dindarlığın arttığı görülmüş ancak korku odaklı Tanrı imajı ile öznel dindarlık arasında bir ilişki bulunmamıştır. Kırarç (2013) dindarlık ile Tanrı imajı puanları arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Yıldırım'ın (2018) çalışmasında yüksek dindarlık beyan eden bireylerin sevgi odaklı Tanrı imgeleri, dine kayıtsız olanlara göre daha yüksektir. Ceylan (2018) sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip katılımcıların daha çok ibadet ve dua ettiğini tespit etmiştir. Oktay ve Şentepe Lokmanoğlu (2020) çalışmalarında, sevgi odaklı Tanrı imajı puanları yükselirken olumlu dini tutumların da arttığını bulgulamıştır. Bazı çalışmalarda dine karşı kayıtsız grubun Tanrı imajı ortalamalarının, farklı düzeyde dindarlığa sahip diğer gruplara göre daha düşüktür (Anuştekin, 2018; Doğan, 2016; Kaya, 2018). Benzer biçimde Apak (2016) kendini din karşıtı olarak niteleyenlerin Tanrı imajı puanlarının, dine karşı ilgisiz olanlar ve diğer dindarlık düzeylerinde olanlardan daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Bazı çalışmalarda içsel dini yönelim ile Tanrı imajı arasında pozitif bir ilişki gözlemlenirken, Tanrı imajı ile dışsal dini yönelim arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır (Angın, 2020; Erdoğan, 2015). Yıldırım-Yenier (2013) sevgi yönelimli Tanrı imajı ile birlikte içsel ve dışsal dini yönelimin de arttığını bulmuştur. Erdoğan (2015) Tanrı imajı ile dini arayış arayış arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir. Yakut'un (2019) öznel dindarlık düzeylerini inceleyen bir çalışmasında anlamlı bir bulguya rastlanmamıştır. Maton (1989) olumlu Tanrı imajı arttıkça psikolojik sağlığın da arttığını tespit etmiştir. Schaefer ve Gorsuch (1991) çalışmalarında olumlu Tanrı algısı ile kaygı arasında negatif bir ilişki bulgulamıştır.

Bu çalışmada Tanrı'nın cezalandırıcı olmasına yönelik ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arttıkça dindarlığın, çeşitli ibadetlerin yapılma sıklığının ve algılanan günahkarlığın arttığı görülmektedir. İbadetler Tanrı ile iletişimde olma hallerinden biridir. Dindar bireyler bu iletişimin karşılıklı olduğuna, Tanrı'nın onları her zaman duyup gözettiğine, zaman zamansa kendilerini çeşitli yollarla uyardığına inanırlar. Tanrı'yı cezalandırıcı olarak atfetmek her ne kadar olumsuz gözükse de dindar bireyler için Tanrı'nın bu yönü kendilerini düzeltmede bir araç olabilir. İbadetlerini sık yapan bireylerin başlarına gelenleri günahlarının bir sonucu olarak görme, zorlukların Tanrı tarafından bir uyarı olduğunu düşünme, olumsuzlukların kendi yanlışları yüzünden Tanrı tarafından gönderildiğine inanma eğilimlerinin daha yüksek olması oldukça

anlaşıldır. Onlara göre bu, Tanrı'nın onlarla iletişim kurma biçimidir. Yer yer bir ceza veya olumsuzlukla karşılaşmak Tanrı'nın onları unutmadığını, günahlarından arınıp silkenmeleri için bir uyarı bir fırsat daha gönderdiğini gösterir. Bununla birlikte dindar bireylerin işledikleri günahlara karşı daha hassas olmaları, diğer gruplara göre günah işleme kaygısını daha çok taşımaları olasıdır. Küçük büyük her günahın hesabını tutma, işlenen günahlarla ilgili pişmanlık duyma, telafi için ibadet etme, affedilmek için günahlarını iyiliğe çevirme uğraşları diğerlerinden daha fazladır. Günahlarına dair diğerlerinden çok daha fazla olan farkındalık ve uğraşlar kendilerini günahkâr olarak algılamalarına kaynaklık edebilir. Diğer yandan dine göre pek çok günah işleyen ancak bunun farkında olmayan veya önemsemeyen bireyin kendini günahkâr atfetmesi oldukça zor olacaktır. Dindar bireyler Tanrı'ya cezalandırıcı özellikler atfetmekle birlikte olumlu özellikler de atfederler. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar seven, adil, merhamet sahibi, cömert, lütfekar, belli bir düzen sahibi bir Tanrı'yı niteler. Tanrı'yı bu şekilde algılayan bireylerin ibadetlerini daha hevesli gerçekleştirmesi, onun buyruklarına uymaya daha yatkın olması, dini daha çok önemsemesi anlaşıldır. Birey günahkâr olduğunu düşünse dahi onu affetmeye hazır bir Tanrı inancına sahipse dini yaşamından bir şey eksilmez. Aksine başına gelen zorlukları bir lütuf olarak görerek daha büyük bir zenginlikle maneviyatını sürdürebilir.

5.10 Kişilik ve Dini Atıfların Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Yordayıcı Etkisi

Bu araştırmanın sonuçlarına göre kişiliğin dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim boyutları psikolojik dayanıklılığın anlamlı birer yordayıcısıdır ($p<0,05$). Kişiliğin nörotizm boyutu ile dini atıfların boyutları olan Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'nın sorgulanması boyutlarının ise psikolojik dayanıklılığın anlamlı birer yordayıcısı olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$). Dolayısıyla bu çalışmada dini atıfların psikolojik dayanıklılık üzerinde herhangi yordayıcı etkisi tespit edilmemiştir. Bu çalışmanın bulgularında olduğu gibi kişiliğin psikolojik dayanıklılık üzerinde yordayıcı etkisi olduğunu destekleyen pek çok çalışma vardır (Ramanaiah vd., 1999; Davey vd., 2003; Friborg vd., 2005; Campbell-Sills vd., 2006; Fayombo, 2010; Zhang, 2011; Çetin, Yeloğlu, Basım, 2015; Topçu, 2017).

Topçu'nun (2017) örnekleme üniversite öğrencilerinden oluşan çalışmasında kişiliğin nörotizm, dışadönüklük ve özdenetim alt boyutlarının psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli yordayıcılar olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan gelişime açıklık ve uyumluluk alt boyutlarının psikolojik dayanıklılığı anlamlı şekilde yordamadığı görülmüştür.

Gökalp ve Yöndem'in (2021) çalışmasında uyumluluk, nörotizm, özdenetim, gelişime açıklık ve dışadönüklük özelliklerinin ergenlerde psikolojik dayanıklılığın anlamlı yordayıcıları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özkapu'nun (2019) Suriyeli çocuklarla çalışan psikolojik danışmanlar üzerinde yürüttüğü çalışmada psikolojik dayanıklılık puanları üzerinde gelişime açıklık, uyumluluk, nörotizm, özdenetim ve dışa dönüklük kişilik özelliklerinin anlamlı düzeyde yordayıcı etkisi olduğu bulgulanmıştır.

Diğer yandan kişilikte dikkate alınan özelliklerin değişmesi halinde farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Büyükbayram ve diğerlerinin (2016) hemşirelik öğrencileri üzerinde yürüttüğü çalışmada sosyotrop ve otonomi kişilik özelliklerinin psikolojik dayanıklılık üzerinde yordayıcı etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Bireylerin problem çözme becerilerini zorlayan karşılaştıkları veya karşılaşılabilecekleri durumlara yönelik ruh sağlıklarını koruma, hayatın olağan akışına onları yeniden katma işlevi gören psikolojik dayanıklılık pek çok faktörden etkilenmektedir. Bireyin doğuştan getirdiği ve sonradan edindiği özelliklerden oluşan kişilik bu faktörlerden biridir. Kişilik yaşam boyu nispeten değişip gelişmekle birlikte psikolojik dayanıklılığı etkileyen diğer unsurlara (sosyal destek, ilişkiler, manevi sermaye, medya, sosyo-ekonomik düzey vb.) göre daha kalıcı bir yapıdır. Kişiliğin daha zor değişen bir yapı olması onu psikolojik dayanıklılık üzerinde daha dikkate değer yapmaktadır. Çünkü birey pek çok etkeni istediği yönde değiştirebilirken sahip olduğu kişilik yaşam boyu birlikte yaşamak durumunda olduğu bir faktördür. Kişilik boyutlarının hiçbiri iyi veya kötü olarak nitelendirilemeyip boyutların ne düzeyde olduğu işlevselliği belirlemektedir. Şartlara göre bazı özelliklerin belirgin veya geri planda olması uyumu kolaylaştırabilir.

5 Faktör Kuramı'na göre ele alınan kişilik boyutlarından olan dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim psikolojik dayanıklılığı pozitif olarak yordamaktadır. Bireyin sahip olduğu bu özelliklerin artması psikolojik dayanıklılığının da artmasını öngörmektedir. Dışadönüklük pozitif duygular, girişken ve sosyal olma, diğerleriyle olan ilişkileri düzenleme ve yürütme gibi özelliklerle ilintilidir. Uyumluluk bireyin kişilerarası ilişkilerindeki durumunu belirleyen en önemli özelliklerden biridir. Uyumlu bireyler yardımsever, fedakâr, diğerlerine güvenmeye hazır olma, alçakgönüllü olma eğilimindedir. Gelişime açıklık zengin hayal gücü, merak duygusu, hızlı algılama kapasitesi, yenilikçi ve esnek olma ile bağlantılıdır. Özdenetimi gelişmiş bireylerin güvenilir, sorumluluk sahibi, düzenli ve planlı, öz düzenleme ve öz disipline sahip, önlem alabilme kapasitesi yüksektir.

Boyutlarda öne çıkan bu özellikler pek çok bakımdan psikolojik dayanıklılığa destek sağlıyor görünmektedir. Uyumluluk ve dışa dönüklük bireyin diğerleriyle olan ilişkilerini düzenlemesine ve sağlıklı bağlar kurmasına katkı sunar. Dolayısıyla birey karşılaştığı kriz durumunda tek başına mücadele etmek yerine yanında kendisine destek sunabilecek bir sosyal çevreye sahip olur. Gelişime açıklık bireyin yeni durumlara kolay uyum sağlamasını hatta karşılaştığı olumsuz durumları kendini geliştirmeye yönelik bir fırsat olarak görmesini sağlayabilir. Bu sayede kriz durumlarını birey sadece bir zorluk olarak görmeyip aşılması gereken yeni bir deneyim olarak yeniden çerçeveleyebilir. Gelişime açıklık, psikolojik dayanıklılığı destekleyen olumlu bir bakış açısını bireye sunabilir. Hayatı, zamanı, kaynakları ve kendini istediği yönde düzenleyebilme ve yönetebilme kapasitesini içeren özdenetim pek çok açıdan psikolojik dayanıklılığı destekler. Özdenetim olaylara temkinli yaklaşmayı, belli bir plan yapabilmeyi ve süreci yönetmeyi de içerir. Bu beceriler zorlayıcı olayları atlatmayı kolaylaştırarak bireye içsel bir destek sunar. Aniden ortaya çıkan krizlere göre öncesinde tahmin edilip önlem alınmış istenmedik durumları bireyler daha kolay yönetir. Özdenetimdeki temkinli olma, kaynakları yönetebilme becerisi bunu sağlayabilir.

Bu araştırmada dini atıfların (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması) psikolojik dayanıklılığın anlamlı birer yordayıcısı olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle tek başına dine yönelik atıfların psikolojik dayanıklılıkta bir

yansımasının olmadığı söylenebilir. Bireylerin dini ve manevi dünyasını anlamada atıflar tek başına yeterli değildir. Konuyla ilgili yürütülecek çalışmalarda psikolojik dayanıklılığı yordamaya katkı sunabilecek diğer dini ve manevi göstergeler (bir dine mensup olma veya olmama durumu, inanılan din, ibadet şekilleri, din ve maneviyata yönelik tutum vb.) bütüncül olarak değerlendirilmelidir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

6.1 Sonuçlar

Kişilik, psikolojik dayanıklılık, dini atıflar arasındaki ilişkinin incelendiği; ayrıca demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, aylık gelir düzeyi, eğitim durumu, yaş, meslek grubu) göre kişilik, psikolojik dayanıklılık, dini atıf boyutlarının, din ve maneviyata yönelik soruların farklılaşıp farklılaşmadığının incelendiği çalışma sonuçları başlıklar halinde aşağıda sunulmuştur.

Demografik değişkenlere göre kişilik boyutlarının karşılaştırılmasına ait sonuçlar şöyledir:

1. Kişilik boyutlarından dışa dönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Nörotizm boyutu ise cinsiyete göre kadınların lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

2. Kişilik boyutlarından dışa dönüklük medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim boyutları ise medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

3. Kişilik boyutları (dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim) aylık gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

4. Kişilik boyutları (dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk, gelişime açıklık, özdenetim) eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

5. Kişilik boyutlarından dışa dönüklük, gelişime açıklık yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Nörotizm, uyumluluk ve özdenetim ise yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Nörotizm alt boyutunun tüm gruplarda farklılaşarak yaşı artmasıyla beraber azaldığı tespit edilmiştir. Uyumluluk boyutunda 18-28, 29-39 ve 40-50 yaş gruplarında 40-50 yaş arası grubun lehine

anlamli bir farklılık saptanmıştır. Özdenetim alt boyutunda 18-28 ile 40-50 yaş grubunda ve 29-39 ile 40-50 yaş grubu arasında, 40-50 yaş grubunun lehine istatistiksel olarak anlamli bir farklılık saptanmıştır.

6. Kişilik boyutlarından dışa dönüklük, nörotizm, uyumluluk meslek grubuna göre istatistiksel olarak anlamli farklılık göstermemektedir. Kişiliğin gelişime açıklık boyutunun öğretmen ve kamu personeli grupları arasında, öğretmenlerin lehine farklılaştığı tespit edilmiştir. Özdenetim boyutunda çalışmayan grup ile işçiler arasında, işçilerin lehine istatistiksel olarak anlamli bir farklılık saptanmıştır.

Demografik değişkenlere göre psikolojik dayanıklılık boyutlarının karşılaştırılmasına ait sonuçlar şöyledir:

7. Psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından kendini adama ve kontrol cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamli bir farklılık göstermemektedir. Meydan okuma alt boyutunda ise kadınların lehine istatistiksel olarak anlamli bir farklılık saptanmıştır.

8. Psikolojik dayanıklılık boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamli farklılık göstermektedir.

9. Psikolojik dayanıklılık boyutlarından kendini adama ve kontrol aylık gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamli farklılık göstermemektedir. Meydan okuma alt boyutunda 0-11400 TL ile 11401-23000 TL grupları arasında, aylık geliri 0-11400 TL olan grubun lehine istatistiksel olarak anlamli bir farklılık saptanmıştır.

10. Psikolojik dayanıklılık boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamli farklılık göstermemektedir.

11. Psikolojik dayanıklılık boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) yaşa göre istatistiksel olarak anlamli farklılık göstermemektedir.

12. Psikolojik dayanıklılık boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) meslek grubuna göre istatistiksel olarak anlamli farklılık göstermemektedir.

Demografik değişkenlere göre dini atıf boyutlarının karşılaştırılmasına ait sonuçlar şöyledir:

13. Dini atıf boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Tanrı'nın cezalandırması boyutunda kadınların, Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda ise erkeklerin lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

14. Dini atıf boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması, medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Tanrı'nın sorgulanması ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda evlilerin lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

15. Dini atıf boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması aylık gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Tanrı'nın cezalandırması boyutunda 0-11400 TL ile 11401-23000 TL aylık gelire sahip gruplar arasında 0-11400 TL gelire sahip grubun lehine, Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar için 0-11400 TL ile 11401-23000 TL aylık gelire sahip gruplar arasında 0-11400 TL gelire sahip grubun lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

16. Dini atıf boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması, eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Tanrı'nın cezalandırması boyutunda lise, üniversite, yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyindeki gruplar arasında lise eğitime sahip grubun lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda lise, üniversite, yüksek lisans ve üstü eğitime sahip gruplar arasında lise eğitime sahip grubun lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

17. Dini atıf boyutlarından (Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması, Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar) yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

18. Dini atıf boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması, meslek grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Tanrı'nın cezalandırması boyutunda

öğretmen, kamu personeli, serbest meslek grupları arasında öğretmenlerin aleyhine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar boyutunda öğretmen, kamu personeli, serbest meslek ve işçi grupları arasında öğretmenlerin aleyhine; işçi, kamu personeli, çalışmayan grupları arasında ise işçilerin lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Demografik değişkenlere göre din ve maneviyata yönelik göstergelerin karşılaştırılmasına ait sonuçlar şöyledir:

19. Algılanan dindarlık, namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Kuran okuma sıklığı, algılanan günahkârlık, ramazan orucu tutma sıklığı, sık hastalanma cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Kuran okuma sıklığı, algılanan günahkârlık, ramazan orucu tutma sıklığı, sık hastalanma göstergelerinin tamamında kadınların lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

20. Algılanan günahkârlık, sık hastalanma medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Algılanan dindarlık, Kuran okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Algılanan dindarlık, Kuran okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumunda evlilerin lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

21. Algılanan dindarlık, Kuran okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, algılanan günahkârlık, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu, sık hastalanma aylık gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Dine atfedilen önem aylık gelir durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Dine atfedilen önemde 0-11400 TL aylık gelire sahip ve 11401-23000 TL aylık gelire sahip gruplar arasında, 0-11400 TL aylık gelire sahip grubun lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

22. Algılanan dindarlık, Kuran okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, algılanan günahkârlık, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu ve sık hastalanma eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Dine atfedilen önem, eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Dine atfedilen önem, ilkokul düzeyinde ve üniversite düzeyinde eğitim almış bireyler arasında ilkokul düzeyinde eğitim almış grubun lehine; lise, üniversite, yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyinde eğitim almış gruplar arasında ise lise düzeyinde eğitim almış grubun lehine anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

23. Algılanan günahkârlık ve sık hastalanma yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Algılanan dindarlık, Kuran okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Algılanan dindarlıkta 18-28 yaş, 40-50 yaş, 51 yaş ve üstü gruplar arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine; 29-39 yaş, 40-50 yaş, 51 yaş ve üstü gruplar arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Kuran okuma sıklığında 18-28 yaş, 40-50 yaş, 51 yaş ve üstü gruplar arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine; 29-39 yaş ile 51 yaş ve üstü grup arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Namaz kılma sıklığında 18-28 yaş, 40-50 yaş, 51 yaş ve üstü gruplar arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine; 29-39 yaş, 40-50 yaş, 51 yaş ve üstü gruplar arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Dine atfedilen önemde 18-28 yaş, 29-39 yaş, 40-50 yaş grupları arasında 40-50 yaş grubunun lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Dua etme sıklığında 18-28 yaş, 40-50 yaş, 51 yaş ve üstü gruplar arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine; 29-39 yaş, 40-50 yaş, 51 yaş ve üstü gruplar arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Ramazan orucu tutma sıklığında 18-28 yaş, 29-39 yaş, 40-50 yaş, 51 yaş ve üstü gruplar arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumunda 18-28 yaş, 29-39 yaş, 40-50 yaş grupları arasında 40-50 yaş grubun lehine; 29-39 yaş, 40-50 yaş, 51 yaş ve üstü gruplar arasında 51 yaş ve üstü grubun lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

24. Algılanan dindarlık, Kuran okuma sıklığı, namaz kılma sıklığı, algılanan günahkârlık, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu meslek grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Dine atfedilen önem ve sık hastalanma arasında meslek grubuna göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Dine atfedilen önemde öğretmen, kamu personeli, serbest meslek, işçi grupları arasında öğretmenlerin aleyhine; serbest meslek, çalışmayan, işçi grupları arasında çalışmaya grubun aleyhine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Sık hastalanmada öğretmen, kamu personeli grupları arasında öğretmenlerin aleyhine; öğretmen, çalışmayan grupları arasında çalışmayan grubun aleyhine; çalışmayan, kamu personeli, serbest meslek grupları arasında çalışmayan grubun aleyhine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Kişiliğin alt boyutları ile psikolojik dayanıklılığın alt boyutları arasındaki ilişkilere ait sonuçlar şöyledir:

25. Kişiliğin alt boyutlarından dışadönüklük ile psikolojik dayanıklılığın alt boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

26. Kişiliğin alt boyutlarından nörotizm ile psikolojik dayanıklılığın alt boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

27. Kişiliğin alt boyutlarından uyumluluk ile psikolojik dayanıklılığın alt boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

28. Kişiliğin alt boyutlarından gelişime açıklık ile psikolojik dayanıklılığın alt boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

29. Kişiliğin alt boyutlarından özdenetim ile psikolojik dayanıklılığın alt boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Kişiliğin alt boyutları ile dini atıfların alt boyutları arasındaki ilişkilere ait sonuçlar şöyledir:

30. Kişiliğin alt boyutlarından dışadönüklük ile dini atıf boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması, Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişiliğin alt boyutlarından dışadönüklük ile dini atıf boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

31. Kişiliğin alt boyutlarından nörotizm ile dini atıf boyutlarından Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişiliğin alt boyutlarından nörotizm ile dini atıf boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'nın sorgulanması arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

32. Kişiliğin alt boyutlarından uyumluluk ile dini atıf boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişiliğin alt boyutlarından uyumluluk ile dini atıf boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması arasında anlamlı ve negatif ilişki bulunmuştur. Kişiliğin alt boyutlarından uyumluluk ile dini atıf boyutlarından Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ile anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

33. Kişiliğin alt boyutlarından gelişime açıklık ile dini atıf boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması, Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişiliğin alt boyutlarından gelişime açıklık ile dini atıf boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur.

34. Kişiliğin alt boyutlarından özdenetim ile dini atıf boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması, Tanrı'nın sorgulanması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişiliğin alt boyutlarından özdenetim ile dini atfın alt boyutlarından Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Psikolojik dayanıklılığın alt boyutları ile dini atıfların alt boyutları arasındaki ilişkilere ait sonuçlar şöyledir:

35. Psikolojik dayanıklılığın alt boyutlarından kendini adama ile dini atıfların alt boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kendini adama ile dini atıfların alt boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması ile anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur.

36. Psikolojik dayanıklılığın alt boyutlarından kontrol ile dini atıfların alt boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kontrol ile dini atıfların alt boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması ile anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur.

37. Psikolojik dayanıklılığın alt boyutlarından meydan okuma ile dini atıfların alt boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması ve Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Meydan okuma ile dini atıfların alt boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması ile anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur.

Din ve maneviyata yönelik göstergeler ile kişilik alt boyutları arasındaki ilişkilere ait sonuçlar şöyledir:

38. Kişilik alt boyutlarından dışadönüklük ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişilik alt boyutlarından dışadönüklük ile algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve negatif bir ilişki; dua etme sıklığı arasında anlamlı ve pozitif; sık hastalanma arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

39. Kişilik alt boyutlarından nörotizm ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu, sık hastalanma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki; algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

40. Kişilik alt boyutlarından uyumluluk ile algılanan günahkârlık ve sık hastalanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişilik alt boyutlarından uyumluluk ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

41. Kişilik alt boyutlarından gelişime açıklık ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, ramazan orucu tutma sıklığı, sık hastalanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişilik alt boyutlarından gelişime açıklık ile algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve negatif bir ilişki; dua etme sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

42. Kişilik alt boyutlarından özdenetim ile ramazan orucu tutma sıklığı ve sık hastalanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Kişilik alt boyutlarından özdenetim ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma durumu arasında anlamlı ve pozitif; algılanan günahkârlık arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur.

Din ve maneviyata yönelik göstergeler ile psikolojik dayanıklılık alt boyutları arasındaki ilişkilere ait sonuçlar şöyledir:

43. Psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından meydan okuma ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, algılanan günahkârlık, dine atfedilen önem, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı, sık hastalanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından meydan okuma ile dua etme sıklığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

44. Psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından kontrol ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı, sık hastalanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından kontrol ile beş vakit namaz kılma sıklığı, algılanan günahkârlık, ramazan orucu tutma sıklığı arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur.

45. Psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından kendini adama ile algılanan günahkârlık, ramazan orucu tutma sıklığı, sık hastalanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından kendini adama ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Din ve maneviyata yönelik sorular ile dini atıf alt boyutları arasındaki ilişkilere ait sonuçlar şöyledir:

46. Dini atıf alt boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması ile Kur'an okuma sıklığı, sık hastalanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Dini atıf alt boyutlarından Tanrı'nın cezalandırması ile algılanan dindarlık, beş vakit namaz kılma sıklığı, algılanan günahkârlık, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

47. Dini atıf alt boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Dini atıf alt boyutlarından Tanrı'nın sorgulanması ile algılanan günahkârlık anlamlı ve pozitif bir ilişki; sık hastalanma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur.

48. Dini atıf alt boyutlarından Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ile sık hastalanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Dini atıf alt boyutlarından Tanrı'ya yönelik olumlu atıflar ile algılanan dindarlık, Kur'an okuma sıklığı, beş vakit namaz kılma sıklığı, algılanan günahkârlık, dine atfedilen önem, dua etme sıklığı, ramazan orucu tutma sıklığı, dinin yasak ve haramlarından kaçınma sıklığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Kişilik ve dini atıfların psikolojik dayanıklılık üzerindeki yordayıcı etkisine ait sonuçlar şöyledir:

49. Kişiliğin dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim boyutları psikolojik dayanıklılığın anlamlı birer yordayıcısıdır. Kişiliğin nörotizm boyutu; dini atıfların Tanrı'nın cezalandırması ve Tanrı'nın sorgulanması boyutları ise psikolojik dayanıklılığın anlamlı birer yordayıcısı değildir. Dolayısıyla bu araştırmada dini atıfların psikolojik dayanıklılık üzerinde herhangi yordayıcı etkisi tespit edilmemiştir.

6.2 Öneriler

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıda bazı önerilerde bulunulmuştur.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilirken çalışmanın gerçekleştirildiği zamanla sınırlı olması, aynı dini inanışa sahip örneklem üzerinde gerçekleştirilmesi gibi sınırlılıkları dikkate alınmalıdır. Farklı zaman ve örneklemde ilgili konular ile gerçekleştirilecek çalışmalar literatüre zenginlik kazandırabilir.

1. Dini atıf kuramları değerlendirildiğinde ülkemizde konuyla ilgili çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu durum yürütülen nicel çalışmaların yorumlanmasını ve tartışılmasını zorlaştırmaktadır. Konuyla ilgili teorik ve pratik çerçevede yürütülecek daha fazla çalışma hem ilgili alan yazını zenginleştirecek hem de yürütülecek yeni çalışmaların yorumlanmasına katkı sunacaktır.

2. Psikolojik dayanıklılığın tüm alt boyutları (kendini adama, kontrol, meydan okuma) ile kişiliğin dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim boyutları arasında anlamlı ve pozitif; kişiliğin nörotizm boyutuyla arasında ise anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Herhangi kişilik boyutunun iyi veya kötü olmadığı, her boyutun şartlara göre işlevsellik sağlayabildiği bilinmekle beraber nörotizm boyutunun kişilikte baskın özellik olması ruh sağlığı bakımından olumlu bir etki yaratmamaktadır. Bireyleri yaşamın zorlayıcı olaylarına karşı koruyan psikolojik dayanıklılık da nörotizmin artmasıyla azalmaktadır. Bu doğrultuda erken yaşlardan itibaren nörotizmin işlevsel seviyelerde kalmasına ve psikolojik dayanıklılığı zedeleyici unsur olmamasına yönelik yürütülecek çalışmaların (ebeveyn eğitimi, psikoeğitim programları, duygu kontrolü çalışmaları, doğru davranış geliştirme çalışmaları, yaşam becerilerinin artırılması gibi) önemli olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan psikolojik dayanıklılıkla pozitif ilişki gösteren kişiliğin dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık ve özdenetim boyutlarına yönelik destekleyici çalışmalar yürütülmesinin bireyin koruyucu faktörlerini sağlamlaştıracığı düşünülmektedir.

3. Dini atıfların psikolojik dayanıklılık üzerinde herhangi yordayıcı etkisi tespit edilmemiştir. Bu sonuç, dinle ilgili salt soyut düşüncelerin psikolojik dayanıklılık üzerinde herhangi etkisi olmadığına işaret etmektedir. Bu sebeple psikolojik dayanıklılığı hangi dini öğelerin etkilediğini belirleyebilmek adına, yürütülen araştırmalarda din ve maneviyatla ilgili unsurlar bütüncül olarak ele alınmalıdır. Bireylerin dine yönelik atıflarıyla beraber hissettikleri duygular, davranışlar, ibadet biçimleri ve sıklıkları, din kapsamındaki yaşam biçimleri, din ve maneviyattan beklentileri gibi pek çok unsur araştırmaya dahil edilmelidir. Bu kapsamda düşünce boyutunda kalan atıflarla birlikte duygu ve davranışları da içerisine dahil eden ölçeklerin geliştirilmesi çalışmaların daha pratik yapılmasına imkân sağlayacaktır.

4. Doğası gereği zorlayıcı olup yüksek psikolojik dayanıklılık gerektiren meslek gruplarına personel seçme aşamasında akademik unsurlarla beraber psikolojik dayanıklılığı yordayan kişilik özellikleri de (yüksek dışa dönüklük, yüksek gelişime açıklık, yüksek uyumluluk, yüksek özdenetim, düşük nevrotizm) dikkate alınarak seçme yapılabilir. Bu tür seçme işlemi ileride mesleki yorgunluk, başarısızlık, meslekten ayrılma gibi istenmeyen durumların önüne geçerek mesleğin başarılı bir biçimde sürdürülmesine katkı sunacaktır.

5. Tüm bireylerin gelişim özelliklerine uygun olarak koruyucu ve önleyici faaliyetler kapsamında psikolojik dayanıklılıkla ilgili farkındalık sağlayıcı çalışmalar yürütülebilir.

6. Ülkemizde okullar ve çeşitli kurumlarda çalışan pek çok psikolojik danışman bulunmaktadır. Dinamik bir süreç olan kişiliğin olumlu özelliklerinin geliştirilebilmesi için eğitimin her kademesinde duygusal ve sosyal destek çalışmalarının yürütülmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

7. Günümüzde ruh sağlığı alanında sunulan hizmetlerde bireyi tanıyıcı faktör olarak kişilik önemslenmekte ve danışan bireyin kişiliğiyle ilgili bilgi edinmek için pek çok test ve envanter kullanılmaktadır. Diğer yandan bireyin kişilik özellikleri dini atıflarını da etkilemektedir. Bireylerin kişilikleriyle birlikte dini atıflarının da ele alınması onları daha derin tanıma ve anlama imkânı sunacaktır. Özellikle din ve maneviyatı önemseyen bireyler için onların dine yönelik atıflarına duyarlı çalışmaların gerçekleştirilmesinin daha kapsayıcı olacağı düşünülmektedir.

8. Dinin pek çok ögesinin psikolojik dayanıklılık ve psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi vardır. Buna karşın dinin insan psikolojisi üzerindeki etkisini inceleyen Din Psikolojisi, sadece İlahiyat Fakültelerinin konuları arasında yer almaktadır. Bir fakülte ile sınırlandırılan din-psikoloji ilişkisinin psikiyatri, psikoloji ve psikolojik danışmanlık bölümlerinin de araştırma sahası içinde yer alması oldukça önemlidir. Çoğunluğu belli bir inancıya sahip olan toplumumuzda, ilgili alanda yetkin kişilerce lisans veya üstü düzeyde verilecek derslerin bireylerin yetkinliklerini ve sonraki süreçte verecekleri hizmetin niteliğini arttıracığı düşünülmektedir.

9. Psikolojik dayanıklılık ile dini yaşam göstergeleri (dua etme, namaz kılma, Kur'an okuma gibi) arasında ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla dini pek çok davranış biçimi psikolojik dayanıklılığı etkilemekte ve zorlu zamanlar için bireye destek olmaktadır. Günümüz dünyasında dinin araçsallaştırılması, sekülerliğin etkisiyle anlamsızlaştırılması, tahrif edilmesiyle birlikte bir dine inanma, dini yaşam ve uygulama alanları zayıflamaktadır. Bu zayıflama beraberinde sağlıklı bir dini kişilik oluşumunu da engellemekte, dinin psikolojik dayanıklılığı destekleyen öğelerini de yok etmektedir. Bu kaybı azaltmak, dinin ruh sağlığı üzerindeki önemini ortaya koymak için nitelikli çalışmalara ihtiyaç vardır. Din ve maneviyat ile ilgili eğitim ve bilgilendirici çalışmalar tarafsız, berrak, bireylerin gelişimine uygun, ruh sağlığını destekleyici bir biçimde yetkin kişilerce topluma sunulmalıdır.

KAYNAKLAR

- Abakay, O. (2020). *HIV/AIDS tanısı alan bireylerin suçluluk ve utanç ile kendini sevmeye ve öz-yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Abdel-Khalek, A. (2010). Religiosity, subjective well-being, and neuroticism. *Mental Health, Religion and Culture*, 13(1), 67-79. 10.1080/13674670903154167.
- Abdi Zarrin, S., Asadi, M., Jafari, Z., Tavallaee Nezhad, Z. (2021). Role of Spirituality and Five Personality Traits in the Prediction of Perceived Stress in Mothers of Mentally-Retarded Children. *Health, Spirituality and Medical Ethics*, 8(1), 35-43. 20.1001.1.23224304.2021.8.1.1.4.
- Abramson, L. Y., Seligman, M. E. P., Teasdale, J. D. (1978). Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 87(1), 49-74. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-843X.87.1.49>.
- Acar, F., Han, B. (2022). Covid-19 salgını döneminde liseli öğrencilerin psikolojik sağlamlık ve maneviyat düzeyleri arasındaki ilişki. *Siirt Eğitim Dergisi*, 2(2), 92-114.
- Acaray, A., Günsel, A. (2017). Beş faktör kişilik özellikleri, izlenim yönetimi taktikleri ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi: Kamu çalışanları üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 527-546. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.323571>.
- Açıkgöz, M. (2016). *Çukurova üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ile mizah tarzları ve mutluluk düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çağ Üniversitesi.
- Adıgüzel, S., Karataş, B., Soylu, Y., Taş, M., Serin, E. (2022). Bireysel ve takım sporcularının psikolojik dayanıklılık düzeylerinin. *Journal of International Social Research*. 15(92), 10.17719/jisr.2022.74122.
- Adler, A. (2015). *Bireysel psikoloji*. (Çev. Kılıçlıoğlu, A.). Say Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1920).
- Adler, A. (2019). *İnsan doğasını anlamak*. (Çev. Başkaya, D.). İlyas Yayınevi (Orijinal eserin basım tarihi 1927).
- Adler, A. (2021). *Yaşamın anlam ve amacı*. (Çev. Şipal, K.). Say Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1931).

- Adorno, T., Frenkel-Brenswik, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (2019). *The authoritarian personality*. Verso Books.
- Agabi, C. E. ve Wilson, J. P. (2005). Trauma, PTSD, and resilience. *Trauma, Violence and Abuse*, 6(3), 195-216.
- Ağar, M. ve Aydın, E. (Ed.). (2021). *Psikolojik sağlamlık psikolojik danışman/rehber öğretmenler için* (1.Baskı). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Gazi Mesleki Eğitim Merkezi Matbaası.
- Ak, Ç. (2016). *Orta okul öğrencilerinin duygusal zekâları ile psikolojik sağlamlıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Akbalık Doğan, Ö. (2010). Evli bireylerde olumlu yanılsama: ilişki bağlanımı ile nedensel ve sorumluluk yüklemeleri arasındaki ilişkiler. *Ankara Üniversitesi Dergisi*, 2000398511.
- Akfırat, N., Özsoy, M. (2021). Türkiye’de psikolojik sağlamlık ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 26-42. <https://doi.org/10.33400/kuje.893290>.
- Akhtar, M., & Bilour, N. (2020). State of mental health among transgender individuals in Pakistan: Psychological resilience and self-esteem. *Community mental health journal*, 56(4), 626-634.
- Akto, A. (2005). *Kişilik oluşumunda dinin rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001085.
- Akyüz, Z. (2010). *Gençlerde benlik saygısı ve tanrı tasavvuru*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Al Eid, N. A., Alqahtani, M. M., Marwa, K., Arnout, B. A., Alswailem, H. S., & Al Toaimi, A. A. (2020). Religiosity, psychological resilience, and mental health among breast cancer patients in Kingdom of Saudi Arabia. *Breast cancer: basic and clinical research*, 14, 1178223420903054.
- Alan, H., Baykal, U. (2018). Yönetici hemşirelerin kişilik özellikleri ve etkileyen kişisel ve mesleki özellikler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 119-128. <https://dx.doi.org/10.14744/phd.2017.08870>.
- Alcorta, C. (2006). Youth, religion and resilience. *University of Connecticut ProQuest Dissertation & Theses*.
- Alçelik, Z. (2013). Yaşlılık döneminde tanrı tasavvuru ve benlik saygısı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

- Algur, H. (2021). Hafızlık eğitiminin bireyin kişilik özellikleri üzerindeki etkisi. *Dergiabant*, 9(2), 623-647. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.982581>.
- Alibal, M. (1974). Projektif testlerle kişilik değerlendirilmesi: özellikler ve materyal. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 7(1), 193-209. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000409.
- Alibekiroğlu, P. B., Akbaş, T., Ateş, F. B., Kırdök, O. (2018). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide öz anlayışın aracı etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(2), 1-17.
- Aliyev, P. (2008). *Beş faktörlü kişilik özellikleri ve cinsiyet rollerinin üniversite alan seçimi ile ilişkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Allport, G. W. (1937). *Personality: A psychological interpretation*. Henry Holt.
- Allport, G. W. (1955). *Becoming: Basic consideration for a psychology of personality*. Yale University Press.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. Holt, Rinehart and Winston.
- Allport, G. W. (1966). *Traits revisited*. *American Psychologist*, 21.
- Altundağ, Y. (2013). *Anne-babası boşanmış ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde yordayıcı değişkenler olarak yaşam doyumu ve yalnızlık*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Altundağ, Y. (2021). Erken dönem Covid-19 pandemisinde Covid-19 korkusu ve psikolojik dayanıklılık. *EKEV Akademi Dergisi*, (85), 499-516.
- Amerikan Heritage Dictionary. 20 Mart 2023 tarihinde <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=resilience1.23> adresinden edinilmiştir.
- Anderson, C., John, O. P., Keltner, D., & Kring, A. M. (2001). Who attains social status? Effects of personality and physical attractiveness in social groups. *Journal of personality and social psychology*, 81(1), 116. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.81.1.116>.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49, 155-173.

- Angın, Y. (2020). *Obsesif Kompulsif bozukluk tanılı hastalarda dini yönelim ve tanrı algısının incelenmesi: bir karma yöntem araştırması*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Angın, Y. (2021). Covid-19 Pandemi sürecinden geçerken sağlık çalışanlarında dini başa çıkma ve psikolojik sağlamlık ilişkisi üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(1), 331-345.
- Anuştekin, N. M. (2018). *Ortaöğretim öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile algıları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Apak, H. (2016). Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin Tanrı algısı: Bingöl Üniversitesi örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/11, 219-230.
- Apaydın Cırık, V., Aksoy, B., Gül, U. (2021). COVID-19 Sürecinde hemşirelik öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeyleri ve baş etme stratejileri: tanımlayıcı çalışma. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri*, 13(3). 10.5336/nurses.2020-79559.
- Apaydın, H. (2001). *Kişilik özelliklerinin dini tutum ve davranışlara etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Argun, B. (2019). *Beş faktör kişilik özelliklerinin belirsizliğe tahammülsüzlüğü yordamasında psikolojik sağlamlığın aracı rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Arıcı, İ., Tokur, B. (2017). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin tanrı algıları ve hoşgörü eğilim düzeyleri arasındaki ilişki. *Turkish Studies* 12/10, 31-48. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11991>.
- Arnout, B. A., & Almoied, A. A. (2021). A structural model relating gratitude, resilience, psychological well-being and creativity among psychological counsellors. *Counselling and Psychotherapy Research*, 21(2), 470-488. <https://doi.org/10.1002/capr.12316>.
- Arslan, E., Güripek, E., İnce, C. (2017). Kişilik ve meslek seçimi ilişkisi: Turizm öğrencileri üzerine bir araştırma. *Kesit Akademi Dergisi*, (11), 200-217.
- Arslan, F., Ayas, T. (2019). Din ve psikoloji eğitimi alan öğrencilerin psikolojik sağlamlık ve affedicilik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 1-29.
- Arslan, G. (2015). *Ergenlikte algılanan duygusal istismar ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Arslan, G. (2015). Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin (ypsö) psikometrik özellikleri: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(2). 344-357.
- Arslan, H. (2018). Psikolojik danışmanların mutluluk, psikolojik sağlamlık ve bağımlılık durumları arasındaki ilişkiler. *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 1(1), 17-35.
- Arslan, H. N., Karabekiroğlu, A., Terzi, O., Dundar, C. (2021). The effects of the COVID-19 outbreak on physicians' psychological resilience levels. *Postgraduate Medicine*, 133(2), 223-230. <https://doi.org/10.1080/00325481.2021.1874166>.
- Arslan, Ş. A., Topal, M. (2021). Covid-19 Süresince psiko-sosyal destek hattında çalışan psikologların psikolojik sağlamlık düzeyleri ile erken dönem uyumsuz şemaları arasındaki ilişki. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 2(4), 101-118. <https://doi.org/10.51503/gpd.977511>.
- Asar, Ç. (2020). Lise öğrencilerinin tanrı tasavvuru ile değer yönelimleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma: Yalova örneği. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, <https://doi.org/10.35209/ksuifd.801887>.
- Aslan, N., Kartopu, S. (2021). Dindarlık eğiliminin karanlık üçlü kişilik özellikleri ile ilişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(20). 477-531.
- Aslan, S. (2008). Personality, temperament and psychopathology. *Reviews, Cases and Hypotheses in Psychiatry*, 2(1-2), 7-19.
- Atan, T. ve Ünver, Ş. (2019). Spor Bilimleri Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin karşılaştırılması. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20). 10.26466/opus.56746868.
- Atik, E. L. (2013). *Liseli ergenlerde bağlanma stilleri ve psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkide özyansıtma ve içgörünün rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilim Üniversitesi.
- Atkinson R. L., ve Diğerleri. (2014). (Çev. Ö. Öncül, D. Ferhatoğlu). *Psikolojiye giriş* (2. Baskı). Arkadaş Yayınevi.
- Atmaca, T. (2020). Öğretmenlerin Kişilik tipleri ile mesleğe yabancılaşma arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 491-506. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2020.20.52925-613930>.
- Avcılar, M. Y., Atalar, S. (2019). Narsistik kişilik özelliklerinin sosyal medya bağımlılık düzeyi ve gösterişçi tüketim eğilimleri üzerine etkisinin

tespiti. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1373-1407.
<https://doi.org/10.26466/opus.553969>.

Aydın, A. R. (1996). Çocuğun dini şahsiyet kazanmasında ailenin önemi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 211-220.

Aydın, A., Özcan, B. E. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında belirsizliğe tahammülsüzlük, ruminatif düşünme biçimi ve psikolojik sağlamlık düzeyleri. *Cukurova Medical Journal*, 46(3), 1191-1200.
<https://doi.org/10.17826/cumj.925771>.

Aydın, B. (2010). *Üniversite öğrencilerinin duygusal zekâ ve umut düzeyleri ile psikolojik sağlamlıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Aydın, B.G. (2017). *Explaining the factors associated with the likelihood of academic resilience in science and mathematics literacies in PISA 2012*. [Unpublished Master's Thesis]. Bilkent University.

Aydın, E. (2018). *Tanrı algısı ve peygamber algısı ilişkisi (Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatı görevlileri örneği)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Aydın, İ., Öncü, E., Akbulut, V. ve Küçükçılıç, S. (2019). Öğretmen adaylarında boş zaman sıkılma algısı ve psikolojik sağlamlık ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 21(1), 1-15.

Aydın, M. ve Egemberdiyeva, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(1), 37-53.

Aydoğdu, T. (2013). *Bağlanma stilleri, başa çıkma stratejileri ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Aygün, A. (2000). *Kişilik psikolojisi ve dindarlık*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi. <https://hdl.handle.net/20.500.12619/94179>.

Bacanlı, H., İlhan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: sıfatlara dayalı kişilik testi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 70 (2), 261-279.

Bahadır E. (2009). *Sağlıkla ilgili fakültelerde eğitime başlayan öğrencilerin psikolojik sağlamlık düzeyleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

- Bahadır, A. (2002). Ergen kişiliği bağlamında din-kişilik ilişkisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14).
- Bahadır, A. (2002a). *Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler, gençlik, din ve değerler psikolojisi*. (Ed. Hökelekli, H.). Ankara Okulu Yayınları.
- Bahçekapılı, E., Karaman, S. (2020). A path analysis of five-factor personality traits, self-efficacy, academic locus of control and academic achievement among online students. *Knowledge Management, E-Learning: An International Journal*, 12(2), 191-208.
- Bahçekapılı, M. (2011). Din ve ahlak eğitiminin ergenlerin kişilik gelişimine katkısı. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9(22), 7-42.
- Balcı Çelik S. (2013). The Relationship of resilience with attitude toward grief in university students. *Akademic Journal*, 8.12, 832-837. 10.5897/ERR2013.1498.
- Baltacı, A. (2017). Erteleme davranışı eğilimi ve beş faktörlü kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler: okul yöneticileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 56-80.
- Baltacı, H. Ş., & Karataş, Z. (2015). Perceived social support, depression and life satisfaction as the predictor of the resilience of secondary school students: The case of Burdur. *Eurasian Journal of Educational Research*, 15(60), 111-130. <https://doi.org/10.14689/ejer.2015.60.7>.
- Bandura, A. (1977a). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1977b). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-295X.84.2.191>.
- Bandura, A. (1978). The self-system in reciprocal determinism, *American Psychologist*, 33, 344-358. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.33.4.344>.
- Bandura, A. (1982). Psychology of chance encounters and life paths, *American Psychologist*, 37, 747-755. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.37.7.747>.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52,1-26. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1>.

- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Barańczuk, U. (2019). The five factor model of personality and emotion regulation: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*, 139, 217-227. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.11.025>.
- Barnett, T., Pearson, A. W., Pearson, R., Kellermanns, F. W. (2015). Five-factor model personality traits as predictors of perceived and actual usage of technology. *European Journal of Information Systems*, 24(4), 374-390.
- Basım, H. N. ve Çetin F. (2011). Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeğinin güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 104-114.
- Baş Atik, Z. (2018). *Öğretmenlerin işle bütünleşme düzeylerinin beş faktör kişilik özellikleri, iş doyumunu ve öznel iyi oluşla ilişkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Başar, S. (2021). *Gebelik Sürecinde Kadınlara Yönelik Olarak Hastanede Manevi Bakım Uygulamaları (İzmir Örneği)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Batan, S.N., Ayten, A. (2015). Dinî başa çıkma, psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumunu ilişkisi üzerine bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15(3), 67-92.
- Batman, E. (2008). *Yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada kader inancının rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Baykal, E. (2020). Covid-19 bağlamında psikolojik dayanıklılık, kaygı ve yaşam doyum ilişkisi. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(2), 68-80.
- Bayrakdaroğlu, S. (2014). *Tekvandocuların psikolojik sağlamlık ve öz anlayış düzeylerinin takım sporcularıyla karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçma Üniversitesi.
- Bayraktutan, A. (2020). Din Psikolojisi açısından Hz. Ömer'in fiziksel ve ahlakî kişiliği. *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 1(2), 52-90.
- Bayram, A., Demirtaş, Ö., Karaca, M. (2019). Beş faktör kişilik özelliklerinin insan enerjisi üzerindeki etkisi: bir alan araştırması. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 4-22.
- Baytemur, K. (2020). *Lise gençliğinde Allah inancının gelişimi ve eğitiminde etkili olan faktörler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

- Beck, A. T. (1979). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. New American Library.
- Beck, A. T., Davis, D. D., Freeman, A. (Eds.). (2015). *Cognitive therapy of personality disorders*. Guilford Publications.
- Begun, A. L. (1993). Human behavior and the social environment: The vulnerability, risk and resilience model. *Journal of Social Work Education*, 29, 26-36. <https://doi.org/10.1080/10437797.1993.10778796>.
- Behti, K., Kula, M. N. (2020). Sınav başarısına ve başarısızlığına yapılan tabiatüstü yüklemeler üzerine bir alan araştırması, *Türk Din Psikoloji Dergisi*, Sayı:1, 95-118.
- Bektaş, M. ve Özben, Ş. (2016). Evli bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin bazı sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 216-240.
- Bem, D.J. (1972). ‘‘Self-perception theory’’, Pp, 1-62 in L. Berkwitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. New Pork, Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60024-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60024-6).
- Benard, B. (1991). *Fostering resiliency in kids: Protective factors in the family, school, and community*. Northwest Regional Educational Laboratory.
- Benard, B. (1993). Fostering resiliency in kids. *Educational Leadership*, 51(3), 44-48.
- Benishek, L. A., Lopez, F. G. (1997). ‘‘Critical Evaluation of Hardiness Theory: Gender Differences, Perception of Life Events, and Neuroticism’’, *Work & Stress*, 11, 33-45. <https://doi.org/10.1080/02678379708256820>.
- Bennett, K., Shepherd, J., & Janca, A. (2013). Personality disorders and spirituality. *Current opinion in psychiatry*, 26(1), 79-83. [10.1097/YCO.0b013e32835b2c17](https://doi.org/10.1097/YCO.0b013e32835b2c17).
- Berger, P. L. (1993). *Dinin sosyal gerçekliği*. (Çev. A. Çoşkun). İnsan Yayınları.
- Berscheid, E., Graziano, W., Monson, T., Dermer, M. (1976). ‘‘Outcome dependency: Attention, attribution and attraction’’, *Journal of Personality and Social Psychology*, 34:378-89. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.34.5.978>.
- Beşikçi, T., Emir, E., Özdemir, E., Abay Beşikçi, E. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde bireylerin psikolojik sağlık düzeyleri ve rekreasyonda algılanan sağlık çıktıların incelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 447-458. <https://doi.org/10.25307/jssr.988161>.

- Beyazkılınç, E. (2019). *Yüksek din öğretimi öğrencilerinde Allaha bağlanma ve psikolojik sağlamlık*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Biçer, M. (2013). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin mesleki doyumları ile kişilik tipleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bildirici, F. (2014). *Özel eğitime gereksinimi olan çocuğa sahip ailelerde aile yükü ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Haliç Üniversitesi.
- Bilen, M. (1992). Eğitimde verimliliğe öğretmenin kişilik özelliklerinin etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(8).
- Bilge, Y., Bilge, Y. (2020). Koronavirüs salgını ve sosyal izolasyonun psikolojik semptomlar üzerindeki etkilerinin psikolojik sağlamlık ve stresle baş etme tarzları açısından incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23.
- Bilgili, F. M. (2005). *Çocuğun din eğitimi ve karşılaşılan güçlükler*. Beyan Yayınları.
- Bilgin, M. (2017). Ergenlerin beş faktör kişilik özelliği ile bilişsel esneklik ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 945-954. <https://doi.org/10.17755/esosder.285296>.
- Bitmiş, G., Sökmen, A ve Turgut, H. (2013). Psikolojik dayanıklılığın tükenmişlik üzerine etkisi: Örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 27-40.
- Bleidorn, W., Hopwood, C. J., Back, M. D., Denissen, J. J., Hennecke, M., Jokela, M., ... & Zimmermann, J. (2020). Longitudinal experience-wide association studies—A framework for studying personality change. *European Journal of Personality*, 34(3), 285-300. <https://doi.org/10.1002/per.2247>.
- Blyth, D. A., & Roelkepartian, E. C. (1993). *Healthy communities, healthy youth*, Search institute.
- Bolat, Z. (2013). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ve öz-anlayışları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Bonanno, G. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?. *American Psychologist*, 59(1), 20-28.

- Bonanno, G. A. (2005). Resilience in the face of potential trauma. *Current directions in psychological science*, 14(3), 135-138. <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2005.00347.x>.
- Bonanno, G. A., Galea, S., Bucciarelli, A., Vlahov, D. (2007). What predicts psychological resilience after disaster? The role of demographics, resources, and life stress. *Journal of consulting and clinical psychology*, 75(5), 671. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-006X.75.5.671>.
- Boro, J., & Dhanalakshmi, D. (2015). Spirituality, personality and general health among college students. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 6(5), 475.
- Boz, M., Buluk, B., Aydınkaya, G., & Arslantaş, Y. (2016). Kişilik özellikleri ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki: Çanakkale örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 1-10.
- Bozdağ, B. (2020). Examination of psychological resilience levels of high school students. *World Journal of Education*, 10(3), 65-78.
- Bozdağ, F., & Ergün, N. (2021). Psychological resilience of healthcare professionals during COVID-19 pandemic. *Psychological reports*, 124(6), 2567-2586. <https://doi.org/10.1177/0033294120965477>.
- Braam vd. (2001). Religion as a cross-cultural determinant of depression in elderly Euporeans: results from the EURODEP collaboration, *Psychological Medicine*, 31(05), 803-814.
- Bradley, R. H., Whiteside, L. Munford, D. J., Casey, P. H., Kelleher, K. J. ve Pope, S. K. (1994). Early indications of resilience and their relation to experiences in the home environments of low birthweight, premature children living in poverty. *Child Development*, 65(2), 346-360. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1994.tb00755.x>.
- Briggs, S. R. (1992). Assessing the five-factor model of personality description. *Journal of personality*, 60(2), 253-293. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00974.x>.
- Broverman, I. K., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., Rosenkrantz, P. S., & Vogel, S. R. (1970). Sex-role stereotypes and clinical judgments of mental health. *Journal of consulting and clinical psychology*, 34(1), 1.
- Buckner, J. C., Mezzacappa, E. ve Beardslee, W. R. (2003). Characteristics of the resilient youths living in poverty: The role of self-regulatory processes. *Development and Psychopathology*, 15, 139-162.

- Bulman, R. J., Wortman, C. B. (1977). ‘‘Attributions of blame and coping in the ‘real world’: severe accident victims react to their lot’’, *Journal of Personality and Social Psychology*, 36: 1311-21. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.35.5.351>.
- Burcu, D., Owen, F. K. (2021). Psikolojik danışman adaylarının ölüm kaygılarının psikolojik dayanıklılık ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(12), 23-45.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik* (1.basım). (İ. D. Erguvan Sarıoğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Buss, D. M. (1989). Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses testing in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*, 12, 1-49.
- Buss, D. M. (1991). Evolutionary personality psychology. *Annual Review of Psychology*, 42, 459-491. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.42.020191.002331>.
- Buss, D. M., Larsen, R. J., Western, D., Semmelroth, J. (1992). Sex differences in jealousy: Evolution, physiology and psychology. *Psychological Science*, 3, 251-255. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1992.tb00038.x>.
- Buyrukçu, R. (2001). Türkiye’de din eğitimi ve öğretiminin kişilik gelişimine etkisi. *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu Mayıs*, 26-27.
- Buz, S. ve Genç, B. (2019). Sosyal hizmet uzmanları için psikolojik dayanıklılığın önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 623-642. <https://doi.org/10.33417/tsh.572227>.
- Büyükbayram, A., Arabacı, L. B., Taş, G., Varol, D. (2016). Öğrenci hemşirelerin duygusal zekâ ve sosyotropi-otonomi kişilik özellikleri ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişki. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(3), 29-37.
- Büyükbeşe, T., Okun, O. ve Çavuşoğlu, S. (2018). Üniversite çalışanlarının psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: *Bingöl Üniversitesi örneği*. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(21), 1-16.
- Campbell, S. L., Cohan, S. L. ve Stein, M. B. (2006). Relationship of resilience to personality, coping and psychiatric symptoms in young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 44, 585-599. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2005.05.001>.

- Campbell-Sills, L., Forde, D.R. ve Stein, M.B. (2009). Demographic and childhood environmental predictors of resilience in a community sample. *Journal of Psychiatric Research*, 43, 1007–1012. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2009.01.013>.
- Can, H., Aşan, Ö., Aydın E. M. (2006). *Örgütsel davranış*. Arıkan Basın Yayın.
- Can, M. ve Cantez, K. E. (2018). Üniversite öğrencilerinin mutluluk, psikolojik sağlamlık ve öz yeterlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 4(2), 61-76.
- Cappella, E. ve Rhona, W. (2001). Turning around reading achievement predictors of high school student's academic resilience. *Journal of Educational Psychology*, 93(4), 758-771. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-0663.93.4.758>.
- Carlson, R. (1971). Where is the person in personality research? *Psychological Bulletin*, 75, 203-219. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0030469>.
- Carver, C. S., & Connor-Smith, J. (2010). Personality and coping. *Annual review of psychology*, 61, 679-704. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100352>.
- Caspi, A. ve Roberts, B.W. (2001). Personality development across the life course: The change and continuity argument. *Psychological inquiry*, 12 (2), 49-66.
- Caspi, A., Roberts, B. W., Shiner, R. L. (2005). Personality development: Stability and change. *Annu. Rev. Psychol.*, 56, 453-484. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141913>.
- Cattell, R. B. (1950). *Personality: A systematic theoretical and factual study* (1st ed.). McGraw-Hill. <https://doi.org/10.1037/10773-000>.
- Cattell, R. B. (1965). A biometrics invited paper. Factor analysis: An introduction to essentials II. The role of factor analysis in research. *Biometrics*, 21(2), 405-435.
- Cattell, R. B. (1973). *Personality and mood by questionnaire*. Jossey-Bass.
- Cattell, R. B. (1979). Are Culture fair intelligence tests possible and necessary?. *Journal of Research and Development in Education*, 12(2), 3-13.
- Cederblad, M., Dahlin, L., Hagnell, O. ve Hansson, K. (1995). Intelligence and temperament as protective factors for mental health. A cross-sectional and prospective epidemiological study. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 245, 11-19.

- Cengiz, İ. (2017). *Suriyeli mültecilerde psikolojik örselenme, örselenme sonrası gerginlik bozukluğu, travma sonrası büyüme ve psikolojik dayanıklılık*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yakın Doğu Üniversitesi.
- Cenkseven, F., Akbaş, T. (2007). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 43-65.
- Ceylan, U. E. (2018). *Ölümlülük bilincinin dini başa çıkma, tanrı algısı, ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma ile ilişkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Chan, D. W. (2003). Hardiness and its role in the stress-burnout relationship among prospective Chinese teachers in Hong Kong, *Teaching and Teacher Education*, 19, 381- 395. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(03\)00023-4](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(03)00023-4).
- Chang, M. C., Chen, P. F., Lee, T. H., Lin, C. C., Chiang, K. T., Tsai, M. F., ... & Lung, F. W. (2021). The effect of religion on psychological resilience in healthcare workers during the coronavirus disease 2019 pandemic. *Frontiers in psychology*, 12, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.628894>.
- Chen, J. D., & George, R. A. (2005). Cultivating resilience in children from divorced families. *The Family Journal*, 13(4), 452-455. <https://doi.org/10.1177/1066480705278686>.
- Chen, X., Li, D., Li, Z., Li, B. ve Liu, M. (2000). Sociable and prosocial competence in Chinese children: Common and unique contributions to social, academic, and psychological adjustment. *Developmental Psychology*, 36, 302-314. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0012-1649.36.3.302>.
- Chiaburu, D. S., Oh, I. S., Berry, C. M., Li, N., Gardner, R. G. (2011). The five-factor model of personality traits and organizational citizenship behaviors: A meta-analysis. *Journal of applied psychology*, 96(6), 1140. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0024004>.
- Cicchetti, D., Blender, J. A. (2006). A multiple-levels-of analysis perspective on resilience: Implications for the developing brain, neural plasticity and preventive interventions. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094, 248-258. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.029>.
- Cicchetti, D., Curtis, W. J. (2007). Multilevel perspectives on pathway to resilience functioning. *Development and Psychopathology* 19, 627-629. [10.1017/S0954579407000314](https://doi.org/10.1017/S0954579407000314).
- Clark, P. (1995). Risk and resiliency in adolescence: The Current status of research of gender differences. *Equity Issues*. 1.1, 1-13.

- Cloninger, C. R. (1994). Temperament and personality. *Current opinion in neurobiology*, 4(2), 266-273. [https://doi.org/10.1016/0959-4388\(94\)90083-3](https://doi.org/10.1016/0959-4388(94)90083-3).
- Coe, G. A. (1900). *The Spiritual Life*. Abington.
- Cole, M. S., Feild, H. S., & Harris, S. G. (2004). Student learning motivation and psychological hardiness: Interactive effects on students' reactions to a management class. *Academy of Management Learning & Education*, 3(1), 64-85. <https://doi.org/10.5465/amle.2004.12436819>.
- Collins, S. (2008). Statutory social workers: stress, job satisfaction, coping, social support and individual differences. *British Journal of Social Work*, 38(6), 1173-1193. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcm047>.
- Connor-Smith, J. K., & Flachsbart, C. (2007). Relations between personality and coping: a meta-analysis. *Journal of personality and social psychology*, 93(6), 1080. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.93.6.1080>.
- Cosmides, L. (1989). The logic of social Exchange: Has natural selection shaped hoe we reason? *Cognition*, 31, 187-276. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(89\)90023-1](https://doi.org/10.1016/0010-0277(89)90023-1).
- Cosmides, L., Tobby, J. (1989). Evolutionary psychology and the generation of culture, part II. *Ethology and Sociobiology*, 10, 51-97. [https://doi.org/10.1016/0162-3095\(89\)90013-7](https://doi.org/10.1016/0162-3095(89)90013-7).
- Costa Jr, P. T., McCrae, R. R. (1990). Personality disorders and the five-factor model of personality. *Journal of personality disorders*, 4(4), 362-371. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/13939-001>.
- Costa, J. R., T. (1996). Personality theories: Theoretical contexts for the five-factor model. *The five-factor model of personality: Theoretical perspectives*, 51.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1988). Personality in adulthood: a six-year longitudinal study of self-reports and spouse ratings on the NEO Personality Inventory. *Journal of personality and social psychology*, 54(5), 853. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.54.5.853>.
- Costa, P.T. ve McCrea, R. R. (1985). *Manual for the NEO personality inventory*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P.T. ve McCrea, R. R. (1992). *NEO-PI-R Professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

- Coşkun, H., Aslan, S. (2021). Kişilik özellikleri, duygusal dışavurum ve sosyal onay ihtiyacı kavramları üzerine bir derleme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 60-77. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.833342>.
- Cowen, E. L., Work, W. C., Wyman, E. A., Parker, G. R., Wannon, M. ve Gribble, E. (1992). Test comparisons among stress-effected, stress-resilient, and nonclassified fourth-through sixth-grade urban children. *Journal of Community Psychology*, 20, 200-214. [https://doi.org/10.1002/1520-6629\(199207\)20:3%3C200::AID-JCOP2290200304%3E3.0.CO;2-W](https://doi.org/10.1002/1520-6629(199207)20:3%3C200::AID-JCOP2290200304%3E3.0.CO;2-W).
- Cömert, M., Dönmez, B. (2018). Okul yöneticilerinin ertelemecilik davranışları, iş yükleri ve kişilik özelliklerine ilişkin algıları. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1-18.
- Cragun, R. T., Sumerau, J. E. (2015). God may save your life, but you have to find your own keys: Religious attributions, secular attributions, and religious priming. *Archive for the Psychology of Religion*, 37(3), 321-342.
- Criss, M. M., Pettit, G. S., Bates, J. E., Dodge, K. A. ve Lapp, A. L. (2002). Family adversity, positive peer relationship, and children's externalizing behavior: A longitudinal perspective on risk and resilience. *Child Development*, 73, 1220-1237. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00468>.
- Cross, S.E., Markus, H.R. (1999). The culture constitution of personality. In L.A. Pervin, O.P. John (Eds.), *Handbook of personality: theory and research* (pp.378-398). Guilford Press.
- Cuadrado, D., Salgado, J. F., Moscoso, S. (2021). Personality, intelligence, and counterproductive academic behaviors: A meta-analysis. *Journal of personality and social psychology*, 120(2), 504. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/pspp0000285>.
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve davranışı* (25. Basım). Remzi Kitabevi.
- Çakan, O. (2019). *Bilgeliliğin yordayıcıları olarak entelektüel tevazu ve beş faktör kişilik özellikleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Çakar S. F., Karataş, Z. ve Çakır, M. A. (2014). Yetişkin yılmazlık ölçeği: Türk kültürüne uyarlanması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 22-39.
- Çakır, S. G. (2009). *Factors and mechanisms of resilience among Turkish migrant women in the UK*. [Unpublished Doctoral Thesis]. Middle East Technical University.

- Çalık, T., Çoban, Ö., Özdemir, N. (2019). Okul yöneticilerinin teknolojik liderlik öz yeterlikleri ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 1, 83-106. <https://doi.org/10.30964/auebfd.457346>.
- Çalışkan, Ö. (2011). *Investigation of the relationship between teachers readiness for organizational change and resilience*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. ODTÜ.
- Çam O, Büyükbayram A. (2015). The results of nurses increasing emotional intelligence and resilience. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 6, 130–6.
- Çarman, K. (2015). *Kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarının, psikolojik sağlamlık ve kişilik özellikleri incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Çataloğlu, B. (2011). *Madde kullanan ve kullanmayan ergenlerin psikolojik sağlamlık ve aile işlevleri açısından karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çelebi, G. Y. (2020). COVID 19 salgınına ilişkin tepkilerin psikolojik sağlamlık açısından incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 471-483. <https://doi.org/10.21733/ibad.737406>.
- Çelebi, G. Y. (2021). Kadınların kişilik özellikleri ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mavi Atlas*, 9(1), 132-146. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.832657>.
- Çelik, A. Y., Özdoğan, Ö. T. D. (2004). *Dini değerler bağlamında kişilik gelişimi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çetin, C., Anuk, Ö. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: Bir kamu üniversitesi öğrencileri örnekleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 170-189.
- Çetin, E. (2019). *48-72 Aylık çocukların kaygı düzeyleriyle ebeveynlerinin 5 faktör kişilik kuramına göre kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi
- Çetin, F., Basım, H. N. (2011). Psikolojik dayanıklılığın iş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarındaki rolü: *The Journal of Industrial Relations, Human Resources*, 13(3). Doi: 10.4026/1303-2860.2011.184.x.

- Çetin, F., Yeloğlu, H. O. ve Basım, H. N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Bir kanonik ilişki analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 81-92.
- Çetinkaya, A. (2018). *Lise öğrencilerinin kendini toparlama gücü düzeyleri ve öznel iyi oluşu artırma stratejilerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Çınar, Ç. Y., Mutlu, E. (2019). İnternet bağımlılığının benlik saygısı, dikkat, gelişmeleri kaçırma korkusu, yaşam doyumu ve kişilik özellikleri ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 20(3), 133-142.
- Çınar, M. (2022). Dini tutum ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide tevekkülün aracılık rolünün incelenmesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 22/2, 1183-1208. <https://doi.org/10.33415/daad.1123529>.
- Çifçi, A. (2019). *14-18 Yaş grubunda tanrı algısı ile psikolojik sağlamlık ilişkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Çivilidağ, A. (2017). İş yaşamında sanal kaytarmanın kişilik ve bazı demografik değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 249-270.
- Çoban, R., Deniz, M. (2021). Yöneticilerin kişilik özelliklerinin politik yeteneklerine etkisi üzerine sağlık sektöründe bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 371-392. <https://doi.org/10.30794/pausbed.872593>.
- Çolak, B. (2021). *İnanca dair önermelerle bilimsel önermelere verilen tepkilerin nörogörüntülemesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çoşkun, H., Aslan, S. (2021). Kişilik özellikleri, duygusal dışavurum ve sosyal onay ihtiyacı kavramları üzerine bir derleme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 60-77. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.833342>.
- Çutuk, S., Beyleroğlu, M., Hazar, M., Akkuş Çutuk, Z. ve Bezci, Ş. (2017). Judo sporcularının psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(1), 109-117.
- Dane, E. (2015). *Hemodiyaliz hastalarının psikolojik dayanıklılık durumları ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Acıbadem Üniversitesi.

- Dane, E., Olgun, N. (2016). Hemodiyaliz hastalarının psikolojik dayanıklılık durumları ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Nefroloji Hemşireliği Dergisi*, 11(1), 43-54.
- Darwin, C. (2022). *Türlerin kökeni* (20. Baskı). (Çev. B. Kılıç). Alfa Yayınları.
- Davey, M., Eaker, D. G. ve Walters, L. H. (2003). Resilience processes in adolescents: Personality profiles, self-worth, and coping. *Journal of Adolescent Research*, 18(4), 347-362. <https://doi.org/10.1177/0743558403018004002>.
- Dayıoğlu, B. (2008). *Üniversite giriş sınavına hazırlanan adaylarda psikolojik sağlık: Öğrenilmiş güçlülük, algılanan sosyal destek ve cinsiyetin rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Dearden, J. (2004). Resilience: A study of risk and protective factors from the perspective of young people with experience of local authority care. *Support for Learning*, 19(4), 187-193. <https://doi.org/10.1111/j.0268-2141.2004.00346.x>.
- Demir, S. C. (2022). *Psikolojik dayanıklılık ve alternatiflerin yetersizliğinin kariyer tatmini ve kariyer değiştirme niyetleri üzerindeki etkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Demirtaş-Madran, H. A. (2020). Cinsiyet ve saldırganlık ilişkisi: görgül ve kuramsal çalışmalara güncel bir bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 97-111. <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120191112m000020>
- Deniz, S., Çimen, M. ve Yüksel, O. (2020). Psikolojik sağlamlığın iş stresine etkisi: Hastane çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi, İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 8(2), 351-370. <https://doi.org/10.22139/jobs.741576>.
- Deniz, Ü., Kesicioğlu, O. S. (2012). Okul öncesi öğretmen adaylarının kişilik özelliklerinin bazı değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1-13.
- Dereceli, Ç. (2021). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin covid 19 sürecinde algıladıkları stres düzeylerinin psikolojik sağlık üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Spor Eğitim Dergisi*, 5(2), 74-81.
- Deveci, B. (2020). *Beş faktör kişilik özelliklerinin iş doyumu ve yaşam doyumuna etkisi: turist rehberleri üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Dınvar, P. E. (2011). *Travmasonrası stres, dünyaya ilişkin varsayımlar ve tanrı algısı arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Dickie, J.R., Ajega, L.V., Kobylak, J.R. ve Nixon, K.M. (2006). Mother, father, and self: sources of young adult's god concepts. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(1): 57-71. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2006.00005.x>.
- Dickman, S. J. ve Meyer, D. E. (1988). Impulsivity and speed-accuracy tradeoffs in information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 274–290. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.54.2.274>.
- Dilcen, H. Y., Öztürk, A., Yıldız, M. N. (2021). Gebelikte sigara kullanımının algılanan sosyal destek, benlik saygısı ve psikolojik sağlamlık ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(2), 161-170. <https://doi.org/10.51982/bagimli.881490>.
- Dilek, Y. (2019). *Ergenlerde Tanrı algısı ile şiddet eğilimi arasındaki ilişki üzerine bir çalışma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Dilmaç, B., Çifci, A. (2019). 14-18 yaş grubunda tanrı algısı ile psikolojik sağlamlık ilişkisinin incelenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 14-28.
- Doğan, M. (2016). *Ergenlerde Tanrı algısı ve karar verme stilleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Doğan, T. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve öznel iyi oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 56–64.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Doll, B. ve Lyon, M. A. (1998). Risk and resilience: Implications for the delivery of educational and mental health services in schools. *School Psychology Review*, 27(3), 348-363. <https://doi.org/10.1080/02796015.1998.12085921>.
- Durmuş, M. ve Okanlı, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin problem çözme becerileri ile psikolojik dayanıklılık düzeylerinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 177-189. <https://doi.org/10.31461/ybpd.452094>.
- Düşünceli, B., Fariz, S. (2021). Üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısının kişilik özelliklerine ve sosyal medya kullanımına göre incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 351-370.
- Ellis, A. (1980). Rational-emotive therapy and cognitive behavior therapy: Similarities and differences. *Cognitive therapy and research*, 4, 325-340.

- Ellison, G., Bradsaw, M., Kuyel, N., Marcum, J. (2012). Attachment to God, stressful life events, and changes in psychological distress, *Review of Religious Research*, January, 53(4), 493–511. <https://doi.org/10.1007/s13644-011-0023-4>.
- Emeksever, A. (2020). *Sınıf öğretmeni adaylarının denetim odağı ile yılmazlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Emmons, R. A. (2003). *The psychology of ultimate concerns: Motivation and spirituality in personality*. Guilford Press.
- Emmons, R. A., & McCullough, M. E. (1999). Religion in the psychology of personality [Special issue]. *Journal of Personality*, 67(6), 874-888.
- Emmons, R. A. (2014). Kişilik ve Din. (Çev. G. Göcen). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 165-187.
- Erdal, B., Tepe, Y. K. (2021). Bireylerin duygu durum, içedönük-dışadönük kişilik özelliği ve müzik tercihleri arasındaki ilişkiler. *Psikoloji Çalışmaları*, 41(2), 549-580.
- Erdal, H. E. (2019). *Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Erdogan, E., Ozdogan, O. ve Erdogan, M. (2015). University students' resilience level: The effect of gender and faculty. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 186, 1262-1267. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.047>.
- Erdoğan, E. (2015). Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri ve öznel dindarlığın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi: üniversite örnekleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(29), 223-246.
- Ergün, O. (2016). *Ergenlerde duygusal zekâ özellikleri ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi.
- Erikson, E.H. (2018). *İnsanın 8 evresi*. (Çev. G. Akkaya). Okuyan Us Yayınları.
- Erkoç, B. ve Danış, M. Z. (2020). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin tespit edilmesine yönelik bir araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 34-42.

- Eroğlu, M. (2022). Çalışan kadınların kişilik özelliklerinin ve yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi gibi etkenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerine etkisi. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 34-42.
- Erol, B. (2020). *Instagram kullanıcılarının kişilik özellikleri ve tüketici etkileşimi üzerine bir inceleme*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Eryılmaz, A., Öğülmüş, S. (2010). Ergenlikte öznel iyi oluş ve beş faktörlü kişilik modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 189-203.
- Eryücel, S. (2018). Koruma altındaki çocuklara yönelik dini manevi rehberlik uygulamaları ile umut ve psikolojik sağlamlık ilişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(80), 367-385.
- Eyni, S., Ziyar, M., & Ebadi, M. (2021). Mental health of students during the corona epidemic: The Role of Predictors of Corona Anxiety, Cognitive Distortion, and Psychological Hardiness. *Rooyesh-e-Ravanshenasi Journal (RRJ)*, 10(7), 25-34. <http://dorl.net/dor/20.1001.1.2383353.1400.10.7.17.9>.
- Eysenck, H. J. (1994). *Personality: Biological foundations*, (Ed. P.A. Vernon) The neuropsychology of individual differences, CA: Academic Press.
- Eysenck, H. J. (1997). Personality and experimental psychology: The unification of psychology and the possibility of a paradigm, *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1224-1237. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.73.6.1224>.
- Eysenck, H. J. ve Eysenck, S. B. (1969). *Personality structure and measurement*. R.R. Knapp.
- Eysenck, H.J. (1967). *The biological basis of personality*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Eysenck, H.J. (1975). *The Inequality of Man*. Temple Smith.
- Eysenck, H.J. (1990). *Biological dimensions of personality*. (Ed. L.A. Pervin) Handbook of personality: Theory and research, Guilford Press.
- Eysenck, H.J. ve Eysenck, M.W. (1985). *Personality and individual differences: A natural science approach*, Plenum.
- Farmer A, McGuffin P, Williams J. (2002). *Measuring psychopathology*. Oxford University Press.

- Fayombo, G. (2010). The relationship between personality traits and psychological resilience among the Caribbean adolescents. *International Journal of Psychological Studies*, 2(2), 105–116.
- Feher, A., Vernon, P. A. (2021). Looking beyond the Big Five: A selective review of alternatives to the Big Five model of personality. *Personality and Individual Differences*, 169, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110002>.
- Feist, J. ve Feist G. J. (2006). *Theories of personality*. McGraw-Hill.
- Felsman, J. K. ve Vaillant, G. E. (1987). *Resilient children as adults: A 40-year study*. (Ed: E. J. Anthony ve B. J. Cohler) *The Invulnerable Child*. The Guilford Press.
- Feyzül Furkan Tefsirli Kuranı Kerim Meali. (H. T. Feyizli, Çev.). (2020). Server Yayınları.
- Fichter, J. H. (1981). *Religion and pain*. Crossroad.
- Fletcher, D., Sarkar, M. (2013). Psychological resilience. *European Psychologist*, 1-33. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>.
- Florian, V., Mikulincer, M. Ve Taubman, O. (1995). “Does hardiness contribute to mental health during a stressful real life situation? the roles of appraisal and coping”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 687-695. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.68.4.687>.
- Fonagy, P. (2000). Attachment and borderline personality disorder. *Journal of the american psychoanalytic association*, 48(4), 1129-1146. <https://doi.org/10.1177/00030651000480040701>.
- Fradelos, E. C., Alikari, V., Vus, V., Papathanasiou, I. V., Tsaras, K., Tzavella, F., & Lekka, D. (2020). Assessment of the relation between religiosity, anxiety, depression and psychological resilience in nursing staff. *Health Psychology Research*, 8(1). <https://doi.org/10.4081%2Fhpr.2020.8234>.
- Francis L.J. & Kaldor P. (2002). The relationship between psychological well-being and Christian faith and practice in an Australian population sample, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(1), 179-184. <https://doi.org/10.1111/1468-5906.00109>.
- Francis, L. J., & Pearson, P. R. (1991). Religiosity, gender and the two faces of neuroticism. *The Irish Journal of Psychology*, 12(1), 60-67. [10.1080/03033910.1991.10557825](https://doi.org/10.1080/03033910.1991.10557825).

- Francis, L., Pearson, P. R., Carter, M., Kay, W. K. (2010). The Relationship between Neuroticism and Religiosity among English 15-and 16-Year-Olds. *The Journal of Social Psychology*, 114(1), 99-102, 10.1080/00224545.1981.9922731.
- Fraser, M. W., Richman, J. M. ve Galinsky, M. J. (1999). Risk, protection and resilience: toward a conceptual framework for social work practice. *Social Work Research*, 23, 129-208. <https://doi.org/10.1093/swr/23.3.131>.
- Freud, A. (1946/1967). *The ego and the mechanisms of defense* (Rev. Ed.). International Universities Press.
- Freud, S. (1933). *New introductory lectures on psychoanalysis*. In Standart edition (Vol. 22). Hogarth Press.
- Freud, S. (1964). *New Introductory lectures on psychoanalysis*. Standard Edition (Vol.22).
- Freud, S. (1977). *Inhibitions, symptoms and anxiety*. W. W. Norton & Company.
- Freud, S. (2016). *Psikanalize yeni giriş dersleri*. (Çev. Budak, S.). Öteki Yayınevi.
- Freud, S. (2017). *Psikanalize giriş dersleri*. (Çev. Budak, S.). Öteki Yayınevi.
- Freud, S. (2019). *Ego ve id*. (Çev. Gülsay, S. C.). Oda Yayınları.
- Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J. H. Ve Martinussen, M. (2003). "A new rating scale for adult resilience: what are the central protective resources behind healthy adjustment?", *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 12(2), 65-76. <https://doi.org/10.1002/mpr.143>.
- Friborg, O., Barlaug, D., Martinussen, M., Rosenvinge, J. H. ve Hjemdal, O. (2005). Resilience in relation to personality and intelligence. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 14(1), 29-42. <https://doi.org/10.1002/mpr.15>.
- Fromm, E. (1963). Excerpt of Cameron, N. *Personality development and psychopathology*. A Dynamic Approach, Boston (Houghton Mifflin).
- Fromm, E. (1995). *Erdem ve mutluluk*. (Çev. A. Yörükan). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Frondele, M., Osberghaus, D., & Sommer, S. (2021). Corona and the stability of personal traits and preferences: Evidence from Germany. *ZEW-Centre for*

- Galen, A. (1973). ‘‘Fi enne kuva’n-nefs tevabi’ li-mizaci’l-beden’’ (nşr. Hans Hinrich Biesterfeldt); ‘‘Makaletü Calinus’’, *Abhanlungen für die Kunde des Morgenlandes : Galens Traktat Dass Die Krafte Der Seele Den Mischungen Des Körpers Folgen-In Arabischer Übersetzung*, XL, 4, Wiesbaden, 9-44.
- Gall, T. L. (2003). Religious and spiritual attributions in older adults' adjustment to illness. *Journal of Psychology & Christianity*, 22(3).
- Ganjayeva, N. (2019). *Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı, Eysenckin kişilik envanteri ve özgüven arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Garey, E., Chesser, S., Hood Jr, R. W., & Forbes, S. A. (2018). The Religious Attribution Scale: further validation with an American sample. *Mental Health, Religion & Culture*, 21(9-10), 926-933. <https://doi.org/10.1080/13674676.2018.1484432>
- Garey, E., Siregar, J. R., Hood, R. W., Jr., Agustiani, H., & Setiono, K. (2016). Development and validation of Religious Attribution Scale: In association with religiosity and meaning in life among economically disadvantaged adolescents in Indonesia. *Mental Health, Religion & Culture*, 19(8), 818–832. <https://doi.org/10.1080/13674676.2017.1289505>.
- Garmezy, N. (1971). Vulnerability research and the issue of primary prevention. *American Journal of orthopsychiatry*, 41(1), 101-116. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1939-0025.1971.tb01111.x>.
- Garmezy, N. (1987). Stress, competence, and development: Continuities in the study of schizophrenic adults, children vulnerable to psychopathology, and the search for stress-resistant children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(2), 159–174. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1987.tb03526.x>
- Garmezy, N., Masten, A. S. ve Tellegen, A. (1984). The study of stress and competence in children. A building block for developmental psychopathology. *Child Development*, 55, 97-111. <https://doi.org/10.2307/1129837>.
- Geertz, C. (1975). *The interpretation of cultures*. Hutchinson.
- Gencer, N., Cengil, M. (2020). *Dindarlık kişilik ve ruh sağlığı*. Çamlıca Yayınları.
- Genç, A. (2014). *Psikolojik dayanıklılığın örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetinde etkisi: görgül bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Başkent Üniversitesi.

- Gençdoğan, B. (2015). "Sinemanın Tanrı algısı ve dini bilgilerin gelişimine etkisi". *Uluslararası Sinema ve Din Kongresi*, 1/ 1-10.
- Gilligan, R. (2000). Adversity, resilience and young people: The protective value of positive school and spare time experiences. *Child and Society*, 14(1), 37-47. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2000.tb00149.x>.
- Gizir, C.A. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk PDR Dergisi*, 28: 113-128.
- Gizir, C.A., Aydın, G. (2006). Psikolojik sağlamlık ve ergen gelişim ölçeğinin uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk PDR Dergisi*, 26: 87-99.
- Glare, P. G. W. (1968). *Oxford latin dictionary*. Oxford University.
- Goode, E. (2000). *Human nature: Born or made? Evolutionary theorists provoke an uproar*. The New York Times.
- Gooding, P. A., Hurst, A., Johnson, J., & Tarrier, N. (2012). Psychological resilience in young and older adults. *International journal of geriatric psychiatry*, 27(3), 262-270. <https://doi.org/10.1002/gps.2712>.
- Goodman, J. H. (2004). Coping with trauma and hardship among unaccompanied refugee youths from Sudan, *Qualitative Health Research*, 14(9), 1177-1196. <https://doi.org/10.1177/1049732304265923>.
- Gordon, E. W., & Song, L. D. (2012). Variations in the experience of resilience. *In Educational resilience in inner-city America* (27-43). Routledge.
- Gorsuch, R. L. (1968). "The conceptualisation of God as seen in adjective ratings" *Journal for the Scientific Study of Religion*, 7:56-64. <https://doi.org/10.2307/1385110>.
- Göcen, G. (2014). Din ve kişilik. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 165-187. <https://doi.org/10.15869/itobiad.39875>.
- Gök Uğur, H. vd. (2017). Yaşlı hastalara bakım veren kadınlarda tanrı algısıyla bakım yükü arasındaki ilişkinin incelenmesi. *1.Uluslararası 4.Ulusal Kültürlerarası Hemşirelik Kongresi*.
- Gök, S. G. (2021). Turizm sektöründe kişilik özelliklerinin tükenmişlik sendromu üzerindeki etkisinde. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(3), 1858-1878. <https://doi.org/10.21325/jotags.2021.872>.

- Gökalp, E. A., Yöndem, Z. (2021). Ergenlerde psikolojik dayanıklılığın kişilik özellikleri ve algılanan sosyal desteğe göre yordanması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 759-768. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2021.21.64908-877822>.
- Gökçen, G. (2015). Madde kullanan ve kullanmayan üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Antalya Üniversitesi. <http://acikerisim.akdeniz.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/2493>
- Gökkaya, G. B., Gürsu, O. (2016). Rollo May Psikolojisinde din ve kişilik. *Turkish Academic Research Review*, 5(2), 313-318. <https://doi.org/10.30622/tarr.737201>.
- Gökmen, M. (2014). *Özel eğitim okulu yöneticilerinin psikolojik dayanıklılık ve iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Göksal, M. (2022). Sınıf öğretmenlerinin beş faktör kişilik özellikleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 131-146.
- Gönen, T. (2020). *Özel okullarda çalışan öğretmenlerin psikolojik sağlamlıkları ve iş doyumlarının mesleki tükenmişlik düzeylerine etkisi: Mardin ili örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çağ Üniversitesi.
- Göregen, F., & Yıldız, M. (2021). Ergenlerde Tanrı algısı, affetme eğilimi ve öfke ilişkisi üzerine bir araştırma. *Dini Araştırmalar*, 24(61), 427-458. <https://doi.org/10.15745/da.1005027>.
- Göregen, F., & Yıldız, M. (2021). Ergenlerde tanrı algısı, affetme eğilimi ve öfke ilişkisi üzerine bir araştırma. *Dini Araştırmalar*, 24(61), 427-458. <https://doi.org/10.15745/da.1005027>
- Graber, R., Pichon, F., & Carabine, E. (2015). *Psychological resilience*. Overseas Development Institute, 3-27.
- Grant L, Kinman G. (2011). Emotional resilience in the helping professions and how it can be enhanced. *Health and Social Care Education*, 2014;3: 23-34.
- Gray, J. (1992). *Men are from Mars, women are from Venus: A practical guide for improving communication and getting what you want in your relationships*. HarperCollins.
- Gray, J. G., (1970). *The warriors*. Harper and Row.

- Greeley, A. M. (1988). Evidence that Maternal Image of God Correlates with Liberal Politics. *Sociology and Social Research*, 72: 150–154.
- Greene, R. (2002). *Human behavior theory: A resilience orientation*. (Ed: R. Greene) Resiliency: An integrated approach to practice, policy, and research. DC: NASW Press.
- Greene, R. ve Conrad, A. P. (2002). Basic assumptions and terms. (Ed: R. Greene) *Resiliency: An integrated approach to practice, policy, and research*: NASW Press.
- Grizenko, N. ve Pawliuk, N. (1994). Risk and protective factors for disruptive behavior disorders in children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 64,534-544. <https://doi.org/10.1037/h0079566>.
- Gronhaug, K., Falkenberg, J.S. (1994), Success Attributions Within And Across Organizations”. *Journal of European Industrial Training*, Vol.18, No.11, pp.22-29.
- Guntrip, H. Y. (2018). *Personality structure and human interaction: The developing synthesis of psychodynamic theory*. Routledge.
- Gurven, M., Von Rueden, C., Massenkoff, M., Kaplan, H., Lero Vie, M. (2013). How universal is the Big Five? Testing the five-factor model of personality variation among forager–farmers in the Bolivian Amazon. *Journal of personality and social psychology*, 104(2), 354. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0030841>.
- Gustavsen, G. W., & Hegnes, A. W. (2020). Individuals’ personality and consumption of organic food. *Journal of Cleaner Production*, 245, 118772.
- Guthrie E.R. (1935). *The psychology of learning*. Harper & Row.
- Güler Aydın, Ö. (2011). *Yaşamı sürdürmede dini inancın rolü*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Güler Aydın, Ö. (2021). The Role of Spirituality on the Effects of the COVID-19 Pandemic on Daily Life and Psychological Status in Türkiye. *Unpublished Study*.
- Güler, D. (1989). Kişilik kavramı ve çocuk kişiliği. *Kurgu*, 6(2), 277-286.
- Güler, Ö. (2007a). Tanrı algısı ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1,123-133. https://doi.org/10.1501/İlhak_0000000932.

- Güler, Ö. (2007b). *Tanrı'ya Yönelik atıflar, benlik algisi ve günahkarlık duygusu (Yetişkin örneklem)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Gülmez, Ü. (2008). *Deprem tecrübesi yaşayanlarda dinsel anlamlandırma biçimleri ve tutumlar*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Güloğlu, B., Kararımak, Ö. (2010). Üniversite öğrencilerinde yalnızlığın yordayıcısı olarak benlik saygısı ve psikolojik sağlamlık. *Ege Eğitim Dergisi*, 11(2), 73-88.
- Gültekin, T. (2015). Sanatsal söylemde nedensel yüklemeler ve Kelley'in kovaryasyon teorisi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 162-174.
- Gündaş, A. (2013). *Lise öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olarak benlik kurgusu ve bağlanma stilleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Güngör Uygurtaş, G. (2020). *Ceza infaz kurumunda çalışan personellerin ikincil travmatik stres düzeylerini sıkıntıya dayanma gücü, psikolojik sağlamlık ve tükenmişlik algısının yordayıcılığı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çağ Üniversitesi.
- Güngördü, M. (2001). *Allah' a atfedilen özellikler ile depresyon arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Güngörmüş, K., Okanlı, A. ve Kocabeyoğlu, T. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve etkileyen faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 6(1): 9-14.
- Gürel, S. (1978). Türk kadınının Avrupa'ya göçünün kişilik, aile ve topluma yansıyan sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 33(03).
- Gürkan, U. (2006a). *Grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin yılmazlık düzeylerine etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Gürkan, U. (2006b). Yılmazlık ölçeği (YÖ): Ölçek geliştirme, güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(2), 45-74.
- Gürkan, U. (2014). Üniversite öğrencilerinin yılmazlık ve iyilik halinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *E-Journal of New World Sciences Academy*, (9)1, 18-35.

- Gürses, İ. (2007). Din eğitimi kişilik ilişkisi üzerine bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 79-122.
- Gürses, İ. (2008). Yükleme teorisi ve din ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 359-377.
- Gürses, İ. (2010). *Dindarlık ve kişilik*. Emin Yayınları.
- Gürses, İ. (2002). *Dindarlık ile ilgili tutumlar ve otoriteriyen kişilik ilişkisi, gençlik, din ve değerler psikolojisi*, (Ed. Hökelekli, H.), Ankara Okulu Yayınları.
- Gürses, İ. (1999). *Çağdaş kişilik teorileri ve islami kişilik modelinin karşılaştırılması (Üniversite öğrencileri üzerinde sosyal psikolojik bir araştırma)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Güven, H. İ. (2019). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel çarpıtma düzeyleri, stresle başa çıkma stratejilerinin psikolojik dayanıklılık üzerindeki rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yakın Doğu Üniversitesi.
- Güvenç, F. (2019). *Üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Güvendi, B., Türksoy, A., Keskin, N., Altıncı, E. E., Şahin, S. (2016). Investigation Of Relationship Between Compliance Lev-El Of Ethical Codes Of Athletic Coaches And Personal-Itty Characteristics. *İmtiyaz Sahibi*, 43.
- Güzel, Z. (2021). *Gençlerde tanrı tasavvuru ve huzur ilişkisi (Aksaray Abdülhamid Han Fen Lisesi Örneği)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Hacıkeleşoğlu, H. (2020). *Ebeveyn tutumları ve kişilik özelliklerinin tanrı tasavvuru ile ilişkisi üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Hacıkeleşoğlu, H., & Karaca, F. (2021). Ebeveyn tutumlarının Tanrı tasavvuru ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (53), 195-236. <https://doi.org/10.21054/deuifd.895310>.
- Hampson, S. E. (2021). Personality traits: in the eye of the beholder or the personality of the perceived?. *In Issues in person perception* (pp. 28-47). Routledge.
- Haney, A. M., & Rollock, D. (2020). A matter of faith: The role of religion, doubt, and personality in emerging adult mental health. *Psychology of Religion and Spirituality*, 12(2), 247. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/rel0000231>.

- Hannah, T. E., Morrissey, C. (1987). "Correlates of psychological hardiness in Canadian adolescents", *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(4), 339-344. <https://doi.org/10.1080/00224545.1987.9713713>.
- Harmancı, Y. K. (2018). Örgütsel yaşamda kişilik ve performans ilişkisinde pozitif duygusallığın aracı rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 321-341.
- Hart PL, Brannan JD, De Chesnay M. Resilience in nurses: an integrative review. *J Nurs Manag*, 2014;22:720-34. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2834.2012.01485.x>
- Hartog, K., & Gow, K. M. (2005). Religious attributions pertaining to the causes and cures of mental illness. *Mental health, religion & culture*, 8(4), 263-276. <https://doi.org/10.1080/13674670412331304339>.
- Harvey, J., & Delfabbro, P. H. (2004). Psychological resilience in disadvantaged youth: A critical overview. *Australian Psychologist*, 39(1), 3-13. <https://doi.org/10.1080/00050060410001660281>.
- Harvey, J.H. Ickes, W.J. ve Kidd, R.F. (Eds.) (1978). *New directions in attribution research* (Vol.2), Lawrence Erlbaum Assoc. Inc.
- Hastie, R. (1984). "Causes and effects of causal attribution". *Journal of Personality and Social Psychology*, 46:44-56. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.46.1.44>.
- Haynes, N. M. (2005). Personalized leadership for effective schooling. [Online]: URL: www.atdp.berkeley.edu/haynes_keynote_04.ppt.
- Hayta, A. (2000). U. Ü. İlahiyat fakültesi öğrencilerinin ibadet ve ruh sağlığı (psiko-sosyal uyum) ilişkisi üzerine bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9, 487-506.
- He, Z., Chen, J., Pan, K., Yue, Y., Cheung, T., Yuan, Y., ... , Xiang, Y. T. (2020). The development of the 'COVID-19 Psychological Resilience Model' and its efficacy during the COVID-19 pandemic in China. *International Journal of Biological Sciences*, 16(15), <https://doi.org/10.7150%2Fijbs.50127>.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*, John Wiley & Sons.
- Hewstone, M. (Ed.) (1983). *Attribution theory: social and functional extensions*. Basil Blackwell Publ.
- Himelein, M.J. ve McElrath, J.A. (1996). Resilient child sexual abuse survivors: Cognitive coping and illusion. *Child Abuse ve Neglect*, 20, 747-758. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(96\)00062-2](https://doi.org/10.1016/0145-2134(96)00062-2).

- Hoelter, J. W. (1983). The analysis of covariance structures: Goodness-of-fit indices. *Sociological Methods & Research*, 11(3), 325-344.
- Hogan, R. (1982). *A socioanalytic theory of personality*. In *Nebraska symposium on motivation*. University of Nebraska Press.
- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1-23.
- Horney, K. (1991a). *Nevrozlar ve insan gelişimi: Öz gerçekleştirme kavgası* (5). (S. Budak, Çev.). Öteki Matbaası. (Orijinal çalışma basım tarihi 1950).
- Horney, K. (1991b). *Ruhsal çatışmalarımız*. (Çev. S. Budak). Ferhal Matbaası. (Orijinal basım tarihi 1945).
- Horney, K. (1994). *Psikanalizde yeni yollar*. (S. Budak, Çev.). Öteki Matbaası. (Orijinal çalışma basım tarihi 1939).
- Horney, K. (2003). *Çağımızın nevrotik kişiliği* (5). (S. Koçak, Çev.). Ege Matbaacılık. (Orijinal basım tarihi 1937).
- Hoşoğlu, R., Kodaz, A. F., Bingöl, T. Y., & Batık, M. V. (2018). Öğretmen adaylarında psikolojik sağlamlık. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(14), 217-239. <https://doi.org/10.26466/opus.405751>.
- Hökkaş, M., & Gördeles Beşer, N. (2019). *Hemşirelerin psikolojik sağlamlık düzeyleri ve etkileyen faktörler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. <http://hdl.handle.net/20.500.11787/483>.
- Hull, C. L. (1935). Review of Thorndike's fundamentals of learning. *Psychological Bulletin*, 32(10), 807-823. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0050330>.
- Ilgaz, B. (2011). *Üniversite düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin yılmazlık, umutsuzluk durumları ve sektörel tutumlarının kariyer seçimlerine etkileri: Akdeniz üniversitesi örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Ilyashenko, L. K., Ivanova, T. N., & Khasimova, L. N. (2021). The relationship between religion and psychological resilience against COVID-19. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 77(1), 6486.
- Isangha, S. O., Ngwu, C. N., Iwuagwu, A. O., Abonyi, S. E., Nnaji, A. O., & Rahman, F. N. (2021). Intimate Partner Violence: The Moderating Role of Personality Trait and Religion. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 8(3).

- Işık, H. (2018). *Kişilik ve dindarlık ilişkisi (Artvin ili örneği)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Işık, Ş. (2016). Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(2), 165-182.
- Işık, Ş. (2016). Türkiye'de kendini toparlama gücü konusunda yapılmış araştırmaların incelenmesi, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 6(45), 65-76.
- Işık, Ş. ve Üzbe, N. (2015). Personality traits and positive/negative affects: An analysis of meaning in life among adults. *Educational Sciences: Theory, Practice*, 15(3), 587-595. <http://doi.org/10.12738/estp.2015.3.2436>.
- Işık, Y. ve Çelik, E. (2020). Ergenlerde psikolojik sağlamlığın sosyal dışlanma, sosyal kaygı, cinsiyet ve sınıf düzeyi açısından incelenmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 174-209. <https://doi.org/10.26466/opus.642037>.
- İlhan, Ç. (2009). *Ev kadınlarında sosyokültürel özelliklere bağlı olarak depresyon düzeyi ve kişilik özellikleri arası ilişkilerin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- İnce, N. (2019). *Dindarlık ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi: Burdur örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- İşleyen, F. (2020). Cultural Intelligence: A Research in The Context of The Big Five Personality Model. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, (33), 65-82. <http://dx.doi.org/10.26650/ekoist.2020.33.837088>
- Jacelon, C. S. (1997). The trait and process of resilience. *Journal of advanced nursing*, 25(1), 123-129. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1997.1997025123.x>
- James, A. (1890). *The principles of psychology*. Holt.
- John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big Five Trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed., pp. 102–138). Guilford Press.
- John, O. P., Donahue, E. M., & Kentle, R. L. (1991). Big five inventory. *Journal of personality and social psychology*. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/t07550-000>.
- Jones, E. E., & Davis, K. E. (1965). From acts to dispositions the attribution process in person perception. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 2,

pp. 219-266). Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60107-0](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60107-0).

Judkins S. (2006). Developing hardiness in nurse managers. *Nursing Management*, 14(7): 19-23. 10.7748/nm.14.7.19.s14.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2014). *İnsan ve insanlar sosyal psikolojiye giriş* (16. Basım). Evrim Yayınevi.

Kalgı, M. E. (2018). Öğretmen ve öğrencilerin Tanrı algısı ile ilgili görüşlerini çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. içinde: *İlahiyat Yazıları*, ed. Veysi Ünverdi, İKSAD Yay. 46.

Kalgı, M. E., Kayıklık, H. (2020). Dindarlık ile kişilik ilişkisi üzerine bir saha araştırması (Siverek Örneği). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 20(2), 552-569. <https://doi.org/10.30627/cuilah.721696>.

Kalıç, M. (2021). *Dünyevileşme ve dindarlık ilişkisi üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Kallampally, G. A., Oakes, K. E., Lyons, H. Z., Greer, J. M., & Gillespie, C. K. (2008). Gender, psychological resilience, acculturation and spirituality as predictors of Asian Indian American marital satisfaction. *Journal of spirituality in mental health*, 10(1), 35-52. https://doi.org/10.1300/J515v10n01_04.

Kandel, E., Mednick, S. A., Kirkegaard-Sorensen, L., Hutchings, B., Knop, J., Rosenberg, R. Ve Schulsinger, F. (1988). IQ as a protective factor for subjects at high risk for antisocial behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56, 224-226. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-006X.56.2.224>.

Kaplan, N. (2020). Kişilik özelliklerinin kariyer değerleri üzerindeki etkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 132-152.

Kaptangil, İ. (2021). Lider üye etkileşim kalitesinde üyelerin kişilik özelliklerinin rolü: Ankara’da özel bir hastane örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 927-941.

Kara, E. (2019). *Evli bireylerde çocukluk dönemi örselenme yaşantıları ile ilişkisel yılmazlık ve evlilikte öz yetkinlik arasındaki ilişkide bağlanma stillerinin aracı rolü*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Karabatak, S. H. (2018). Öğretmenlerin proaktif davranış düzeyleri ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mecmua*, (5), 48-64. <https://doi.org/10.32579/mecmua.381993>

- Karabulut, F. M. (2010). *Gençlik ve Din: Kur'an Kursu öğrencilerinde kişilik gelişmesi üzerine bir din psikolojisi araştırması (Kayseri/Develi örneği)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Karabulut, Y. (2007). *Yeni kişilik teorisi Enegram ve din psikolojisi açısından kullanım alanları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Karademir, T., Mahmut, A. (2019). Üniversiteli sporcuların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 803-816. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.566577>.
- Karadeniz, Y. (2021). İbn Haldun'a göre beslenme alışkanlığının insan kişiliğine ve dini yaşantısına etkisi. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 61-72. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2021.7.1.05>.
- Kararımkar Ö., Siviş Çetinkaya R. (2011). Benlik saygısının ve denetim odağının psikolojik sağlık üzerine etkisi: Duyguların aracı rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4, 30-43.
- Kararımkar Ö. (2006). Psikolojik sağlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. *Türk PDR Dergisi*, 26, 129-142.
- Kararımkar, Ö., Güloğlu, B. (2014). Deprem deneyimi yaşamış yetişkinlerde bağlanma modeline göre psikolojik sağlamlığın açıklanması. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 43(2).
- Karakaş, A.C. (2013). Paylaşma tutumlarının sınav kaygısı-gelecek kaygısı ile ilişkisi (Sakarya İli Örneği). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2(1), 135-157. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/itobiad/issue/8757/109261>.
- Karakış, S. (2019). *Kamu hastanelerinde çalışan hemşirelerin afetlere hazır oluşluk durumları ve psikolojik sağlamlıkları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Karal, E., Biçer, B. G. (2020). Salgın hastalık döneminde algılanan sosyal desteğin bireylerin psikolojik sağlamlığı üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 129-156. <https://doi.org/10.20493/birtop.726411>.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (11. Baskı). Nobel Yayınevi.
- Karasar, B., Canlı, D. (2020). Psychological resilience and depression during the Covid-19 pandemic in Turkey. *Psychiatria Danubina*, 32(2), 273-279. <https://doi.org/10.24869/psyd.2020.273>.

- Karataş, İ. (2018). *Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin kişilik özelliklerinin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi: Bartın Üniversitesi örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Karayol, M., Yavuz Eroğlu, S. (2022). Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Bünyesinde çalışanların kişilik özellikleri ve saldırganlık tutumlarının incelenmesi. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 6(28), 190-196. <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.425>.
- Kasapoğlu, F. (2020). COVID-19 salgını sürecinde kaygı ile maneviyat, psikolojik sağlamlık ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(4). 10.7827/TurkishStudies.44284.
- Katipoğlu, B. (2012). Din psikolojisi açısından kişilik ve karakter analizi. *Journal of International Social Research*, 5(23).
- Kaya, F. (2018). *İmam Hatip Lisesi öğrencilerinde tanrı algısı ve kaygı ilişkisi üzerine bir araştırma Ağrı ili örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kaya, İ. (2015). *Ergenlerin çocukluk dönemi istismar yaşantıları ile davranış problemleri ve psikolojik sağlamlıkları arasında ilişkinin incelenmesinde otomatik düşünceler ve bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin aracı rolü* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Kaya, M. ve Ark., (1998). *Benliğin gelişimi ve kendini gerçekleştirme, çocuk gelişimi ve eğitimi*. Ensar Neşriyat.
- Kaya, M., Küçük, N. (2017). İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/42, 17-43.
- Kayıklık, H. (2002). Bireysel dindarlığın psikolojik kaynakları. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5, 13.
- Kekik, H.C. (2019). *Yatılı bölge ortaokulu öğrencilerinde bağlanma stilleri ve tanrı algısı ilişkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Keleş, Y. (2019). Duygusal emek kişilik özellikleri ile ilişkili mi? otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 257-267. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.508600>

- Kelley, H.H. (1967). Attribution theory in social psychology. In D. Levine (ed.) *Nebraska Symposium on Motivation* (Vol. 15) University of Nebraska Press, 192-237.
- Kelley, H.H. ve Michela, I.L. (1980). Attribution theory and research. *Annual Review of Psychology*, 31, 457-503. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.31.020180.002325>.
- Kelly, G.A. (1955). *The psychology of personal constructs*. New York: Norton.
- Kenrick, D. T. (2001). Evolutionary psychology, cognitive science and dynamical systems: Building an integrative paradigm. *Current Directions in Psychological Science*, 10, 13-17. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00104>.
- Keskin, E. (2016). *Beş faktör kişilik özellikleri ve cam tavan engeli arasındaki ilişkiler: Antalya Kundu bölgesindeki beş yıldızlı oteller üzerine bir uygulama*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Keskin, E., Gündoğan, H. (2019). Beş faktör kişilik özellikleri ile iş performansı arasındaki ilişkiler: beş yıldızlı oteller üzerine bir uygulama. *Journal of International Social Research*, 12(62).
- Kevin S. S., Hill P. C. (2001), The role of religion and spirituality in mental and phsysical health, *Curren Directions in Psychological Science*, 10(1), 21-24. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00106>.
- Khosravi, M., & Nikmanesh, Z. (2014). Relationship of spiritual intelligence with resilience and perceived stress. *Iranian journal of psychiatry and behavioral sciences*, 8(4), 52.
- Kılıç, Ş. D. (2014). *Üniversite öğrencilerinin yalnızlık ve psikolojik dayanıklılıklarının incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Kılıç, Ş. D. ve Alver, B. (2017). Üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ve psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkilerin bazı değişkenlere göre incelenmesi, *International Journal Of Education Technology and Scientific Researches*, 3, 116-147.
- Kılınç, B. M. vd. (2018). *Cinsel utangaçlığın, dindarlık ve Tanrı algısı ile ilişkisinin değerlendirilmesi: Dinler arası bir çalışma*. Sözel Bildiri. 20. Ulusal Psikoloji Kongresi, 15-17 Kasım, TED Üniversitesi.
- Kılınç, T., Sis Çelik, A. (2021). Relationship between the social support and psychological resilience levels perceived by nurses during the COVID-19

pandemic: A study from Turkey. *Perspectives in Psychiatric Care*, 57(3), 1000-1008. <https://doi.org/10.1111/ppc.12648>.

Kıymter, N. (2020). Covid-19 günlerinde bireylerin psikolojik sağlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 574-605. <https://doi.org/10.21733/ibad.805481>.

Kıraç, F. (2013). *Eşcinsellikle ilgili dini- psikolojik algılar ve maneviyat (erkek eşcinsel örneklem)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Kıraç, F. (2021). “The Mediating Role of Self-esteem in the relationship between childhood maltreatment and god image among Turkish Muslims”. *Archive for the Psychology of Religion*. September. 10.1177/00846724211047274.

Kış, B. (2018). *Müslümanlarda bağlanma ve tanrı algısı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.

Kızgın, Y., & Dalgın, T. (2012). Atfetme teorisi: Öğrencilerin başarı ve başarısızlıklarını değerlendirmedeki atfetme farklılıkları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(15), 61-77.

Killgore, W. D., Taylor, E. C., Cloonan, S. A., & Dailey, N. S. (2020). Psychological resilience during the COVID-19 lockdown. *Psychiatry research*, 291, 113216. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113216>.

Kim, S., & Esquivel, G. B. (2011). Adolescent spirituality and resilience: Theory, research, and educational practices. *Psychology in the Schools*, 48(7), 755-765. <https://doi.org/10.1002/pits.20582>.

Kinman, G. ve Grant, L. (2011). Exploring stress resilience in trainee social workers: the role of emotional and social competencies. *British Journal of Social Work*, 41(2), 261-275. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcq088>.

Kirby, L.D. ve Fraser, M. W. (1997). *Risk and resilience in childhood*. (Ed: M. Fraser). NASW Press.

Kirkpatrick, L. A. (1999). Toward an evolutionary psychology of religion and personality. *Journal of personality*, 67(6), 921-952. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00078>

Kitab-ı Mukaddes. (Tevrat, Zebur, İncil). (Kolektif). (2015). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.

Kline, P., & Lapham, S. L. (1992). Personality and faculty in British universities. *Personality and Individual Differences*, 13(7), 855-857. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(92\)90061-S](https://doi.org/10.1016/0191-8869(92)90061-S).

- Kobasa S.C. (1979). Stressful Life Events. Personality and Health: An Inquiry into Hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*. 37: 1- 11. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.37.1.1>.
- Kobasa S.C. (1982). *The Hardy Personality: Toward a social psychology of stres and health*. Social Psychology of Health and Illness.
- Kobasa S.C. (1985). Effectiveness of hardiness. exercise and social support as resources against illness. *J. Psychosom. Res.* 29: 525- 533. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(85\)90086-8](https://doi.org/10.1016/0022-3999(85)90086-8).
- Kobasa S.C., Pucetti, M.C. (1983). Personality and social resources in stres resistance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45: 839-850. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.45.4.839>.
- Kobasa. S.C., Maddi S.R., Kahn S. (1982). Hardiness and health: A prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*. 42(1). 168–177. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.42.1.168>.
- Koç Yıldırım, P., Yıldırım, E., Otrar, M. ve Şirin, A. (2015). Ergenlerde psikolojik dayanıklılık ile benlik kurgusu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (42), 277-297.
- Koç, B. (2002). Kişilik ve din. *Tabula rasa*, (4).
- Koçoğlu Sazkaya, M., Parlak, Ö. (2018). Beş faktör kişilik özelliklerinin iş yaşamında yalnızlık üzerine etkisinin incelenmesi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 8(1), 149-165.
- Koçyiğit, M. (2011). *Üniversite öğrencilerinin nedensel yüklemeleri ve öğrenme stilleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Koçyiğit, M., Yapıcı, Ş. (2012). Üniversite öğrencilerinin nedensel yüklemeleri. *International Journal of Social Science*, 5(2) 349-368. http://dx.doi.org/10.9761/jasss_44.
- Koenig, H. G ve et all. (2012). *Handbook of religion and health* (2. Edition). Oxford University Press.
- Kong, F., Wang, X., Hu, S., Liu, J. (2015). Neural correlates of psychological resilience and their relation to life satisfaction in a sample of healthy young adults. *Neuroimage*, 123, 165-172. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2015.08.020>.
- Korkmaz, F., Çetinkaya, F. F. (2021). Kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duygular üzerine etkisinin yapısal eşitlik modellemesiyle incelenmesi. *Afyon Kocatepe*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(3), 774-790.
<https://doi.org/10.32709/akusosbil.846125>.

Korkmaz, S. (2018). Dindarlık ile ego sağlamlığı ve empati arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Bilimname*, XXXVI, 587-607.
<https://doi.org/10.28949/bilimname.439858>.

Korkut, F. (2003). Rehberlikte önleme hizmetleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 441-452.

Korkut-Owen, F., Demirbaş-Çelik, N., Doğan, T. (2017). Üniversite öğrencilerinde iyilik halinin yordayıcısı olarak psikolojik sağlamlık. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(64-Ek Sayı), 1461-1479.
<https://doi.org/10.17755/esosder.300405>.

Kossek, E. E., Perrigino, M. B. (2016). Resilience: A review using a grounded integrated occupational approach. *Academy of Management Annals*, 10(1), 729-797. <https://doi.org/10.5465/19416520.2016.1159878>.

Kötehne, G. (1999). *Religious Orientation and Personality*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.

Krejci, M.J. (1998). Gender comparison of God schemas: A Multidimensional scaling analysis. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 8(1): 57-66. https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr0801_7.

Kretschmer, E., (1949). *Beden yapısı ve karakter*. (Çev. M. Turhan). Doğan Kardeş Yayınları.

Krull, D.S. (2021). About impulses from the unseen: References to God and Satan for major historical events. *Psychology of Religion and Spirituality*, 14(1), 51-58. <http://dx.doi.org/10.1037/rel0000437>.

Kshirsagar, S. (2002). A multilayer personality model. In Proceedings of the 2nd international symposium on Smart graphics (pp. 107-115). <https://doi.org/10.1145/569005.569021>.

Kul, A., Demir, R., Katmer, A. N. (2020). Covid-19 Salgını döneminde psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olarak yaşam anlamı ve kaygı. *Electronic Turkish Studies*, 15(6).

Kula, N. (2001). *Kimlik ve din: ergenler üzerine bir araştırma*. Ayışığı Kitapları.

Kula, T. (2012). *Ergenlerde öfke duygusu; benlik algısı, tanrı algısı, suçluluk ve utanç duyguları açısından bir değerlendirme (Diyarbakır örneklemi)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Kumar, U., & Singh, R. (2014). Resilience and spirituality as predictors of psychological well-being among university students. *Journal of Psychosocial Research*, 9(2), 227.
- Kumpfer, K. L. (1999). Factors and process contributing to resilience: The resilience framework. In M. D. Glantz, ve J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and Development: Positive Life Adaptations*. (pp. 179- 224). Kluwer Academic/ Plenum Publisher.
- Kumpfer, K. L. ve Barye, B. (2004). Parent/child transactional processes predictive of resilience or vulnerability to 'substance abuse disorders. *Substance Use and Misuse*, 39, 671-698. <https://doi.org/10.1081/JA-120034011>.
- Kumru, T. N. (2021). *Özgünlüğün kişilik özellikleri, duygusal zeka ve empati ile incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Kunst, J. L., Bjorck, J. P., Tan, S.-Y. (2000). Causal attributions for uncontrollable negative events. *Journal of Psychology and Christianity*, 19(1), 47–60.
- Kur'an Meal-Tefsir* (M. Okuyan, Çev.). (2021). Haliç Üniversitesi Yayınları.
- Kurnaz, S. (2019). *İçe dönük-dışa dönük kişilik yapısı dindarlık ilişkisi: SDÜ örneği*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kurt Ulucan, T. (2013). *Ebeveynleri boşanmış ergenlerin yılmazlık, benlik saygısı, başa çıkma ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkinin incelenmesi: Yılmazlığın aracı rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kuşat, A. (2006). Ergenlerde Allah tasavvuru. Ü. Günay ve C. Çelik (Eds.), *Dindarlığın sosyo-psikolojisi*. (ss. 113-156), Karahan Kitabevi.
- Küçükbaşol, Ş. (2005). *Kişilik özellikleri ve sapkın davranış arasındaki ilişkinin 13-17 yaş grubu orta öğretim öğrencileri ile çalışılması*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Küçükkaya, M. A. (1995). *İnanç ve kişilik*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Harran Üniversitesi.
- Labrague, L. J. (2021). Psychological resilience, coping behaviours and social support among health care workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review of quantitative studies. *Journal of nursing management*. <https://doi.org/10.1111/jonm.13336>.

- Lajunen, T. (2018). Sex-Free and sex-related components of the Eysenck Personality Questionnaire (EPQ) neuroticism scale among Finnish and Turkish students. *Social Sciences*, 7, 38. <https://doi.org/10.3390/socsci7030038>.
- Larsen, L. ve Knapp, R.H. (1964). Sex differences in symbolic conceptions of deity. *Journal of Projective Techniques and Personality Assessment*, 28(3): 303-306. <https://doi.org/10.1080/0091651X.1964.10120138>.
- Laski, M. (1961). *Ecstasy*. University of Indiana Press.
- Lassi, S., & Mugnaini, D. (2015). Role of religion and spirituality on mental health and resilience: There is enough evidence. *International Journal of Emergency Mental Health and Human Resilience*, 17(3), 661-663.
- Lazar, A. (2016). Personality, religiousness and spirituality—interrelations and structure—in a sample of religious Jewish women. *Mental Health, Religion & Culture*, 19(4), 307-322. <https://doi.org/10.1080/13674676.2016.1205572>.
- Lazarus R. S. (1993). From psychological stress to the emotions: a history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44(1), 1-22.
- Lee, E. O., Shen, C. ve Tran, T. V. (2008). Coping with hurricane Katrina: Psychological distress and resilience among African American evacuees. *Journal of Black Psychology*, 20(5), 1-19. <https://doi.org/10.1177/0095798408323354>.
- Levin, J. S. & Vanderpool, H. Y. (1987). Is frequent religious attendance really conducive to better health?: Toward an epidemiology of religion. *Social Science & Medicine*, 24(7), 589-600. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(87\)90063-3](https://doi.org/10.1016/0277-9536(87)90063-3).
- Lewis, C. A., Francis, L. J. (2014). Personality and religion among female university students in France. *Psychology, Society & Education*, 6(2), 68-81. <https://doi.org/10.25115/psy.v6i2.509>.
- Li, Y., Cao, F., Cao, D., Liu, J. (2015). Nursing students' post-traumatic growth, emotional intelligence and psychological resilience. *Journal of psychiatric and mental health nursing*, 22(5), 326-332. <https://doi.org/10.1111/jpm.12192>.
- Liu, L., Wu, H., Yang, Y., Wang, L. ve Xu, X. (2015). Associations of psychological capital, demographic and occupational factors with cigarette smoking among Chinese underground coal miners. *BMC Public Health*, 15(1), 1-19.
- Liu, Y., Pan, H., Yang, R., Wang, X., Rao, J., Zhang, X., & Pan, C. (2021). The relationship between test anxiety and emotion regulation: the mediating effect of psychological resilience. *Annals of general psychiatry*, 20, 1-9.

- Liu, Y., Wang, Z. ve Li, Z. (2012). Affective mediators of the influence of neuroticism and resilience on life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 52, 833-838. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.01.017>.
- Lofland, J. (1966). *Doomsday cult*. NJ: Prentice-Hall.
- Lofland, J., Stark, R., (1965). Becoming a world-saver: A theory of conversion to a deviant perspective, *American Sociological Review*, 30:862-75.
- Long, S. L. (2011). *The Relationship Between Spirituality and Resilience in College Students*, Degree of Doctor, Texas Woman University.
- Lorange, AW, Janca A, Sartorius N. (1997). *Assessment and diagnosis of personality disorders*. Cambridge University Press.
- Lupfer, M. B., Brock, K. F., DePaola, S. J. (1992). The use of secular and religious attributions to explain everyday behavior. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 486-503. <https://doi.org/10.2307/1386858>.
- Lupfer, M. B., De Paola, S. J., Brock, K. F., & Clement, L. (1994). Making secular and religious attributions: The availability hypothesis revisited. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 162-171. <https://doi.org/10.2307/1386602>.
- Luthans, F. (2002). The need and meaning of positive organizational behavior, *Journal of Organizational Behavior*, 23, 695-706. <https://doi.org/10.1002/job.165>.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B. ve Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: measurement and relationship with performance and satisfaction, *Personnel Psychology*, 60(3), 541-572. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2007.00083.x>.
- Luthar, S. (1991). Vulnerability and resilience: A study of high-risk adolescents. *Child Development*, 62, 600-616. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1991.tb01555.x>.
- Luthar, S. (1999). *Poverty and children's adjustment*. New-bury Park, CA: Sage.
- Luthar, S. S. (2003). *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities*. Cambridge, U.K: Cambridge University Press.
- Luthar, S. ve Zigler, E. (1991). Vulnerability and competence: A review of research on resilience in childhood. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61(1), 6-22. <https://doi.org/10.1037/h0079218>.

- Luthar, S., Cicchetti, D. ve Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543-562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>.
- Lynn, R. & Martin, T. (1997). Gender Differences in Extraversion, Neuroticism, and Psychoticism in 37 Nations. *The Journal of social psychology*. 137. 369-73. <https://doi.org/10.1080/00224549709595447> .
- Maddi, S. R., Harvey, R. H., Kobasa, D. M., Lu, J. N., Perciso, M. and Brow, M. (2006). *The personality construct of hardiness, III: relationships with repression. Journal of Personality*, 74(2). <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00385.x>.
- Maier, S. F., Seligman, M. E. P. (1976). Learned helplessness: theory and evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 105, 3-46. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0096-3445.105.1.3>.
- Major, B., Richards, C., Cooper, M. L., Cozarelli, C., ve Zubek, J. (1998). Personal resilience, cognitive appraisals, and coping: An Integrative model of adjustment to abortion. *Journal of personality and Social Psychology*, 74(3), 735-752. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.74.3.735>.
- Malak, K. (2011). *Üniversite öğrencilerinin kendini toparlama gücü ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Malevich, T. V., Kolkunova, K. A., & Kozhevnikov, D. D. (2017). «God as a causal agent»: Religious attribution in orthodox context. *Cultural-Historical Psychology*, 13(3), 60-70. <https://psycnet.apa.org/doi/10.17759/chp.2017130308>.
- Mallery, P., Mallery, S., Gorsuch, R. (2000). A preliminary taxonomy of attributions to God. *The international Journal for the Psychology of Religion*, 10(3), 135-156. https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR1003_01.
- Mandleco, B. L. ve Peery, J. C. (2000). An organizational framework for conceptualizing resilience in children. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 13(3), 99-111. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6171.2000.tb00086.x>.
- Mardin, Ş. (2021). *Din ve ideoloji* (28.basım). İletişim Yayınları.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63-78. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.35.2.63>.

- Markus, H., Sentis, K. (1982). The self in social information processing. In J. Suls (Ed.), *Psychological perspectives on the self* (Vol.1). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Markus, H., Smith, J. (1981). The influence of self-schema on the perception of others, In N. Cantor, J. F. Kihlstrom (Eds.), *Personality, cognition, and social interaction*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Martinek, T. J. ve Hellison, D. R. (1997). Fostering resiliency in underserved youth through physical activity. *Quest*, 49, 34-49. <https://doi.org/10.1080/00336297.1997.10484222>.
- Maser, J. D., Seligman, M. E. P. (Eds.). (1977). *Psychopathology: Experimental models*. W H Freeman/Times Books/ Henry Holt & Co.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality*. (2nd ed.). Harper & Row.
- Maslow, A. H. (1996). *Dinler, değerler, doruk deneyimler*. (Çev. H. K. Sönmez). Kuraldışı Yayınları.
- Masten, A. S. (1986). Humor and competence in school-aged children. *Child Development*, 57, 461-473. <https://doi.org/10.2307/1130601>.
- Masten, A. S. (1994). Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity. (Ed: M.C. Wang ve E.W. Gordon) *Educational resilience in inner-city America: Challenges and prospects*. Hillsdale, NJ: Lawrance Erlbaum.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American psychologist*, 56(3), 227. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.56.3.227>.
- Masten, A. S. (2002). *Resilience comes of age: Reflections on the past and Outlook for the next generation of research*. *Resilience and development: Positive life adaptations içinde* (282-296). Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Masten, A. S. (2011). Resilience in children threatened by extreme adversity: Frameworks for research, practice, and translational synergy. *Development and Psychopathology*, 23(2), 493-506.
- Masten, A. S. ve Coastworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, 53(2), 205-220. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.53.2.205>.

- Masten, A. S. ve Osofsky, J. D. (2010). Disasters and their impact on child development: Introduction to the special section. *Child development*, 81(4), 1029-1039.
- Masten, A. S. ve Reed, M. J. (2002). Resilience in development. (Ed: C. R. Snyder ve S. J. Lopez) *The handbook of positive psychology*. Oxford University Press.
- Masten, A. S. (2007). Resilience in developing systems: Progress and promise as the fourth wave rises. *Development and Psychopathology*, 19, 921-930. <https://doi.org/10.1017/S0954579407000442>.
- Masten, A. S., Best, K. M. ve Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and psychopathology*, 2(4), 425-444. <https://doi.org/10.1017/S0954579400005812>.
- Masten, A. S., Cutuli, J. J., Herbers, J. E., Reed, M. G. J. (2009). Resilience in development. In C. R., Synder, J. Lopez (Eds), *The Oxford handbook of positive psychology* (117-132). Oxford University Press.
- Masten, A. S., Garmezy, N., Tellegen, A., Pellegrini, D. S., Larkin, K. ve Larsen, A. (1988). Competence and stress in school children: The moderating effects of individual and family qualities. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 29, 745-764. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1988.tb00751.x>.
- Masten, A. S., Hubbard, J. J., Gest, S. D., Tellegen, A., Garmezy, N. ve Ramirez, M. (1999). Competence in the context of adversity: Pathways to resilience and maladaptation from childhood to late adolescence, *Development and Psychopathology*, 11, 143-169. <https://doi.org/10.1017/S0954579499001996>.
- Masten, A. S., Morison, P., Pellegrini, D. Ve Tellegen, A. (1990). *Competence under stress: risk and protective factors*. (Ed: J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Nuechterlein ve S. Weintraub) Risk and protective factors in the development of psychopathology: Cambridge University Press.
- Masten, A. S., Shaffer, A. (2006). *How families matter in child development*. In A. Clarke-Stewart, J. Dunne (Eds.), Families count: Effects on child and adolescent development (5-25). Cambridge University Press.
- Masten, A.S., Obrodovic', J. (2006). Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094, 13-27. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.003>.
- Maton, K. I. (1989). The stress-buffering role of spiritual support: Cross-Sectional and Prospective Investigations. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28(3), 310-323. <https://doi.org/10.2307/1386742>.

- Matthews, G., Deary, I. J., Whiteman, M. C. (2003). *Personality traits*. Cambridge University Press.
- McAdams, D. P. (1992). The five-factor model in personality: A critical appraisal. *Journal of personality*, 60(2), 329-361. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00976.x>.
- McCann, C. M., Beddoe, E., McCormick, K., Huggard, P., Kedge, S., Adamson, C., & Huggard, J. (2013). Resilience in the health professions: A review of recent literature. *International Journal of Wellbeing*, 3(1).
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (2003). *Personality in adulthood: A five-factor theory perspective*. Guilford Press.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (2006). A five-factor theory perspective on traits and culture. *Psychologie Française*, 51(3), 227–244.
- McCrae, R. R., & Costa Jr, P. T. (1997a). Conceptions and correlates of openness to experience. In *Handbook of personality psychology* (pp. 825-847). Academic Press.
- McCrae, R. R., Costa Jr, P. T. (2008). Empirical and theoretical status of the five-factor model of personality traits. *The SAGE handbook of personality theory and assessment, Vol. 1. Personality theories and models* (pp. 273–294). Sage Publications.
- McCrae, R. R., Costa Jr, P. T., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hřebíčková, M., Avia, M. D., ..., Smith, P. B. (2000). Nature over nurture: temperament, personality, and life span development. *Journal of personality and social psychology*, 78(1), 173. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.78.1.173>.
- McCrae, R. R., Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of personality and social psychology*, 52(1), 81. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.52.1.81>
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr. (2008). The five-factor theory of personality. In O. P. John, R. W. Robins, L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 159–181). The Guilford Press.
- McCrea, R. R. ve Costa, P.T. (1999). A Five-Factor theory of personality, (Ed. L.A Pervin ve O.P. John), *Handbook of personality: Theory and research*, Guilford Press.
- McCrea, R. R. ve Costa, P.T. (2003). *Personality in adulthood, a five-factor theory perspective*. (Second Edition). Guilford Press.

- McCubbin, M., Balling, K., Possin, P., Friedrich, S. ve Bryne, B. (2002). Family resiliency in childhood cancer. *Family Relations*, 51, 103-111. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2002.00103.x>.
- McDonald G, Jackson D, Wilkes L, Vickers MH. A. (2021). Work-based educational intervention to support the development of personal resilience in nurses and midwives. *Nurse Educ Today*, 32:378–84. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2011.04.012>.
- McWhirter, J. J., McWhirter, B. T., McWhirter, A. M., ve McWhirter, E. H. (1998). *At-risk youth: A comprehensive response for counselors, teachers, psychologists, and human service professionals*. Pasific Groove, USA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Mehmedoğlu, A.U. (2011). *Tanrıyı tasavvur etmek*. Çamlıca Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (1999). *Dindarlarda ve dindar olmayanlarda kişilik üzerine karşılaştırmalı bir araştırma (İstanbul Örneği)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Menteşe, O. M. (2017). *Yaş, cinsiyet ve kişilik özellikleri ile internette oyun oynama alışkanlıkları arasındaki ilişkiler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ufuk Üniversitesi.
- Merriam-Webster. (2015). Resilience. Retrieved 2 Haziran 2023 tarihinde <http://www.merriamwebster.com/dictionary/resilience> adresinden alınmıştır.
- Metalsky, G.I., Abramson, L.Y. (1980). Attributional styles: Toward a framework for conceptualization and assessment. In P.C. Kendall, Hollon (eds.) *Assessment Strategies for Cognitive-Behavioral Interventions*. Academic Press.
- Meulen, E., Velden, P.G., Setti, I., Veldhoven, M.J. (2018). Predictive value of psychological resilience for mental health disturbances: A three-wave prospective study among police officers. *Psychiatry Research*, 260, 486-494. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.12.014>.
- Mischel, W. (1973). Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality, *Psychological Review*, 80, 273-283. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0035002>.
- Mischel, W. (1993). *Introduction to personality*. (5th ed.). Forth Worth: Harcourt Brace Jovanovich.
- Miller, D.T., Ross, M. (1975). Self-serving biases in the attribution of causality: Fact or fiction. *Psychological Bulletin*, 82, 213-225. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0076486>.

- Millî Eğitim Bakanlığı. (1996). *Millî Eğitim Bakanlığı örnekleriyle Türkçe Sözlük* (4, 3222). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Min, J. A., Yu, J. J., Lee, C. U. ve Chae, J. H. (2013). Cognitive emotion regulation strategies contributing to resilience in patients with depression and/or anxiety disorders. *Comprehensive Psychiatry*, 54(8), 1190-1197. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2013.05.008>.
- Miner, M. H., & McKnight, J. (1999). Religious attributions: Situational factors and effects on coping. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 274-286. <https://doi.org/10.2307/1387794>.
- Mischel, W. (2013). *Personality and assessment*. Psychology Press.
- Mizuno, Y., Hofer, A., Frajo-Apor, B., Wartelsteiner, F., Kemmler, G., Pardeller, S., ... & Uchida, H. (2018). Religiosity and psychological resilience in patients with schizophrenia and bipolar disorder: an international cross-sectional study. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 137(4), 316-327. <https://doi.org/10.1111/acps.12838>.
- Mount, M. K., Barrick, M. R., Stewart, G. L. (1998). Five-factor model of personality and performance in jobs involving interpersonal interactions. *Human performance*, 11(2-3), 145-165. <https://doi.org/10.1080/08959285.1998.9668029>.
- Mpofu, S., Mabvurira, V., Chirimambowa, T. (2020). Religion, spirituality and resilience of HIV positive children in Zimbabwe. *Canadian Social Science*, 16(1), 1-10.
- Murphy, L. B. (1987). Further reflections on resilience. (Ed: E. J. Anthony ve B. J. Cohler) *The Invulnerable Child*. The Guilford Press.
- Musek, J. (2007). A general factor of personality: Evidence for the Big One in the five-factor model. *Journal of research in personality*, 41(6), 1213-1233. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2007.02.003>.
- Nakashima, M. ve Canda, E. R. (2005). Positive dying and resiliency in later life: A qualitative study. *Journal of Aging Studies*, 19(1), 109-125. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2004.02.002>.
- Nakaya, M., Oshio, A. ve Kaneko, H. (2006). Correlations for adolescent resilience scale with big five personality traits. *Psychological Reports*, 98(3), 927-930. <https://doi.org/10.2466/pr0.98.3.927-930>.

- Nartgün, Ş. S., & Mor, K. D. (2015). Öğretmenlerin görüşlerine göre etik liderlik ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 269-290.
- Nath, P., & Pradhan, R. K. (2012). Influence of positive affect on physical health and psychological well-being: Examining the mediating role of psychological resilience. *Journal of Health Management*, 14(2), 161-174. <https://doi.org/10.1177/097206341201400206>.
- Neff, K. D., & McGehee, P. (2010). Self-compassion and psychological resilience among adolescents and young adults. *Self and identity*, 9(3), 225-240. <https://doi.org/10.1080/15298860902979307>.
- Nelsen, H. M. – Kroliczak, A. (1984). Parental use of the threat-god will punish-replication and extension. *Journal For The Scientific Study of Religion* 23/3, 267-277. <https://doi.org/10.2307/1386041>.
- Nelsen, H.M., Cheek, N.H. ve Au, P. (1985). Gender differences in images of God. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24(4): 396-402. <https://doi.org/10.2307/1385990>.
- Nernekli, M. (2017). *Üniversite öğrencilerinde psikolojik dayanıklılık, beden imajı ve emosyonel yeme arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Nisbett, R., Ross, L. (1980). *Human inference*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Noffke, J. L., McFadden, S. H. (2001). “Denominational and Age Comparisons of God Concepts”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(4), 747-756. <https://doi.org/10.1111/0021-8294.00089>
- Obuz, F. (2015). *İşitme engelli ergenlerde engelleriyle ilgili dini atıfları ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Ohi, K., Shimada, T., Nitta, Y., Kihara, H., Okubo, H., Uehara, T., Kawasaki, Y. (2016). The Five-Factor Model personality traits in schizophrenia: a meta-analysis. *Psychiatry Research*, 240, 34-41.
- Ok, Ü. (2011). Five factors of personality and religiosity: A Turkish sample. *Uluslararası Din Psikolojisi Konferansı (IAPR) Bildiri*.
- Oktan V. (2008). *Üniversite sınavına hazırlanan ergenlerin psikolojik sağlamlıklarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

- Okday, M. (2021). *Üniversite gençliğinde tanrı tasavvurları ile kişilik özellikleri ilişkisi üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Okday, M., & Şentepe Lokmanoğlu, A. (2020). Üniversite öğrencilerinde tanrı algısı ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal Of International Social Research*, 13(73).
- Olsson, C. A., Bond, L., Burns, J. M., Vella-Brodrick, D. A., & Sawyer, S. M. (2003). Adolescent resilience: A concept analysis. *Journal of adolescence*, 26(1), 1-11.
- Ong, A. D., Zautra, A. J., & Reid, M. C. (2010). Psychological resilience predicts decreases in pain catastrophizing through positive emotions. *Psychology and aging*, 25(3), 516. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0019384>.
- Orak, O.S., Gök-Uğur, H., Başköy, F., Özcan, M. ve Seyis, N. (2015). Yaşlı hastalarda tanrı algısı ölüm kaygısını etkiler mi?. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38): 618-624.
- Ormel, J., Raven, D., van Oort, F., Hartman, C. A., Reijneveld, S. A., Veenstra, R., ... & Oldehinkel, A. J. (2015). Mental health in Dutch adolescents: a TRAILS report on prevalence, severity, age of onset, continuity and co-morbidity of DSM disorders. *Psychological medicine*, 45(2), 345-360.
- Oser, F., Gmünder, P., Ridez, L. (1991). *L 'homme: Son Developpement Religieux*, CERF, Paris, 20.
- Oshio, A., Taku, K., Hirano, M., Saeed, G. (2018). Resilience and Big Five personality traits: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*, 127, 54-60. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.01.048>.
- Öğülmüş, S. (2001). Bir kişilik özelliği olarak yılmazlık. I. *Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu: Nedenler ve Önleme Çalışmaları'nda sunulan bildiri*, 29-30 Mart.
- Önder A, Gülay H. (2008). İlköğretim 8.sınıf öğrencilerinin psikolojik sağlamlığının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*; 23,192-7.
- Öngün, E. (2016). *Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin romantik ilişkileri üzerine etkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ötüken Türkçe Sözlük. 20 Mart 2023 tarihinde <http://www.otukensozluk.com/> adresinden edinilmiştir.

- Öz F, Hiçdurmaz D. (2010). Stresle başetmede önemli bir yol: Mizahın kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13,50–6.
- Öz, F., Yılmaz, E. B. (2009). Ruh sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Psikolojik sağlamlık. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 16(3), 82-89.
- Özasma, H. İ. (2021). *Eşler arası iletişim ve maneviyat*. Sonçağ Yayıncılık.
- Özbek, S., Akyüz, O. (2022). Futbolcuların psikolojik sağlamlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 245-256. <https://doi.org/10.17155/omuspd.1110243>.
- Özcan B. (2005). *Anne-babaları boşanmış ve anne-babaları birlikte olan lise öğrencilerinin yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özdemir, A. (2019). Şiddete maruz kalma durumunun beş faktör kişilik özelliği ve duygusal zekâ boyutu ile 112 çalışanları üzerinde değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(1), 1-14.
- Özdemir, S. (2016). *Ergen riskli davranışlarının akran zorbalığı, örselenme yaşantıları ve psikolojik sağlamlık ile ilişkisinde sapkın arkadaşların aracı etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Özden, T. (2015). *Ergenlerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin önemli yaşam olayları, algılanan sosyal destek ve okul bağlılığı açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Özdoğan, H., Balcı Çelik, S. (2016). Ölüm Kaygısı ve Tanrı Algısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Hedefe Doğru İnsan PDR Sempozyum Kitabı*.
- Özdoğan, Ö., Erdoğan, E. (2014). *Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri ve dindarlığın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özen Ö. (2005). *Ergenlerin öznel iyi oluş düzeyleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Özer, E. (2013). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin duygusal zekâ ve beş faktör kişilik özellikleri açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Özgül, S. (1998). Engellenme durumları ve tabiat üstü yüklemeler arasındaki ilişkiler. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Öziş, G. (2016). *Evlilik yaşam doyumunun algılanan ebeveyn ilişkisi, psikolojik dayanıklılık ve dinsel inanç gücü açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Özkapu, Y. (2019). *Suriyeli çocuklarla çalışan psikolojik danışmanların kişilik özellikleri ve öz yeterlik algılarının psikolojik sağlamlıkları üzerindeki etkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Özturan, H. (2020). Ahlakın Değişmesi. Demirkol, M. (editor), *İslam ahlak esasları ve felsefesi* (s, 233-235). Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Öztürk, B. (2019). *Tanrı algısı kişilik ilişkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Öztürk, F. Ö. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde verilen stresle baş etme teknikleri dersinin hemşirelik bölümü birinci sınıf öğrencilerinde psikolojik sağlamlık ve öz etkililik-yeterliğe etkisi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 30(4), 269-277. <https://doi.org/10.17942/sted.959908>.
- Özünlü, M. B. (2018). *Ebeveyn yoksunluğu yaşayan bireylerde aşkınlık, kendini toparlama gücü ve iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Özyürek, L. (1978). Normal kişilik gelişiminde bunalımlar «Öğretmenin ve Ailenin Rolü». *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 11(1), 67-86.
- Pargament, K. I., & Hahn, J. (1986). God and the just world: Causal and coping attributions to God in health situations. *Journal for the scientific study of religion*, 193-207.
- Park, C. L., Cohen, L. H. (1993). Religious and nonreligious coping with the death of a friend." *Cognitive therapy and research*, 17, 561-577.
- Park, C. L., Finkelstein-Fox, L., Russell, B. S., Fendrich, M., Hutchison, M., Becker, J. (2021). Psychological resilience early in the COVID-19 pandemic: Stressors, resources, and coping strategies in a national sample of Americans. *American Psychologist*, 76(5), 715. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/amp0000813>.
- Parmaksız, İ. (2019). İyimserlik, özgecilik ve medeni durumun psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 285-302. <https://doi.org/10.9779/pauefd.576186>.
- Parsons, S., Kruijt, A. W., Fox, E. (2016). A cognitive model of psychological resilience. *Journal of Experimental Psychopathology*, 7(3), 296-310. <https://doi.org/10.5127/jep.053415>.

- Paulson, D. ve Leuty, M. E. (2016). Dispositional coping, personality traits, and affective style relating to conflict between work and family domains. *Journal of Family and Economic Issues*, 37(4), 519–539.
- Pavlov, İ. (1975). *Şarhî refleksler ve sinir bozuklukları*. (Çev. Arkun, N.). İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Pearson, E.S., Hartley, H.O. (Eds) (1958). *Biometrika tables for statisticians* (Vol. 1, 2nd Ed.). Cambridge University Press.
- Peker, A., & Cengiz, S. (2022). Covid-19 fear, happiness and stress in adults: the mediating role of psychological resilience and coping with stress. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice*, 26(2), 123-131. <https://doi.org/10.1080/13651501.2021.1937656>.
- Peker, A., Eroğlu, Y., Özcan, N. (2015). Özel gereksinimli çocuğa sahip anneler ile tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin psikolojik sağlamlık, iyilik hali ve mutluluk düzeylerinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 5(3), 142-150. <https://doi.org/10.19126/suje.31984>.
- Peker, H. (2022). *Din psikolojisi* (20. Baskı). Çamlıca Yayınları.
- Penke, L., Denissen, J. J., & Miller, G. F. (2007). The evolutionary genetics of personality. *European Journal of Personality: Published for the European Association of Personality Psychology*, 21(5), 549-587. <https://doi.org/10.1002/per.629>.
- Peterson, C. ve Seligman, M.E.P. (1987). *Expianatory style and illness*. *Journal of Personality*, 55, 2, 237-265. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1987.tb00436.x>.
- Petrowski, K., Brähler, E. ve Zenger, M. (2014). The relationship of parental rearing behavior and resilience as well as psychological symptoms in a representative sample. *Health and quality of life outcomes*, 12(1), 95.
- Piedmont, R. L., Ciarrochi, J. W., Dy-Liacco, G. S., Williams, J. E. (2009). The empirical and conceptual value of the spiritual transcendence and religious involvement scales for personality research. *Psychology of Religion and Spirituality*, 1(3), 162. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0015883>.
- Piedmont, R. L. (2013). Dini ve manevi yapıları anlamada kişiliğin rolü. Burcu Gören (Çev.). *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları* (iç inde 295-341). R. F. Paoutzian & C. L. Park. (Ed.).

- Piri, S., & Kabakçı, E. (2007). Düşünce-eylem kaynaşması, yükleme biçimleri, depresif ve obsesif-kompulsif belirtiler arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(3), 197–206.
- Pleban, R. ve Richardson, D.C. (1979). Research and Publication trends in social psychology: 1973-1977. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, 138-141. <https://doi.org/10.1177/014616727900500202>.
- Plotnik, R. (2009). *Psikoloji'ye giriş insancıl ve hümanist teoriler*. (Geniş, T. çev.). Kaknüs Yayınları.
- Polatcı S., Irk, E., Gültekin, Z. ve Sobacı, F. (2017). Psikolojik dayanıklılık ve kişilik özellikleri tatmin düzeyini etkiler mi? *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(29), 553-578.
- Polatcı, S. (2014). Psikolojik sermayenin görev ve bağlamsal performans üzerindeki etkileri: polis teşkilatında bir araştırma, *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 115-124.
- Poole, J. C., Dobson, K. S., & Pusch, D. (2017). Childhood adversity and adult depression: The protective role of psychological resilience. *Child abuse & neglect*, 64, 89-100. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.12.012>.
- Porzoor, P., Khademi Astaneh, Z. (2021). Designing an integrated educational protocol based on Islamic religious-psychological teachings and evaluating its effectiveness on resilience of adolescents with tendencies to high-risk behaviors. *Journal of Research in Psychopathology*, 2(4), 10-17. <https://doi.org/10.22098/jrp.2021.1200>.
- Proudford, W., Shaver, P. R. (1975). Attribution theory and the psychology of religion. In *The psychology of religion* (pp. 139-152). Routledge.
- Ramanaiah, N. V., Sharpe, J. P., Byravan, A. (1999). Hardiness and major personality factors. *Psychological Reports*, 84(2), 497-500. <https://doi.org/10.2466/pr0.1999.84.2.497>.
- Ran, L., Wang, W., Ai, M., Kong, Y., Chen, J., & Kuang, L. (2020). Psychological resilience, depression, anxiety, and somatization symptoms in response to COVID-19: A study of the general population in China at the peak of its epidemic. *Social science & medicine*, 262, 113261. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113261>.
- Randolph Haber, J., B Koenig, L., Jacob, T. (2011). Alcoholism, personality, and religion/spirituality: an integrative review. *Current Drug Abuse Reviews*, 4(4), 250-260.

- Recepoğlu, E., Kılınç, A. Ç., Şahin, F., Er, E. (2013). Öğretim elemanlarının kişilik özellikleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki. *Electronic Turkish Studies*, 8(6).
- Reed-Victor, E. ve Stronge, J. H. (2002). Homeless students and resilience: Staff perspectives on individual and environmental factors. *Journal of Children and Poverty*, 8(2), 159-183. <https://doi.org/10.1080/1079612022000005375>.
- Reisoğlu, S. ve Yazıcı, H. (2017). Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluşlarını yordamada beş faktör kişilik özellikleri, mizah tarzları ve duygusal zekânın rolü. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 888-912. <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i4.973>.
- Reutter, K. K., & Bigatti, S. M. (2014). Religiosity and spirituality as resiliency resources: Moderation, mediation, or moderated mediation?. *Journal for the scientific study of religion*, 53(1), 56-72.
- Rew, L., Taylor-Seehafer, M., Thomas, N. Y., & Yockey, R. D. (2001). Correlates of resilience in homeless adolescents. *Journal of nursing scholarship*, 33(1), 33-40. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2001.00033.x>.
- Rıollı, L., Savicki, V. ve Cepani, A. (2002). Resilience in the face of catastrophe: Optimism, personality, and coping in the kosovo crisis. *Journal of Applied Social Psychology*, 32(8), 1604-1627. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2002.tb02765.x>.
- Richter, C. (2021). Integration of negativity, powerlessness and the role of the mediopassive: Resilience factors and mechanisms in the perspective of religion and spirituality. *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society*, 7(2), 491-513.
- Riehm, K. E., Brenneke, S. G., Adams, L. B., Gilan, D., Lieb, K., Kunzler, A. M., ..., Thrul, J. (2021). Association between psychological resilience and changes in mental distress during the COVID-19 pandemic. *Journal of Affective Disorders*, 282, 381-385. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.12.071>.
- Ritzema, R. J. (1979). Attribution to supernatural causation: An important component of religious commitment, *Journal of Psychology and Theology*, 7:286-93. <https://doi.org/10.1177/009164717900700407>.
- Roberts, C.W. (1989). Imagining God: Who is Created in Whose Image? *Review of Religious Research*, 30(4): 375-387. <https://doi.org/10.2307/3511298>.
- Rogers, C. (2011). *Kişi olmaya dair*. (Çev. A. Babacan). Okuyan Us Yayınları.

- Rolin, S. N., Flis, A., Davis, J. J. (2022). Work coping, stress appraisal, and psychological resilience: Reaction to the COVID-19 pandemic among health care providers. *Psychology & Neuroscience*, 15(2), 131. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/pne0000257>.
- Roof, W. C., & Roof, J. L. (1984). Review of the polls: Images of God among Americans. *Journal for the scientific study of religion*, 23(2), 201-205.
- Ross, L. (1977). The Intuitive Psychologist and His Shortcomings: Distortions in the Attribution Process. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp. 173-220). Academic Press.
- Rubinstein, G. (2005). The big five among male and female students of different faculties. *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1495-1503. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.09.012>.
- Rubinstein, G., & Strul, S. (2007). The Five Factor Model (FFM) among four groups of male and female professionals. *Journal of Research in personality*, 41(4), 931-937. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.09.003>.
- Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *British Journal of Psychiatry*, 147, 598-611. <https://doi.org/10.1192/bjp.147.6.598>.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 316-331. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1987.tb03541.x>.
- Rutter, M. (1990). Psychosocial resilience and protective mechanisms. In J. E. Rolf, A.S. Masten, D. Cicchetti, K. Nuechterlein ve S. Weintraub) *Risk and protective factors in the development of psychopathology*. Cambridge University Press.
- Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, 119-144). <https://doi.org/10.1111/1467-6427.00108>.
- Rutter, M. ve Quinton, D. (1994). Long-term follow-up of women institutionalized in childhood: Factors promoting good functioning in adult life. *British Journal of Developmental Psychology*, 18, 225-234. <https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.1984.tb00925.x>.
- Saka, A., Ceylan, Ş. (2018). Ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin aile yapılarına göre incelenmesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 68-86.

- Salgado, J. F. (1997). The Five Factor Model of personality and job performance in the European Community. *Journal of Applied psychology*, 82(1), 30. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.82.1.30>.
- Sarıcı Bulut, S. (2017). Beş faktör kişilik özellikleri, stresle başa çıkma ve depresyon arasındaki ilişkiler: Gazi Eğitim Fakültesi örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(2), 1205-1221.
- Sarkar, M., & Fletcher, D. (2013). How should we measure psychological resilience in sport performers?. *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, 17(4), 264-280. <https://doi.org/10.1080/1091367X.2013.805141>.
- Saroglou, V., Fiasse, L. (2003). Birth order, personality, and religion: A study among young adults from a three-sibling family. *Personality and Individual Differences*, 35, 19-29. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00137-X](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00137-X).
- Saroglou, V., Munoz-Garcia, A. (2008). Individual differences in religion and spirituality: An issue of personality traits and/or values. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47(1), 83-101. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2008.00393.x>.
- Saroglou, V., Uysal, V. (2000). Gençlerin dinleri ve kişilikleri: Belçika'da yapılan yeni incelemeler. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19).
- Saroglou, V. (2002). Religion and the five factors of personality: a metaanalytic Review. *Personality and Individual Differences*, 32, 15,25. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00233-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00233-6).
- Saulsman, L. M., Page, A. C. (2004). The five-factor model and personality disorder empirical literature: A meta-analytic review. *Clinical psychology review*, 23(8), 1055-1085. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2002.09.001>.
- Saygılı, G., Atay, E., Eraslan, M., Hekim, M. (2015). Düzenli olarak spor yapan ve yapmayan öğrencilerin kişilik özellikleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 161-170.
- Sazlaya, M. K., Parlak, Ö. (2018). Beş faktör kişilik özelliklerinin iş yaşamında yalnızlık üzerine etkisinin incelenmesi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 8(1), 149-165.
- Schaefer, C.A. and Gorsuch, R.L. (1991). Psychological adjustment and religiousness, the multivariate belief motivation theory of religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(4). <https://doi.org/10.2307/1387279>.
- Schmidt, A. (2019). Kernberg ve Kohut'un narsisistik kişilik bozukluğu kuramlarının karşılaştırması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 30(2).

- Schmitt, D. P. ve Buss, D.M. (1996). Strategic self-promotion and competitor derogation: Sex and context effects on the perceived effectiveness of mate attraction tactics. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1185-1204. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.70.6.1185>.
- Schmitt, D. P., Allik, J., McCrae, R. R., & Benet-Martínez, V. (2007). The geographic distribution of Big Five personality traits: Patterns and profiles of human self-description across 56 nations. *Journal of cross-cultural psychology*, 38(2), 173-212.
- Schneider, A., & Smith, H. W. (2011). Religious attributions in cross-cultural comparison. *Current Research in Social Psychology*, 16(11), 109-125.
- Schnell, T. (2012). Spirituality with and without religion—Differential relationships with personality. *Archive for the Psychology of Religion*, 34(1), 33-61.
- Schultz, D. P., Schultz, S. E. (2007). *Modern psikoloji tarihi*. Kaknüs Yayınları.
- Schultz, D.P. and Schultz, S.E. (2016). *Personality theories*. Cengage Learning.
- Schwab, R., Petersen, K. U. (1990). Its Relation to Loneliness, neuroticism and subjective well-being. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 335-345. <https://doi.org/10.2307/1386462>.
- Seçer, B. (2012). İş sağlığı ve güvenliğinde psikolojik bir yaklaşım: Atıf kuramı. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(4), 29-46.
- Sehgal, P., Ungaro, R. C., Foltz, C., Iacoviello, B., Dubinsky, M. C., Keefer, L. (2021). High levels of psychological resilience associated with less disease activity, better quality of life, and fewer surgeries in inflammatory bowel disease. *Inflammatory bowel diseases*, 27(6), 791-796. <https://doi.org/10.1093/ibd/izaa196>.
- Selçuk, E., Aydos, L. (1998). Ankara polis akademisi sporcu olan ve sporcu olmayan öğrencilerinin bazı kişilik ve davranış özelliklerinin araştırılması. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 28-41.
- Seligman, M. E. P. (2019). *Öğrenilmiş iyimserlik*. (2. Baskı), (Çev. S. Kunt-Akbaş). Eksi Kitaplar.
- Seo, K. S., Kim, M., & Park, J. (2014). Effects of Resilience and Job Satisfaction on Organizational Commitment in Korean-American Registered Nurses. *Journal of Korean Academy of Nursing Administration*, 20(1).

- Serbest, S. (2010). *The influence of the university students' perceived paternal and maternal acceptance, father involvement and depressive symptoms on their resiliency* [Unpublished doctoral thesis]. Boğaziçi University Institute For Graduate Studies in The Social Sciences. <http://digitalarchive.boun.edu.tr/handle/123456789/16056>.
- Serim, B. (2010). *Nature, severity and origins of fears among children and adolescents with respect to age, gender and socioeconomic*. [Unpublished Master's Thesis]. Middle East Technical University. <https://hdl.handle.net/11511/19856>.
- Serinikli, N. (2021). Üniversite öğrencilerinin cam tavan algıları ile beş faktör kişilik özellikleri ilişkisi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 7(1).
- Serrão, C., Duarte, I., Castro, L., & Teixeira, A. (2021). Burnout and depression in portuguese healthcare workers during the covid-19 pandemic—the mediating role of psychological resilience. *International journal of environmental research and public health*, 18(2), 636. <https://doi.org/10.3390/ijerph18020636>.
- Sevi, E. S. (2009). *Psikobiyolojik kişilik modeli ve beş faktör kişilik kuramı: Mizaç ve karakter envanteri (TCI) ile beş faktör kişilik envanterinin (5FKE) karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Sevim, S. A. (2019). Nedensel yüklemeler ve başarı. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 26(2), 593-600. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000487.
- Seyhan, B. Ş. (2014a). Üniversite öğrencileri örnekleminde dua tutumu ve tanrı tasavvuru, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(2) 175-204.
- Seyhan, B. Y. (2014b). Üniversite öğrencilerinde tanrı tasavvuru ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 65-97.
- Sezgin, F. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 489-502.
- Sezgin, K. (2016). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ve dindarlık düzeylerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Shaver, K.G. (1975). *An introduction to attribution processes*. Cambridge. M.A. Winthrop.

- Shaver, P., Buhrmester, D., (1983). "Loneliness, sex-role orientation and group life: A social needs perspective." Paulus, P. B. (Ed.), 259-88. *Basic Group Processes*. Springer-Verlag.
- Sheldon, W. H. (1954). *Atlas of men: a guide for somatotyping the adult male of all ages*. Harper.
- Sherman, A. D., Petty, F. (1982). Neurochemical basis of anti-depressants on learned helplessness. *Behavioral and Neurological Biology*, 30, 34-119. [https://doi.org/10.1016/S0163-1047\(82\)90978-5](https://doi.org/10.1016/S0163-1047(82)90978-5).
- Shortz, J. L., Worthington Jr, E. L. (1994). Young adults' recall of religiosity, attributions, and coping in parental divorce. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 172-179. <https://doi.org/10.2307/1386603>.
- Siddiqa, A., Jahan, A. (2018). "The Relationship Between Spirituality And Resilience", *Internatioanl Research Journal*, 37(5), 39-45.
- Sipahioğlu, Ö., (2008). *Farklı risk gruplarındaki ergenlerin psikolojik sağlamlıklarının incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Sisto, A., Vicinanza, F., Campanozzi, L. L., Ricci, G., Tartaglini, D., Tambone, V. (2019). Towards a transversal definition of psychological resilience: a literature review. *Medicina*, 55(11), 745. <https://doi.org/10.3390/medicina55110745>.
- Skalisky, J., Wanner, S., Howe, B., Mauseth, K. (2022). Religious coping, resilience, and involuntary displacement: A mixed-methods analysis of the experience of Syrian and Palestinian refugees in Jordan. *Psychology of Religion and Spirituality*, 14(4), 539. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/rel0000390>.
- Skinner, B. F. (1938). *The behavior of organisms*. Appleton-Century-Crofts.
- Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. Macmillan.
- Skinner, B. F. (1971). *Beyond freedom and dignity*. Knopf.
- Slavin, R.E. (2018). *Educational psychology: theory into practice*. (12. Edition), Pearson.
- Smeeth, D., Beck, S., Karam, E. G., Pluess, M. (2021). The role of epigenetics in psychological resilience. *The Lancet Psychiatry*, 8(7), 620-629.

- Smith, J. ve Prior, M. (1995). Temperament and stress resilience in school-age children: A withinfamilies study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34, 168-179. <https://doi.org/10.1097/00004583-199502000-00012>.
- Smither, R., Khorsandi, A. (2009). The implicit personality theory of Islam. *Psychology of Religion and Spirituality*, 1(2), 81. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0015737>.
- Smokowski, P. R., Reynolds, A. J. Ve Bezruczko, N. (2000). Resilience and protective factors in adolescence: An autobiographical perspective from disadvantaged youth. *Journal of Social Psychology*, 37,4, 425-448. [https://doi.org/10.1016/S0022-4405\(99\)00028-X](https://doi.org/10.1016/S0022-4405(99)00028-X).
- Soba, M., Şimşek, A., Demir, E. (2019). Üniversite öğrencileri üzerine ampirik bir uygulama: beş faktör kişilik modeli. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 28-43.
- Somer, O. (1998). Kişilik testlerinde klasik ve modern test kuramları ile madde analizi [Item analysis of personality tests based on classical and modern test theories]. *Türk Psikoloji Dergisi*, 13(41), 1-17.
- Somer, O., Korkmaz, M., Tatar, A. (2002). Beş faktör kişilik envanteri 'nin geliştirilmesi- 1: ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-33.
- Soto, C. J., Jackson, J. J. (2013). *Five-factor model of personality*. Oxford University Press.
- Soyer, M. K., Keskinoglu, M. Ş., İme, Y. (2021). Kişilik özelliklerinin karar verme stilleri ve yaratıcı düşünmeyi yordama düzeyleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1828-1863. <https://doi.org/10.17679/inuefd.938650>.
- Soysal, M. N. (2016). *Facebook bağımlılığı ve psikolojik dayanıklılık*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi. <https://hdl.handle.net/11363/178>
- Söner, O., Gültekin, F. (2021). COVID-19 salgınında ergenlerin umut, psikolojik sağlamlık ve kişilik özellikleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 329-349. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.825260>.
- Spilka, B., & Mullin, M. (1977). Personal religion and psychological schemata: A research approach to a theological psychology of religion. *Character Potential: A Record of Research*, 8(2), 57-66.

- Spilka, B., Schmidt, G. (1983). General attribution theory for the psychology of religion: The influence of event-character on attributions to God. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 326-339. <https://doi.org/10.2307/1385771>.
- Spilka, B., Shaver, P. R., Kirkpatrick, L. A. (2019). A general attribution theory for the psychology of religion. In *The psychology of religion* (153-170). Routledge.
- Spilka, B., Shaver, P., Kirkpatrick, L.A. (2001). Din psikolojisi açısından genel bir atıf teorisi. (Çev. Ali Kuşat). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 173-195.
- Srivastava, S., John, O.P., Gosling, S.D., Potter J. (2003). Development of personality in early and middle adulthood: Set like plaster or persistent change? *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1041–1053. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.84.5.1041>.
- Stack S. (1983). The effect of religious commitment on suicide: A cross-national analysis. *Journal of Health and Social Behaviour*, 24, 362-374. <https://doi.org/10.2307/2136402>.
- Stomff, M. (2019). Development of resilience in children and teenagers: a meta-analysis of empirical studies from 2006–2017 (Personality and Mental State). *Romanian Journal of Psychological Studies (RJPS)*, 28-35.
- Strawbridge, W. J., Shema, S. J., Cohen, R. D., & Kaplan, G. A. (2001). Religious attendance increases survival by improving and maintaining good health behaviors, mental health, and social relationships. *Annals of Behavioral Medicine*, 23(1), 68-74. https://doi.org/10.1207/S15324796ABM2301_10.
- Sullivan H. S. (1947). *Conceptions of modern psychiatry*. William Alanson White Psychiatric Foundation.
- Suloway, J. F. (1997). *Born to rebel: birth order, family dynamics, and creative lives*. Vintage Books.
- Sutin, A. R., Stephan, Y., Luchetti, M., Artese, A., Oshio, A., Terracciano, A. (2016). The five-factor model of personality and physical inactivity: A meta-analysis of 16 samples. *Journal of research in personality*, 63, 22-28. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2016.05.001>.
- Sümer, N. ve Sümer, H. C. (2005). Beş faktör kişilik özellikleri ölçeği [Yayımlanmamış çalışma].
- Sümer, N., Lajunen, T. ve Özkan, T. (2005). Big five personality traits as the distal predictors of road accident involvement. *Traffic and Transport Psychology G. Underwood*.

- Sürücü, M., Bacanlı, F. (2010). Üniversiteye uyumun psikolojik dayanıklılık ve demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 30(2).
- Süss, H., Ehlert, U. (2020). Psychological resilience during the perimenopause. *Maturitas*, 131, 48-56. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2019.10.015>.
- Şahin, A., Tatlılıoğlu, K., Küçükköse, İ. (2012). Dini yükleme ölçeğinin psikometrik özellikleri. *Bingöl Üniversitesi*, 5(1), 131-157.
- Şahin, D. (2014). *Öğretmelerin öz duyarlılıklarının psikolojik sağlık ve yaşam doyumu açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Şahin, N. H., Basım, H. N. ve Çetin, F. (2009). Kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarında kendilik algısı ve kontrol odağı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2).
- Şaşmaz, Ş. C. (2016). *Çocuğu olan evli ve evli olmayan bireylerin psikolojik sağlık ve mutluluk düzeylerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Şavur, E. Y. (2012). *İnsani yardım çalışanlarının yardım arama davranışına ilişkin bir inceleme: Psikolojik belirtiler, psikolojik sağlık ve sosyal destek algısı*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Şentepe, A., Güven, M. (2015). Kişilik özellikleri ve dindarlık ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(31), 27-44.
- Şimşek, Ö. (2006). *İnsan dinamiği kişilik özelliklerinin incelenmesine yönelik ölçek geliştirme çalışması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Tabachnick, B., Fidell, L. (2010). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- Tankışi, D. (2007). *Kanserli hastalarda hastalığa bağlı atıflar ve alternatif tedaviler, yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Tannen, D. (1990). *You just don't understand: Women and men in conversation*. Ballantine Books.
- Tansel, B., Gökçakan, Z. ve Çelikkaleli, Ö. (2012). Çevik kuvvet polislerinin psikolojik belirti düzeyleri ve stresle baş etme yollarının incelenmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 14(3), 4566.

- Tarter, R. E. ve Vanyukov, M. (2002). *Re-visiting the validity of the construct of resilience*. Resilience and development: Positive life adaptations içinde (s. 85-100). Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Taş, S. (2013). Düzce Üniversitesi araştırma ve uygulama hastanesi hemşirelerinde psikolojik dayanıklılık, depresyon ve algılanan stresin değerlendirilmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Düzce Üniversitesi.
- Taşgın, E., Çetin, F.Ç. (2006). Ergenlerde major depresyon: risk etkenleri, koruyucu etkenler ve dayanıklılık. *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi*, 13(2), 87-94.
- Taşgın, Ö., Bozgeyikli, H., Boğazlıyan, E. E. (2017). Üniversiteli gençlerin işsizlik kaygıları ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişki. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 551-567.
- Taşlıca, A. R., Özgenel, M.. (2019). “Lise Öğrencilerinin Tanrı algıları ile yetiştirildikleri ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi”. *The 12. International Congress of Educational Research* 25-28 April.
- Tatar, A. (2009). Beş faktör kişilik modeline dayalı olarak sporcu kadın ve erkeklerin kişilik profillerinin karşılaştırılması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 20(2), 35-43.
- Tatlıhoğlu, K. (2013). Üniversite öğrencilerinin beş faktör kişilik kuramı'na göre kişilik özellikleri alt boyutlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 2014(XVII). <https://doi.org/10.14225/Joh400>.
- Taves, A. (2008). Ascription, attributions, and cognition in the study of experiences deemed religious. *Religion*, 38(2), 125-140. <https://doi.org/10.1016/j.religion.2008.01.005>.
- Taylor, S. E. (1983). “Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation”, *American Psychologist*, 38:1161-73. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.38.11.1161>.
- Taymur İ, Türkçapar MH. (2012). Kişilik: tanımı, sınıflaması ve değerlendirmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4:154-177. <https://doi.org/10.5455/cap.20120410>.
- Tekin, E. (2011). *Askeri hastanelerde çalışan hemşirelerin psikolojik dayanıklılık ve tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Tekin, Ö. A. (2012). *Yabancılaşma ve beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler: Antalya Kemer'deki beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanları üzerinde bir uygulama*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

- Tepeli Temiz, Z. (2017). *Üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri ile yaşam doyumu, psikolojik dayanıklılık ve aleksitimik özellikleri arasındaki ilişkide benlik saygısının rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Terracciano, A., Costa Jr, P. T. (2004). Smoking and the Five-Factor Model of personality. *Addiction*, 99(4), 472-481. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2004.00687.x>.
- Terrell, H. K., Hill, E. D. ve Nagoshi, C. T. (2008). Gender differences in aggression: The role of status and personality in competitive interactions. *Sex Roles*, 59, 814-826.
- Terzi, Ş. (2006). Kendini toparlama gücü ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Türk PDR Dergisi*, 26, 77-86.
- Terzi, Ş. (2008a). Üniversite öğrencilerinde kendini toparlama gücü'nün içsel koruyucu faktörlerle ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(35), 297-306.
- Terzi, Ş. (2008b). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 1-11.
- Thomas Jc, Segal DL. (2006). *Comprehensive handbook of personality and psychopathology*. Wiley.
- Thompson, R. W., Arnkoff, D. B., Glass, C. R. (2011). Conceptualizing mindfulness and acceptance as components of psychological resilience to trauma. *Trauma, Violence, & Abuse*, 12(4), 220-235. <https://doi.org/10.1177/1524838011416375>
- Thompson, S.C. (1981). "Will it hurt less if I can control it?: Acomplex answer to a simple question", *Psychological Bulletin*, 90, 89-101. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.90.1.89>.
- Thorndike, E. L. (2017). *Animal intelligence: Experimental studies*. Forgotten Books. (İlk yayımlanma tarihi 1911).
- Tolman, E. C. (1948). Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, 55(4), 189-208. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0061626>.
- Topçu, F. (2017). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde beş faktör kişilik özelliklerinin yordayıcı etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

- Toprak, H. (2014). *Ergenlerde mutluluk ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak psikolojik sağlık ve psikolojik ihtiyaç doyumu*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Tosunoğlu, F. (2008). *Orta öğretimde okuyan takım sporları ile uğraşan sporcu öğrencilerin spor branşlarına göre kişilik özelliklerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Tosunoğlu, F., Gökyürek, B. (2012). Takım sporu ile uğraşan ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyete göre kişilik özelliklerinin incelenmesi üzerine bir çalışma. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(1-4), 33-44.
- Trivers, R. L. (1972). Parental investment and sexual selection. In B. Campbell (Ed.), *Sexual selection and the descent of man: 1871-1971* (pp. 136-179). Chicago: Aldine.
- Tuck, I., Anderson, L. (2014). Forgiveness, flourishing, and resilience: The influences of expressions of spirituality on mental health recovery. *Issues in mental health nursing*, 35(4), 277-282. <https://doi.org/10.3109/01612840.2014.885623>.
- Tufan, D. (2019). *Psikolojik sağlık: Emekli özel harekât polisleri örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Tugade, M. M., Fredrickson, B. L., Feldman Barrett, L. (2004). Psychological resilience and positive emotional granularity: Examining the benefits of positive emotions on coping and health. *Journal of personality*, 72(6), 1161-1190. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00294.x>.
- Tunç, E., Aliyev, R. (2015). Lisansüstü öğrencilerinin kişilik özelliklerinin incelenmesi *The Investigation of Psychological Tendencies of Graduate Students. Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>), 14(4), 949-963.
- Turan, S. (2020). Okullar arası spor yarışmalarına katılan ve katılmayan lise öğrencilerinin kişilik özelliklerinin incelenmesi. *Sportive*, 3(2), 1-11.
- Turan, Y. (2009). *Kişilik özellikleri ve dinsel yönelimler üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Turgut, Ö. (2015). *Ergenlerin psikolojik sağlık düzeylerinin, önemli yaşam olayları, algılanan sosyal destek ve okul bağlılığı açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Turhan, Ö. (2019). Beş faktör kişilik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde depresyonun aracılık rolü. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 9-21. <https://doi.org/10.21733/ibad.603336>.

- Turner, B. S. (1991). *Max Weber ve islam*. (Çev. Y. Aktay). Vadi Yayınları.
- Tutal, V., Efe, M. (2020). Bireylerin psikolojik sağlık ve covid-19 korkularının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 13(74).
- Tümlü, Ü. G. ve Recepoğlu E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 205-213.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). Türk Dil Kurmu sözlükleri. 20 Mart 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/11.23> adresinden edinilmiştir.
- Türk, A., Kaya, S. (2023). Deprem sonrası psikososyal destek uygulamalarında merhamet yorgunluğunun psikolojik sağlamlığa etkisi: Sosyal hizmet uzmanları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 81-91. <https://doi.org/10.57114/jswrpub.1312507>.
- Türker, N. Y. (2018). *Yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik sağlamlık ilişkisi üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Türker, R. N. (2018). Erich Fromm'da karakter tipleri ve din. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 4(2), 81-104.
- Türkyılmaz, N. (2008). *Davranış genetiği bağlamında dini ve manevi eğilimler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Uçak, D. (2015). *Evli çiftlerin kişilik özelliklerinin evlilik doyumu ile ilişkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Uçar, T. (2014). *Özel eğitim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ve mesleki sosyal destek düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi (İstanbul ili Avrupa yakası örneği.)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Uğurlu, B., Çelebi, N. (2014). Resmi liselerde çalışan öğretmenlerin kişilik özelliklerinin demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 537-569. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.835>.
- Ulu, M. (2018). Mistik tecrübe ve kişilik ilişkisi üzerine: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri örnekleme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(1), 33-61.

- Ulucan, H., Bahadır, Z. (2011). "Haltercilerin kişilik özelliklerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi." *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2), 175-183.
- Upenieks, L. (2022). Psychological resilience after cancer via religion/spirituality: Spiritual capital through a life course lens. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 61(1), 119-141. <https://doi.org/10.1111/jssr.12765>.
- Uslu, Ş. S. (2019). *Okul öncesi dönem çocukların yılmazlıkları ile sosyal değerleri kazanımları ve ailelerin yılmazlıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Uysal, V. (2006). *Türkiye’de dindarlık ve kadın*. DEM Yayınları.
- Uysal, V. vd. (2014), Ergenlerin tanrı algılarıyla sosyal kaygı ve umut düzeyleri arasındaki ilişkiler. *Öneri Dergisi* 11/42, 221-237.
- Uysal, V. ve diğ. (2014). Ergenlerin Tanrı algılarıyla sosyal kaygı ve umut düzeyleri arasındaki ilişkiler. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11/42, 221-237.
- Uysal, V., Göktepe, A. K., Karagöz, S., İlerisoy, M. (2017). Dinî başa çıkma ile umut, hayat memnuniyeti ve psikolojik sağlamlık arasındaki etkileşim üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(52), 139-160. <https://doi.org/10.15370/maruifd.333535>.
- Uysal, V. (1996). *Din psikolojisi açısından dinî tutum davranış ve şahsiyet özellikleri*. M.Ü.İ.F. Vakfı.
- Uzun, K., & Tortumlu, M. (2022). Mesleki tükenmişliğin sağlık çalışanlarının yaşam doyumu üzerindeki etkisinde psikolojik sağlamlığın ve umudun aracı rolünün incelenmesi. *Humanitas: International Journal of Social Sciences/Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20). <https://doi.org/10.20304/humanitas.1095389>.
- Ünal, F. (2024). *Geç ergenlik döneminde kişilik özellikleri ve oyun bağımlılığı arasındaki ilişkide baş etme yöntemleri ve algılanan sosyal desteğin düzenleyici rolünün incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Işık Üniversitesi.
- Ünüvar, A. (2012). *Gerçeklik kuramına dayalı psiko-eğitim programının lise öğrencilerinin denetim odağı ve yılmazlık düzeyi üzerindeki etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Üzar Özçetin, Y. S., Sarıoğlu, G. ve Dursun, S. İ. (2019). Onkoloji hemşirelerinin psikolojik sağlamlık, tükenmişlik ve psikolojik iyi oluş düzeyleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 11(Suppl 1), 147-164. <https://doi.org/10.18863/pgy.589202>.

- Van Breda, A. D. (2018). A critical review of resilience theory and its relevance for social work. *Social Work*, 54(1), 1-18. <http://dx.doi.org/10.15270/54-1-611>.
- Van Dijk, P. (1988). *Spontaneous religious attributions of Christian tertiary students. University of Canterbury*. Psychology <http://dx.doi.org/10.26021/8739>.
- VandenBos, G. R. (2015). *APA dictionary of psychology* (2.Baskı). American Psychological Association.
- Vanderbilt-Adrianse E. (2006). *Protective factors and the development of resilience among boys from low-income families*. Unpublished master's thesis, McGill University.
- Vergote, A. (2007). *Din inanç ve inançsızlık* (Çev. V. Uysal) MüiFV Yayınları.
- Vestre, N. D. (1984). Irrational beliefs and self-reported depressed mood. *Journal of Abnormal Psychology*, 93, 239–241. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-843X.93.2.239>.
- Violanti, J. M., Fekedulegn, D., Charles, L. E., Andrew, M. E., Hartley, T. A. ve Burchfiel C. M. (2008). Suicide in police work: Exploring potential contributing influences. *American Journal of Criminal Justice*, 34, 41-53.
- Virkkunen M, Rawlings R, Tokola R ve ark. (1994). CSF biochemistries, glucose metabolism, diurnal activity rhythms in alcoholic, violent offenders, fire setters, and healthy volunteers. *Arch Gen Psychiatry*, 51:20-27. doi:10.1001/archpsyc.1994.03950010020003.
- Vural, E., Bakır, E. R., Ayten, A. (2024). *Different perspectives of the same phenomenon: A study of adapting 'the religious attribution scale' to Turkish muslim culture* (Yayın sürecindeki makale).
- Wagnild, G. M. ve Young, H. M. (1993). Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*, 1(2), 165-178.
- Wallach, M. A., Wallach, L. (1983). *Psychology's sanction for selfishness*. San Francisco: Freeman.
- Walsh, F. (1998). *Strengthening family resilience*. Guilford Publications.
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*, 20(2), 158–177. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0074428>.
- Watson, J. B. (2017). *Behaviorism*. Routledge. (İlk Yayınlanma Tarihi: 1925)

- Weeks, M., Lupfer, M. B. (2000). Religious attributions and proximity of influence: An investigation of direct interventions and distal explanations. *Journal for the scientific study of religion*, 39(3), 348-362. <https://doi.org/10.1111/0021-8294.00029>.
- Weiner, B. (1984). Principles for a theory of student motivation and their application within an attributional framework, *Research On Motivation In Education* Vol.1, Fl: Academic Pres, pp.15-38.
- Weiner, B. (Ed.), (1974). *Achievement motivation and attribution theory*. Morristown, General Learning Press.
- Weiner, B., Frieze, I., Kukla, A., Reed, L., Rest, S., Rosenbaum, R. M. (1971). Perceiving the causes of success and failure. *University of California, General Learning Press*.
- Weiss, H. M., Adler, S. (1984). Personality and organizational behavior. *Research in organizational behavior*.
- Werner, E. (2005). Resilience and recovery: Findings from the Kauai longitudinal study. *Focal Point Research, Policy, and Practice in Children's Mental Health*, 19(1), 11-14.
- Werner, E. E. (1995). "Resilience And Development", *Current Directions in Psychological Science*, 4(3), 81-85. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10772327>.
- Werner, E. E. ve Smith, R. S. (1982). *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*.
- Werner, E. E. ve Smith, R. S. (1992). *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Ithaca, Cornell University Press.
- Whiteside, S. P., Lynam, D. R. (2001). The five factor model and impulsivity: Using a structural model of personality to understand impulsivity. *Personality and individual differences*, 30(4), 669-689. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00064-7](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00064-7).
- Wiggins, J. S. (Ed.). (1996). *The five-factor model of personality: Theoretical perspectives*. Guilford Press.
- Wiggins, J.S. (1968). Kişilik yapısı. *Psikolojinin yıllık incelemesi*, 19(1), 293-350.
- Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: The new synthesis*. Harvard University Press.

- Wilson, E. O. (1994). *Naturalist*. Island Press/Shearwater Press.
- Wilson, J., (1978). *Religion in American society*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Windle, G. (2011). What is resilience? A review and concept analysis. *Reviews In Clinical Gerontology*, 21(2), 152-169.
- Windle, G., Markland, D. A., Woods, R. T. (2008). Examination of a theoretical model of psychological resilience in older age. *Aging and Mental Health*, 12(3), 285-292. <https://doi.org/10.1080/13607860802120763>.
- Wolin, S. J., Wolin, S. (1993). *The resilient self: How survivors of troubled families arise above adversity*. Villard.
- Woolfolk, A. (2018). *Educational psychology* (14. Edition). Pearson.
- Wright, M. O'D., Masten, A. S. ve Narayan, A. J. (2013). *Resilience processes in development: four waves of research on positive adaptation in the context of adversity*. S. Goldstein ve R.B. Brooks (Ed.) Handbook of resilience in children icinde (s.15- 37). Springer Science+Business.
- Wyman, P. A., Cowen, E. L., Work, W. C. Ve Parker, G. R. (1991). Developmental and family milieu interview correlates of resilience in urban children who have experienced major life-stress. *American Journal of Community Psychology*, 19, 405-426.
- Yağbasanlar, O. (2018). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ile dini yönelimleri ve özşefkatleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yağcı, F., Sezgin, E. (2021). Ergenlerin manevi zekâları ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 232-252. <https://doi.org/10.52115/apjir.943876>.
- Yakut, Ö. (2020). *Eğitim yöneticilerinin liderlik davranışları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi (Küçükçekmece ilçesi örneği)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Yakut, S. (2019). Üniversite öğrencilerinde Tanrı algısı. *VI. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar Sempozyumu* 13-15 Haziran, Tam Metin Bildiri Kitabı. ed. Zafer Gören-Zehra Göre. 16-32. ASOS Yayınevi.
- Yakut, S. (2020). *Psikolojik sağlık dindarlık ilişkisi*. (Bölüm 4). İlahiyat Alanında Teori ve Araştırmalar. Gece Kitaplığı yay.

- Yaparel, R. (1994). Depresyon ve dini inançlar ile tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişkiler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 283 <http://hdl.handle.net/20.500.12397/4163>.
- Yapıcı, A. (1996). *Dini yaşayışta tövbeye din psikolojik yaklaşım*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Yapıcı, A. (2003). Fiziksel ve sosyal hadiselerle sebep atfetmede dinin rolü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 3(1), 127.
- Yavuz, M. (2020). *Nikotin bağımlılığından psikolojik dayanıklılık ve duygu düzenleme güçlüklerinin rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Yazgan İnanç, B., Yerlikaya, E. E. (2012). *Kişilik kuramları*. Pegem Akademi.
- Yazıcı Çelebi, G. (2020). Covid 19 salgınına ilişkin tepkilerin psikolojik sağlamlık açısından incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 471-483. <https://doi.org/10.21733/ibad.737406>.
- Yazıcı Çelebi, G. (2021). Kadınların kişilik özellikleri ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Mavi Atlas*, 9(1): 132 – 146. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.832657>.
- Yelboğa, A. (2006). Kişilik özellikleri ve iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 8(2), 196-217.
- Yeni, Z. (2015). *Beş faktör kişilik özellikleri ile duygusal emek arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Yeşilyaprak, B. (1993). Kişilik gelişiminde ailesel faktörlerin etkisine ilişkin bir araştırma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 3(3).
- Yıldırım, M. H., Oruç, Ş. (2020). *Çalışanların beş faktör kişilik özellikleri ile başarısızlık korkuları arasındaki ilişkinin incelenmesi*.
- Yıldırım, M., Arslan, G., & Wong, P. T. (2022). Meaningful living, resilience, affective balance, and psychological health problems among Turkish young adults during coronavirus pandemic. *Current Psychology*, 41(11), 7812-7823.
- Yıldırım, M., Üstüner, M. (2021). Öğretmenlerinin kişilik özellikleri ile önyargıları arasındaki ilişki. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 11(1), 106-125.

- Yıldırım, P. K. (2014). *Ergenlerde psikolojik dayanıklılık ile benlik kurgusu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Yıldırım, S. (2020). *Yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi: Antalya kamu çalışanları örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Yıldırım, S., (2018). *13-18 Yaşlar arası meslek liseli ergenlerde tanrı algısı üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Yıldırım, S., Gürsu, O. (2021). Yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi. *Turkish Academic Research Review*, 6(1), 27-54. <https://doi.org/10.30622/tarr.865014>
- Yıldırım-Yenier, Z. (2013). *Religiousness and everyday violations*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. ODTÜ.
- Yıldız, M., Ünal, V. (2017). Tanrı tasavvuru ile engelliliğe yönelik tutumlar arasındaki ilişki. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 8-21.
- Yılmaz, F. (2021). Ahlaki karakter kavramı ve psikolojik bileşenleri. *Başkent University Journal of Education*, 8(1), 238-252.
- Yılmaz, N. (2020). *Aile içi roller, bağlar ve maneviyat*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, S. (2011). *Çocukların bilişsel ve dini gelişiminde ölüm olgusu*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Yılmaz, Ş. (2016). *Beş faktör kişilik kuramına göre kişilik özelliklerinin hedonik tüketim değerleri üzerine etkisi: bir uygulama*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Yörükoğlu, A. (1986). *Gençlik çağı: ruh sağlığı eğitimi ve ruhsal sorunlar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı.
- Yurdakul, Y. (2019). *Beş faktör kişilik özellikleri ve karanlık üçlü kişilik özelliklerinin eş uyumu ile olan ilişkileri: Evli çiftlerde kesitsel bir çalışma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Işık Üniversitesi.
- Yüce, F. (2009). *Gençlerde dindarlık ve kişilik özellikleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Yüksel, A., Kızılgeçit, M. (2021). Enneagram kişilik modeli bağlamında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin kişilik özelliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, (3), 9-38.

Zarzycka, B., Tomaka, K., Zajac, K., & Marek, K. (2020). Narcissism and psychological entitlement as predictors of religious and spiritual struggle: The mediating effect of religious attributions. *Ceskoslovenska Psychologie*, 64(4).

Zekioğlu, A., Tatar, A. (2006). Üniversitede eğitim gören futbolcuların empatik becerilerinin kişilik özellikleriyle karşılaştırılması. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(4), 135-138. https://doi.org/10.1501/Sporm_00000000072.

Zhang, L. F. (2011). Hardiness and the Big Five personality traits among Chinese university students. *Learning and Individual Differences*, 21(1), 109-113. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2010.05.006>.

EKLER

EK A. PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK ÖLÇEĞİ (PDÖ)

Aşağıda yer alan cümleleri dikkatlice okuyunuz. Size en uygun olan seçeneği işaretleyiniz.

1: Kesinlikle katılmıyorum 2: Katılmıyorum 3: Ne katılıyorum ne katılmıyorum 4: Katılıyorum
5: Kesinlikle katılıyorum

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK ÖLÇEĞİ (PDÖ)

	1	2	3	4	5
1.Çalışmaktan çok keyif alıyorum.					
2.Hayatın benim için monotonlaşmaya başladığını hissediyorum.					
3.Çok çalışarak her zaman amacıma ulaşabilirim.					
4.Çıkabilecek sorunları önceden kestirerek önlemlerimi alırım					
5.Devam ettiğim işime/okuluma/mesleğime yürekten bağlıyım.					
6.Hayatımda ilginç ve zaman harcamaya değer şeylerin var olduğunu düşünüyorum					
7.Her yeni deneyimin yaşamımı zenginleştirdiğini düşünüyorum.					
8.Hep aynı yaşam tarzına bağlı kalmak yerine riskli de olsa yeni şeyler denemeyi tercih ederim.					
9.İnsan hatalarından öğrenir ve gelişir.					
10.Kaderimi değiştirebileceğime inanırım.					
11.Yargılarıma ve kararlarıma daima güvenirim.					
12.Kişisel özgürlüklerimin sınırlandırılmasına genellikle büyük tepki gösteririm.					
13.Kendimle ilgili bir şeyler öğrenmek benim için heyecan vericidir.					
14."Öldürmeyen şey güçlendirir" cümlesi beni ifade ediyor					
15.Önceden yaptığım bir programın dışına çıkmak zorundakaldığımda rahatsız olurum.					
16.Yeni şeyler denemekten hoşlanırım.					
17.Yaşamımda olan önemli değişiklikleri, kişisel gelişimim için bir fırsat olarak görürüm.					
18.Keyif aldığım etkinliklere düzenli olarak katılırım.					
19.Yarın bana ne olacağı bugün yaptıklarına bağlıdır.					
20.Yeni bir işe/projeye/göreve başladığımda ayrıntılı bir plan yapmayı tercih ederim.					
21.Yapacak bir şeylerimin olması benim için önemlidir.					

EK B. BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK ÖLÇEĞİ

Aşağıda sizi tanımlamaya çalışan birtakım özellikler yer almaktadır. Aşağıdaki özellikleri sizi ne kadar tanımladığına; (1) hiç katılmıyorum. (2) katılmıyorum. (3) kararsızım. (4) katılıyorum. (5) kesinlikle katılıyorum derecelendirmelerinden yararlanarak uygun olan seçeneği işaretleyerek kararveriniz.	(1) Hiç Katılmıyorum	(2) Katılmıyorum	(3) Kararsızım	(4) Katılıyorum	(5) Kesinlikle Katılıyorum
1. Konuşkan biriyim.	1	2	3	4	5
2. Başkalarında hata arayan biriyim.	1	2	3	4	5
3. İşini eksiksiz yapan biriyim.	1	2	3	4	5
4. Karamsar ve hüzünlü biriyim.	1	2	3	4	5
5. Orijinal, yeni fikirler üretebilen biriyim.	1	2	3	4	5
6. Başkalarına karşı mesafeli biriyim.	1	2	3	4	5
7. Yardımsever, çıkarıcı olmayan biriyim.	1	2	3	4	5
8. Umursamaz biriyim.	1	2	3	4	5
9. Rahat, stresle kolay baş edebilen biriyim.	1	2	3	4	5
10. Çok değişik konuları merak eden biriyim.	1	2	3	4	5
11. Enerji dolu biriyim.	1	2	3	4	5
12. Başkaları ile sürekli tartışmaya giren biriyim.	1	2	3	4	5
13. Güvenilir bir çalışan/iş gören/eleman olabilecek biriyim.	1	2	3	4	5
14. Gergin olabilen biriyim.	1	2	3	4	5
15. Yaratıcı zekası olan, derin düşünen biriyim.	1	2	3	4	5
16. Heyecan yaratabilen biriyim.	1	2	3	4	5
17. Affedici bir yapıya sahip biriyim.	1	2	3	4	5
18. Dağınık olmaya eğilimli biriyim.	1	2	3	4	5
19. Çok endişelenen biriyim.	1	2	3	4	5
20. Hayal gücü yüksek biriyim.	1	2	3	4	5
21. Sessiz kalmaya eğilimi olan biriyim.	1	2	3	4	5
22. Diğer insanlara genellikle güvenen biriyim.	1	2	3	4	5
23. Tembel olmaya eğilimli biriyim.	1	2	3	4	5

24. Duygusal olarak dengeli, kolayla morali bozulmayan biriyim.	1	2	3	4	5
25. Keşfeden, icat eden, yaratıcı biriyim.	1	2	3	4	5
26. Atılgan, girişken bir kişiliğe sahip biriyim.	1	2	3	4	5
27. Soğuk ve mesafeli olabilen biriyim.	1	2	3	4	5
28. Başladığı işi tamamlayabilen biriyim.	1	2	3	4	5
29. Dakikası dakikasına uymayan biriyim.	1	2	3	4	5
30. Sanata ve estetik değerlere önem veren biriyim.	1	2	3	4	5
31. Bazen çekingen, utangaç olabilen biriyim.	1	2	3	4	5
32. Hemen hemen herkese karşı saygılı ve nazik olan biriyim.	1	2	3	4	5
33. İlerini verimli ve tam olarak yapabilen biriyim.	1	2	3	4	5
34. Gergin ortamlarda sakin kalabilen biriyim.	1	2	3	4	5
35. Rutin, sabit bir düzeni olan işleri yapmayı seven biriyim.	1	2	3	4	5
36. Dışa dönük, sosyal biriyim.	1	2	3	4	5
37. Zaman zaman başkalarına karşı kabalaşabilen biriyim.	1	2	3	4	5
38. Planlar yapan ve bu planları uygulayabilen biriyim.	1	2	3	4	5
39. Kolayca heyecanlanabilen ve sinirlenebilen biriyim.	1	2	3	4	5
40. Düşünmeyi seven, fikirler geliştirebilen biriyim.	1	2	3	4	5
41. Sanata ilgisi çok az olan biriyim.	1	2	3	4	5
42. Başkalarıyla işbirliği yapmayı seven biriyim.	1	2	3	4	5
43. Kolaylıkla dikkati dağılabilen biriyim.	1	2	3	4	5
44. Sanat, müzik ve edebiyatta çok bilgili olan biriyim.	1	2	3	4	5

EK C. DİNİ ATIF ÖLÇEĞİ

Aşağıda, hayatınızda olanları nasıl açıkladığınıza ilişkin ifadeler yer almaktadır. Lütfen bunları 1-6 arasında ne sıklıkta yaşadığınızı belirtiniz.

(1=Hiçbir Zaman; 6= Her Zaman)

1. Yaşadığım her şey kaderimin bir parçasıdır.
2. Yaşadıklarım karşısında sık sık Allah'ın beni neden böyle bir duruma düşürdüğünü merak ederim.
3. Yaşadığım hayat, Allah'ın benim için çizdiği yoldur.
4. Allah'ın bana neden böyle bir hayat verdiğini sıklıkla sorgularım.
5. Allah her sorunuma bir çözüm sunar.
6. Ekonomik durumum bana Allah'ın beni terk ettiğini hissettiriyor.
7. Allah bütün yarattıklarını sever.
8. Başıma gelenler günahlarımın bir sonucudur.
9. Allah sonsuz cömertlik sahibidir.
10. Başarılarımı Allah'a borçluyum.
11. Allah sonsuz merhamet sahibidir.
12. Karşılaştığım problemler Allah'ın bana bir uyarısıdır.
13. Yaşadığım her şeyde Allah'ın bir amacının olduğuna inanırım.
14. Yaşadığım olumsuzluklar, yaptığım yanlışlar yüzünden Allah'tan gelen bir cezadır.

EK D. ANKET BİLGİ FORMU

Değerli katılımcılar,

Bu anket formu, bilimsel bir çerçevede değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Anket formuna vereceğiniz cevaplar kesinlikle gizli tutulacak olup sadece bilimsel bir araştırmanın amacı doğrultusunda kullanılacaktır.

Lütfen anket formunda yer alan soruları dikkatli bir biçimde okuyarak cevaplandırınız. Cevapsız soru bırakmamaya özen gösteriniz. Anket formundaki sorularda özellikle sizin kendi düşünceleriniz istendiği için size en uygun olanı işaretleyiniz. Bütün seçenekleri okumadan işaretlemeye bulunmayınız.

Ankete katıldığınız için teşekkür ederiz.

Nur Efşan DUMAN CANDAN

K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yüksek Lisans Öğrencisi

Cinsiyetiniz: () Kadın () Erkek

Yaşınız: . . .

Mesleğiniz: ...

Eğitim Durumunuz: () İlkokul () Lise () Üniversite ()Yüksek Lisans
() Doktora

Medeni Durumunuz: () Evli () Bekar () Boşanmış

Aylık geliriniz ne kadar? ...

Din sizin için önemli midir?

()Hiç önemli değil. ()Biraz önemli. ()Önemli. ()Çok önemli.

Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?

()Hiç dindar değilim. ()Biraz dindarım. ()Dindarım. ()Çok dindarım.

Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkla Kur'an okursunuz?

()Hiç Okumam. ()Nadiren okurum. ()Bazen okurum.

()Genellikle okurum. ()Sık sık okurum.

Dua eder misiniz?

()Hiç etmem () Nadiren ederim. () Bazen ederim. ()Genellikle ederim

() Sık sık ederim.

Ne sıklıkla beş vakit namaz kılarırsınız?

()Hiç kılmam. ()Ara sıra kılarım. ()Düzenli olmamakla birlikte genellikle kılarım.

()Aksatmadan düzenli kılarım.

Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız?

()Hiç tutmam. () Ara sıra tutarım. () Genellikle tutarım. ()Aksatmadan düzenli tutarım.

Günahkâr olduğunuzu düşünüyor musunuz?

- ☐ Hiçbir zaman düşünmem ☐ Nadiren düşünürüm ☐ Bazen düşünürüm
☐ Sık sık düşünürüm ☐ Her zaman düşünürüm

Dinin yasak ve haramlarından (alkol tüketme, faiz yeme, zina, fal baktırma, dedikodu yapma, ...) kaçınır mısınız?

- ☐ Hiçbir zaman kaçınmam ☐ Nadiren kaçınırım ☐ Bazen kaçınırım
☐ Sık sık kaçınırım ☐ Her zaman kaçınırım

Sık hastalanır mısınız?

☐ Evet

☐ Hayır

